

AKADEEMIA

12. AASTAKÄIK

2000

NUMBER 12

Piibli tõlkimine	Peeter Roosimaa
Eestipärased eesnimed	Julius Mägiste
K. Päts Saksa saadiku hinnanguis 1939–1940	Heino Arumäe
Kas Eesti koolilapse arukus kasvab?	O. Must, A. Must, V. Raudik
Stress ja eluga toimetulek	Virve-Ines Laidmäe
Eesti, Euroopa Liit ja islam	Ravil Khair Al-Din
Kas tindipotiloom on olemas?	Lauri Vahtre
Sissejuhatus suulisesse eesti keelde	Tiit Hennoste

Jõulumanitsus aastast 1646

“Vaba Eesti”: Vaba Eesti Võitlusrinde häälekandja

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja Aili Kaalep
tegevtoimetaja Indrek Ude
peatoimetaja asetäitja Agu Tani
universalialia Jaan Kangilaski
humaniora Mart Orav
socialia Jaan Isotamm
naturalia Toomas Kiho
keeletoimetaja Triin Kaalep
korrektor Kristin Sarv
sekretär Tiit Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 43 13 73, 43 11 17, 44 19 75

Fax: 43 13 73

E-post: akademia@online.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 2000

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda, Tiigi 78

Trükiarv 2200

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

12. AASTAKÄIK 2000 NUMBER 12 (141)

- Academia Gustaviana* rektori ja senati jõulumanitsus
üliõpilastele aastast 1646
..... 2491
Tõlkinud Kristi Viiding
- Piibli tõlkimine oikumeenilises perspektiivis
Peeter Roosimaa 2500
- Eestipärased eesnimed
Julius Mägiste 2509
- President Konstantin Päts Saksa saadiku hinnanguis
1939–1940
Heino Arumäe 2538
- Kas Eesti koolilapse arukus kasvab?
Olev Must, Aasa Must, Vilve Raudik 2560
- Stress ja eluga toimetulek: Eesti elanikkonnaküsitluste
alusel
Virve-Ines Laidmäe 2586
- Eesti Euroopa Liiduga ühinemise protsess: Moslemi
vähemuse õiguste kaitse islami õiguse seisukohast
Ravil Khair Al-Din 2616
Tõlkinud Jaan Isotamm

Kas tindipotiloom on olemas?	
	<i>Lauri Vahtre</i> 2630
“Vaba Eesti”: Vaba Eesti Võitlusriinde häälekandja. IV 2647
<i>Arvustus</i> : Vaateväljas Georg Mülleri sõnavara. Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop. <i>Georg Mülleri jutluste sõnastik</i> . (Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 12.) Tartu, 2000. 520 lk.	
	<i>Paul Alvre</i> 2654
Mälestus meeldivast isiksusest. Inno Salasoo. <i>Linad ja takud</i> . Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 1998. 420 lk.	
	<i>Peeter Künstler</i> 2660
<i>Eesti Kongress. Siis ja praegu</i> . Koostaja ja toimetaja Eve Pärnaste. Tallinn: Eesti Vabariigi Riigikantselei, 2000. 527 lk.	
	<i>Kaido Jaanson</i> 2662
Freudi tõlkimisest. Sigmund Freud. Tungid ja tungisaa- tused. Teadvustamatus. Mina ja miski. Raamatus <i>Inim- hinge anatoomiast</i> . Tlk Anne Lill, järelsõna Jüri Allik. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999. Sigmund Freud. <i>Ahistus kul- tuuris. Sealpool mõnuprintsiipi</i> . Tlk Krista Läänemets. Tallinn: Vagabund, 2000.	
	<i>Vaino Vahing</i> 2664
<i>Väitlus</i> : Eesti rahvaarvust 16.–18. sajandil. Margus Laidre, “Saja-aastane sõda (1558–1660/61) Eestis ja rahvasti- ku suurus 16.–18. sajandil”. — <i>Akadeemia</i> , 2000, nr 5, lk 931–956.	
	<i>Heldur Palli, Margus Laidre</i> 2672
Editorial note. Summaries 2681
Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. VIII	
	<i>Tiit Hennoste</i> 2687
<i>Akadeemia</i> honorarifondi toetab Eesti Kultuurkapital.	

ACADEMIA GUSTAVIANA REKTORI JA SENATI JÕULUMANITSUS ÜLIÕPILASTELE AASTAST 1646

Tõlkinud Kristi Viiding

Käesoleva *Academia Gustaviana* rektori ja senati ametliku jõulueelse teadaande üks originaalidest asub Riias Läti Akadeemilises Raamatukogus. 2000. a veebruaris seal töötades leidsin trükise säilituskarbi *Dažada satura sīkiespieddarbi* (Mitmesuguse sisuga juhutrükised) kolmandast, mitte aga teisest mapist, kus asuvad ülejäänud 17. sajandil Tartus välja antud juhutrükised. Pärast trükise leidmist paigutas raamatukogutöötaja selle teiste Tartu trükiste juurde, s.o šifri AB R 35107-2 alla. Varasemates Tartu Ülikooli ajalugu puudutavates allikates ei ole trükist minule teadaolevalt käsitletud. E.-L. Jaansoni koostatavas *Tartu Ülikooli trükikoja (1632–1710) trükiste bibliograafias* on plakat varustatud kirjenumbri 515. Plakati ülejäänud tiraažist on üks eksemplar õnnestunud leida Uppsala Ülikooli raamatukogu käsikirjade osakonnast. Dokument võimaldab kinnitada ja täpsustada ülikooli juhtkonna ametlikku suhtumist natsioonidesse ehk korporatsioonidesse ning pennalismi üksikjooni Tartu oludes. *Tartu ülikooli ajaloo* I köites toetub Helmut Piirimäe üliõpilaselu seda külge kirjeldades Uppsala Ülikooli samalaadsetele materjalidele, mainides üksnes, et Tartu Ülikool oli Uppsala kombestiku üle võtnud (samuti on see Juhan Vasara trükises *Üliõpilaskond Tartu-Pärnu rootsiaegses ülikoolis: Tartu üliõpilaskonna ajalugu seoses Eesti üliõpilaskonna ajalooga*. Tartu, 1932, lk 11–14). Dokumendi väärtust tõstab ka asjaolu, et perioodist detsember 1646–november 1647 pole säilinud ülikooli senati protokolle.

Trükise keel ja stiil on hoolimata üsna argipäevasest eesmärgist retooriline, rohkete tsitaatidega Piiblist ja antiikautoreilt. Leksikas esineb

ridamisi harvakasutatavaid ja poeetilisi sõnu. See näitab, kuivõrd läbi imunud oli tollane stiil retoorikast — nii et isegi tarbetekstid olid niisama uhkelt kaunistatud nagu kõned.

Transkriptsioonis on säilitatud originaalis esinevad erinevad šriftid, suure ja väikese algustähe kasutus. Parandatud on trükiviga *praetexunt pro prxtexunt*, ühtlustatud *u/v* ortograafia. Diakriitilistest märkidest ja ligatuuridest on loobutud, traditsioonilised lühendid lahti kirjutatud. Interpunktsioon on muudetud retoorilisest grammatiliseks.

Ülikooli rektoriks oli novembrist 1646 novembrini 1647 matemaatik Joachim Schelen, kes töötas *Academia Gustaviana*'s 1644–1655 geometria ja aritmeetika professorina, 1657–1665 Tallinnas geometria ja astronoomia professorina.

K. V.

Regiae Universitatis GUSTAVIANAE ADOLPHINAE
RECTOR ET SENATUS
Omnibus et Singulis Dn. Studiosis
S.P.P.

DEveneranda est commonefactio DOMINI et SALVATORIS nostri JESU CHRISTI, Luc. 21. v. 34. dum inquit: Cavete vobis, ne quando graventur corda vestra crapula et ebrietate. Etenim uti semper, ita potissimum hoc tempore nos praeparabimus ad Adventum Domini Spiritualem. Quippe cum primi Parentes nostri post lapsum nihil viderent, nisi aeternas tenebras et praesentissimum interitum, ibi apparuit ipsis Filius DEI, IN QUO VITA ERAT, ET VITA ERAT LUX HOMINUM, et ProtoEvangelium e sinu Aeterni Patris attulit: Semen mulieris conteret caput serpentis. Et tali modo saepe apparuit Patribus et hanc concionem repetivit. Et adhuc nobiscum est usque ad consummationem seculi. Praeparabimus nos ad Adventum Christi corporalem, quando Verbum Caro factum. Quod Homo est, Christus esse voluit; ut et Homo posset esse, quod Christus est. Praeparabimus nos ad Adventum Christi Majestaticum, quando Dominus noster Pios in aeterna gaudia introducet, Improbos vero in aeternum ignem coniciet, ubi ignis ipsorum nunquam extinguetur, et vermis ipsorum nunquam morietur. Ut vero ad Adventum Domini nostri digne nos

praeparemus: Cavete, inquit Dominus, ne corda vestra graventur crapula et ebrietate.

Quippe in vino est ἄσωτία, Eph. 5. Vino ebrij, nec Spiritum Sanctum retinent nec Regnum Dei possidebunt, 1. Cor. 6. Et ut fumus fugat apes, sic dona Spiritualia fugat crapula. Ebriosus cum absorbet vinum, absorbetur a vino. Cum vino immodice sumpto, soepius evomit blasphemias Nominis Divini, obscœna verba et convitia, quibus movet lites et pugnas et alia soepius designat homine indignissima, quibus non modo sibi ipsi accersit infamiam, morbos, paupertatem, vulnera, sed et soepius mortem violentam!

Quae ipsa SS. Reg. Maj. Serenissime perpendens, in Regiis Constitutionibus Academicis, cap. 22. n. 8. severe mandat: Sobrietatem, inquiens, et Temperantiam, quae Castitatis est nutricula et omnium donorum Dei conservatrix, diligenter colite. Occasiones intemperantiae, loca, personas et tempora studiose vitate. Cauponas fugite. Omnes et singuli orgia Bacchi detestentur. Haec dum humilima mente revolvimus, in memoriam insimul nobis revocamus, quod quoties Leges Academicæ publice quotannis pro concione sunt recitatae, Magnifici Dn. Rectores. Cavete, dixerunt, crapulam et ebrietatem, quae non tantum Securitatis, sed omnium peccatorum radix et auctrix est. Ebriosus confundit gratiam, perdit gloriam et incurrit damnationem aeternam.

Dolendum vero est, quod, ut vulgo vocantur, Nationum Societates coeperint esse omnium malorum mater et omnis luxuriae soror. Sunt enim in iis ignavi quidam fuci, qui fruges tantum atque alienas opes consumere nati, genio de die in diem indulgent, abjecta omni studiorum, publicarumque Lectionum cura. Parum praestitisse sibi videntur, si omnem substantiam suam helluationibus absorbeant. Sed et Novitios omnibus nummis emungere, necessariis sumptibus privare, quibuscunque servitiis pro lubitu onerare, hoc summo sibi honori et gloriae ducentes, gulae suae rationem Societatis praetexunt. Dissentire ab illis, et saniores viam ingredi, Veterano non licet. Juniores, perpetui Pennalismi metu constringuntur et quaevis, plusquam servilia jussa, expedire coguntur, imo si servitutem detrectent aut de ea conquerantur, inimicitis et odio eosdem hostiliter persequuntur. Sic Lurcones isti

Regis Universitatis GUSTAVIANÆ ADOLPHINÆ

RECTOR ET SENATUS

Omnibus & Singulis Dn. Studiois
S. P. P.

DEveneranda est commonestio DOMINI & SALVATORIS nostri JESU CHRISTI, Luc. 21. v. 34. dñm inquit: *Caveat vobis, ne quando graventur corda vestra crapula & ebrietate.* Etenim uti semper, ita potissimùm hoc tempore nos præparabimus ad *Adventum Domini Spiritualem.* Quippè cum primi Parentes nostri post lapsum nihil viderent, nisi æternas tenebras, & præsentissimum interitum; jbi apparuit ipsi Filius DEI, IN QUO VITA ERAT, ET VITA ERAT LUX HOMINUM; & *Pro Evangelium* è sinu æterni Patris attulit; *Semen mulieris conteret caput serpentis.* Et tali modo sæpè apparuit Patribus, & hanc concionem repetivit. Et adhuc nobiscum est, usq; ad consummationem sæculi. Præparabimus nos ad *Adventum Christi corporalem* quando *Verbum Caro factum.* Quod Homo est, Christus esse voluit; ut & Homo posset esse, quod Christus est. Præparabimus nos ad *Adventum Christi Majestaticum*, quando Dominus noster Pios in æterna gaudia introducet; Improbos verò in æternum ignem conjiciet, ubi ignis ipsorum nunquam extinguetur, & vermis ipsorum nunquam morietur. Ut verò ad *Adventum Domini nostri* dignè nos præparemus; *Caveat*, inquit Dominus, *ne corda vestra graventur crapula & ebrietate.*

Quippè in vino est *anima*, Eph. 5. Vino ebrius, nec Spiritum Sanctum recipient, nec Regnum Dei possidebunt. Cor. 6. Et ut vinum fugat apes, sic dona spiritualia fugat crapula. Ebriosus cum absorbet vinum, absorbetur ad vino. Cum vinum immodicè sumptis, sæpius evomit blasphemias Nominis Divini, obsecra verba, & convitia; quibus movet lites & pugnas, & alia sæpius designat homine indignissima; quibus non modò sibi ipsi accersit infamiam, morbos, pauperatam, vulnera; sed & sæpius mortem violentam.

Quæ ip' a SS. Reg. Maj. Serenissimè pendens, in Regis Constitutionibus Academicis, cap. 22. n. 8. severè mandat: *Sbrietatem, inquam, & Temperantiam, quæ Castitas est nutrícula, & omnium donorum Dei confervatrix, diligenter cõsile.* *Occasiones intemperantiae, loca, personas, & tempora studiose vitare: Campum fugite. Omnes & singulis orgiæ Bacchi desistentur.* Hæc dñm humillimè mente revolvimus; in memoriam istum nobis revocamus, quod quoties Leges Academicæ publicè quotannis pro concione sunt recitatæ; Magnifici Dn. Rectores; *Caveat*, dixerunt, *crapulam & ebrietatem*, quæ non tantùm Securitatibus sed omnium peccatorum radice & auctrix est. Ebriosus confundit gratiam, perdit gloriam, & incurrit damnationem æternam.

Dulcedum verò est, quod, ut vulgò vocatur, *Nationum Spiritibus* caperit esse omnium malorum mater, & omnis luxurie fœtor. Sunt enim in his tenui validat facti, quos non nisi in vino adhibere possunt. *gustavia de illis in diebus* sed & ceteris omni studio, publicorumq; Lecturam corâ. Parum præstitisse libi videntur, si omnem subtilitatem suam helleationibus absteruant; Sed & Novitios omnibus nominis committere, necessarius sumptibus privare, quibuscunq; servitit pro lubitu generare, hoc summo sibi honori & gloriæ ducunt, quæ rationem Societatis præterant. Dissentant illi, & lenior viam ingredi. Veterano morietur. Juniores, perperui Pennsylvaniam meum constinguntur & quævis, pluraq; servitit iusta, extendere coguntur; in id firmius detestantur, aut de se congeruntur, insimulit & odio eosdem hostiliter persequuntur. Sic Lucanus libi, dominatum libi in omni Studiois acquirere, æquissimum exercere, & Jurisdictionem in patres libi arrogare non erubescunt. Sic omnem bonestatem suam, & imperitiosius imponant, Academia autem nostra hoc comine male audit apud omnes, nec ad optatum Studioorum frequentiam emergere potest. Avertantur enim Parentes, bona sua multo fœdore parva, *Sbrietatem* illi deplacitè permittere. Avertantur liberalia ingenia illorum nauci hominum libidini sese mancipare.

Proinde ut hac mala vitare possent, quæquæ in exitu præstitum de membris piè conseruit Academia nostre instituitur: *Memento mandati DOMINI & SALVATORIS nostri JESU CHRISTI; memores J. Reg. Maj. Constitutionum Academicarum;* in memores religiosissimè *nostr. Juramentis.* Vigore Constitutionum, eliminavimus & eliminamus Nationum Societates, ut nesciant omnia intemperantiae, & lascivie Rudia inimicam. Eliminavimus & eliminamus ab adrentis & nortella Studiois, quæ exigui solent, ligogica quondam Inaudita. Eliminavimus & eliminamus ministria, quæ Novellè aliis perpotantibus non sine maximo ostentum & valetudinis dispendio præstare habentur eosdè sunt. Eliminavimus & eliminamus livorem & perfectiones clandestinas. Et si erit, qui huic Constitutioni fraudem fecerit, juxta Regis Constitutionem cap. 12. art. 2. perjurus & infamis, nullo respectu personarum habito, censetur; & Relegatione, nec non infami Exclusionè punietur. Quod jure & iustitiâ sit exigentis, Omnibus & Singulis, Precibus hinc Literarum esse volumus.

Verò, qui juramentis vestri benè memores, quid Pij estis. In Pietate & Honestate pergit. Nolite esse in conviviis potatorum. Sitis organa Spiritus sancti. Ferre fructus bonos. Siccedant opera vestra in DOMINI nostri jam adventantis JESU CHRISTI gloriam, in Reip. Literarum commoditatem, & proximi Utilitatem. Et innotit Rex Gloria! Darpaci P. F. sub Sigillo Universitatis die 23. Decembris, Anno 1646.

*dominatum sibi in omnes Studiosos acquirere, acquisitum exerce-
re et Jurisdictionem in pares sibi arrogare non erubescunt. Sic
omnem honestatem exuunt et imperitioribus imponunt. Academia
autem nostra hoc nomine male audit apud omnes nec ad optatam
Studiosorum frequentiam emergere potest. Aversantur enim Pa-
rentes, bona sua multo sudore parta, Schoristis illis deglutienda
permittere. Aversantur liberalia ingenia istorum nauci hominum
libidini sese mancipare.*

*Proinde ut haec mala averruncemus, antequam exitiale prandium
de membris pie concreditis Academiae nostrae instituat: Me-
mores mandati DOMINI et SALVATORIS nostri JESU CHRISTI,
memores S. Reg. Maj. Constitutionum Academicarum, memores
religiosissimi nostri Iuramenti, Vigore Constitutionum, elimina-
vimus et eliminamus Nationum Societates, ut nutriculum omnis
intemperantiae et sanctis studiis inimicam. Eliminavimus et eli-
minamus ab advenis et novellis Studiosis, quae exigere solent, Isago-
gica quondam inaudita. Eliminavimus et eliminamus ministeria,
quae Novelli aliis perpotantibus non sine maximo Studiorum et va-
letudinis dispendio praestare hactenus coacti sunt. Eliminavimus
et eliminamus livorem et persequitionem clandestinas. Et si erit,
qui huic Constitutioni fraudem fecerit, juxta Regias Constitutio-
nes cap. 22. art 2. perjurus et infamis, nullo respectu personarum
habito, censebitur, et Relegatione, nec non infami Exclusionem pu-
nietur. Quod Jure et Justitia ita exigente, Omnibus et Singulis,
Patentibus hisce Literis notum esse volumus.*

*Vos vero, qui juramenti vestri bene memores, quique Pij estis, in
Pietate et Honestate pergite. Nolite esse in conviviis potatorum.
Sitis organa Spiritus Sancti. Ferte fructus bonos. Sic cedent
opera nostra in DOMINI nostri jam adventatis JESU CHRISTI
gloriam, in Reip. Literariae commoditatem et proximi Utilitatem.
Et introibit Rex Gloriam! Dorpati P.P. sub Sigillo Universitatis
die 23. Decembris, Anno 1646.*

L.S.

Kuningliku Ülikooli GUSTAVIANA ADOLPHINA
Rektor ja Senat
soovivad kõigile ja igaühele härradest üliõpilastest
tervist ja edu.

Tuleb hardalt austada meie ISSANDA JA PÄÄSTJA JEESUSE KRISTUSE manitsust, kui ta ütleb Luuka 21,34-s: *Aga hoidke, et te oma südameid ei koormaks liigsöömise ega purjutamisega.* Sest me valmistume ju alati *Issanda Vaimseks Tulemiseks*, käesoleval hetkel aga eriti. Sest kui meie esivanemad ei näinud pärast pattulangemist midagi muud peale igavese pimeduse ja silmapilkselise huku, siis ilmus neile JUMALA Poeg, KELLES OLI ELU JA ELU OLI INIMESTE VALGUS¹; ja ta tõi Igavese Isa rüpest *protoevangeeliumi*,² et *Naise seeme hävitab mao pea*.³ Ja sel moel ilmus ta sageli Isadele ja kordas seda jutlust. Ja ta on meiega siiani ja kuni ajastute lõpuni. Me valmistame end *Kristuse ihulikukuks Tulekuks*, mil *Sõna sai Lihaks*⁴. Kristus tahtis olla selline, nagu on Inimene; selleks et ka Inimene võiks olla niisugune, nagu on Kristus. Me valmistame end *Kristuse Majesteetlikukuks Tulekuks*, mil meie Issand juhiks Vagad igavestesse rõõmudesse; ent Vääritud heidaks igavesse tulle, kus nende tuli kunagi ei kustu ega nende vagel kunagi sure. Et me end tõesti väärilikalt valmistaksime oma Issanda Tulekuks, ütleb Jumal: *Hoidke, et te ei koormaks oma südameid liigsöömise ega purjutamisega.*

Sest tõesti, viinas on ἀσωτία (Ef. 5)⁵. Viinast joobnud ei hooli ei Pühast Vaimust ega päri Jumala Riiki (1 Kr 6,10). Ja nii nagu suits

¹ 1 Jh 1,4.

² Protoevangeelium, kreeka keeles 'esimene evangeelium'. Keskajal kujunenud nimetus needmissõnade kohta, mida Jumal ütleb Genesisel pattulangemisloos maole (1 Ms 3,15) ja mida seostati messianistlikult Maarja ja Kristusega: *Ja ma tõstan vihavaenu sinu ja naise vahele, sinu seemne ja tema seemne vahele, kes purustab su pea, aga kelle kanda sa salvad! (Piibel. Vana ja Uus Testament. Tallinn: Eesti Piibliselts, 1997).*

³ Ümbersõnastatult 1 Ms 3,15.

⁴ Jh 1,14. Vrd ka Ambrosiuse jõuluhümn *In nocte natalis Domini* (tuntud küll eelkõige 5. värsi järgi: *Veni, redemptor gentium* v. 11).

⁵ Ulaelu, ohjeldamatus, liiderlikkus (kreeka κ) Ef 5,18.

ajab põgenema mesilased, nii ajab viina ja söögi liigtarvitamine põgenema Vaimsed annid. Kui joodik neelab viina, neelab viin joodiku. Joonud mõõtu pidamata viina, ajab ta sageli välja Jumala Nime teotusi, roppe sõnu ja laimu; tekitab sellega tülisid ja kaklusi ja toob päevavalgele muud inimesele vääritut⁶, toob endale sellega kaasa peale kuulsusetuse, haiguste, vaesuse, haavade tihti ka vägivaldse surma.

Tema Kuninglik Majesteet, kaaludes neid asju Hiilgavaimalt, annab Akadeemia Kuninglikus Põhikirjas ptk. 22.8 karmi käsu, öeldes: *Austage hoolsalt mõõdukust ja kasinust, mis on kõlbeline puhtuse toitjaks ja kõikide Jumala kinkide säilitajaks. Vältige visalt ohjeldamatusega seotud juhtumeid, kohti, isikuid ja aegu. Hoidke eemale kõrtsidest. Üheskoos ja igaüks needku ära Bacchuse orgiad*⁷. Kõige alandlikumas meeles mõelgem selle peale taas, meenutagem otsekohe iga kord, kui Akadeemia seadused igal aastal avalikult ette loetakse, Kõrgeaulised Härrad Rektorid. On öeldud: *Hoiduge liigsöömisest ja purjutamisest*, mis ei ole mitte üksnes Hoolimatuse, vaid kõigi pattude juur ja põhjus. Joodik rikub armu, hukutab au ja langeb igavesse karistusse.

On tõesti kahetsusväärne, et *Nationum Societates*⁸ — nagu neid rahvapäraselt nimetatakse — on muutunud kõigi pahede emaks ja pillamise öeks. Sest neis [korporatsioonides] on ignorantseid parasiite, kes on sündinud tarvitama rohkeid vilju ja võõraid saavutusi, kes naudivad päevast päeva elurõõme, olles kõrvale heitnud igasuguse mure õpingute ja avalike loengute⁹ pärast. Võib paista,

⁶Vrd Horatius Epist. 1.5.16.

⁷Vaba ümbersõnastus väljajätetega, vrd põhikirja editsioone J. Vasar, *Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. I Academia Gustaviana a) Ürikuid ja dokumente.* (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) C Annales XIV.) Tartu, 1932, lk 72; *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana).* Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, lk 73, ptk 22.8.

⁸Rahvaste ühingud ehk natsioonid ehk osakonnad ehk korporatsioonid (lad. k).

⁹Avalikud loengud — üks õppetöö vorme *Academia Gustaviana* päevil, vastand eraviisilistele loengutele. Avalike loengute toimumisajad ja õpetuse sisu oli reeglitanud ülikooli põhikirjas ptk 18.

et nende süü pole suur, kui nad kogu oma varanduse pummeldades alla neelavad. Kuid nad petavad ka Noviitsidelt¹⁰ välja kogu raha, võtavad neilt ära hädavajalikumagi elatise, koormavad neid igatsugu kohustustega, mis iganes pähe tuleb, tehes seda enda ülimaks auks ja kuulsuseks — oma prassimisega varjutavad nad korporatsiooni mõtte. Vanematel liikmetel aga pole lubatud neist lahku lüüa ega puhtamale rajale astuda. Nooremaid ähvardab pidev pennalism¹¹ hirm ja nad on sunnitud täitma hullemaid käske kui orjad. Kui nad aga tõesti teenimisest keelduksid või selle üle kaebaksid, jälitatakse neid vaenlase kombel vaenu ja vihaga. Nõnda ei häbene need liigkasuvõtjad taotlemast endale mõjuvõimu kõigi üliõpilaste üle, saavutatud võimu ära kasutamast ega võtmast endale õigust kohut mõista endaga võrdsete üle. Nõnda hülgavad nad kogu väärkuse ja rajavad selle kogenematutele. Ent meie akadeemiast kuulub sellise renomee korral kõikjale vaid halba ja ta ei suuda jõuda üliõpilaste loodetud hulgani. Sest vanemad, kes on oma varanduse loonud rohkes higris, keelduvad seda loovutamast sellisele rämpsule¹² prassimiseks. Haritud pead keelduvad allumast nende inimeste tühise kire meelevallale.

Seepärast siis pöörakem ära need pahed, enne kui korraldatakse hävitav roog meie Akadeemia hoolde hardalt usaldatud liikmetest. Hoides meeles meie Issanda ja Päästja Jeesus Kristuse käsku, hoides meeles Püha Kuningliku Majesteedi välja antud Põhikirja; hoides ülihardalt meeles vannet¹³, oleme tõuganud ja tõukame

¹⁰Noviitsid — noortudengid, üliõpilaskandidaadid, kes polnud veel läbinud depositsiooniriitust.

¹¹Pennalism — noorte üliõpilaste nõökimine, kiusamine ja ekspluaterimine vanemate üliõpilaste poolt. Pennalism ja depositsioon keelati ülikooli senati otsusega 18. detsembrist 1695 (*Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1798*. Koost. H. Piirimäe. Tallinn, 1982, lk 157–158).

¹²Rämps, lad. *schorista* — harvaesinev tegijanimetuletis sõnast *scorio, onis* (või *scories, iei* või *scoria, ae*), mis tähistab põhjasadet, mustust, rämpsu, mis metallide töötlemisel puhastamise käigus eraldub. J. C. Scaliger, kommenteerides üht Pseudo-Vergiliuse Cirise tõlget, lisab: '*scoria* on räpane sõna, sobimatu sellise silmapaistva luuletuse jaoks' (A. Forcellini, *Totius latinitatis lexicon*. Prati, 1871. T. 5, 384).

¹³Vandetootuse andmine kaasnes akadeemilises elus peaaegu kõiki-de positsioonidega: üliõpilased andsid vande pärast matrikliraamatusse

põhikirja jõuga eemale korporatsioonid kui igasuguse mõõdutuse toitjad ja pühade õpingute vaenlased. Oleme tõuganud ja tõukame uustulnukatest ja värsketest üliõpilastest eemale senikuulmatu isagoogika¹⁴, mida neile tavaliselt pakutakse. Oleme tõuganud ja tõukame eemale kohustused, mida Noviitsid on seni sunnitud osutama teistele purjutajatele oma õpingute ja tervise kõrgeima hinnaga. Oleme tõuganud ja tõukame eemale kadeduse ja salajased tagakiusamised. Ja kui leidub selline, kes kahjustab seda Põhikirja, hakatagu teda vastavalt Kuninglikule Põhikirjale, peatükk 22 lõige 2¹⁵, pidama valelikuks ja kuulsusetuks hoolimata tema isikust ning karistatagu teda relegatsiooni või kuulsusetu ajutise väljaheitmisega. Tahame, et selles avalikus teadaandes kirja panduga saaks kõigile ja igäuhele teatavaks, et see peab õiguse ja õiglusega nõnda sündima.

Ent Teie, kellel on hästi meeles oma vandetõotus ja kes Te olete Vagad — jätkake Vagaduses ja Aulisuses. Ärge viibige joodikute koosviibimistel. Olge Püha Vaimu tööriistaks. Kandke häid vilju. Nõnda lähevad meie tööd meie taastuleva ISSANDA JEESUSE-KESE KRISTUSE auks, Teaduse Riigi hüvanguks ja ligimese Kasuks. Ja astugu sisse Auhiilguse Kuningas! Avalik teadaanne välja antud Tartus Ülikooli pitsatiga 23. detsembrikuu päeval aastal 1646.

Pitsati koht

kandmist (*Constitutiones*, ptk 4), vanemad akadeemia liikmed pärast promoveerumist (*Constitutiones*, ptk 16), rektor, senati liikmed ja professorid pärast ametisse valimist (vt vastavalt *Constitutiones* ptk 4, 3 ja 8).

¹⁴Isagoogika — sissejuhatuskunst, teadus sissejuhatamisest.

¹⁵JUMALA nime ärgu keegi asjata kasutagu, ei epikuurlike kõnede levitamiseks ega tõese õpetuse rikkumiste kaitsmiseks ega maagilistes meeletetetes ega loitsudes ja valevannetes. Keegi ärgu seadku usu, evangeeliumi ega JUMALA enda nime isiklike himude teenistusse; ja ärgu keegi häbistagu oma ametit tüldes õpetuse või kommete pärast. Kõik pidage kinni vandetõotusest, mille olete andnud rektorile, magistraadile ja teistele. Sest need, kes rektori ja konsistooriumi poolt kohtusse kutsutuna keelduvad isepäiselt kuuletumast, kes on aresti või kohtukutset eiranud, kuulutatakse valevandujateks ja aututeks ning suur konsistoorium karistab [neid] väljaheitmisega (*Constitutiones*, lk 71).

PIIBLI TÖLKIMINE OIKUMEENILISES PERSPEKTIIVIS

Peeter Roosimaa

1997. aasta 17. detsembri *Eesti Kiriku* esiküljel ilmus teade: **Eesti Piibliselts esitleb uut emakeelset Piiblit. 18. detsembril kell 14 esitleb Eesti Piibliselts Tallinnas rahvusraamatukogu kuppelsaalis uut emakeelset Piiblit.**

See Piibli väljaanne on esimene pärast II maailmasõda, mis on ette valmistatud Eestis. Väljaande aluseks on põhjalikult ülevaadatud 1968. aastal ilmunud Vana Testament ja Uue Testamendi veelkordselt ülevaadatud tõlge aastast 1989.

Piibel omab värvilised lisad piiblikaardide ajaloost ja kultuurist ning värvilised kaardid.

Eestikeelsest piiblitõlkest rääkides ei saa mööda minna kolmest tähtsündmusest. 1686. aastal ilmus lõunaeestikeelne *Wastne Testament*, mille tõlkimise ja väljaandmisega tegelesid isa ja poeg, Andreas ja Adrian Virginius (Paul 1999: 325j). 1715. aastal ilmus pärast aastakümneid kestnud keeletüli põhjaeestikeelne *Uus Testament*, mille väljaandjad olid Eberhard ja Heinrich Gutsleff. Ning aastal 1739 ilmus põhjaeestikeelsena terve Piibel. On mõistetav, et Piibli tõlkimise puhul oli tegemist kollektiivse tööga. Selleks moodustati vastav komisjon. Kuid esimese eestikeelse täispiibli väljaandmise puhul on olnud ilmselt tähtsaim osa Anton Thor Hellel.

Ajapikku on esimesest eestikeelsest Piiblist, nagu ka *Wastsest Testamendist* ja *Uuest Testamendist*, antud välja rohkesti enam või vähem redigeeritud kordustrukke. Ei puudu ka lausa uued tõlked. Kõige selle eest tuleb tänada luteri kirikut.

Temale jäi otsustav osa, kuigi Piibli kolmas trükk 1822. aastal on välja antud Peterburis *Piiblikogodusse kulloga* (Paul 1999: 844). Neljanda trüki väljaandmisel (1839) osales Tartu Piibliselts (Paul 1999: 844) ja hiljem (alates 1896. aastast) andis Piibli kordustrukke välja ka Briti ja Välismaa Piibliselts (Paul 1999: 845). Olgu siin nimetatud, et Eestimaa Piibliselts asutati 4. juulil 1813. a Tallinnas. Piibliseltsi statuudis oli kirjas, et seltsi liikmeks võivad astuda mõlemast soost isikud kõikidest kristlikest konfessionidest ja kõikidest seisustest (Paul 1999: 495). Nagu teada, lülitusid XIX sajandi lõpul Eestisse jõudnud vabakoguduslased kohe aktiivselt ka piibliseltside tegevusse (Paul 1999: 500).

Aegade jooksul eestikeelse Piibli tõlkimisel osalenud isikutest olgu mainitud Jaan Bergmann, Harald Pöld, Uku Masing, Endel Kõpp. Konfessionaalselt kuuluvuselt on olnud tegemist luterlas-tega.

Nn Hruštšovi sula ajal otsustas Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku (EELK) Konsistooriumi täiskogu luua 11-liikmelise piiblitõlkekomisjoni (Paul 1999: 767). 1960. aastate algul moodustati uus komisjon. See koosnes tollaegsest luteri kiriku juhtkonnast. Kuid koosolekuteest oli kutsutud osa võtma ka teoloogiamagister Osvald Tärk (Paul 1999: 768j), kes oli Tallinna Oleviste koguduse pastor ja esindas evangeelsete kristlaste-baptistide kogudusi. Minu mäletamise järgi võttis sellest tööst kuigivõrd osa ka Oleviste koguduse teine pastor Oskar Olvik. Nii et kas mingil määral oikumeeniline koostöö? Selle komisjoni töö siiski nähtavat vilja ei kandnud (Paul 1999: 769).

Tegelikust oikumeenilisest Piibli tõlkimisest või õigemini Piibli revideerimisest võib aga küll rääkida Piibli viimase eestikeelse väljaande puhul.

Algselt oli ka selle otsustanud välja anda EELK Konsistoorium. Selleks moodustati piibliteksti redigeerimise tööriühm, kuhu kuulusid professorid Kalle Kasemaa ja Toomas Paul ning õpetaja Randar Tasmuth. Töö finantseerijaks oli EELK (vt Tankler 1992: p 1). Võimalusi hinnates mõisteti, et pole mõeldav leida tõlkijaid, kes muust tööst vabana tõlgiks uuesti kogu Vana Testamendi. Nii otsustati uue Piibli alustekstiks võtta 1968. aastal ilmunud Vana Testamendi tõlge ja see põhjalikult läbi vaadata, Uue Testamendi aluseks aga 1989. aastal välja antud Toomas Pauli

tõlge, mida vajaduse korral pidi redigeeritama (Bärenson 1998a). Hiljem, 1994. aasta 15. oktoobri Eesti Piibliseltsi üldkogu koosolekul, leiti, et uuele suureformaadilisele Piibli väljaandele tuleks lisada ka apokrüüfid. Redigeerimise alusena otsustati kasutada Endel Kõpu tõlget aastast 1982 (Kõpp 1989; EPS 15. 10. 1994).

Et anda tehtavale tööle suuremat kandepinda, haarati kaasa teistegi konfessioonide esindajaid. Olen arvamisel, et pinda selliseks otsuseks olid valmistanud ka Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) oikumeenilise koostöö kogemused. Siin kohal tahan meenutada veelgi varasemaid meeldivaid kogemusi. Ühes Ermo Jürmaga võisime 1987. aasta kevadel õpetaja Toomas Pauliga koos vaadata läbi tema tõlgitud Uue Testamendi käsikirja. Mõtet kaasa töötada Piibli väljaandmisel toetas kindlasti see, et loomisel, õigemini taastamisel oli Eesti Piibliselts.

Seltsi asutamiskoosolek toimus 14. detsembril 1991. a Tallinna Raekojas (EPS 14. 12. 1991), Eesti Vabariigi kultuuriministri käskkirjaga nr 48 registreeriti see 10. veebruaril 1992. a. Piibliselts on konfessioonidevaheline organisatsioon, mille eesmärgiks on doktrinaarsete kommentaarideta Pühakirja võimalikult laiem levitamine (Tankler 1992).

1992. aasta 17. septembril toimunud Eesti Piibliseltsi juhatuse koosolekul otsustatigi küsida kirikutelt ja üksikisikutelt ettepanekuid uue Piibli kohta. Neid oodati umbes ühe kuu jooksul (esimeseks novembriks) (EPSJ 17. 09. 1992: p 2).

Artiklis "Võõras tuttav Piibel" (Eesti Piibliseltsi 1993. aasta detsembri infolehe lisas) tõdeb R. Tasmuth, et UT tekstiparanduste ettepanekuid on paljundatud sel määral, et kõik EKN liikmeskonfessioonid said ühe eksemplari oma ettepanekute esitamiseks; kõige rohkem ettepanekuid, arvestades ka üksikisikute kirjalikke ettepanekuid, tegid EELK ja advendikoguduste liikmed (Tasmuth 1993).

Kõige süstemaatilisemalt oli kõik piiblitekstid läbi töötanud ja kõige rohkem parandusettepanekuid ja mitmesuguseid soovitusi esitanud Olav Maran. Näiteks Uue Testamendi kohta tegi ta ettepanekuid umbes 5000 salmi puhul (Roosimaa 1998b).

Oikumeenilisest perspektiivist vaadates tuleb arvestada, et redigeeritava Uue Testamendi kirjastamisõigus kuulus EELK Kon-

sistooriumile (EPSJ 17. 09. 1992: p 2), 1968. a piiblitõlke kirjastamisõigus aga Briti ja Välismaa Piibliseltsile (EPSJ 17. 09. 1992: p 3; vrd Tankler 1992).

Vastava asjaajamise järel saabus 1992. aasta lõpus Briti ja Välismaa Piibliseltsilt kiri, milles teatatakse 1968. a eestikeelse piiblitõlke kirjastamisõiguse kaheosalisest üleandmisest Eesti Piibliseltsile. Esimese sammuna anti üle piiblitõlke administratiivõigus: nüüd on Eesti Piibliseltsil õigus otsustada kõiki selle piiblitõlkega seotud kirjastamisküsimusi. Teine ja lõplik samm kirjastamisõiguse üleandmisel astutakse siis, kui Eesti Piibliselts on võetud Ühinenud Piibliseltside täieõiguslikuks liikmeks. Ühtlasi teatas EELK Konsistoorium oma põhimõttelisest otsusest üle kanda Eesti Piibliseltsile T. Pauli Uue Testamendi tõlke kirjastamisõigus. Piibli senise redigeerimise eest maksis Eesti Piibliselts vastavat tasu (EPSJ 1. 05. 1993: p 1).

Eesti Piibliseltsi üldkogu koosolekul 20. novembril 1993 avaldati lootust, et uue Piibli esimene väljaanne ilmub 1994. a lõpuks. Selle töö juhtimiseks kutsus Eesti Piibliseltsi juhatus ametisse Tarmo Lilleoja. Ka oli vahepeal alustatud Piibli redigeeritud teksti sisestamist arvutisse. Ühtlasi pidid algama ettevalmistused trüki-koja ja paberi leidmiseks ning muude küsimuste lahendamiseks. Otsustati ka luua Piibli fond (Tankler 1993).

Piibliteksti osas oli tollal veel arusaam, et vaja on teha üksnes sekretäritööd. 1993. aasta detsembris kirjutab R. Tasmuth: "Praegu ootavad 1992. aasta lõpuks valminud ettepanekud mahukat ja täpset sekretäritööd. Muudatuste hulk kogu Piibli ulatuses on nii suur, et nõuab nii VT kui UT kogu teksti täielikku ümberkirjutamist" (Tasmuth 1993).

Siiski oli teksti osas vaja teha ka sisulisi otsuseid. Eesti Piibliseltsi juhatuse koosolekul 9. aprillil 1994 tõdeti, et Piibli trüki-kojaks ettevalmistamisel on veel rida probleeme, mis tuleb jooksvalt lahendada. Otsustati moodustada toimetuse, kes lahendaks kõik sisulised, keelelised jne küsimused, seejuures otsustati toetuse saamiseks pöörduda Eesti Kirikute Nõukogu poole (EPSJ 9. 04. 1994: p 5, 7).

Lähtudes Eesti Kirikute Nõukoguga läbirääkimistest esitati toimetuse järgmine koosseis:

toimetuse esimees: EELK peapiiskop Kuno Pajula,
toimetuse juhataja: Eesti Piibliseltsi peasekretär Jaan Bärenson,
toimetuse sekretär: Tarmo Lilleoja,
toimetuse liikmed: Arne Hiob, Ermo Jürma, Peeter Roosimaa,
Randar Tasmuth, Velne Pihel ja Eha Kõrge (EPS 6.05.1994).

See koosseis kinnitati Eesti Kirikute Nõukogus 25. mail 1994 (EKN 25.05.1994: p 6).

A. Hiob loobus, sest tal polnud võimalik toimetuse tööst osa võtta. Teoloogilised küsimused jäid eelkõige E. Jürma, P. Roosimaa ja R. Tasmuthi lahendada, keelelist korrektoori lugesid V. Pihel ja E. Kõrge. E. Kõrge osales keeleteoimetajana ka piibli-toimetuste istungitel.

Moodustatud toimetuse osas võib küll öelda, et tegemist on olnud interkonnessionaalse töögrupiga ja tehtav töö oli tõeliselt oikumeeniline. Toimetuses olid esindatud nii luterlased kui metodistid, samuti evangeeliumi kristlased-baptistid. Siinkohal mainitagu, et professor Vello Salo, kellel Eesti Piibliselts palus kirjutada Vana Testamendi tekstidele pealkirjad ja läbi vaadata psalmid (Bärenson 1998b), on katoliiklane, samuti, et paljude parandusettepanekute autor Olav Maran kuulub nelipühilaste hulka.

1994. aasta juunikuuks oli kogu Piibli tekst sisestatud kompuutrisse ja algas töö vigadega (EPS 15.09.1994). Eri konfessioonide esindajatele anti lugeda arvutisse salvestatud ja väljatrukitud piiblitekstid. Nende alusel tehti ettepanekuid nii teksti parandamiseks kui ka toimetuse töö kohta üldiselt. Uue Testamendi osas oli viljakas näiteks baptistikoguduse *pastor emeritus* Johannes Kähr, kes on teinud ettepanekuid umbes 500 salmi kohta (Roosimaa 1998b).

Kui kokku arvata kõik, ka varem esitatud ettepanekud, siis kogunes neid tuhandeid, mis kõik tuli toimetusel läbi vaadata, paljudel juhtudel algtekstiga kõrvutada, teiste tõlkekeeltega (inglise, saksa, soome) võrrelda, leida oma sõnastus. Toimetuse liikmed ise ei seadnud endale eesmärgiks uute ettepanekute tegemist, aga töö käigus tekkis neid hulgaliselt.

Põgusa pilguheidu piiblitoimetuse töömaile võiks anda P. Roosimaa artikkel "Uue Piibli toimetamisest". Selles on juttu küll

sobiva sõnastuse leidmisest, eriti kui juba algeelne tekst on keeruleine, küll sobiva sõnalise vaste leidmisest, sest sõnade tähendusväljad eri keeltes ei kattu, küll eri keelte grammatilise struktuuri erinevusest, mis samuti on tõlkeraskuste allikaks (Roosimaa 1998a).

Esimest korda oli toimetus koos 29. augustil 1994. Töökorraldus oli mõeldud nii, et kõik küsimused ja märkused töötatakse toimetuse liikmete poolt eelnevalt läbi. Koosolekul pidi toimuma otsuste lõplik vormistamine (EPSJ 15.09.1994: p 3). Alguses olid planeeritud koosolekud pika tööpäevaga, tegelikkuses aga kujunes mitmepäevaseidki töökogunemisi. Tuleb nõustuda Eesti Piibliseltsi juhatause koosolekul öelduga: "Töö on väga pingeline, kuid koostöö piiblitoimetuses on hea" (EPSJ 11.02.1995: p 5).

See on küll vist paratamatu, et teoloogid kannavad oma mõttemaailmas kaasas vastava koolkonna, niisiis ühtlasi vastava konfessiooni õpetuslikke arusaamu. Kuid toimetus püüdis leida lahendusi, mis võiksid rahuldada võimalikult paljusid osalejaid. Suhteliselt vähe oli küsimusi, mis lahendati hääletamise teel. Sisulistest küsimustest jõuti vahel lausa pikkade arutelude järel enamasti üksmeelsele otsusele.

Uue Piibli kasutamisele mõeldes otsustas piibliseltsi juhatus, et teksti peavad heaks kiitma Eesti Kirikute Nõukogu liikmeskirikud, samuti, et Meie Isa palve tekst tuleb kooskõlastada Eesti Kirikute Nõukoguga (EPSJ 11.02.1995: p 5). Saamaks lugejatelt tagasisidet tõlke, küljenduse jne asjus otsustati Piibliseltsi juhatause 11. mai 1995. a koosolekul, et sügiseks tuleb kogudustele jagamiseks anda välja evangeeliumide proovitrükk. Ka otsustati korraldada juunis Piibliseltsi ja Eesti Kirikute Nõukogu ühine koosolek (EPSJ 11.05.1995: p 3).

1995. aasta IV piiblipäeval toimuski kolme esimese evangeeliumi proovitrüki presentatsioon. Trükiarvuks oli 1000 eksemplari (Bärenson 1996). Eesti Piibliseltsi materjalides leidsin proovitrüki kohta ettepanekuid 18 üksikisikult ja kahed kollektiivsed ettepanekud (Roosimaa 1998b).

Keeleteadlane Karl Pajusalu tegi ettepaneku, et toimetuse töösse oleks vaja kaasata stilist, kes ühtlustaks keele (EPSJ 25.01.1996: p 2). Vana Testamendi stiiliparanduste osas saadi

kokkuleppele kirjanik Jaan Krossiga ja Karl Pajusalu vaatas läbi Uue Testamendi. Oma töö kohta ütles tuntud kirjanik: “Ma ei redigeeri piiblitõlget, teen vaid ettepanekuid stiili ühtlustamiseks” (Simmermann 1997). Nõnda ka K. Pajusalu. Seega pidi toimetuses ka kõik stilistilised ettepanekud veel kord üle vaatama.

Küllap sobiks siinkohal tsiteerida Karl Pajusalu artiklit “Piiblikeele piirid”:

Iseäranis keeruline on keeletoimetaja töö tõlketekstiga. Tuleb austada tõlgitu ainulaadsust ning sealsamas toetada algupärandi läheduse säilimist. Kui veel on tegemist pika ajavahemiku jooksul mitmel korral tõlgitud religioosse tekstiga, millele on stiililised erinõudmised, jääb igasugune lahendus kompromissiks, teatud puuduste ja järeleandmistega kokkuleppeks. Kokkuleppeks traditsiooniga. Teadlik lahtiütlemine traditsioonist tähendaks suhet eelnevaga eituse kaudu ning oleks kõigepealt vaimuse katkestus. [---] Piibli uue väljaande keeletoimetuse põhiline eesmärk on olnud praegu üldtunnustatud eesti ÜHISkeele normide järjekindel järgimine, et keel oleks võimalikult väikeseks probleemiks väga erinevatele Piibli süguga tutvujatele. Samas on taotluseks olnud keel, mis pigem toetaks kui takistaks ka väheste eelteadmistega — ja väheste keeletundmisega — tänapäeva eestlasi (Pajusalu 1998).

Kui mõelda veel kord 18. detsembril 1997. a Tallinnas rahvusraamatukogu kuppelsaalis toimunud uue emakeelse Piibli esitlusele, siis võib öelda, et sündinud oli Piibli oikumeeniline väljaanne. Muidugi oleks pilt veel täiuslikum, kui Piibli toimetamise tööst oleks osa võtnud ka ortodoksikiriku esindajad. Tol korral võisid küll vaid vähesed, üksnes mõnikümmend õnnelikku seda Piiblit enda omaks pidada ja sellesse süveneda, kuid järgmise aasta veebruarist alates oli see võimalus juba paljudel piiblihuvilistel. Lugejate esimesi muljeid kokku võttes võib tõdeda, et Piibli uut väljaannet on asunud huviga lugema ja lugejad võrdlevad seda Piiblit eelkõige 1968. a väljaandega, millega ollakse vahest kõige enam harjunud. “Paljud inimesed on väljendanud oma tänu tehtud töö eest. Suurt tunnustust on avaldatud uue teksti keelelise külje kohta. See on nüüd mõistetavam, ladusam, kergemini loetav. Kuid võrreldes varasemate tõlgetega äratavad ühtlasi tähelepanu mitmesugused erinevused, isegi küsitavused.” (Roosimaa 1998a).

Nii võiks hinnata selle oikumeenilise koostöö tulemust. Siiski tuleb tunnistada, et nii nagu miski inimlik, pole seegi väljaanne täiuslik. Ja nii on Eesti Piibliselts juba algust teinud Vana Testamendi uue tõlkimisega, millega on alanud eestikeelse Piibli oikumeenilise toimetamise uus ring.

Kirjandus

- B ä r e n s o n , Jaan 1996. Eesti Piibliselts 1995. — Eesti Piibliseltsi peasekretäri 1995. aasta tegevuse aruanne Eesti Piibliseltsi aasta koosolekul 16. märtsil 1996. a
- B ä r e n s o n , Jaan 1998a. Ühise töö tulemus. — Ajalehe *Eesti Kirik* 27. mai 1998. a Eesti Kirikute Nõukogu vaheleht
- B ä r e n s o n , Jaan 1998b = Eesti Piibliseltsi peasekretäri Jaan Bärensoni kiri P. Roosimaale 24.11.1998. a
- EK 17.12.1997 = Eesti Piibliselts esitleb uut emakeelset Piiblit. — *Eesti Kirik*, 17. det. 1997
- EKN 25.05.1994 = Eesti Kirikute Nõukogu koosoleku protokoll nr 4/49 25. mail 1994
- EPS 14.12.1991 = Eesti Piibliseltsi asutamiskoosoleku protokoll 14. detsembril 1991
- EPS 6.05.1994 = Eesti Piibliseltsi kiri Eesti Kirikute Nõukogule 06. mail 1994
- EPS 15.10.1994 = Eesti Piibliseltsi üldkogu koosoleku protokoll 15. oktoobril 1994
- EPSJ = Eesti Piibliseltsi juhataste koosoleku protokollid 17. sept. 1992, 1. mai 1993, 9. apr. 1994, 15. sept. 1994, 11. veebr. 1995, 11. mai 1995, 25. jaan. 1996
- K õ p p , Endel 1989. *Vana Testamendi apokrüüfilised raamatud*. Tõlge kreeka keelest E. Kõpp. Trükitud 250 aastat pärast esimese eestikeelse Piibli ilmumist. Stockholm
- P a j u s a l u , Karl 1998. Piiblikeele piirid. — Ajalehe *Eesti Kirik* 27. mai 1998. a Eesti Kirikute Nõukogu vaheleht
- P a u l , Toomas 1999. *Eesti piiblitõlke ajalugu: Esimesest katsesest kuni 1999. aastani*. Tallinn: Emakeele Selts
- R o o s i m a a , Peeter 1998a. Uue Piibli toimetamisest. — Ajalehe *Eesti Kirik* 27. mai 1998. a Eesti Kirikute Nõukogu vaheleht
- R o o s i m a a , Peeter 1998b. Loetelu UT osas piiblitõlmisele laekunud ettepanekutest Eesti Piibliseltsis säilitatud materjalide alusel. Okt. 1998. a

- S i m m e r m a n n , Eda-Kai 1997. Kirjaniku töölaual on Piibli tõlke käsikiri: Intervjuu Jaan Krossiga. — *Eesti Kirik*, 29. jaan
- T a n k l e r , Üllas 1992. Peasekretäri aastaaruanne Eesti Piibliseltsi üldkogule. 14. nov.
- T a n k l e r , Üllas 1993. Peasekretäri aruanne Eesti Piibliseltsi üldkogu koosolekul Haapsalus 20. nov.
- T a s m u t h , Randar 1993. Võõras tuttav Piibel. — *Eesti Piibliseltsi infoleht*, nr 3, dets. Lisa

PEETER ROOSIMAA (sünd. 1948) on TÜ usuteaduskonna Uue Testamendi teaduste lektor, Uue Testamendi teaduse ja kreeka keele õppetooli hoidja, teoloogiaingister, piiblitõlkekomisjoni liige. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Jutumärkidest Uue Testamendi tõlkes” (1998, nr 4, lk 823–827) ja “Sahteltehnika Markuse evangeeliumis” (1999, nr 5, lk 1019–1029).

EESTIPÄRASED EESNIMED

Julius Mägiste

Käesolevas väljaandes on nelja liiki eestipäraseiks loetavaid nimesid: 1) eestitüvelisi muinaseesti nimesid; 2) kunstlikult loodud nimesid, milledest valdav osa on juba tegelikult tarvitusele võetud, võrdlemisi vähesed on esmakordselt trükitult soovitamisel (päämiselt härrade A. Öunapu, dr. O. Kalda, L. Laja, O. Aroveri, toimetaja ja mõningaid redaktsioonikoosolekute ettepanekuid); 3) ürikuist ja kirikuraamatulist põimitud mitmesuguse võõra algupäraga (kreeka, ladina, heebrea, alamsaksa, saksa, rootsi, vene), kuid sajandite jooksul eesti keeles täiesti kodunenud nimesid ja 4) viimaseil aastakümneil eestlaste seas koduseks saanud, häälikuliselt kujult kõigiti eestilisi soome ja vähemal määral teisi skandinaavia nimesid (nagu *Toivo* jt). Eriti kolmandat liiki nimede kohta (nagu *Rein*, *Kaarel*, *Peeter* jt) on viimaseil aegadel mõnelt poolt avaldatud kahtlust, kas neid üldse tohiks soovitada eestipärastena. Käesoleva väljaande redaktsioonitööde osalised on üksmeelselt asunud selliste nimede suhtes põhimõtteliselt jaataval seisukohal, erimeelsusi on tekitanud ainult mõned üksikjuhud. Teatavasti ei ole ükski Euroopa kultuurrahvaist, olgu tema omakultuuri-taotlused kui tahes tõsised, oma keelt veel täiesti vabastanud selles kodunenud heebrea-kreeka-ladina nimepärandist. Ka meile pole need nimed, kui nad on keeleliselt rahvapärastatud ja sajandite traditsiooniga pühitsetud, mingiks orjamärgiks, vaid viitavad ainult meie vanasse Euroopa kultuurtervikusse kuuluvasele. Teisiti on muidugi mõne meie naaberriikide väljakutsuvalt kitsas-rahvuslike eesnimedega — neist on

Eestipäraseid eesnimed. (Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XXVIII.) Toimetanud J. Mägiste. Tartu: Nimede Eestistamise Liidu kirjastus, 1936.

see valimik võimalust mööda püüdnud loobuda. Rahvusvahelise algupäraga eesnimedest loobumiseks pole vähemalt praegu veel saabunud õige hetk, sest meie oma muinaseesti nimevara (eriti naistenimede alal) on võrdlemisi vähene ja see alles veel hakkab uuesti elustuma, kunstlikult loodud uudisnimedest on ka alles võrdlemisi vähesed päris kindlasti meie keele pinnas sügavale juurdunud. Rahvusvahelisest nimedevarast suurema vabastumise probleem, mida mõnelt poolt juba praegu peetakse päevakohaseks, peaks seepärast vist küll ajas edasi nihkuma. Selle vabastusprotsessi praegune järsk teostamine ms. tooks lastele nime valimisel raskusi neil rohkeil ja perekonnatraditsioonidekultuuri seisukohalt mõistetavail juhtudel, kus soovitakse lastele anda mõne esivanema nimi.

Meil Eestis on imestusväärset levinud püüd, leida endale või oma lapsele mingi enneolematu või -kuulmatu u u d n e n i m i . Seda tõestab perekonnaseisuametnike nimeandmeis spontaanselt loodud nimede rohkus. Selles valimikus on neist laiades rahvahulkades loodud nimedest soovitatavaina esitatud päämiselt ainult see osa, mis tõesti oma tüvelt ja tuletamisviisilt on puhteestiline (nt *Helda* — vrd *helde*), kuna tähendussisuta häälikukombinatsioonide soovitamise on oldud tagasihoidlikum. Senise spontaanse ülemaalse nimeloomise üheks paheks on olnud, et paralleelselt on hakatud mõndki nimekuju tarvitama nii meeste kui naistenimena (nt *Lootus*, *Aare*, *Ilo* jt). Siinne valimik on kat sunud sellest tingitud segadust kõrvaldada nii, et küsimusesolev segane nimejuhtum on fikseeritud emma-kummana, kas meeste või naistenimena. Ainult mõningal juhul on teadlikult nimestikku jäetud nimesid, millede käänamisel meeste- ja naistenime kujud kattuvad (*Koidu* ja *Kalli* naistenimena — *Koit* : *Koidu* ja *Kallis* : *Kalli* meestenimena). Neis nimedes siiski osa käändeid (nimetav ja osastav) erineb nii selgesti, et meeste- ja naistenime segunemine on välditav. Selle nimevalimiku redigeerijad on teadlikud ühest eestipärastele uudisnimedele omasest üldisest puudusest: nende hulgas on väga suurel määral häälikuliselt üksteisest hoopis vähe, sageli ainult ühe hääliku võrra erinevaid variante (meestenimed *Meelis*, *Meelo*, *Toom*, *Toomas*, *Aare*, *Ilo* — naistenimed *Mee li*, *Toomi*, *Aari*, *Ille* jt), mis endis sisaldavad segunemishädaohtu. Mõnevõrra on siin selliste paralleelide arvu kärbitud, kuid laiemas ulatuses kärpimist ette võtta pole siiski saadud, sest see oleks tun-

duvalt vähendanud eriti esitatavate eestiliste uudisnimede hulka, ja kärpimisele oleksid pidanud tulema isegi paljud täiesti läbi-löönud nimed (nt vrd meestenimi *Endel* — naistenimi *Endla*). Kuigi eesti keelele algselt on võõras meeste- ja naistenimede va-hetegemine tüvelõppudega, on nimedes viimasel ajal see siiski nii kindlaks kujunemas (meestenimedes eelistatav *o-* ja *u-lõpp*, naistenimedes *e-*, *a-* ning *i-lõpp*), et sellist nimede “sõnasoo” eraldamist enam ei saa ignoreerida. Ka muidu on seni loodud uudisnimede pääliskaudselgi silmitsemisel ilmne, kui suurt osa meie uudisnimede-loomingus üldse mängib paljas ühehäälikuline teisendamine (nt *Helve* — *Hilve*, *Helvi* — *Hilvi*, *Helle* — *Hille*, *Helli* — *Hilli* jt). Niisuguste vähe erinevate teisendite massiline käigust kõrvaldamine tähendaks meie juba kujunemisel olevale omapärasele nimestikule kaunis tunduvat vähendust ja nimevali-jate valikuvabaduste piiramist. Vähemalt meie rahvaluulekeeles on selline vokaalivahelduse-kultiveerimine teatavasti loovaks te-guriks, seepärast võiks teda teatava määranii tunnustada ka nime-loomisel.

Meeste- ja naistenimede segamise kalduvuse kõrval meil tä-napäev eesti nimede valimisel on märgata veel teist pahet — ees- ja perekonnanimede segamist. On roh-kesti juhtumeid, kus nime-eestistaja on perekonnanimeks valinud eestilise nime (nt *Maret*, *Eha*, *Aare*, *Valdur* jt), mis juba on leidnud laialist tarvitamist eesnimena. Eesnime perekonnanimena tarvi-tamist esineb ju senises nimestikus nii meil (nt perekonnanimed *Kristjan*, *Karell* = *Kaarel*, *Hinn*, *Inn*, *Lea*, *Paavel*, *Miina*, *Sii-meon* jne) kui teistel rahvail. Kuid teadlikul nimede-eestistamisel tuleks tingimata hoiduda eesnimedevalimikku võetud nimekujude võtmisest perekonnanimedeks. Kõik käesoleva valimiku eeltöo-dest osavõtjad on üksmeelselt sel arvamusel. Et praegu kõrvuti propageeritakse nii ees- kui perekonnanimede eestistamist, siis ähvardab nende kahe nimedeliigi segiajamine muutuda ebanu-gavaks. Tuletatagu ainult meelde nimedetarvitust dokumentides, kus vaheldumisi esineb esikohal kas ees- või perekonnanimi (kas *Maret Miina* või *Miina Maret* — pole ka alati otsekohe selge, kumb nimedest on ees-, kumb perekonnanimi).

Seega olekski öeldud kõige olulisem, mis käesoleva valimiku toimetajal on öelda selle brošüüri sünni ja põhimõtteliste aluste kohta. Nägime, et selle väikesekaustalise väljaande koostamisel

on vaeva näinud terve rida eestipärase nime küsimusest tõsiselt huvitatud isikuid, kes kõik enda parima arusaamise järgi on andnud oma osa sellele ühissettevõttele. Jääb ainult lõppeks soovida, et lai eestipäraste nimede tarvitajaskond sellest brošüürist leiaks väikese osagi sellest, mida tema valmistajad on soovinud pakkuda, ja et see väljaanne viiks võidule eestilise eesnime eestlaste maal. Ja toimetajal jääb täita siinkohal veel oma viimne, kõige meeldivam kohustus — siiralt tänada kõiki selle nimedevalimiku valmimisel nii või teisiti abiks olnud, osalt eespool juba mainitud härrasid: eestipäraste eesnimede pioneeri dr. O. Kallast kirjavahe- tuses antud lahkete nõuannete eest, Nimede Eestistamise Keskbü- rood eesotsas härrade Ed. Saluranna ja Ed. Roosiga, Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatust eesotsas härrade Joh. V. Veski, A. Kase ja E. Elistoga, härrasid A. Õunapuud, L. Lajat, V. Jõge, O. Aro- veri ja kirikuraamatute, murdekogude ning ürikute nimematerjali otsinguil lahket abi andnud hr. dr. O. Liivi, prof. A. Saarestet ning mag. E. Blumfeldti.

Tartu, viinakuul 1935

LÜHENDITE SELETUSEKS

Käesolevas nimedeloetus on tarvitatud järgmisi lühendeid:

kirj — (i l u) k i r j a n d u s e s t põimitud nimekuju, harilikult mingi kunstmoodustis;

krk — (vanemast) k i r i k u r a a m a t u s t saadud nimi;

kstl — k u n s t l i k u l t soetatud nimi, mille l o o j a v õ i e s i t a j a (dr. Kallas, P. Sõggel, L. Laja, käesoleva brošüüri toimetaja) on t e a d a endisist eestipäraste eesnimede propagandaväljaandeist või siinse brošüüri toimetajal kasutada olnud käsikirjalisist nimede- ettepanekuist (dr. Kallas, käesoleva brošüüri toimetaja ja teised selle toimetamisest osavõtnud);

muist(ne) — m u i n a s e e s t i nimi, puhteestiline;

murd — käsikirjalisist m u r d e k o g u d e s t või muidu otse rahva- keelest saadud nimekuju;

rhvl — rahvaluulest põimitud nimi;

sm — s o o m e nimi;

tarv — tegelikust t a r v i t u s e s t (perekonnaseisu-ametnike käsikir-

jaliste andmete varal, ajalehtede perekonnaseisu-teateist, Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjavahetusest) põimitud nimi, mis on kas mõne tundmatu (harva toimetajal teatud) publikust tulnud nime-loomaja kunstlikult soetatud eesnimi või (mõnikord) mingi hilisem võõrnime-eestistus, ehtsale rahvakeelele vähe omane või võõraski, kuid kõlalise eestipärasuse tõttu tarvitamiskõlvuline;

Wied — F. J. W i e d e m a n n i sõnaraamatust (Ebnisch-deutsches Wörterbuch, ² 1893) saadud nimi;

vrđ — v õ r d l e;

vrđ eelm, *vrđ järgm* — võrdle eelmist (nime), võrdle järgmist nime, s.t tavaliselt, et kõnesolev nimi on eelmisest või järgnevast vähe- se häälikulise teisendamisega kujundatud või muidu oma algupära poolest on eelmise või järgmisega samane;

ür — ürikuist (ajaloallikaist, -dokumentidest) saadud nimi.

Tähendatagu lühendite puhul veel, et lühendid *ür*, *krk*, *Wied*, ja *murd* on tarvitatud ühtlasi nimede vanusastmiku umbkaudse tähistamise mõt- tes. Nimelt lühend *murd* eesnime taga tähistab, et Wiedemannil, vanus kirikuraamatuis ega ürikuis seda nime pole leidunud ja ta niisiis esitata- val kujul on eesti rahvakeeles tulnud tarvitusele võrdlemisi hiljuti (XIX– XX sajandil). Lühend *Wied* märgib, et toimetaja vastavat eesnime pole kohanud vanus kirikuraamatuis ega ürikuis (harilikult XIX sajandi nimi). Lühend *krk* jällegi tähistab ühtlasi, et sellega varustatud eesnime pole seni leidunud ürikuis, kõige vanemais nimeallikais (XVII sajandist hi- liseb nimi). Lühendiga *ür* märgitud (XIII–XVII saj allikaist põlvneva- te) nimede hulgas on rohkesti muinaseesti (*muist[ne]*) nimevara, teiselt poolt aga ka palju vanemaid naaberahvailt laenatud eesnimesid; lühen- ditega *krk*, *Wied* ja *murd* varustatud eesnimed on (väheste eranditega) rahvusvahelise põhjaga eestipärastunud laen-nimed. Tarvitatud kaksik- lühendid (*ür-kstl*, *krk-kstl* jm) tähistavad, et nende eelosas antud allika (üriku, kirikuraamatu jm) nimekuju on toimetaja häälikuliselt (harilikult lõpposas) muutnud, millise muutuse tulemuseks on poolkunstlik eesni- mi. — Lühendite tarvitamisel pole selles rahvapärases väljaandes saadud teostada karm-teaduslikku järjekindlust.

Eesnimedest on sidekriipsulise lühendiga antud nende omastav kää- ne (nt naistenimi *Aa/de -te* — *Aade*, omastav *Aate ja Aal -u* — *Aal*, omastav *Aalu*). Kus seda pole antud (nt naistenimi *Aale*, *Aili* ilma side- kriipsulise lisandita), on meil tegu nimega, mille omastav on nimetavaga samakujuline. — Sidekriipsulisi omastavakujusid (nt *Aate*) ei tule võtta iseseisvate eesnimedena.

NAISTENIMED

Aa/de -te *kstl*
Aal -u *krk*
Aala *tarv*
Aale *vrđ Aal*
Aalike *ür-kstl*
Aari *tarv*
Aede *vrđ Aet*
Aet -a *krk*
Age *tarv*
Aide *kstl*
Aile *tarv, vrđ järgm*
Aili *sm*
Aime *tarv*
Aimi *kstl, vrđ eelm*
Aina *krk*
Aine *kstl, rhvl*
Aini *sm*
Ainike *kstl*
Aino *tarv, sm*
Ainu *kstl, vrđ eelm*
Aira *sm*
Aire *kstl, vrđ eelm*
Airi *sm*
Airike *sm, vrđ eelm*
Aita *kirj, vrđ Aet*
Aive *tarv*
Aivi *tarv*
Algi *kstl*
Alli *tarv*
Alvi *tarv*
Ana *tarv*
Angerva *kstl*
Ann -e *krk, ?muistne*
Anne *krk*
Anni *Wied*
Annika *krk*

Annike *sm-kstl, vrđ eelm*
Ano *krk, ?muistne*
Anu *krk, ?muistne*
Arma *kstl*
Auli *sm*
Aulike *sm-kstl*
Aune *sm*
Auni *kstl, vrđ eelm*
Ebo *krk*
Ebu *krk*
Ede *tarv*
Edo *krk*
Eela *tarv*
Eesi *kstl*
Eev -a *krk*
Eeva *krk*
Eha *kstl*
Eili *tarv*
Eilike *tarv*
Eiri *sm-kstl*
Ela *kstl*
Elgi *tarv, vrđ Helgi*
Ele *kstl*
Elin -a *krk*
Elje *tarv*
Eljo *tarv, vrđ Heljo*
Elju *tarv, vrđ eelm*
Ell -u *krk*
Ella *murđ*
Elle *tarv*
Elli *tarv*
Ellike *kstl*
Ello *krk*
Ellu *krk*
Elmi *tarv, vrđ Helmi*
Elo *krk*
Els/s -u *krk*
Elts -u *krk*

Elve <i>tarv, vrd Helve, järgm</i>	Hellike <i>kstl</i>
Elvi <i>sm</i>	Helme <i>kstl</i>
Enda <i>tarv</i>	Helmi <i>sm</i>
Endla <i>kirj</i>	Helo <i>murd</i>
Ene <i>kirj</i>	Helve <i>kstl</i>
Enel -i <i>tarv</i>	Helvi <i>kstl, sm</i>
Enna <i>tarv</i>	Hep/p -u <i>Wied</i>
Enne <i>kstl</i>	Heve <i>kstl, vrd Eve</i>
Eno <i>krk</i>	Hiie <i>tarv</i>
Enu <i>krk</i>	Hiile <i>kstl</i>
Ep/p -u <i>krk</i>	Hiisi <i>kstl</i>
Ere <i>kstl</i>	Hiivi <i>kstl</i>
Eve <i>kstl</i>	Hilja <i>kstl, sm</i>
Haavi <i>kstl</i>	Hilje <i>tarv, vrd eelm</i>
Haimi <i>sm</i>	Hilju <i>kstl</i>
Haldi <i>tarv</i>	Hille <i>kstl</i>
Halja <i>tarv</i>	Hilli <i>tarv</i>
Hedi <i>krk</i>	Hilma <i>tarv, sm</i>
Heesi <i>murd-kstl</i>	Hilve <i>tarv</i>
Heidi <i>tarv</i>	Hilvi <i>kstl</i>
Heivi <i>kstl</i>	Hinge <i>tarv</i>
Hela <i>kstl</i>	Huile <i>kstl</i>
Helbe <i>tarv</i>	Hurmi <i>tarv</i>
Helda <i>tarv</i>	Häie <i>kstl</i>
Hele <i>tarv</i>	Häili <i>kstl</i>
Heldi <i>tarv</i>	Häilme <i>kstl</i>
Helge <i>tarv</i>	Häilmu <i>kstl</i>
Helgi <i>kstl</i>	Häitse <i>kstl</i>
Heli <i>kstl</i>	Hälmi <i>kstl</i>
Helin -a <i>tarv</i>	Härda <i>kstl</i>
Helja <i>tarv</i>	Härdi <i>kstl</i>
Helje <i>kstl</i>	Hääli <i>kstl</i>
Heljo <i>kstl</i>	Hüvi <i>kstl</i>
Helju <i>tarv</i>	Hüüsi <i>kstl</i>
Hell -u <i>krk</i>	libe <i>murd-kstl</i>
Hella <i>tarv</i>	lide <i>kstl, rhvl</i>
Helli <i>kstl</i>	iivi <i>tarv</i>

Eestipärased eesnimed

Iida <i>kstl</i>	Kanni <i>tarv</i>
Ille <i>tarv</i>	Kasvi <i>kstl</i>
Illi <i>tarv</i>	Katri <i>krk</i>
Illike <i>tarv</i>	Keio <i>kstl, rhvl</i>
Ilma <i>kstl</i>	Kaiu <i>vrđ eelm</i>
Ilmatar <i>-i tarv</i>	Kersti <i>krk</i>
Ilme <i>tarv</i>	Kerstin <i>-a krk</i>
Ilmi <i>kstl</i>	Kesti <i>krk</i>
Ilo <i>kstl, rhvl</i>	Kiiri <i>kstl</i>
Ilotar <i>-i kstl</i>	Kirsti <i>krk</i>
Ilva <i>murd</i>	Koidu <i>tarv</i>
Iilve <i>kstl</i>	Koidula <i>kirj</i>
Ilvi <i>kstl</i>	Krõõ/t <i>-da krk</i>
Imbi <i>rhvl, sm</i>	Kuldja <i>kirj</i>
Immi <i>kstl, vrđ eelm</i>	Kulla <i>kstl</i>
Inda <i>tarv</i>	Kädi <i>krk</i>
Ing/el <i>-li krk</i>	Kädu <i>krk</i>
Iro <i>murd</i>	Käll <i>-u krk</i>
Iru <i>vrđ eelm</i>	Kär/t <i>-du krk</i>
Iva <i>tarv</i>	Külli <i>kstl</i>
Ive <i>tarv</i>	Küllike <i>sm-kstl</i>
Ivi <i>kstl</i>	Küllu <i>ür, ?muistne</i>
Juula <i>murd</i>	Külvi <i>kstl</i>
Juuli <i>murd</i>	Laani <i>kstl</i>
Järvi <i>tarv</i>	Lagle <i>kstl</i>
Kaare <i>tarv</i>	Laidi <i>tarv</i>
Kaari <i>tarv</i>	Laili <i>tarv</i>
Kadi <i>krk</i>	Laine <i>kstl</i>
Kadli <i>kstl, rhvl</i>	Lauli <i>kstl</i>
Kadri <i>krk</i>	Leebe <i>kstl</i>
Kadrin <i>-a krk</i>	Leegi <i>kstl</i>
Kai <i>krk</i>	Leela <i>tarv</i>
Kaia <i>tarv</i>	Leeli <i>tarv</i>
Kaie <i>murd</i>	Leelo <i>kstl, rhvl</i>
Kaja <i>kstl</i>	Leen <i>-u krk</i>
Kalli <i>kstl</i>	Leena <i>Wied</i>
	Leenu <i>Wied</i>

Leesi <i>kstl</i>	Maal -u <i>krk</i>
Leeve <i>kstl</i>	Maala <i>Wied</i>
Lehi <i>kstl</i>	Maare <i>Wied</i>
Lehte <i>kstl</i>	Maari <i>kstl, vrd järgm</i>
Lehti <i>tarv</i>	Maarja <i>Wied</i>
Leida <i>tarv</i>	Made <i>krk</i>
Leidi <i>kstl</i>	Madel -i <i>krk</i>
Leie <i>tarv</i>	Madle <i>krk</i>
Leigi <i>kstl</i>	Madli <i>krk</i>
Leila <i>sm</i>	Madre <i>murd-kstl</i>
Leili <i>tarv</i>	Mae <i>murd</i>
Leini <i>tarv</i>	Mai <i>krk</i>
Lembi <i>kstl, sm</i>	Maia <i>krk</i>
Lemmi <i>kst, vrd eelm</i>	Maie <i>krk</i>
Libli <i>kstl</i>	Maigi <i>murd-kstl</i>
Liidi <i>tarv</i>	Mail -u <i>murd</i>
Liili <i>kstl, vrd järgm</i>	Maila <i>murd</i>
Liilu <i>murd</i>	Maili <i>tarv</i>
Liina <i>murd</i>	Maime <i>kstl</i>
Liiri <i>kstl</i>	Maimo <i>tarv</i>
Liis -u <i>krk</i>	Maimu <i>kirj</i>
Liisa <i>Wied</i>	Maire <i>tarv</i>
Liiso <i>krk</i>	Mairi <i>tarv</i>
Liisu <i>krk</i>	Maiu <i>sm-kstl</i>
Liivi <i>tarv</i>	Maive <i>tarv</i>
Lilja <i>sm</i>	Maldi <i>kstl</i>
Lille <i>tarv</i>	Malju <i>kstl (vadja keele järgi)</i>
Lilli <i>Wied</i>	Mall -e <i>krk, muistne</i>
Lillike <i>kstl</i>	Malla <i>tarv</i>
Linda <i>kirj</i>	Malle <i>krk, ?muistne</i>
Lindu <i>kstl</i>	Malli <i>kstl</i>
Luige <i>kstl</i>	Mallis -e <i>kstl</i>
Luigi <i>tarv</i>	Malve <i>tarv</i>
Luule <i>kstl</i>	Malvi <i>kstl</i>
Lüüli <i>sm</i>	Mare <i>ür</i>
Lõive <i>kstl</i>	Maret -i <i>ür</i>
Maaja <i>tarv</i>	Marge <i>sm</i>

Eestipärased eesnimed

Mari <i>krk</i>	Pihli <i>kstl</i>
Marin -a <i>krk</i>	Piia <i>kstl</i>
Maris -e <i>krk</i>	Piibe <i>tarv</i>
Marit -i <i>krk</i>	Piiu <i>kstl</i>
Marja <i>kstl</i>	Pille <i>krk</i>
Marje <i>kstl</i>	Pilvi <i>kstl</i>
Marju <i>kstl</i>	Pire <i>Wied</i>
Marve <i>tarv</i>	Piret -i <i>krk</i>
Marvi <i>tarv</i>	Pirje <i>sm</i>
Matli <i>krk</i>	Päivi <i>kstl</i>
Meeli <i>tarv</i>	Pärja <i>tarv</i>
Meelike <i>kstl</i>	Pääsi <i>kstl</i>
Meelimari <i>kstl, rhvl</i>	Pürje <i>kstl, rhvl</i>
Merike <i>kstl</i>	Püvi <i>kstl</i>
Mesike <i>tarv</i>	Raja <i>tarv</i>
Midli <i>kstl, rhvl</i>	Reeli <i>tarv</i>
Miili <i>Wied</i>	Reeme <i>murd</i>
Miilu <i>murd</i>	Ree/t -da <i>krk</i>
Miina <i>Wied</i>	Riina <i>Wied</i>
Miiu <i>krk-kstl</i>	Riinu <i>Wied</i>
Milja <i>ür (?)</i>	Risti <i>krk</i>
Milli <i>tarv</i>	Roosi <i>murd</i>
Milvi <i>tarv</i>	Ruuda <i>krk</i>
Naadi <i>murd</i>	Saali <i>murd</i>
Neida <i>kstl</i>	Saari <i>kstl</i>
Nido <i>rhvl</i>	Saima <i>tarv, sm</i>
Niide <i>murd</i>	Saimi <i>sm</i>
Niine <i>kstl</i>	Saldi <i>kstl</i>
Niini <i>kstl</i>	Sale <i>tarv</i>
Nurme <i>tarv</i>	Salme <i>kirj</i>
Nääli <i>kstl</i>	Selje <i>kstl</i>
Ode <i>murd</i>	Siiri <i>sm</i>
Oivi <i>tarv</i>	Siivi <i>kstl</i>
Olvi <i>tarv</i>	Silja <i>tarv, sm</i>
Orvi <i>kstl</i>	Silvi <i>tarv</i>
Orvike <i>kstl</i>	Siret -i <i>kstl</i>
Os/i -ja <i>kstl</i>	Sirgi <i>kstl</i>

Sirje *kstl, rhvl*

Sirve *kstl*

Sirvi *kstl*

Soovi *kstl*

Sula *kstl*

Säde *kstl*

Säili *tarv*

Süvi *kstl*

Taima *tarv*

Taimi *kstl*

Taive *kstl*

Talvi *kstl*

Tarja *krk*

Teisi *kstl*

Terje *kstl*

Tiia *krk*

Tiina *krk*

Tiinu *Wied*

Tiiu *krk*

Tiivi *kstl*

Toimi *sm*

Toomi *kstl*

Triin -u *krk*

Triinu *Wied*

Tuuli *kstl*

Tähti *tarv*

Tüüne *kstl, vrd järgm*

Tüüni *sm*

Ulve *tarv*

Ulvi *tarv*

Urva *tarv*

Urve *kstl*

Urvi *kstl*

Uudi *kstl*

Uuve *tarv*

Vaida *tarv*

Vaiga *kstl*

Vaige *kstl*

Vaike *kstl*

Vaiki *tarv*

Vaime *tarv*

Valba *Wied*

Valma *tarv*

Valve *kstl*

Valvi *kstl*

Varje *tarv*

Varju *kstl*

Varve *kstl*

Viia *Wied*

Viida *tarv*

Viire *tarv*

Viisi *murd*

Viiu *Wied*

Viiva *tarv*

Viive *kstl*

Viivi *kstl, sm*

Viivu *tarv*

Vilge *tarv*

Vilja *kstl*

Vilve *tarv*

Virge *kstl*

Virje *kstl*

Virme *kstl*

Virve *kstl*

Õie *tarv*

Õili *kstl*

Õilme *tarv*

Õitse *tarv*

Õivi *kstl*

Õonne *tarv*

Ädu *krk*

Ülla *kstl*

Ülle *kstl*

Üvi *kstl*

MEESTENIMED

- Aabu *Wied*
Aadam -a *krk*
Aado *krk*
Aadu *Wied*
Aamo *krk*
Aa/p -bu *tarv*
Aarand -i *murd*
Aa/re -rde *sm*
Aarend -i *krk*
Aarne *sm*
Aaro *sm*
Aaru *vrđ eelm*
Aa/t -du *Wied*
Aavo *tarv*
Abik -u *kstl*
Ago *kstl*
Agu *tarv, vrđ eelm*
Agur -i *tarv*
Ahko *krk-kstl, ?muist*
Ahti *rhvl*
Ahto *tarv*
Aigar -i *sm*
Aigur -i *tarv*
Aimur -i *kstl*
Ain -u *Wied*
Ain/t -du *Wied*
Aivo *tarv*
Ak/k -u *ür, ?muistne*
Ako *ür, ?muistne*
Aldo *tarv*
Aldur -i *tarv, vrđ Haldur*
Algo *ür-kstl*
Allo *murđ*
Allu *murđ*
Alo *ür, ?muistne*
Ando *krk*
Andres -e *krk*
Andrus -e *krk*
An/k -gi *murđ*
Annis -e *Wied*
Annuk -a *krk*
Annus -e *krk*
An/t -du *krk*
Anto *murđ*
Ants -u *krk*
Antu *Wied*
Arbu *kstl, vrđ järgm*
Arbo *sm*
Ardo *murđ*
Are *kstl*
Arik -u *krk, ?muistne*
Arm/as -sa *kstl, sm*
Ar/p -bi *murđ*
Arvi *murđ*
Arvo *kstl, sm*
Arvu *vrđ eelm*
Aso *ür, muistne*
Asu *vrđ eelm*
Atko *Wied*
Atso *ür, ?muistne*
Atsu *kirj, vrđ eelm*
Att Ati *ür, ?muistne*
Aula/ne -se *kirj*
Aulei/d -u *tarv*
Aulem/b -me *ür, muist*
Aulik -u *tarv*
Aulis -e *kstl, sm*
Aulo *kstl*

Avo <i>kstl</i>	Hannik -u <i>Wied-kstl</i>
Edur -i <i>kstl</i>	Hannus -e <i>ür</i>
Eelar -i <i>tarv</i>	Han/t -du <i>ür</i>
Eelj/as -a <i>Wied</i>	Hardu <i>tarv</i>
Eerik -u <i>krk</i>	Harik -u <i>ür, ?muistne</i>
Eero <i>krk</i>	Hariva/ld -lla <i>ür-kstl, muistne</i>
Eeru <i>vrđ eelm</i>	Harjo <i>ür, muistne</i>
Eevar/t -di <i>krk</i>	Harju <i>vrđ eelm</i>
Ei/k -gu <i>ür</i>	Har/ras -da <i>kstl</i>
Eino <i>sm</i>	Hau/gas -ka <i>kstl</i>
Einu <i>tarv, vrđ eelm</i>	Heido <i>tarv</i>
Eldur -i <i>tarv, vrđ Heldur</i>	Heigo <i>krk, vrđ järgm</i>
Elev -i <i>kstl</i>	Hei/k -gu <i>krk</i>
Elmet -i <i>ür</i>	Heinar -i <i>tarv</i>
Elmu <i>tarv</i>	Heino <i>krk</i>
Elmur -i <i>kstl, vrđ Helmur</i>	Heinu <i>tarv, vrđ eelm</i>
Endel -i <i>kirj</i>	Heinur -i <i>tarv</i>
Endrik -u <i>ür</i>	Heiti <i>kstl</i>
Enn -u <i>ür</i>	Heldur -i <i>tarv</i>
Ennik -u <i>ür</i>	Helgur -i <i>tarv</i>
Enno <i>tarv</i>	Hellar -i <i>tarv</i>
Er/gas -ka <i>kstl</i>	Helmik -u <i>ür</i>
Ergav -i <i>kstl</i>	Helmur -i <i>tarv</i>
Esko <i>krk</i>	Hembo <i>ür, ?muistne</i>
Esku <i>Wied</i>	Hendo <i>krk</i>
Esmo <i>kstl</i>	Hendrik -u <i>Wied</i>
Esmu <i>kstl, vrđ eelm</i>	Hengo <i>ür-kstl</i>
Haarand -i <i>ür, ?muist</i>	Henn -u <i>ür</i>
Haigo <i>ür-kstl, muistne</i>	Hennik -u <i>ür</i>
Hain -u <i>krk</i>	Hennit -i <i>ür</i>
Haldur -i <i>tarv</i>	Henno <i>krk</i>
Haljand -i <i>kstl</i>	Hen/t -du <i>ür</i>
Hallik -u <i>ür, muistne</i>	Higo <i>ür, ?muistne</i>
Hallu <i>ür-kstl, muistne</i>	Hii/d -u <i>tarv</i>
Hando <i>krk-kstl, vrđ Hant</i>	Hiido <i>tarv</i>
Hann -u <i>ür</i>	Hiilar -i <i>kstl</i>

Eestipärased eesnimed

- Hiiemo *ür, ?muistne*
Hiio *kstl, vrd Hiid*
Hil/k -gu *krk*
Hillar *Wied*
Hillo *ür*
Himm -i *ür*
Himot -i *ür, muistne*
Hindo *vrd Hint*
Hindrek -u *Wied*
Hindrik -u *krk*
Hin/k -gu *ür*
Hinn -u *krk*
Hinnik -u *krk*
Hinno *krk*
Hino *murd*
Hin/t -du *ür*
Hip/p -u *Wied*
Hisko *murd-kstl*
Hoolem/b -me *ür, muistne*
Huband -i *ür, ?muistne*
Huido *ür*
Huko *ür-kstl, muistne*
Härm -a *ür, ?muistne*
Härm -u, *krk, ?muistne*
Härm/el -li *krk*
Härmik -u *krk, ?muistne*
Härmo *vrd Härm*
Häätõiv -u *ür, muist*
Höalem/b -me *ür, muist*
Höameel -e *ür, muistne*
Höödu *krk*
Höödur -i *murd-kstl*
Hüvalem/b -me *ür, muistne*
Hüvameel -e *ür, muist*
Hüvand -i *kstl*
Ido *ür, ?muistne*
Igal -i *ür, muistne*
Igalem/b -me *ür, muist*
Igameel -e *ür, muistne*
Igand -i *kstl*
Igat -i *ür, muistne*
Igaval/d -lla *ür-kstl, muistne*
Ignas -e *krk*
Ihalem/b -me *ür, muist*
Ihameel -e *ür, muist*
Ihand -i *kstl*
Iilo *Wied*
Iilu *vrd eelm*
Ik/k -u *ür, muistne*
Illar *tarv, vrd Hillar*
Illis -e *Wied*
Illo *ür, ?muistne*
Ilmalem/b -me *ür, muistne*
Ilmand -i *tarv*
Ilmatõiv -u *ür, muist*
Ilmar -i *sm*
Ilmik -u *ür, muistne*
Ilmo *sm*
Ilmva/ld -lla *ür, muist*
Imand -i *ür, muistne*
Immo *ür*
Imot -i *ür, vrd Himot*
Imut -i *ür, vrd Himot*
Indo *vrd Int*
Indrek -u *murd*
Indrik -u *krk*
Indur -i *kstl*
Inno *tarv*
In/t -du *ür*
Ivo *murd*
Jaagup -i *Wied*

Jaa/k -gu üür	Kallu üür-kstl, ?muistne
Jaan -i üür	Kaubo üür, vrd Kaupo
Jaano üür	Kaugemeel üür, muistne
Jaanus -e üür	Kaugo üür, muistne
Jaas -i üür	Kaul -i üür, ?muistne
Jako murd	Kaumeel üür, vrd Kaugemeel
Jaks -u murd	Kauno sm
Jannus -e krk	Kaupo üür
Joosep -i Wied	Kaur -i üür, ?muistne
Joosu krk	Kauro krk
Juha sm	Keerand -i üür, ?muistne
Juhan -i krk	Keerdo krk
Juho sm	Kenn -u üür, ?muistne
Juk/k -a krk, ?muistne	Kenno vrd eelm
Jullo üür	Keto üür-kstl, muistne
Jundo üür-kstl, ?muistne	Kiirend -i kstl
Jurn/as -a murd	Kill -u üür
Juss -i üür, ?muistne	Killik -u üür
Jüri krk	Kimm -u krk
Jürn/as -a murd	Kimmo vrd eelm
Kaano üür	Kiur -u kirj
Kaar/el -li üür	Koi/t -du tarv
Kaarli üür, vrd eelm	Kost/el -la üür
Kaasu üür-kstl	Kotk/as -a kstl
Kahru kstl	Kudres -e rhvl
Kaido tarv	Kuigo krk, vrd järgm
Kaigo kstl vrd järgm	Kui/k -gu krk, ?muistne
Kai/k -gu üür, muistne	Kuldar -i tarv
Kaimo kstl	Kuldev -i üür-kstl, muistne
Kainu sm-kstl	Kullo üür, muistne
Kaio üür, muistne	Kulno üür (?)
Kalev -i rhvl	Kusta krk
Kaljo kstl	Kustas -e Wied
Kalju tarv, vrd eelm	Kusto murd
Kallimeel -e üür, muistne	Kuulo üür, muistne
Kall/is -i tarv	Kõiklem/b -me üür, muistne
	Kõo üür, muistne

Eestipärased eesnimed

- Kõu *ür, vrd eelm*
Kõvand -i, *ür, muistne*
Kõve *ür, muistne*
Kõvo *ür, vrd eelm*
Kärbo *ür-kstl, muistne*
Kärmo *ür, muistne*
Kärmu *vrd eelm*
Käär/t -di *krk*
Kübro *tarv*
Künno *ür, ?muistne*
Künnu *vrd eelm*
Lall -u, *ür, muistne*
Laos -e *krk*
Laur -i *krk*
Laurik -u *ür*
Lauro *krk*
Leemet -i *ür*
Leenar/t -di *ür*
Leevend -i *kstl*
Leho *kstl*
Leigar -i *tarv*
Leig/er -ri *rhvl*
Leino *ür, ?muistne*
Lello *ür, ?muistne*
Lembar -i *kstl*
Lembit -u *ür, muistne*
Lembitõiv -u *ür, muist*
Lembla/ne -se *ür, muist*
Lembo *tarv*
Lemmetõiv -u *ür, muistne*
Lemmik -u *ür, muistne*
Lemming -u, *rhvl, ?muistne*
Lemmit -u, *ür, muistne*
Lepo *kstl*
Liivar/t -di *ür*
Lillo *ür, ?muistne*
Linnar -i *tarv*
Linnar/t -di *krk*
Loi/t -du *kstl*
Loomet -i *kstl*
Lootlik -u *kstl*
Lootus -e *tarv*
Luvat -i *ür-kstl, muistne*
Lüdik -u *ür*
Lüll -u *ür, ?muistne*
Maan -u *ür*
Maano *vrd eelm*
Maanus -e *Wied*
Madis -e *ür*
Madjus -e *ür*
Maido *krk*
Mai/t -du *ür*
Maldur -i *tarv*
Maldus -e *kstl*
Mallus -e *kstl*
Mando *ür-kstl*
Manival/d -lla *ür (?)*
Mardo *kstl, vrd Mart*
Mardu *kstl*
Margus -e *Wied*
Mar/t -di *krk*
Mats -i *ür*
Mauno *ür*
Meedo *ür*
Meego *ür-kstl, vrd järgm*
Mee/k -gu *ür, ?muist*
Meeland -i *ür, muistne*
Meelba *ür-kstl, muistne*
Meeldav -i *ür, muistne*
Meeldo *ür, muistne*
Meelend -i *ür, muistne*
Meelendo *ür, muistne*
Meeles -e *ür, muistne*

Meelik, -u <i>ür, muistne</i>	Neeno <i>ür</i>
Meelis -e <i>ür, muistne</i>	Neljus -e <i>ür</i>
Meelisk -u <i>ür, muistne</i>	Nigul -a <i>Wied</i>
Meelit -u, <i>ür, muistne</i>	Nigulas -e <i>Wied</i>
Meel/jas -ja <i>ür-kstl, muistne</i>	Niilas -e <i>krk</i>
Meelo <i>ür, muistne</i>	Niilo <i>krk</i>
Meeltõiv -u, <i>ür, muistne</i>	Niilu <i>vrđ eelm</i>
Meelu <i>vrđ Meelo</i>	Nurmus -e <i>ür, ?muist</i>
Meelus -e <i>kstl</i>	Oivo <i>tarv</i>
Meelv/as -a <i>ür, muistne</i>	Olav -i <i>ür</i>
Meelvil/i -ja <i>ür, muistne</i>	Olev -i <i>ür</i>
Meeme <i>ür, muistne</i>	Oll -u <i>ür</i>
Meemik -u, <i>krk, ?muist</i>	Oodet -i <i>ür-kstl</i>
Meemo <i>ür, muistne</i>	Oodu <i>krk</i>
Meemu <i>vrđ eelm</i>	Ool -u <i>krk</i>
Mehik -u <i>kstl</i>	Oolep -i <i>Wied</i>
Mehis -e <i>ür, ?muistne</i>	Orm -i <i>tarv</i>
Meido <i>vrđ Meit</i>	Ormes -e <i>krk</i>
Meigo <i>vrđ järgm</i>	Orvo <i>tarv</i>
Mei/k -gu <i>ür, ?muistne</i>	Orvu <i>tarv</i>
Mei/t -du <i>ür</i>	Osjand -i <i>kstl</i>
Meldo <i>ür (vrđ Meeldo?)</i>	Oskur -i <i>kstl</i>
Meljas -e <i>krk</i>	Osmu <i>rhvl-kstl</i>
Metso <i>ür, ?muistne</i>	Osu <i>ür, ?muistne</i>
Metsu <i>ür, ?muistne</i>	Ott Oti <i>ür</i>
Me/tt -ti <i>ür, ?muistne</i>	Otu <i>murd</i>
Mihk/el -li <i>krk</i>	Ovele/mb -mme <i>ür, muistne</i>
Mik/k -u <i>ür, ?muistne</i>	Paa/p -bu <i>ür</i>
Mik/kel -li <i>ür</i>	Paavo <i>ür</i>
Mäido <i>tarv</i>	Pear -u <i>tarv</i>
Mäidu <i>vrđ eelm</i>	Pearn -a <i>murd</i>
Mälgo <i>krk-kstl</i>	Pearu <i>murd</i>
Männu <i>krk-kstl</i>	Peebo <i>vrđ Peep</i>
Mär/t -di <i>ür</i>	Peedo <i>murd</i>
Naan -u <i>ür</i>	Peedu <i>Wied</i>
Neeme <i>tarv</i>	Pee/p -bu <i>ür</i>

Pee/t -di üir	Rannus -e üir, ?muistne
Peet/er -ri üir	Raudo kstl
Peibo vrd järgm	Ravo kstl
Pei/p -bu üir, ?muistne	Reedik -u krk
Peko rhvl, kstl, ?muist	Reeno krk, kstl
Peku vrd eelm	Rego rhvl
Pendo vrd järgm	Rei/bas -pa kstl
Pen/t -du üir	Rein -u üir
Pikkar -i tarv	Reinut -i Wied
Pil/k -gu üir, ?muistne	Reio vrd järgm
Pillik -u üir	Reiu murd
Pindo murd	Reius -e krk
Priidik -u Wied	Riho tarv
Priidu murd	Riidik -u krk
Prii/t -du tarv	Riido krk
Põdru kstl	Riidu Wied
Päido vrd järgm	Rikand -i üir, ?muistne
Päi/t -du üir, ?muistne	Rik/kel -li üir
Päivu kstl	Rill -u üir
Päll -u krk, muistne	Ristjan -i krk
Pär/t -du üir	Risto krk
Pärt/el -li üir	Ristu Wied
Päär/en -na murd	Roomet -i murd
Pääro tarv	Ruttar -i tarv
Pääru vrd eelm	Räni üir(-kstl?), ?muistne
Rahulei/d -u tarv	Ründar -i tarv
Rai/d -u tarv	Rünno tarv
Raido vrd Rait	Saam/el -li krk
Raigo tarv, vrd järgm	Saamo Wied
Rai/k -gu üir, ?muistne	Saamu murd
Rain -u krk	Saardo krk ?muistne
Rai/t -du üir	Salev -i kstl
Raivo tarv	Sambu sm-kstl
Rajur -i tarv	Sapo üir, ?muistne
Randar -i tarv	Saugo krk-kstl
Randu kstl	Seiu murd
	Selgur -i kstl

Sepo *kstl, sm*
 Siim -u *krk*
 Siimo *krk*
 Siir/as -a *kstl*
 Simmo *krk*
 Simu *Wied*
 Sirgev -i *kstl*
 Suido *vrđ järgm*
 Sui/t -du *ür, ?muistne*
 Sulev -i *rhvl*
 Südik -u *kstl*
 Taalo *ür*
 Taavet -i *krk*
 Taavi *krk*
 Tahvo *krk*
 Taibo *kstl*
 Taido *kstl*
 Taidus -e *kstl*
 Taimo *kstl*
 Taimu *kstl*
 Taivo *tarv*
 Tammo *ür, ?muistne*
 Tanel -i *krk*
 Tarmo *sm*
 Tarmu *vrđ eelm*
 Tarvo *kstl*
 Taso *kstl*
 Tasuja *kirj*
 Taugo *krk-kstl*
 Tavo *krk*
 Teedo *Wied-kstl*
 Teemu *murđ*
 Tee/t -du *Wied-kstl, vrđ Teedo*
 Tehvo *krk*

Teido *krk*
 Temmo *murđ-kstl*
 Teno *murđ*
 Tep/p -u *krk*
 Tiibus -e *ür*
 Tii/t -du *ür*
 Timm -u *krk*
 Timo *murđ*
 Tinno *krk*
 Toivo *sm*
 Toom -u *ür*
 Toom/as -s *ür*
 Toots -i *ür, ?muistne*
 Tundo *krk-kstl*
 Turvo *tarv*
 Tõdu *kstl*
 Tõdur -i *kstl*
 Tõelei/d -u *tarv*
 Tõho *krk-kstl, ?muistne*
 Tõidas -e, *ür, muistne*
 Tõigo *ür-kstl, muistne*
 Tõi/t -du *ür, muistne*
 Tõiv -u *kstl, vrđ Tõivo*
 Tõivelem/b -me *ür, muistne*
 Tõives -e *ür, muistne*
 Tõivik -u *ür, muistne*
 Tõivo *ür, muistne*
 Tõivut -i *ür-kstl, muistne*
 Tõll -u *ür, ?muistne*
 Tõndo *vrđ Tõnt*
 Tõnis -e *ür*
 Tõnn -i *ür*
 Tõnno *tarv*
 Tõnnus -e *krk*
 Tõn/t -du *krk*

Eestipärased eesnimed

Tõnu ürr	Valdik -u ürr, ?muistne
Tõo kstl, vrd Tõivo	Valdja ürr-kstl, muist
Tõvo kstl, vrd Tõivo	Valdu ürr-kstl, muistne
Tõolem/b -me ürr, muist	Valdur -i kstl
Tõu/t -du ürr, muistne	Valev -i kstl
Tõvot -i, ürr, muistne	Valgur -i kstl
Udres -e rhvl	Valit -u ürr (karjala keelest)
Ugalem/b -me ürr, muistne	Valjo tarv
Uko vrd järgm	Vallo tarv
Uku rhvl	Vallut -i tarv
Uldelem/b -me ürr, muist	Valmar -i kstl
Uldis -e tarv	Valvo tarv
Uldo ürr, ?muistne	Vambola kirj
Uljas -a kstl	Vaneva/ld -lla ürr, muist
Urbas -e ürr	Vap/per -ra tarv
Urm/as -a sm	Varm/as -a kstl
Urmo kstl	Varmo kstl, sm
Ustav -a kstl	Varmu vrd eelm
Vaabo krk	Vast/en -na ürr
Vaabu murd	Veigo kstl
Vaado ürr	Veiko tarv
Vaadu murd	Vel/i -je kstl
Vaano ürr(-kstl?)	Veljo kstl
Vabar -i kstl	Velju kstl
Vabo tarv	Vello kstl, sm
Vabu kstl, vrd Vabo	Velvo kstl
Vagur -i kstl	Vendo tarv
Vaho tarv	Vidres -e rhvl
Vahur -i kstl	Vidrik -u krk
Vaido ürr, ?muistne	Viidas -e krk
Vaino tarv	Viido Wied
Valdalem/b -me ürr, muist	Viilup -i Wied
Valdar -i sm	Vil/bas -pa kstl
Valdev -i kstl	Vilbo kstl

Vil/gas -ka <i>kstl</i>	Võso <i>kstl</i>
Vilgo <i>tarv, vrd Vil</i>	Väigo <i>kstl</i>
Vilik -u <i>ür, muistne</i>	Väigu <i>kstl</i>
Vililem/b -me <i>ür, muist</i>	Väiko <i>tarv</i>
Vilimeel -e, <i>ür, muistne</i>	Väino <i>sm, kstl</i>
Viling -u <i>ür, muistne</i>	Väinu <i>vrd eelm</i>
Vilitõiv -u <i>ür, muistne</i>	Õivo <i>kstl</i>
Viljalem/b -me <i>ür, muist</i>	Õivu <i>kstl</i>
Viljandu <i>ür, muistne</i>	Õnnev -i <i>kstl</i>
Viljar -i <i>sm</i>	Õnnu <i>ür(?)</i> , <i>?muist</i>
Viljat -i <i>ür, muistne</i>	Ärmu <i>vrd Härm</i>
Viljo <i>sm</i>	Ärmus -e <i>krk, ?muistne</i>
Vilju <i>vrd eelm</i>	Üland -i <i>kstl</i>
Vil/k -gu <i>ür, ?muistne</i>	Ület -i <i>sm-kstl</i>
Villu <i>ür</i>	Ülev -i <i>kstl</i>
Vilmas -e <i>ür</i>	Üljo <i>tarv</i>
Virgu <i>tarv</i>	Üll -i <i>krk, ?muistne</i>
Virmo <i>sm</i>	Üllar -i <i>kstl</i>
Vootale <i>kirj</i>	Üllik -u <i>kstl, sm</i>
Võibo <i>ür-kstl, muistne</i>	Üllo <i>krk-kstl, ?muist</i>
Võido <i>kstl</i>	Üllu <i>vrd eelm</i>
Võimo <i>kstl</i>	Ülo <i>ür, muistne</i>
Või/t -du <i>kstl</i>	Ürgo <i>tarv</i>
Võiteli <i>ür(-kstl?)</i> , <i>?muist</i>	Üri <i>murd, vrd Jüri</i>
Võn/d -nu <i>ür, muistne</i>	Ürju <i>sm-kstl</i>

Julius Mägiste nimeraamatud omas ajas

Eestlaste nimemaitse on kogu 20. sajandi vältel tekitanud hämmastust meie keelemeestes. Juba Juhan Kurrik juhtis nimeveidruste tähelepanu (1901: 5), võõrapäraseid ja keeleliselt vigaseid nimesid on taunitud nii 1930. aastatel (Elisto 1934: 186) kui ka 1960. aastatel (Rajandi, Tarand 1968: 78). Veel tänapäeval ei ole me sellest probleemist priidi, kui jälgida lastele pandavatesse eesnimedesse suhtumist ajakirjanduses.

Kus viga näed laita, seal tule ja aita. Mõnedki meie keelemehed on seda ütlust järgides andnud oma panuse selleks, et eesti nimede üldpilt paraneks. Oma tähtis osa selles on Julius Mägistel, kelle eesnimevali-

mikud ilmusid 1929. ja 1936. a. Milline oli nende raamatute taust? Mis roll oli neil omas ajas?

Võib öelda, et kuni Juhan Kurriku nimederaamatu ilmumiseni 1901. a olid eestlaste eesnimed suurelt jaolt laenuulist päritolu. Parane-mist ei olnud toonud ärkamisaja ja sellele järgnenud kümnendite rahvus-romantilised meeleolud, ei ka Mats Tõnissoni ja teiste kalendritegijate pingutused sajandivahetusel. Rahvaluule, ilukirjanduse ja kalendrite kaudu oli käibele läinud vaid väike hulk eestipäraseid või selleks pee-tavaid eesnimed, mida oma lastele sõandasid panna vaid üksikud eriti julged eestlased (Roos 1962: 415–418; Kallas 1910: 17; EKM EKLA F 279 M 6 : 4 L 97). Enamik eelistas oma rahvuslikku alaväärsustunnet varjata uhke võõramaise nime taha. 19. sajandi kaks viimast aasta-kümnet ja 20. sajandi algusaastad olid võõrapärase eesnimede õitse-ajaks (EKM EKLA F 279 M 6 : 4 L 79). Et küsimus oli valuline, seda tunnistab oma ja võõra, rahvusliku ja kadakliku mentaliteedi vahekorra vaagimine sajandivahetusel juba ka ilukirjanduses (Vilde 1899; Kitzberg 1901). Siin oli tööpõld eestimeelsetele haritlastele. Tänuväärset asusid seda sööti harima Jüri Truusmann (1889), Johan Põhjala (1900), Mar-tin Lipp (1901), tutvustades laiemat avalikkust muistsete eesti ja liivi nimedega (EKM EKLA F 279 M 6 : 4 L 3). Soomes oli selleks ajaks ilmunud esimene teaduslik uurimus soome muinasaegsete nimede kohta (Forsman 1891).

Meil 1901. a ilmunud J. Kurriku *Nimede raamat* esitab siiski veel eranditult võõrapäraseid nimed. Kalendritegijate katsete kohta oma keele sõnavara alusel uusi eestipäraseid nimedid luua ütleb J. Kurrik, et võib ju “kõiksugu lihtlaseid sõnu nimedeks tembeldada, aga inimeste nimedeks ei kõlba seda laadi “nimed” küll mitte” (1901: 7). Kurriku meelest oleks hea seegi, kui võõrnimesid õpitaks õigesti (lähtekeele-päraselt) kirjutama ja hääldama.

1903. a esines sõnavõtuga “Nimede asjus” Ansomardi (1903: 843–846), omakeelsete eesnimede uusloome esimesi teoreetikuid. Tema soovitas nimedid ammutada kohanimedest, arvates ääie õigusega, et paljud neist pärinevad muistseist isikunimedest. See oli õnnestunud ettepanek, kui võrrelda Ansomardi nimeettepanekuid *Alo, Inno, Kaljo, Pääro, Taago, Alla, Eda, Kaia, Saima, Ülla* näiteks Mats Tõnissoni 1884. a kalendri nimeettepanekutega *Julgus, Osavus, Tõsidus, Lootus, Salk, Võit, Kooli, Nupu, Lehe, Siidi, Uusi* (Moorits 2000).

1910. a esineb *Sirvilaudades* põhjaliku sõnavõtuga eesti nimede koh-ta Oskar Kallas. 1904. aastast alates oli ta kalendrit varustanud nimema-terjaliga, koondades sellesse sobivaid nimedid Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust, vanemate laennimede ja muinasnimede hulgast, rahva-

luulest, Tõnissoni tähtraamatutest, sugulaskeeltest, samuti tema enese uudisloomingut (Roos 1962: 419–420). Nüüd, 1910. a esitab ta oma seisukohad meie nimikonna avardamiseks. Kallase meelest on selleks peamiselt kolm teed: 1) taaslustada sobivad muinasnimed, 2) taaslustada vanemad laennimed, 3) luua oma keele materjali põhjal uusi eestipäraseid nimesid (1910: 18). Et Kallase nimevalimik rahvale sobis, näitab asjaolu, et juba 1914. a tuli välja anda teine, 1921. a aga juba kolmas trükk (mõlemad pealkirja all *Sadakakskümmend uut ristinime*). Kavas oli ka neljas trükk (EKM EKLA F 186 M 202 : 2 L 11, 12, 14–15, 17). Kallase nimedest võeti kasutusele üsna suur hulk, tema enda arvutuste kohaselt oli 1929. aastaks neist käibele läinud 25 poiss-ja 43 tütarlapse nime (EKM EKLA F 186 M 202 : 2 L 166).

1921. a alustas Akadeemiline Emakeele Selts suurejoonelist nimede eestistamise kampaaniat. Algselt oli selle eesmärgiks võõrapärastest perekonnanimedest vabaneda, kuid ka võõrapärased ristinimed olid tähelepanu all (Saareste 1921: 41). Oskar Kallase väikesest brošüürist laiemate propagandatööks ei piisanud. Perekonnaseisuaametnikud kurtisid uute nimede puuduse üle (EKM EKLA F 233 M 10 : 12 L 3). Nii kaalutigi Emakeele Seltsis O. Kallase valimiku täiendatud kujul väljaandmist, et rahva janu uute nimede järele rahuldada (EKM EKLA F 233 M 10 : 12 L 3; F 186 M 202 : 2 L 11). Sellega oleks lahendatud asja esialgne praktiline külg. Samas aduti, et nimede eestistamise küsimuse laiemale alusele seadmine eeldab meie omakeelse nimestu ajaloo põhjalikumat tundmaõppimist ja vastavat teaduslikku väljaannet. Juba O. Kallase valimike arvustajad olid sellest kõnelnud (Reiman 1911; Ernits 1914). Nüüd oli küsimus arutusel Akadeemilise Emakeele Seltsi Nimede-estistamise Toimkonnas (AES NET) (EKM EKLA F 233 M 10 : 12 L 3–5). Kuulutati välja selleteemaline võistlustöö üliõpilastele, kuid määratud tähtajaks, 1. detsembriks 1926 ei laekunud ühtegi tööd (EKM EKLA F 186 M 202 : 2 L 5). Ometi olid tingimused sellise väljaande ilmumiseks just 1920. aastatel eriti soodsad. Ühelt poolt oli ülikooli lõpetanud esimene emakeeles kõrghariduse saanud noorte rahvusmeelsete haritlaste põlvkond. Teiselt poolt oli just neil aastatel publitseeritud kenakene hulk ürikuid, mis sisaldasid hulgaliselt seni vähetuntud vanemat nimematerjali, nt Tallinna Jaani seegi vakuraamat 1435.–1507. a, Tallinna vanimad linna arveraamatud 1363.–1374. a, Lihula vakuraamat 1518.–1544. a, Tallinna piiskopi Virumaa valduste vakuraamat ~1330. a, Tallinna esimeste turberaamatute katkendid 1365.–1458. a jt; lisaks oli perioodikas käsitletud Kullamaa vakuraamatus ja Poola 1582. a revisjoni protokollides sisalduvaid isikunimesid (Mägiste 1929b; EKM EKLA F 279 M 6 : 4 L 4).

Neist kahest asjaolust — nõudlusest ja täidetud eeldustest — lähtuski Emakeele Selts, kui tegi noorele keeleteadlasele Julius Mägistele ettepaneku anda välja eestipäraste isikunimede valimik (EKM EKLA F 233 M 10 : 12 L 7, 8; F 186 M 202 : 2 L 17). Mägiste oli selleks kahtlemata väga sobiv isik, sest oma väitekirja kallal töötades oli ta kokku puutunud vanade omakeelsete isikunimedega, ka oli tema valduses üliõpilase Mihkel Toomsi poolt Saaremaa kirikuarhiividest ja Tartu ajalooarhiivist välja kirjutatud isikunimede kogu (EKM EKLA F 186 M 202 : 2 L 5, 17).

Võttes lisa varasematest allikapublikatsioonidest, varem trükkis ilmunud nimevalimikest ning temale kättesaadavatest käsikirjalistest materjalidest (Mägiste 1929a: 9), koostaski J. Mägiste üle tuhande (vrd EKM EKLA F 186 M 202 : 2 L 17) nime sisaldava valimiku. Eestipärast käsitab ta seejuures üsna samamoodi kui O. Kallas, s.t sisse on võetud muinasnimed, vanemad laennimed ning cesti keele materjali põhjal loodud uued (võiks nimetada "uuseesti") nimed.

Veidi probleeme ja vaidlusi tekitas raamatu kahetine otstarve. Autor tahab seda esitada rohkem teadusliku väljaandena, esitades võimalikult kõik, ka tegelikuks kasutuseks sobimatud nimed, ühes põhjalike seletuste ja viidetega, AES NET aga on nõudlusest lähtuvalt rohkem huvitatud praktilisest soovitusnimestikust. Nii tuleb koostajal mõnedki nimed välja jätta ja viidete osa vähendada (EKM EKLA F 233 M 10 : 12 L 7, 8; F 186 M 202 : 2 L 17). 1929. a märtsiks on käsikiri valmis (EKM EKLA F 233 M 10 : 12 L 10). AES NET vaatab selle läbi oma koosolekul 11. oktoobril 1929 ning tunnistab vastuvõetavaks (EKM EKLA F 233 M 10 : 12 L 12). Raamat *Eestipäraste isikunimesid* (Mägiste 1929a) ilmub 1930. a jaanuaris 800 eksemplaris (ERÜ: 138; EKM EKLA F 16 M 51 : 4 L 39).

Tiraaži ja ilmunumisaega arvestades on selge, et sellest raamatust ei piisanud, kui vastavalt riigivanema 22. oktoobri 1934. a dekreediga antud nimekorralduse seadusele (*Riigi Teataja*, 1934, 91, 735) võisid inimesed hakata maksuta muutma oma võõrapäraste perekonna- ja eesnimed eestipäraseks. Selgitus- ja nõuandetöö võttis esialgu enda kanda AES (eriti selle juhatus ja Nimede-eestistamise Toimkond), kuid peagi hakkas see töö seltsile ülejäma käima. Tuli võimalikult kiiresti anda välja uued soovitusnimestikud. Selleks astub AES kontakti riiklikul toetusel tegutseva Nimede Eestistamise Keskbürooga Tallinnas. Viimane võtab kogumike trükkitoimetamise kulud enda kanda, AES astub kontakti autoritega. Julius Mägiste ja Elmar Elisto toimetatud *Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid* ilmub 1935. a märtsis, J. Mägiste *Eestipärasteid*

eesnimesid 24. veebruariks 1936 (Elisto 1935a: 37; 1936a: 28; 1936b: 93; 1936c: 151–156, 190; 1937: 127; ERA F 1093 N 1 S 219 L 15).

J. Mägiste nimederaamatu teine trükk on esimesest märksa praktilisema suunitlusega. Ära on jäetud kõik esimeses trükis ebasoovitavana esitatud nimed (mis esimeses olid teaduslikel kaalutlustel sisse võetud), samuti kogu allikaviitestik. Tugevasti on kärbitud nimeainestikku, seda eriti raamatut enne trükkiminekut kaalunud keelemeeste komisjoni (J. V. Veski, A. Kask, E. Elisto) arvamusi arvestades (Mägiste 1936: 11–12.) Neljanda eestipäraste eesnimedega rühmana on sisse võetud mõned tol ajal rahva hulgas käibinud eesti keele häälikusüsteemi kohased soome ja skandinaavia nimed.

Autor ise ei olnud lõpptulemusega päris rahul. Oma kirjas O. Kallasele (veebruaris 1936) kurdab ta: “See pisike, nüüd loodetavasti peatselt ilmuv brošüürike on mulle kujunenud kõige ebameelsamaks tööks, mida kunagi olen teind, seetõttu, et on tulnud töötada terve rea nimedeküsimuses minust veel suuremate võhikute kontrolli all ega ole saanud enda tõekspidamistest kinni pidada ühise platvormi huvides. Olin üksvahe isegi nii meeleheitel, et kaalusin toimetamisest loobumist. Kuid minu osavõtt toimetamisest on siiski vahest olnud kasu ürikute ja kirikuraamatute vanade nimede päästmistööle, mis nimesedenormi väljatöötajate ühe osa silmis sugugi armu poleks leidnud. Selle asemel oleks minu puududes nimestikku võetud hulk nüüd välja jäänd h[är]rade Õunapuu, Aroveri ja Laja kunstnimesid, millede väärtus kaunis kahtlane. Trükitakse seda brošüüri 2000 eks, kuid praeguse nimede-elevuse tõttu arvatavasti see trükk on peagi lõpul, nii et loodetavasti vähe teistsuguseis tingimuses saab parema nimedevalimiku väljatöötamisele asuda.” (EKM EKLA F186 M 202 : 2 L 42). Niisiis läksid raamatu tellija ning autori seisukohad nimevaliku suhtes mõnevõrra lahku. AESi poolt on see ka arusaadav, sest tuli ju tegelda eelkõige nimekorraldusega. Seetõttu ei saanud lubada kaasagessse keelesüsteemi sobimatuid (nt erandliku käänamistüübiga või traditsiooniliselt vastassoo nimelõpuga) nimesid.

Nimekorraldusliku väljaandena sai *Eestipärastest eesnimedest* järgnevatel aastatel omamoodi “piibel”, milles kirjapandu pretendeeris tõele. Üsna tihti otsustasid ametnikud mingi nime sobivuse üle selle järgi, kas ja mis soost isiku nimena leidis soovitud nimi selles raamatus. Tüdrukule ei saanud anda nime, mis *Eestipärastest eesnimedest* kirjas mehenimena, ja vastupidi. Mõnedki nimesoovid lükati tagasi seetõttu, et neid ei leidunud kõnealusel raamatus. (Vrd Elisto 1935b: 88, 1937; Teder 1939: 238–239.) 1939. a ilmunud *Perekonnaseisuametniku käsiraamatus* on otsesõnu öeldud, et ametnikel tuleb sündide registreerimisel kasutada J. Mägiste nimeraadatut (Teder 1939: 238).

Raske öelda, kas autorile seesugune seisukoht tema teose suhtes meeldis või mitte. Eestlaste eesnimistu üldilmele on see igatahes ka suks tulnud: 1930. aastate teisel poolel vähenes võõrapärasus nimedes järsult (Hussar 1998: 127, 134). Kuigi Julius Mägistel ei õnnestunud trükki toimetada põhjalikku eestipäraste eesnimede teaduslikku kirjeldust, nagu ta soovis, on ta siiski teinud ära suure töö eestipäraste nimede käibeletuleku heaks. Jääb loota, et mitte asjata.

Kairit Henno

Kirjandus

- A n s o m a r d i 1903. Nimede asjus. — *Linda*, nr 48, lk 843–846
- E l i s t o, Elmar 1934. Isikunimede parandamise küsimus. — *Eesti Keel*, nr 6, lk 182–188
- E l i s t o, Elmar 1935a. Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi 15. tegevusaastast 1934. Juhatuse tegevus. — *Eesti Keel*, nr 1, lk 36–38
- E l i s t o, Elmar 1935b. Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid. Koosolek 4. nov. 1934. — *Eesti Keel*, nr 2–3, lk 87–88
- E l i s t o, Elmar 1936a. Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi 16. tegevusaastast 1935. Juhatuse tegevus. — *Eesti Keel*, nr 1, lk 28–29
- E l i s t o, Elmar 1936b. Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid. Korraline peakoosolek 1. märtsil 1936. — *Eesti Keel*, nr 3, lk 93–96
- E l i s t o, Elmar 1936c. Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatuses keeltes otsuseid ja seletusi. — *Eesti Keel*, nr 5, lk 151–160; nr 6, lk 187–190
- E l i s t o, Elmar 1937. Uusi eesnimisid. — *Eesti Keel*, nr 4, lk 127–129
- E r n i t s, Villem 1914. Oskar Kallas. Sadakakskümmend uut ristinime, teist korda trükitud. — *Üliõpilaste Leht*, nr 7–8, lk 31–32
- E R Ü = *Eesti raamatute üldnimestik 1929–1933*. Tartu: EKS 1934
- F o r s m a n, A. V. 1891. *Tutkimuksia Suomen kansan personaalisen nimistön alalta I. Pakanuudenaikainen nimistö*. Helsinki
- K a l l a s, Oskar 1910. Uusi nimesid? — *Sirvilauad. Eesti Rahva Tähtsaamat 1911*. Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, lk 17–23.
- K a l l a s, Oskar 1914. *Sadakakskümmend uut ristinime*. 2. tr. Tartu: Postimees

- Kallas, Oskar 1921. *Sadakakskümmend uut ristinime*. 3. tr. Tartu: E.K.Ü. "Postimees"
- Kitzberg, August 1901. Weli Henn. — *Postimees*, nr 278–293
- Kurrik, Juhan 1901. *Nimede raamat*. Jurjev (Tartu)
- Lipp, Martin 1901. Alte estnische Namen in den Revalschen Archiven. — *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1900*. Jurjev (Dorpat), S. 97–101
- Mägiste, Julius 1929a. *Eestipäraseid isikunimesid*. (AES toimetised XVIII.) Tartu
- Mägiste, Julius 1929b. Muistseist eesti isikunimedest. — *Päevaleht*, nr 311, lk 4; id.: EKM EKLA F 186 M 202 : 2 L 203
- Mägiste, Julius 1936. *Eestipäraseid eesnimesid*. (AES toimetised XXVIII.) Tartu: Nimede Eestistamise Liit
- Mägiste, Julius, Elmar Eliisto 1935. *Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid*. (AES toimetused XXVII.) Tartu
- Põhjala, Johan 1900. Wanadest Eesti nimedest. — *Uus Aeg*, nr 47, lk 1
- Rajandi, Edgar, Helmut Tarrand 1968. Praegune eesnimede kirjaviis. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 76–83.
- Reiman, Willem 1911. Ajaloo-kirjandus 1910. — *EKS aastaraamat III* (1910), lk 132. Tartu
- Roos, Eduard 1962. Eesti eesnimede ajaloost XIX ja XX sajandi vahetusel. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 412–421
- Saareste, Andrus 1921. Ka ristinimed eestilisemaks! — *Eestlasele Eesti nimi*. (AES toimetused II.), lk 41. Tartu
- Teder, Teofil 1939. *Perekonnaseisuametniku käsiraamat*. Tallinn
- Truusmann, Jüri 1889. Wana Eestlaste ja Liiwlaste nimed. — *Oma Maa*, nr 2, lk 107–108
- Vilde, Eduard 1899. *Doktor Rebane*. — "Eesti Postimehe" Õhtused kõned, nr 1–6

Käsikirjalised allikad

- Hussar, Annika 1998. "Eestlaste eesnimedest aastatel 1930–1990". Magistritöö. Käsikiri Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Moorits, Jaane 2000. "Eesnimed Mats Tõnissoni tähtraamatutes". Lõputöö. Käsikiri Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.

Arhiiviallikad

EKM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv
F 16 M 51:4 — Eesti Kirjanduse Seltsi ja Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjavahetus 24. IX 1921 – 24. VII 1939

F 186 M 202:2 — Oskar Kallas. Materjalid nimede eestistamise kohta

F 233 M 10:12 — Nimede-eestistamise Kesктоimkonna protokollid 1927–1934

F 279 M 6:4 — Eduard Roos. Ülevaade eestlaste eesnimede kujunemisest ühes eestipäraste eesnimede valiknimestikuga. Dateerimata käsikiri

ERA = Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiiv

F 1093 N 1 S 219 — Riiklik Propaganda Talitus. Kirjavahetus nimede eestistamise ja Eesti lippude aktsiooni arendamise asjus 12. XI 1934 – 27. III 1936.

ENDEL KÕKS. Mõtiskleja. (1943)

PRESIDENT KONSTANTIN PÄTS

SAKSA SAADIKU

HINNANGUIS 1939–1940

Heino Arumäe

Konstantin Päts kuulub Eesti kõige teenekamate riigimeeste sekka, kelle üle on samas ka enim vaieldud. Juba terve sajand on tema nimega kaasnenud vastandlike hinnangute risttuli ning diskussioon kestab kindlasti veel kaua. Kõige rohkem lahkarmumusi on põhjustanud muidugi K. Pätsi poliitika autoritaarse režiimi aastail 1934–1940 ning eriti kõik see, mis on seotud alistumisega Moskva diktaadile 1939. a septembris ning saatusliku baasidolepingu sõlmimisega.

Järjekordselt asus avalikkus K. Pätsi üle kohut mõistma 1999. a suvel, kui ajaloolane Magnus Ilmjärv avaldas ajakirjanduses Moskva arhiividest leitud andmed Pätsi seostest Nõukogude saatkonnaga Tallinnas. Seejärel ilmus samal teemal artikkel kogumikus *Acta Historica Tallinnensia* (Ilmjärv 1999). K. Pätsi tegevust Moskva arhiivimaterjalide alusel on *Akadeemia* veergudel käsitlenud ka Leedu ajaloolane Zenonas Butkus (Butkus 1999).

Ajakirjanduses lahvatanud diskussiooni käigus avaldati risti vastupidiseid seisukohti, sealhulgas ka selliseid, mida peaks olema raske tõestada. Nii väideti, et K. Pätsi tegevust 1939. a saab selgitada lihtsalt asjaoluga, et ta olevat olnud Moskva lõa otsas ning et üldse eelistasid Eesti valitsusringkonnad tookord Moskvat Berliinile.

Mainitud väidete vaidlustamiseks on ajaloolaste käsutuses küllalaga andmeid. Järgnevalt on tähelepanu juhitud vaid ühele allika-kompleksile, nimelt Saksamaa Tallinna saadiku Hans Frohweini Berliini saadetud ettekannetele ja telegrammidele, mis iseloomustavad K. Pätsi ja teistegi Eesti juhtpoliitikute tõekspidamisi ja

tegevust. Tookordsete sündmuste mõistmiseks on esitatud mõned Saksa-poolsed hinnangud Eesti ja Saksamaa suhete arengust eelnevatel aastatel.

Käesoleva lühiülevaate puhul on tegemist ühekülgetele allikatele tugineva ühekülgsel käsitlusega. Puudub põhjalikum analüüs, piirdutud on peamiselt Saksa dokumentide kommenteerimisega.

Tänapäeval on kõnealune dokumentatsioon hoiul Saksa Välisministeeriumi Poliitilises Arhiivis (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, edaspidi: PA AA). Dokumendid asuvad kas Tallinna saatkonna fondis (*Gesandtschaft Reval*, edaspidi: Reval) või ärakirjadena Saksa saatkonna Riias (*Gesandtschaft Riga*, edaspidi: Riga), Kaunases (*Gesandtschaft Kowno*, edaspidi: Kowno) või suursaatkonna Moskvast (*Botschaft Moskau*, edaspidi: Moskau) fondides.

H. FROHWEIN K. PÄTSIST JA TEMA POLIITIKAST SUURE SÕJA EEL

Saadik Hans Frohwein esitas riigikantsler Adolf Hitleri 18. II 1936 allkirjaga volikirja riigivanem K. Pätsile 9. III 1936. Frohwein oli hoopis teist laadi isiksus kui tema eelkäija Otto Reinebeck, kes oli saadikuks 19. VIII 1931 kuni 18. XII 1935. Tollased Eesti diplomaadid on fikseerinud, et O. Reinebeck oli sisemiselt opositsioonis Hitleri režiimiga, lähtudes oma tegevuses printsipiist: hundid olgu söönud ja lambad terved, ning etendas Eesti valitsuse ja Berliini vahel puhvi osa. Hitlerliku parteijoone esindajaks Tallinna saatkonnas oli sekretär A. von Dörnberg, kes hiljem tegi karjääri Hitleri lähikonnas. Tallinnas oli teada, et just Dörnbergi kaebuste tõttu kutsuti Reinebeck saadiku kohalt tagasi.

Seevastu H. Frohweini peeti Eesti valitsusringkondades veendunud hitlerlaseks, kes püüdis oma kodumaa ja selle juhtide mainet kõrgel hoida. Reinebeck jättis baltisakslaste Eesti võime süüdistavad avaldused lihtsalt Berliini saatmata ja reageeris ajakirjanduse natsismivastastele avaldustele vaid äärmise vajaduse korral, Frohwein võttis baltisakslased oma kaitse alla ja püüdis valitsuse ja presidendi vahendusel väsimatult ajakirjandust ohjeldada.

Lähem tutvumine H. Frohweini tegevust iseloomustavate dokumentidega kinnitab siiski, et esialgu Eesti valitsusringkondades

kujunenud pilt uuest Saksa saadikust oli üheks külgne. H. Frohwein elas suurepäraselt sisse Eesti oludesse ja temast sai üks informeeritumaid mehi Tallinnas resideerinud diplomaatide seas. Tema käsutuses olid sellised teabeallikad, mis teistel diplomaatidel puudusid. Ta kohtus sageli president K. Pätsi, ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri ja välisminister Karl Selteriga ja sai ammendavat informatsiooni n-ö kõige kõrgemal tasemel. Näiteks palus K. Päts ise, et saadik teda aeg-ajalt informatsiooni vahetamiseks külastaks. H. Frohweini jutuajamised Eesti liidritega toimusid sageli Centumi klubis. Peale selle on saadik oma ettekannetes ise viidanud ühele usaldusisikule, kes vahendas tema suhtlust presidendiga. Presidendi kantselei juhataja Elmar Tambek on oma mälestusteraamatus fikseerinud, et see mees oli Otto Pukk (Tambek 1992: 229).

Eriti tähelepanuväärne on asjaolu, et kuigi H. Frohwein sai Eesti juhtisikutelt küllaldast teavet, oli tal ühe välisministeeriumi juhtkonda kuuluva isiku näol olemas veel ka otsene salajane informaatior.

Saksa saadiku käsutuses oli laialdane usaldusmeeste-informaatorite võrk. Enamik neist olid baltisakslased, nagu *Revalsche Zeitung*'i peatoimetaja Axel de Vries, kohaliku rahvussotsialistliku liikumise juhid Victor von zur Mühlen, O. Lutz jt.

Saksa saadik polnud siiski mingi ülbe härrasrahva esindaja, kes teeks nürilt ja põikpäiselt oma igapäevatööd ning vaataks maarahvale põlglikult ülalt alla. Vastupidi, H. Frohwein õppis Eesti võimueliidi tippudega suheldes hästi tundma nende eesmärgi ja kiitis need enamasti heaks. Tal kujunes isegi teatud määral protežeeriv ja heatahtlik suhtumine Eesti riiki ja selle juhtkonda ning eestlastesse üldse. Ta nimetas eestlasi töökaks ja tasakaalukaks põhjamaiseks rahvaks, kes pole vastuvõtlik kommunistlikule nakkusele.

Leidus vaid paar valdkonda, kus saadik valitsuse tegevusega rahul ei olnud. Tema arvates tegi valitsus ajakirjanduse ohjeldamiseks liiga vähe, sest ajalehed kaitsesid siiski võimaluste piires demokraatlikke ideaale ja kritiseerisid nii või teisiti Hitleri valitsuse poliitikat. Ka polnud Frohwein rahul siseminister Kaarel Eenpalu poliitikaga vähemusrahvuste suhtes, kuid sellest ei teinud saadik siiski suuremat tülüküsimust.

Nagu seda poliitiliselt angažeeritud isikute puhul sageli ette tuleb, iseloomustab ka H. Frohweini mõttelaadi must-valge maailmapilt. Poliitikute ja riigitegelaste hindamisel on tal peamiseks kriteeriumiks küsimus, kas ollakse meie poolt või meie vastu. Konkreetsemalt: kuidas keegi suhtub ühelt poolt liberaal-demokraatlikku ja teiselt poolt autoritaarsesse valitsemiskorda; kuidas suhtutakse Saksamaasse ja selle välispoliitikasse ning kuidas suhtutakse baltisakslastesse. Mainitud kriteeriumidest lähtudes annab Saksa saadik K. Pätsile igati positiivse hinnangu.

1938. a kevadel, seoses K. Pätsi asumisega presidenditooli-le, iseloomustas H. Frohwein tema isikut ja rolli Eesti poliitilises elus eriti põhjalikult. Ettekandes Saksa Välisministeeriumile 29. IV märgib saadik, et ta tunneb Pätsi hästi, ja iseloomustas teda lausa ülivõrdes: nimelt olevat Päts kõige silmapaistvam riigimees, kes eesti rahva seast seni on esile kerkinud. Saadiku sõnade järgi tundis Päts hästi eesti rahva olemust ja iseloomu, tal oli komplitseeritud oludes selge poliitiline pilk ning lisaks veel põhimõttekindlust, andumust ja isiklikku julgust.

Pärast K. Pätsi 65. sünnipäeva pidulikku tähistamist 1939. a veebruaris kirjutas H. Frohwein Berliini: "Kogu maal kõrgesti austatud ja armastatud presidendi sünnipäev andis elanikkonna eri kihtidele võimaluse avaldada oma austust ja sümpaatiat kaugelenägevale ja vaprale rahvajuhile, kes pikkade aastate vältel ja just otsustavatel ajajärkudel on mõjutanud vabariigi ajalugu, on olnud vabadusemõtte kõige markantsemaks kandjaks ja Eesti rahvusriigi peamiseks loojaks." (PA AA. Reval. 50 C 1, Band 15.)

Mitte üksnes H. Frohweinile, vaid ka teistele Saksa diplomaatidele torkas silma, et iseseisvas Eestis räägitakse palju majanduslikust, poliitilisest ja kultuurilisest orientatsioonist Läände, kõigepealt Suurbritanniale ja Prantsusmaale. Saksa asjur Tallinas W. O. von Hentig fikseeris juba 1922. a, et riigivanem K. Päts ei mõista termini "Lääs" all üksnes mainitud riike, vaid ka Saksamaad, ja rõhutas Eesti-Saksa mitmekülgsete suhete arendamise vajadust. Täpselt sedasama kinnitas korduvalt ka H. Frohwein, kelle sõnade kohaselt hindas K. Päts kõrgelt saksa kultuuri ning tundis hästi Saksa õigus- ja sotsiaalpoliitikat. Eriti hindas Saksa saadik asjaolu, et president suhtus baltisakslastesse šovinismita ja eelarvamustevabalt.

28. X 1938 teatas H. Frohwein Berliini K. Pätsi valimises Mustpeade vennaskonna auliikmeks. Tema andmeil olid varem sellise au osaliseks saanud vaid Vene keisrid Peeter I ja Aleksander II, enne maailmasõda Rootsi kuningas Gustav V ja Preisi prints Adalbert ning pärast sõda Rootsi kroonprints. Saadiku hinnangul tähistab mainitud fakt baltisakslaste koostöötahet eestlastega ning Pätsi heatahtlikku suhtumist baltisakslastesse. Frohwein rõhutas taas, et Päts seisab kõrgemal neist emotsioonidest, mis raskendavad eestlaste ja baltisakslaste koostööd ja et ta aitab kõigiti kaasa usalduse kasvule nende vahel. (PA AA. Reval. 34 C 1. Band 14.)

Ettekannetes Berliini iseloomustas Frohwein põhjalikult ka Eesti sisepoliitikat: valitsuse eesmärgi ja tegevust nende realiseerimisel, rahva ja valitsuse vahekorda, opositsiooniliste jõudude tegevust jne. Mõistagi kiitis ta riigireformi käigus ilmnenu autoritaarsed suundumused heaks, kuid samas mõistis hästi rahva seas tugevnevat opositsioonivaimu. Frohwein märkis, et eesti rahva umbusaldava, kinnise ja ülimalt kriitilise iseloomu juures, pealegi tingimustes, kus pikaajalised kindlad riiklikud traditsioonid puuduvad, on uue riikliku ideoloogia juurutamine raske. Ka pärast Riigikogu kokkuastumist ei pidanud H. Frohwein Eestit parlamentlikul teel valitsetavaks, vaid demokraatliku fassaadiga autoritaarseks riigiks.

Saksa saadik tõdes, et kuigi paljud Eesti juhtivad tegelased on Saksamaa suhtes sõbralikult meelestatud, ei asu neist keegi natsionaalsotsialismi poolele. Kui Frohwein sai Berliinist korralduse saata keegi prominentne eestlane (peeti silmas J. Laidoneri) Hitleri aukülalisena natslikele parteipäevadele, ei soovitanud ta kutset esitada ühelegi eestlasele, vaid V. von zur Mühlenile ja saksa kultuurvalitsuse juhatajale Hellmuth Weissile. Eestlased poleks kutset lihtsalt vastu võtnud. (PA AA. Reval. 30 C 1 I. Band 10.)

H. Frohweini põhihuvi oli mõistagi suunatud Eesti välispoliitikale. Ettekannetes Berliini eristab ta selles kahte perioodi. Ta märkis korduvalt, et 1920. aastatel püüdis Eesti valitsus Nõukogude Liidu poolt ähvardava ohu pareerimiseks orienteeruda Inglismaale, kinni pidada kollektiivse julgeoleku printsiibist ja arendada koostööd Rahvasteliiduga, kuid 1930. aastate keskpaiku, seoses jõuvahekordade muutumisega Euroopas, asus Eesti valitsus taotlema lähenemist Saksamaale.

Eks see põhimõtteliselt nii olnudki. 1930. aastate keskpaiku selgus, et Suurbritannia on sunnitud loobuma oma traditsiooniliste huvide kaitsmisest Läänemere basseinis ja 18. VI 1935 sõlmitud Briti-Saksa merenduslepinguga sisuliselt loovutas Läänemere Saksamaa kontrolli alla. Prantsusmaa taotles oma naha päästmiseks üha intensiivsemalt koostööd N. Liiduga ja Pariisis olid mõjukad ringkonnad valmis Balti riike Moskva meelevalda loovutama.

Kujunenud olukorras süvenes Eesti valitsusringkondades, kõigepealt sõjaväe juhtkonnas, veendumus, et pidevalt tugevnev Saksamaa on ainus jõud, millele tuginedes on võimalik N. Liidu võimalikku agressiooni ära hoida. Saksa Tallinna saatkonna Berliini lähetatud ettekanded ja telegrammid annavad Eesti ja Saksamaa lähenemisest hea ülevaate.

Nii kirjutab saadik O. Reinebeck 7. X 1935 toimunud vestlusest välisministri abi Heinrich Lareteiga: "Eesti valitsuse seisukohta iseloomustades rõhutas härra Laretei, et riigi juhtivatel tegelastel on siiras soov rajada ja süvendada suhteid Saksamaaga [---] Seda sunnib tegema kõigepealt ka veendumus, et Rahvasteliidu prestiiž saab seoses Abessiinia tüliga olulist kahju, nii et Eesti välispoliitika see tugisamm on ikka enam vankuma löönud. Et seega Rahvasteliit kui julgeolekufaktor vaevalt arvesse võib tulla, siis peab Eesti asendajat otsima ja sellisena tuleb arvesse ainult Saksamaa, sest lääneriigid on Eesti saatusest vaid mõõdukalt huvitatud." (PA AA. Riga 173/3.)

Vastuseks avaldas saadik oma rahulolu kuulduga, deklareeris, et Saksa valitsus jagab Eesti soovi ja on valmis kõiki Eesti soovet põhjalikult ning heatahtlikult kaaluma.

Oluliseks sündmuseks Eesti ja Saksamaa lähenemisprotsessis oli Eesti Sõjavägede Staabi ülema kindralmajor Nikolai Reegi külaskäik Berliini 1936. a novembris. Kindral Reek ja tema saatja Sõjavägede Staabi II osakonna ülem kolonel Richard Maasing saavutasid Berliinis väga hea kontakti Saksa kõrgemate sõjaväelastega ja löid aluse Eesti ja Saksa sõjaväeametkondade üha süvenevale koostööle.

30. VII 1937 teatas Frohwein Berliini, et seoses kindral Reegi külaskäiguga Berliini ootavad eestlased, eriti välisminister Friedrich Akel ja riigivanem K. Päts, Saksa kindralstaabi ülema vastuvisiiti. Saadik rõhutas: "Hoolitsus meie heade suhete eest Eesti

sõjaväega näib mulle eriti seetõttu väga olulisena, et me saame juba mõnda aega Eesti kindralstaabi poolt kõige suurema siirusega informatsiooni Nõukogude Vene sõjalise ja poliitilise olukorra kohta. Ka seoses ülemjuhataja kindral Laidoneri juhtiva positsiooniga riigis on kindralstaabi seisukohtadel Eesti üldise välispoliitilise suuna kujunemisel suur tähtsus.” (PA AA. Reval. 29 C 1. Band 6.)

Saksa saadik kinnitas korduvalt, et Eesti valitsus püüab ametlikult kinni pidada neutraalsest kursist N. Liidu ja Saksamaa suhtes ja avalikkuse ees vältida kõike seda, mis kõneleks lähenemisest ühele neist riikidest. Sellisele tõdemusele lisas Frohwein tavaliselt juurde, et tegelikult töötab Eesti valitsus ja eriti Sõjavägede Staap Berliiniga käsikäes, saadiku sõnade kohaselt *Hand zu Hand* või *unter der Hand*. 1937. a 26. VII ettekandes märgitakse: “Suhted Saksamaaga on teatavasti saladuse katte all, s.o seal, kus see avalikult välja ei paista, paljudel aladel siiski usalduslikumaks muutunud kui see täielikult neutraalse liiniga kokku sobiks. See puudutab eriti sõjalis-poliitilist valdkonda, mille osas kindlasti ülemjuhataja Laidoneri teadmisel ja heakskiidul juba umbes ühe aasta vältel valitsevad väga tihedad suhted, mille üksikajad sõjalis-poliitilisest ettekandest peaksid Välisministeeriumile olema teada.” (PA AA. Reval. 29 C 1. Band 6.)

2. XI 1938 tegi Frohwein pikemast nelja silma all toimunud vestlusest K. Pätsiga järgmise kokkuvõtte: “Kogu presidendi hoiak vestluse ajal andis mõista, kui tähtsaks ta peab Eesti ja Saksamaa vahel eksisteerivaid häid suhteid [---] Venemaal näeb ta mitte üksnes bolševismi kandjat, mille vastu ta kõige ägedamalt võitleb, vaid ka alalist hädaohuallikat Eesti iseseisvusele, hoolimata seal valitsevast režiimist.” (PA AA. Reval. 29 C 1 I. Band 8.)

H. Frohwein teatas korduvalt Berliini, et Eesti valitsus ja sõjaväeline juhtkond loodab N. Liidu poolt ähvardava ohu tõrjumisel Saksa abile. Tallinnas lähtuti veendumusest, et Berliini kindla vastuseisu korral Moskva lihtsalt ei julge Balti riikide suhtes midagi otsustavat ette võtta. Lisaks sondeerisid kõrgemad ohvitserid võimalusi saada vajaduse korral Saksamaalt relvi ja laskemoona. 19. XI 1938 edastas Frohwein Saksa Välisministeeriumile kindral N. Reegi järjekordse avalduse, et N. Liidu kallaletungi korral loodetakse Saksamaalt saada sõjamoona. Saadik rõhutas: “See on uus tõend selle kohta, et Eesti ametlik neutraliteedikursus selle

praktilises rakenduses peab võimalikuks lähemat toetumist Saksa-
maale, kuigi seda Eesti poolt kartlikult saladuses püütakse hoida.”
(Reval. 29 C 1 I. Band 9.)

18. XI 1938 kirjutas Frohwein, et Tallinnas püütakse vältida
kõike, mis võiks kinnitada Moskva väiteid, et Eesti asub täiesti
Saksamaa kiiluvees (PA AA. Reval. 34 C 1. Band 14). Kuid roh-
kem kui ühes ettekandes märkis saadik ka seda, et Eesti ja Saksa
kindralstaabi tihedad suhted on N. Liidule teada ning sellistena
muidugi nagu okas silmas.

Ettekandes 28. XI 1939 andis Saksa saadik Eesti välispoliitika-
le sõjale eelnenud kriisi päevil järgmise hinnangu: “Olles arvamuse-
sel, et Saksa-Nõukogude sõja puhul paneb Nõukogude Liit esime-
sena Eestile sõjalises mõttes käpa peale, taotleti ametliku neutrali-
teediteesi kattevarjus salaja siiski usalduslikku tuginemist Saksa-
maale — nimelt sõjalis-poliitilises mõttes. Sedasama liini, millest
eriti välisminister Selter kinni on pidanud, tähistavad loobumine
Rahvasteliidu sanktsioonidesüsteemist, mittekallaletungilepingu
sõlmimine Saksamaaga, mis sai teoks hoolimata Inglise-Poola
tungivatest mõjutustest ja seespoolsetest liberaalselt meelestatud
ringkondade vastuseisust, samuti kokkumängus meiega järgnenud
Inglise-Vene garantii kompromissitu tagasilükkamine, mis kauge-
mas perspektiivis võis mõjutada Inglise-Prantsuse-Vene läbirää-
kimisi ja kaasa aidata nende lõplikule läbikukkumisele.” (PA AA.
Reval 52. Pol 1.)

PRESIDENT JA MOSKVA DIKTAAT

Mis puutub Nõukogude-Saksa salajastesse läbirääkimistesse
1939. a suvel ning Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimisse, siis
Eesti valitsus sai kõige selle kohta aegsasti üsna palju tõepäras-
t informatsiooni. Kuid tookord kehtinud tsensuuri ja infomonopo-
li tingimustes oli mainitud häirivate teadetega täiesti kursis vaid
mõni üksik isik, eelkõige välisminister ja sõjavägede ülemjuha-
taja. Isegi kõiki valitsuse ja Riigikogu liikmeid ei informeeritud
olukorra tõsidusest, rahvast rääkimata. Milliseid järeldusi valit-
sus ja sõjavägede juhtkond ähvardavatest ohtudest tegi või üldse
teha saigi, see on hoopis omaette küsimus. Üldiselt tegi valitsus
halva mängu juures hea näo.

Baasidelepingu sõlmimise kohta on sageli kinnitatud, et Moskva ultimatiivsed nõudmised tulid ootamatult nagu välk selgest taevast, et K. Selteri sõit Moskvasse oli ettevaatamatu, et valitsus ei arvestanud Moskva võimalike surveavaldustega jne. Need väited ei ole põhjendatud. Kõigepealt: mis tulemas oli, oleks tulnud igal juhul, Eesti välisministri saabumine Moskvasse võis vaid veidi sündmuste arengut kiirendada. Ka oli Selterile endale ja küllap ka mõnele teisele Eesti tipptegelasele selge, et Moskva taotleb teatud eesõigusi Balti riikides.

Sõna "protektoraat" kummitas valitsust ja kõrgemaid sõjaväelasi juba alates 1939. a kevadest, kui Nõukogude valitsus oma 28. III noodis deklareeris huvi Eesti ja teiste Balti riikide iseseisvuse säilitamise vastu, tunnistas privileegide andmise Eesti sadamates ja territooriumil lubamatuks ja teatas, et Nõukogude Liit ei saa jääda iseseisvuse likvideerimise katse puhul osavõtmatuks pealtvaatajaks.

Briti-Prantsuse-Nõukogude läbirääkimiste käigus 1939. a suvel olid Moskva protektoraaditaotlused nii Balti riikides kui välismaa informeeritud ringkondades peaaegu igapäevaseks kõneaineks. Sealjuures seostati mõistet "protektoraat" mõnel pool kurjakuulutatavalt sõnaga "laevastikubaasid". Skandinaavias ja Lääne-Euroopas levisid kuuldused, kas siis Moskva poolt lansseeritud või lihtsalt objektiivse olukorra analüüsist sündinud, et Nõukogude valitsus kavatses nõuda sõjalisi tugipunkte Balti riikide territooriumil. Pealegi olid Nõukogude valitsuse eriesindajad Stalini isiklikul initsiatiivil juba 1938. aastast alates Helsingis taotlenud, et Saksamaa võimaliku kallaletungi tõrjumiseks lubaks Soome ehitada kindlustusi Soome lahes asuvatele saartele, kõigepealt Suursaarele.

1982. a ilmunud Evald Uustalu mälestusteraamatus *Tagurpidi sõudes* fikseeritakse, et otse enne ärasõitu Moskvasse oli K. Selter vihjanud Läti saadikule V. Šumanisele Moskva kavatest Eesti suhtes. N. Liidu protektoraadist rääkides oli Selter tähendanud, et "see protektoraat on niisuguse iseloomuga, et isegi teised seda endale sooviksid." (Uustalu 1982: 140.)

Moskvas Eesti välisministri illusioonid muidugi kadusid, sest 24. IX õhtul esitatud nõudmised olid oletatust hoopis karmimad.

Niipea, kui K. Selter 26. IX Tallinna tagasi jõudis, informeeris ta Kremli nõudmistest H. Frohweini ja lisas, et Eesti valitsus

arutab samal ja järgneval päeval olukorda ja võtab seisukoha võimalikult ruttu. (PA AA. Moskau. 3/3.)

Sama 26. IX õhtupoolikul astus K. Selter taas kontakti H. Frohweiniga. Teades, et Saksa välisminister Joachim von Ribbentrop on alustamas teekonda Moskvasse, taotles Selter, et teda informeeritaks Kremli kavadest ja Eesti valitsuse seisukohast. Viimast iseloomustas Selter järgnevalt: toore jõu survele on Eesti sunnitud astuma sõjalisse liitu Nõukogude Liiduga, kuid püüab läbirääkimiste käigus võimalikult soodsaid tingimusi välja kaubelda: "Läbirääkimiste eesmärk — sellise lepingu väljatöötamine, et riigi suveräniteet ja sisemine julgeolek oleks kindlustatud ja Saksa-Eesti mittekallaletungileping jääks puutumata. [---] Eestlased püüavad üldtendentsina vaid nii palju vastu tulla, et vägivalda ära hoida ja olemasolevaid häid suhteid Saksamaaga säilitada." (PA AA. Moskau. 3/3.)

Samal päeval, 26. IX, edastasid Saksa sõjaväeatašee H. Rösing ja saadik H. Frohwein Saksa maavägede ülemjuhatusel Eesti Sõjavägede Staabi ülema kindral Nikolai Reegi sõnad: "Kindralstaap soovitas nõudmistele järele anda, sest Saksa valitsuse toetus on välistatud ja olukord võib vaid halveneda." (PA AA. Moskau. 3/3.) Pärastlõunal langetas samasuguse otsuse ka valitsus ja seejärel kiideti see heaks Riigivolikogu ja Riiginõukogu välis- ning riigikaitsekomisjoni ühisel istungil.

Sellele asjaolule, et Eesti valitsus tookord kõigepealt sondeeris Berliini seisukohti, on korduvalt tähelepanu juhitud. Diplomaat Aleksander Varma, kes tookord Tallinnas viibis ja oli sündmuste arengust informeeritud, kirjutab tookord toimunud läbirääkimistest: "Vahepeal oli pööratud Saksa saadiku Frohweini poole palvega, et Berliin nüüd oma sõbraliku hoiaku kinnituseks intervenueeriks meie kasuks Moskvas, et N. Liit Eesti oma nõudmistega rahule jätaks. Pärast ühendust Berliiniga oli Saksa saadiku vastus, et Eesti Vabariigi Valitsus loomulikult teab ise, mis tema teeb, kuid kui soovite arvestada Berliini seisukohta, siis kirjutage see leping alla N. Liiduga mida varem, seda parem. See on Eesti ainuke pääsemine." (Varma 1955: 64.)

Kui 27. IX õhtul läbirääkimised Kremli jätkusid, nõudis Molotov 35 000 mehe paigutamist paljudesse kohtadesse Eestis. Samal ajal kogunesid Tallinnas välisministeeriumi ruumidesse peaminister Kaarel Eenpalu, kõrgemad sõjaväelased jt juhtivad isi-

kud. Elmar Kirotar on iseloomustanud seal valitsenud meeleolu järgnevalt: "Kell 01.45 hakkab shifr tulema, deshifreerija jõuab poole tunniga "uue momendini": N. Liit nõuab 35.000 mehe sisselaskmist Eestisse "baaside ja sisekorra kaitseks", edasi sõnad "Stalin pehmendas". . . Deshifreeritud osa tuuakse ministri abi kabinetti, seal üldine ärevus, [---] kolonel Saarsen käsutab mobosakonna kokku ja palub ülemjuhatajat J. Laidoneri Viimsist välja sõita. Kell 02.45 sõidavad peaminister ja välisministri k.t. lõpuni deshifreeritud telegrammiga, mille järgi Stalin vähendanud 35.000 mehe nõudmise 25.000 mehele, Kadrioru lossi." (Kirotar 1955: 86.)

Nüüd sekkus sündmustesse ka president K. Päts, püüdes päästa, mis veel päästa annab. Juba kell 5 kutsuti Saksa saadik Kadriorgu ja president informeeris teda kujunenud olukorrast. Päts rõhutas, et Moskva nõudmised põhjustavad Eesti sõltumatusetele ja sisejulgeolekule suure ohu. Frohwein telegrafeeris Berliini: "Sõjaväeosad paigutatakse paljudesse linnadesse ja bolševiseerivad kogu maa, karta on, et neid ka edaspidi välja ei saa. President palus mind esitada Saksa valitsusele ettepanek, et Nõukogude Liidu asemel Saksamaa, või eventuaalselt ka Saksamaa ja Nõukogude Liit üheskoos, võtaks Eesti neutraliteedi kaitsmise oma peale. Igal juhul peaks Saksamaa poliitiliselt Eestit toetama ja kõigepealt Nõukogude sõjalise okupatsiooni ära hoidma." (PA AA. Moskau. Geheim 3/1.)

H. Frohwein informeeris K. Pätsi ettepanekust telegraafi teel ka Moskvast viibivat Saksa välisministrit. Seda tegi ka Saksa välisministeerium, telegrafeerides 28. IX Moskva saatkonda: "President andis Moskvast viibivale Eesti delegatsioonile korralduse teha vastuettepanek, et Eesti paneks ise välja oma neutraliteedi kaitseks nõutud väed ja et need läheksid Saksamaa ja Nõukogude Liidu pariteetse juhtimise alla. President palub sellest kiiresti teatada härra välisministrile, kuna ta kahtleb, et tema ja minister Selteri vahel ei ole kontakte." (PA AA. Moskau. Geheim 3/1.)

Lisaks H. Frohweinile kasutas K. Päts samasuguse palve edastamiseks Saksa välisministeeriumile ka eraisikuist vahendajaid. Mainitud aktsioonis osalesid endine saksa kultuurvalitsuse esimees ja Riiginõukogu liige parun Wilhelm v. Wrangell, tööstur Martin Luther, tookordne kultuurvalitsuse esimees Hellmuth Weiss ja endine Riigikogu liige Werner Hasselblatt. Viimane elas tookord Berliinis ja telefoneeris 28. IX kell 13.15 W. v. Wrangelli-

le, et varahommikul saadud palve jõudis ta kella üheteistkümneks esitada mitmele poliitilisele ja sõjalisele asutusele. Saksa välisministeeriumi riigisekretär E. von Weizsäcker telegrafeeris 28. IX Moskvasse J. v. Ribbentropile: "Eesti president palub Hasselblatti kaudu, [et] Saksa välisminister teeks otsekohe Nõukogude valitsusele ettepaneku, et Eesti armee suurendatakse 25 tuhande meheni ja allutatakse Saksa-Vene pariteetsel juhitud. Hasselblatt on ettepaneku lootusetusest informeeritud." (PA AA. Moskau. Geheim 3/1.)

Niisiis esitas K. Päts Saksa valitsusele ilmselt tema enda poolt välja mõeldud kava, et Eesti ei läheks üksnes Nõukogude Liidu, vaid Nõukogude-Saksa ühise protektoraadi alla. Mõistagi oli selline idee tollastes oludes naiivselt ebareaalne. Küllap oli ka Pätsile selge, nagu ta H. Frohweinile korduvalt mainis, et Saksa valitsuse käed on esialgu seotud ja olulisi samme Eesti huvides ei astuta.

Võib küsida: kas K. Pätsi aktsioon lõppes täiesti tulemusteta või poetas Ribbentrop Kremli toimunud läbirääkimistel mõne sõna Eesti kaitseks? Nimelt kinnitavad Saksa välisministeeriumi dokumendid, et Eesti valitsuse esindajad avaldasid Saksa valitsusele rohkem kui ühel korral tänu selle eest, et Ribbentrop oli Eesti huve kaitsnud. Kas ja kuidas see toimus, ei ole selge. Ribbentrop võis ju möödaminnes viidata, et Eestile ei esitataks liiga kaugeleulatuvaid nõudmisi, ning sellest võis tuleneda ka Stalini teatud leebumine läbirääkimiste lõppfaasis.

4. X teatas Frohwein Saksa välisministeeriumile, et eelneval päeval K. Pätsi eesistumisel toimunud valitsuse koosolekul otsustati valitsuse lahkumine, kuid avalikkusele teatatakse sellest seoses parlamendi kokkuastumisega alles järgmisel nädalal. K. Selter informeeris saadikut, et uutest oludest on Eesti sunnitud valitsusele andma Moskvale meelepärasemat värvingut. Tema ise on nii venelaste seas kui ka üldse tuntud oma Saksa-sõbraliku suuniluse poolest. Kuigi tal isiklikult on Molotovi ja Stalini-ga kujunenud head suhted, oleks tulevikku vaadates otstarbekam omada välisministrina isikut, kes oleks venelastega usalduslikumates suhetes. Kuid presidendi poolt suunatav Eesti välispoliitika põhijoon jääb muutumatuks. Selter viitas ka asjaolule, et valitsuse kutsutakse opositsiooniliste ringkondade esindajad ning välisministriks saab kas August Rei või Ants Piip. (PA AA. Kowno. 816 Estland. Band 1.)

13. X ettekandes iseloomustas Frohwein eelmisel päeval ametisse astunud Jüri Uluotsa valitsust ja tõdes, et selle koosseis, hoolimata opositsioonilisest liberaalse mõttelaadiga välisministrist A. Piibust, kindlustab senise poolautoritaarse režiimi püsimise. Saadik rõhutas: "Uus sõjaminister kindral Reek, senine kindralstaabi ülem, arendab juba kaua aega kõige tihedamat koostööd Saksa sõjaväega ja on kindlalt Saksa-sõbralikult meelestatud. Haridusminister Kogermani tuleb samuti Pätsi-Laidoneri režiimi pooldajaks pidada. Ülejäänud ministrid, kaasa arvatud Saksa-Eesti majandussuhete arengule eriti kaasa aidanud majandusminister Sepp, on jäänud oma ametikohale. Kokkuvõttes ei ole valitsuse reorganiseerimise tulemusena selle orientatsioonis muudatusi toimunud. Kõikides tähtsamates küsimustes jääb edaspidigi otsustav sõna president Pätsile. Selgekujuliselt Saksa-sõbralikult meelestatud välisminister Selteri lahkumine tasakaalustatakse kindral Reegi asumisega sõjaministri kohale pigem Vene orientatsiooniga tähtsusetu kindral Lille asemele. Välisministriks nimetatud Piibu mõttelaadile seisab vastu tugevasti autoritaarsele printsipiile orienteeritud Jürima nimetamine siseministriks." (PA AA. Reval. Pol 3, 2/1.)

Uuel valitsusel tuli kiires korras lahendada mitu pakilist ülesannet. Üks olulisem neist oli baltisakslaste ümberasumisega seotud probleemistik. President K. Päts kinnitas Saksa saadikule korduvalt, et ümberasumine korraldatakse baltisakslaste suhtes kõigiti sõbralikus vaimus. Kui läbirääkimised ühelt poolt Saksa ja teiselt poolt Eesti valitsuse esindajate vahel varaliste küsimuste lahendamise osas venisid, sekkus Päts isiklikult ja andis korralduse Saksamaale rohkem vastu tulla.

Ka välisminister A. Piip, keda Frohwein iseloomustas kui Inglise orientatsiooniga poliitikut, kes käimasolevas sõjas ootab lääneriikide võitu, oli sunnitud saadikule rõhutama oma soovi arendada Saksamaaga koostööd eriti majanduse ja kultuuri valdkonnas. Piip tähendas, et baltisakslaste lahkumisega ei tohi kultuurikontaktid nõrgeneda, sest vastasel juhul Eesti eemalduks Lääne kultuuriregioonist ning satuks Vene-Aasia sfääri.

H. Frohweini ettekanded kajastavad ilmekalt baasideperioodil Eesti ühiskonnas valitsenud meeleolusid. Mis valitsusringkondadesse puutub, siis täheldas saadik meeleolude kõikumist meeleheitest kuni lootuseni, et kõik võib veel hästi lõppeda. 17. X fikseeris Frohwein, et esialgne depressioon ja umbusaldus hakkavad

vähehaaval taanduma: "Praegusel momendil usutakse ülekaalukalt, et sunniviisiliselt Nõukogude Liiduga loodud tihedad suhted ei põhjusta vähemalt lähematel kuudel sisepoliitilisi vapustusi."

Seoses Talvesõja puhkemisega tugevnesid rahva seas Nõukogude-vastased meeleolud. Ka Frohwein registreeris, et Nõukogude vägede esialgse ebaedu tingimustes levisid noorte ja ka nooremohvitseride seas vaated, et tuleks juhust kasutada ja baasidest vabaneda. Saksa saadik mõistis sellised seisukohad hukka ja rõhutas vestluskaaslastele, et Moskva tuleb säilitada korrektesid suhted. 3. XI teatas Frohwein Berliini, et et eri allikatest kuuldud hinnangud Nõukogude Vene väeosade isikkoosseisule ja varustusele olid negatiivsed: "Mulle on kirjeldatud elanikkonna arvamust sellisena, et Eesti sõdur tuleks toime kümne sellise Punaarmee soldatiga." (PA AA. Reval. 57 Pol 2/7.)

28. XI teatas Frohwein rahva seas levivast rahulolematusest sellega, et riik oli kaotanud suure osa oma iseseisvusest. Saadik rõhutas: "Praegu pole märgata mingeid märke, nagu laseks elanikkond end mõjutada idanaabri poolt tugevasti levivatest kommunistlikest ideedest; pigem mõeldakse paremradikaalsetes ringkondades, näiteks sõjaväes, sellele, kas ja kuidas Nõukogude Vene proletariaati jälle võiks maha raputada. Pole välistatud, et see soov aja jooksul veelgi tugevamini esile tungib ja viib uue valitsuse moodustamiseni." (PA AA. Reval. 52 Pol 1.)

1939. a lõpul ja järgneva aasta algul olid Pätsi ning Frohweini kontaktid üsna piiratud. Seoses presidendi haigusega nad ei kohtunud peaaegu kolme kuu jooksul isiklikult ning informatsiooni vahetati vaid mõnel korral vahendaja kaudu. Saadik oli mures, sest kuulduste kohaselt oli haigus seekord üsna tõsine.

Eesti olukorda 1940. a algul iseloomustas Frohwein järgnevalt: "Uue aasta algul astub Eesti vastu ebakindlale tulevikule. On suur küsimus, kas venelased soovivad riigi iseseisvuse edasist püsimist või on praegune olukord, hoolimata Moskva võimumeeste korduvatest kinnitustest, siiski vaid sovetiseerimise ja liidendamise eelstaadium. Eesti juhtivad isikud on kindlad, et see küsimus peab tulevikus lahenduse leidma ja sealjuures asetatakse lootus peamiselt Saksamaale." (PA AA. Moskva. 3/3.)

PRESIDENT K. PÄTSI TULEVIKUVISIOONID

Asjaolu, et baasideperioodil nägi K. Päts Eesti tulevase saatuse võtit kõigepealt Saksamaa poliitikas, on oma mälestustes fikseerinud mitu temaga 1939.–1940. a lähemalt kokku puutunud isikut.

Presidendi kantselei ülem Elmar Tambek, tookord üks K. Pätsi vaadete ja tõekspidamiste paremaid tundjaid, kirjutab oma mälestustes: “Minul jäi Presidendi arutlusest mulje, et ta pidas Saksamaad nii tugevaks, et meil pole nii pea loota Inglismaa abile bolševike omavoli ning agressiooni vastu ja et meie ainsaks abistajaks võiks olla ainult Saksamaa.” (Tambek 1992: 267.)

Peagi pärast Poola vallutamist näitas Saksa saadik Eesti tippjuhtidele ja kõrgematele sõjaväelastele dokumentaalset propagandafilmi Poola kampaaniast. E. Tambek märgib: “Kas nähtud Poola vallutamise filmi või kindral Laidoneri autoriteetse arvamuse põhjal või muudel minule tundmata kaalutlustel President uskus, et Saksamaa on N. Liidust (Venemaast) tugevam ning alustab viimasega varsti sõja (Presidendi väljendus oli: “läheb kokku”), mis ei jäta mõju avaldamata ka Eestile.” (Tambek 1992: 267.)

Eesti saadik Stockholmis Heinrich Laretei lendas baaside läbirääkimise ajal spetsiaalselt Tallinna olukorraga tutvuma ja sai Eesti valitsuse kaalutlustest selge pildi. Hiljem, 1940. a aprillis, kuulis ta K. Pätsi suust, et presidendi arvates algab sõda Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel sama aasta septembris. Päts tähendas: “Selleni on veel ainult pool aastat ja kui meie lepingu lojaalse täitmisega ei provotseeri N. Liitu astuma mingisuguseid drastilisemaid samme, siis oleme pääsenud.” (Laretei 1992: 206.)

Kuid samas kõneles K. Päts mitmel korral Ida-Euroopa tulevase staatuse ümberkorraldamisest Saksamaa survel, ilma et ta sõda oleks silmas pidanud. Näiteks veel pärast Eesti okupeerimist, ilmselt juuli algul, tähendas K. Päts Tambekile: “Uskuge mind, hr. Tambek, novembri alguseks (1940) on venelased sakslaste survel siit läinud, nii et hais taga!” (Tambek 1992: 268.)

Niisiis kirjutab E. Tambek kord sellest, et K. Päts seostas oma lootused Saksa ja Nõukogude Liidu sõjaga, kord lootis, et Eesti olukord paraneb lihtsalt Saksamaa survel. Presidendi korduvad ja põhjalikud jutuajamised Saksa saadikuga heidavad sellele küsimusele lisavalgust.

2. veebruariga 1940 dateeritud Tallinna saatkonna aastaaruan-des 1939. a kohta on märgitud: "Uue aasta algul on Eesti juh-tivatelt isikutelt usalduslike vestluste käigus ikka enam kuulda arvamust, et Inglismaa ei suuda sõda võita, vaid püüab seda lü-hendada. Seetõttu tegeldakse juba küsimusega, kas Saksamaa arvestab Euroopa ümberkorraldamise kavades väikeriikide huve ning kuidas üldse Saksamaa tahte kohaselt loodud tulevane maa-ilm hakkab välja nägema." (PA AA. Moskau. 3/3.) Saksa saadiku poolt mainitud "Eesti juhtivate isikute" all tuleb mõista kõigepealt president K. Pätsi.

22. II 1940, päev enne K. Pätsi 66. sünnipäeva, informeeris H. Frohwein taas Saksa välisministeeriumi pikemast vestlusest presidendiga. Kõneldi mitmel päevakajalisel teemal, kuid saadi-ku sõnade kohaselt olid kõige sisendusjõulisemad presidendi aval-dused Eesti suhete kohta Nõukogude Liidu ja Saksamaaga. Päts kinnitas: "Põhimõtteliselt on eesti rahvale, kes lõppude lõpuks si-semiselt venelastesse negatiivselt suhtub, praegused tihedad suhted pikema aja peale väga ebasümpaatsed, kuigi mõistetakse, et sellist olukorda praeguste erakorraliste asjaolude tõttu tuleb väl-ja kannatada. Üldiselt valitseb siiski lootus, et antud olukord ei jää püsima ja poliitiliselt mõtlevad ringkonnad seovad sealjuures oma lootused kaugemaks tulevikuks Saksamaa mõjuga." (PA AA. Reval. 52 Pol 1.)

Edasi märkis president, et tema lootused on seotud selle het-kega, kui sõda Saksamaa ja lääneriikide vahel ükskord lõpeb. Päts oletas, et lõpuks siiski toimuvad rahuläbirääkimised, kus ar-vestatakse ka väikeriikide huve. Just siis võib ka Eesti taotleda oma olukorra parandamist ja seda kõigepealt Saksamaa toel. Päts rõhutas, et ta "ei sooviks nii kaugele minna, et uskuda, nagu võiks Nõukogude Liit tagasi tõmbuda strateegilistelt positsiooni-delt Läänemere idakaldal, mis on vajalikud Leningradi piirkonna kaitseks. Neid Venemaa huve saaks teatud tingimustel küllal-daselt arvestada juba näiteks ühe Eesti saare näol Soome lahe lõunaosas ja ühe Soome saare näol vastasasuval poolel." (PA AA. Reval. 52 Pol 1.)

Seoses Centumi klubi juubeliga toimunud pidulikul einel 1940. a aprilli lõpus vestles H. Frohwein taas usalduslikult K. Pät-siga. Viimane tähendas jällegi, et käimasolev sõda peab ometi kord rahu sõlmimisega lõppema ja on saatuse küsimus, kas eest-lased jäävad sel puhul õhtumaa või Vene-Aasia kultuuriregiooni.

Frohwein telegraferis Berliini K. Pätsi järgmise avalduse: "Ta hellitab lootust, et sõdivate riikide riigimehed leiavad võimaluse rahu sõlmimiseks enne, kui Euroopa rahvad on sõjast niivõrd kurnatud, et vene-asiatlik edasitung Läände alata võiks. Sealjuures on väikestele Ida-Euroopa rahvusriikidele otsustav, kas Saksamaa oma Euroopa ümberkorraldamise kavades võimaldab neile iseseisvuse ja vaba rahvusliku elu, kuigi kujunenud olusid arvestades leiaks sealjuures aset teatud suveräniteedi piiramine." (PA AA. Reval. 57 Pol 2/7.)

H. Frohwein märkis, et tema arvates kajastavad need seisukohad läbinisti vaid presidendi isiklikku arvamust, mitte aga valitsuses läbi arutatud ja kindlaksmääratud poliitikat.

Asjaolu, et 1940. a kevadel arenes Saksamaa suurpealetung Lääne-Euroopas ootamatult kiiresti, ei põhjutanud Eestis mingit eufooriat, vaid äratas murelikke mõtteid. 27. maiga 1940 dateeritud ülevaates esitas H. Frohwein Saksa välisministeeriumile kokkuvõtliku ülevaate Eesti juhtpoliitikute hinnangust sõjasündmustele ja neist tulenevatele kaalutlustele Eesti tuleviku suhtes. Dokument kajastab otseselt kõigepealt K. Pätsi poolt Saksa saadikule esitatud seisukohti.

Frohweini sõnul valitses Eesti juhtivates ringkondades arvamus, et kuigi Nõukogude Liit on saanud Saksamaaga kokku leppides suuri eeliseid, tunneb ta ikkagi viimase liiga suure tugevumise puhul hirmu. Moskvas loodetakse, et sõda kestab kaua, mille käigus mõlemad pooled nõrgenevad, ja siis kasutab Venemaa juhust oma mõju laiendamiseks nõrgenenud Saksamaa arvel. Saadik fikseeris: "Selline Nõukogude Venemaa edasitung Läände nõrgenenud Saksamaa puhul on praegu Eesti juhtivate meeste kinnismõtteks. Sellise ohu vältimise ainsaks võimaluseks peetakse sõja kiiret lõpetamist enne, kui väidetavalt venelaste poolt soovitud nõrkusseisund Lääne kultuurrahvaid tabab. Seetõttu küsitakse ikka ja jälle ning arutatakse elavalt, kas Saksamaa suur edu viib sõja kiire lõpetamiseni. Kiires rahu sõlmimises tugeva Saksamaa püsijäämise korral [---] nähakse Eesti jaoks kõige soodsamat sõja lõppu. Loodetakse, et seejärel tuleb Saksamaa ja Nõukogude Liidu läbirääkimiste tulemusena Ida-Euroopa ümberkorraldamine, kusjuures ka asjaosalisi väikeriike kuulda võetakse ning Saksamaa oma poliitilise kaalu vaekausile heidab, et Venemaa laiutamistele lääne suunas lõpp teha." (PA AA. Kowno. 8/7.)

Samas ettekandes puudutas H. Frohwein eestlaste, tegelikult küll kõigepealt K. Pätsi kaalutlusi mõneti konkreetsemalt. Nimelt olevat loodetud, et sakslaste survele on venelased sunnitud oma mandril asuvatest baasidest loobuma ning piirduvad vaid Lenin-gradi julgeolekuks vajalike strateegiliste positsioonidega Soome lahe saarel. Eestlastele olevat muidugi kõige eelistatavam täielik vabanemine Nõukogude baasidest, kuid seda võimalust ei peeta reaalseks.

Niisiis lähtus K. Päts baasideperioodil tookordsetes tingimustes kaalutlusest, et Eesti saatus lähitulevikus sõltub kahest suurriigist, kas nende vahel puhkeva sõja või kompromissile tugineva kokkuleppe teel. H. Frohweini ettekanded ja muudki allikad kinnitavad, et president kaldus millegipärast üha enam arvestama teist varianti — Nõukogude Liidu ja Saksamaa ühist protektoraati —, mille ta eksrompt esitas juba 1939. a septembris.

H. Frohwein ettekanded Berliini kinnitavad teadaolevaid fakte, et 1939. a kevadel seoses Talvesõja lõpuga levisid Tallinnas kuuldused uutest võimalikest Moskva nõudmistest Balti riikide suhtes. Rahutust suurendas eriti 28. V *Pravdas* ilmunud ebasõbralik artikkel "Poliitilised meeolud Eestis". H. Frohwein kommenteeris valitsuse kaalutlusi järgnevalt: "Usutakse, et Moskva on juba mõnda aega ilmutanud märke kartusest, et Saksamaa kiire ja täielik võit tugevdab Nõukogude Liidule rahutustärataval moel Saksamaa võimupositsiooni Euroopas. Sellele võib lisanduda Vene kindralstaabi arusaamine, et moodsate relvade väljutaoliselt hävitav mõju laseb paista Nõukogude baase Baltikumis mitteküllaldastena. On võimalik, et seetõttu Moskvast tõepoolest kavatsetakse oma sõjalisi positsioone Baltikumis tugevdada, kuni Saksamaa on Läänes veel seotud. Mainitud kartuse esitavad valitsuse mõjukad esindajad siiski puhtakujuliste oletustena, ilma et neil selleks oleks faktilisi andmeid." (PA AA. Reval. 57 Pol 2/7.)

Kartused osutusid põhjendatuks. Teatavasti pärast lühiajalist laimukampaaniat Balti riikide aadressil ning pinevuse üleskrüvimist esitas Nõukogude valitsus 14. VI Leedule ja 16. VI Eestile ning Lätile ultimaatumi nõudega moodustada uus valitsus ja lubada Nõukogude väed mainitud riikide territooriumile.

Tookordsetes ettekannetes Tallinnast annavad Saksa saadik ja sõjaväeatašee asjatundliku ülevaate Eesti okupeerimisest, sovetiseerimisest ja lülitamisest NSV Liidu koosseisu. H. Frohwein

oli presidendiga pidevas kontaktis, kuigi nad enam isiklikult ei kohtunud, vaid pidasid sidet vahendaja kaudu.

Kohe pärast ultimaatumi saabumist 16. juunil asus K. Päts Saksa saadikuga kontakti ja küsis, kas viimasel on informatsiooni Moskva nõudmiste poliitilisest tagapõhjast. H. Frohwein ei teadnud muidugi midagi.

20. VI pärast Andrei Ždanovi nõudmiste ärakuulamist teatas president H. Frohweinile, et tema arvates kohest anneksiooni ei tule. Päts rõhutas ka seda, et suurte Punaarmee jõudude koondamine Balti riikidesse on otseselt Saksa-vastane samm.

3. VII informeeris K. Päts H. Frohweini, et uuel Johannes Varese valitsuselt pole sovetiseerimist ja NSV Liiduga ühinemist oodata, kuid on võimalik, et venelased nõuavad radikaalsemaid samme. Selleks, et nõukogude süsteemile üleminekut ja *Anschluss*'i ära hoida, püüab ta oma kohal püsida nii kaua kui võimalik, kuid peab arvestama, et ta venelaste poolt kõrvaldatakse.

7. juuliga dateeritud ettekandes iseloomustas H. Frohwein põhjalikult A. Ždanovi poolt moodustatud valitsuse koosseisu ja selle ministreid. Ta märkis, et president Päts ei või nende seast leida ühtegi usaldusväärset isikut, välja arvatud vahest kindral Gustav Jonson, keda ta aga nimetab nõrgaks ja oportunisti kalduvaks isikuks. Samas kinnitas Frohwein, et Eesti edasine areng on laheline: "See võib toimuda "sovetiseerimise" ja "vabatahtliku" astumisena Nõukogude Liidu koosseisu või ka pahempoolse demokraatliku režiimi püsimise tingimustes. Edasine tee sõltub täiesti Moskva tahtest. Kui venelased soovivad riigi sovetiseerimist ja selle liitmist Nõukogude Liiduga, siis on see võimalik igal ajal nii läbi viia, et väliselt võidakse viidata eesti rahva vabatahtlikule tahteavaldusele." (PA AA. Reval. 60 Pol 2/1.)

Sellisel foonil iseloomustas ta presidendi käitumist järgmiselt: "Päts, kes on täiesti antikommunistlikult meelestatud Eesti patrioot, näib nüüd olevat võtnud sellise hoiaku, et ta kinnitab oma sanktsiooniga kõike, mida venelaste poolt pealesunnitud areng temalt nõuab, et ise püsida iseseisva riikluse viimase kantsina selle eesotsas, kuni selgub, kas iseseisev Eesti üldse edasi püsida saab. Sealjuures on praegu, nagu varemgi, tegemist ettekujutusega, nagu võiks Saksamaa poliitiline toetus Eesti saatuse suhtes teatud rolli mängida, millele Päts loodab vähemalt üldise rahu kehtestamise käigus." (PA AA. Reval. 60 Pol 2/1.)

Muide, H. Frohwein saatis Berliini ka ühe talle antud eesti-keelse sedeli: "Palume meile abi anda ja meid vabastada neist hirmsatest venelastest ja bolševikutest. Üks tuhandete nimel."

Berliini võimudele oli Balti riikide haaramine Moskva võimu alla mõistagi ebameeldiv, kuid seda ei lastud välja paista. Valitsusasutuste dokumentides on rõhutatud korduvalt, et Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingu tõttu pole võimalik Eesti toetuseks midagi ära teha, kuid Saksamaa säilitab majandusliku huvi Eesti vastu, eriti põlevkiviõli ja fosforiidi osas.

H. Frohweini ja ka Lätis ja Leedus resideerinud Saksa saadikute ettekanded kõnelevad ka Moskva oskuslikust taktikast Balti riikide sovetiseerimisel. Nii juhiti tähelepanu asjaolule, et esialgu jäeti kohalikud kommunistid tookordses poliitilises mängus tagaplaanile ja tehti panus Balti riikides kehtinud autoritaarse režiimi vastastele. Mainitud, hiljem juunikommunistide nimetuse all tuntud isikute peibutamiseks kasutati väidet, et Balti riike ei lülitata otseselt Nõukogude Liidu koosseisu, vaid nad jäävad viimasega liidusuhtesse ja säilitavad teatud iseseisvuse (nn Mongoolia tee).

23. VII kirjutas H. Frohwein: "Paljudest minuni jõudnud mõtteavaldustest selgub, et kuni kõige viimaste päevadeni tõepoolest arvestati Eesti iseseisvuse teatud säilitamise võimalusega, nagu seda uue valitsuse liikmetele oli deklareeritud. Alles kahe viimase päeva vältel on ilmselt Moskva direktiivide kohaselt päevakorda tõusnud ühinemine Nõukogude Liiduga." (PA AA. Reval. 60 Pol 2/1.)

Kohe pärast 21. VII toimunud pseudoparlamendi istungit kirjutas H. Frohwein Berliini: "Kogu parlamendi tegevus kandis varem ettevalmistatud etenduse pitsert. Mingisugusest asjalikust debatist ei saanud olla juttugi. Kõnelejad nägid vaeva, et esineda varem kindlaksmääratud reži kohaselt. Saadikud, enamasti noored mehed 25 ja 35 aasta vahel, piirdusid vaid agarate poolehoiuavaldustega, mis olulisematel momentidel kujunesid vaimustatud juubelduseks." (PA AA. Reval. 60 Pol 2/1.)

Samas oli Frohweinile rahvahulkade suhtumine toimunusse täiesti selge: "Minu vaatluse kohaselt ei vasta rahva suure enamuse meeoleolu kuidagi rahvasaadikute seisukohtadele; vastupidi, inimeste seas, sealhulgas ka sotsiaalselt kõige madalamal asuvas kihil, valitseb sügav masendus, kuna varakam kodanikkond

on osalt meelt heitmas, osalt täiesti apaatne.” (PA AA. Reval. 60 Pol 2/1.)

Kui 21. VII hilisõhtul K. Pätsile esitati allkirjutamiseks käskkiri presidendivolitustest loobumise kohta, istus ta hulk aega sügavais mõtteis, ütles siis: *alea iacta est*, ja kirjutas ürikule alla.

Kuigi saadik H. Frohweini ettekanded on asjatundlikud ja kajastavad tookordseid sündmusi ja protsesse enam-vähem õigesti, leidub neis ka ebaõigeid väiteid. Pärast Teise maailmasõja puhkemist kirjutas H. Frohwein korduvalt Berliini, et Tallinnas ei räägita enam lääneriikidega, eriti Inglismaaga seotud lootustest ning et viimase prestiiž kuulub vaid minevikku.

Viimane väide on põhimõtteliselt väär. Pole kahtlust, et mitte üksnes rahva seas, vaid ka valitsusringkondades tunti sümpaatiat Inglismaa suhtes, kuid tookordsetes oludes ei tulnud seda keegi Saksa saadikule kinnitada. Lõpuks tulenes ju kogu valitsusringkondade koostöö Saksamaaga reaalpoliitilistest kaalutlustest ja mitte mingist sümpaatiast.

Eesti valitsusringkondades leidis küllaga isikuid, kes lootsid, et Saksamaa suudab Eesti olukorda nii või teisiti parandada, kuid samas kahtlesid tema lõplikus võidus. Sellised mõtted polnud võõrad ka Pätsile ja Laidonerile. Hjalmar Mäe meenutab oma mälestusteraamatus K. Pätsi sõnu 27. juunist 1940, et lõpuks võidavad sakslased end surnuks ja siis määravad Euroopa korra lääneriigid (Mäe 1993: 154).

*

Kui kõrvutada Nõukogude saadiku ning Saksa saadiku hinnanguid K. Pätsi vaadetele ja tegevusele, võib tahtmatult küsida: kas jutt on ikka ühest ja samast isikust?

Sügav erinevus mainitud hinnangutes tuleneb kõigepealt sellest, et Nõukogude saadik iseloomustas K. Pätsi kui eraisiku tegevust 1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul, Saksa saadik aga Pätsi kui presidenti 1930. aastate lõpul. Vahepealsete aastatega oli nii maailmas ja Eestis kui ka K. Pätsi hoiakutes palju muutunud.

Peale selle hindasid nii Moskva kui Berliini esindajad K. Pätsi tegevust kitsalt ühekülgselt vaatevinklist ning võimendasid just neile kasulikuna nävaid seisukohti. Ja lõpuks on üsna tavaline seegi, et poliitikud ja diplomaadid kasutavad erinevate riikide

esindajatega kõneldes erinevat kõnepruuki ja rõhutavad neile kasulikuna tunduvaid seisukohti. Kui nii K. Päts oma väidetes kui ka ühe või teise riigi esindaja oma ettekannetes kasutasid selliseid nn kunstilisi liialdusi, võiski temast kujuneda ühekülgne pilt.

Kirjandus

- Butkus, Zenonas 1999. NSVL intriigid Balti riikides. — *Akadeemia*, nr 11–12, lk 2281–2299, 2526–2542
- Ilmjärv, Magnus 1999. Konstantin Päts ja Nõukogude Liidu Tallinna saatkond: aastad 1925–1934. — *Acta Historica Tallinnensia*, nr 3, lk 156–223
- Kirotar, Elmar 1955. Eesti välisministeeriumis. — *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. II. Stockholm, lk 77–92
- Laretei, Heinrich 1992. *Saatuse mängukanniks: müllu jäänud märkmeid*. Tallinn
- Mäe, Hjalmar 1993. *Kuidas kõik teostus: minu mälestusi*. Stockholm
- Tambek, Elmar 1992. *Tõus ja mõõn: mälestusi kodumaalt*. I. Tallinn
- Uustalu, Evald 1982. *Tagurpidi sõudes: mälestusi ajavahemikult 1914–1943*. Stockholm
- Varma, Aleksander 1955. Läbirääkimised Moskvast ja Tallinnas. — *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*. II. Stockholm, lk 56–76
- Varma, Aleksander 1993. *Diplomaadi kroonika: ülestähendusi ja dokumente aastaist 1938–44*. Tallinn

HEINO ARUMÄE (sünd. 1928) lõpetas TRÜ ajaloo-osakonna 1953. a, ajaloodoktor 1987. a. Töötab 1959. aastast alates ENSV TA Ajaloo Instituudis. *Akadeemias avaldanud arvustused* “Mida teatasid NSV Liidu diplomaadid?” (1991, nr 5, lk 1082–1989, “Parimad soovid ja karm reaalsus: Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest” (1998, nr 7, lk 1547–1556), “Mõnda marssal Mannerheimist” (1998, nr 11, lk 2417–2424), “Ühe Soome patrioodi elu ja surm” (1999, nr 8, lk 1744–1749) ja “Eestlaste ajaloodraama esimene vaatus” (2000, nr 4, lk 883–892).

KAS EESTI KOOLILAPSE ARUKUS KASVAB?

Olev Must, Aasa Must, Vilve Raudik

1. INTELLIGENTSUSE KASV KUI VAIDLUSOBJEKT. ARUKAS INIMENE

Bioloogia areng ning Carl Linné püüid korrastada ettekujutust elusast on toonud üldisse kasutusse mõiste *Homo sapiens*: taiplik, arukas inimene. Arukus, taiplikkus ja tarkus on mõisted, mida kasutatakse väga mitmesuguses kontekstis, ehkki need sõnad ise kuuluvad eelkõige igapäevakeelde. Psühholoogia terminoloogias kasutatakse sellel kohal märksõna "intelligentsus". Peaaegu poolteist sajandit tagasi hakkas Francis Galton, tänapäevaste vaimse võimekuse käsitluste "vanaisa", ladinatüvelist *intelligence* kasutama selle omaduse — täpsemalt: võime — tähistamiseks, mis teeb ühe inimese teisest arukamaks (Galton 1865). Hiljem on psühholoogid paljudes kultuurides ja keeltes, sh eesti keeles, just selle termini juurde jäänud. Sõnast *intelligentsus* on saanud igapäevakeele osa ning teadlased on asunud uurima sedagi, mida tavaelus intelligentsuse all mõistetakse (Sternberg 1982; Mugny, Carugati 1989). Samas pole ka psühholoogias asi üheselt selge. Isegi teadustekstis osutatakse müütidele (Sternberg 1996). Psühholooge on kritiseeritud selle eest, et sageli on nende käsitlused kaugel sellest, mida ühiskonnas üldiselt intelligentsuse all

Töö on valminud Eesti Teadusfondi grandil 2387 toel. Autorid tänavad ka koolilapsi ja õpetajaid, kelle kaasabil on andmed kogutud, ning üliõpilasi Li Lindu ja Kristi Lõhmust, kelle bakalaureusetöödest on olnud abi siin esitatud mõtete kirjapanekul.

mõistetakse (Robinson 1999). On mitmeid intelligentsusealaseid uuringuid, millest on alguse saanud laialdane sotsiaalne poleemika (milline rass on intelligentsem?), kirjastused on kriitikute surve käibelt kõrvaldanud raamatuid, on üleskutseid kaitsta vastavat uurimissuunda (Deary 1999). Intelligentsuse uurimist on peetud valdkonnaks, mis on kusagil teaduse ja ebateaduse vahel (Sternberg 1999).

Psühholoogias on olnud tihti raskusi intelligentsuse määramisega. Ühe selle valdkonna klassiku, Edward Thorndike'i määramise järgi on intellekt see teadvuse või aju või käitumise omadus, mille poolest näiteks Aristoteles või Platon erinesid Ateena idiotidest (Sternberg 1982). Psühholoogiaentsüklopeedias selgitatakse (Gordon, Bhattacharyya 1994), et sõna *intelligentsus* tuleb ladina *intelligere*'st, mis tähendab eristamist, eelkõige heade terade eristamist halvadest. Ilmselt pole kahtlust, et Aristoteles ja Platon erinesid oluliselt enamikust oma kaasaegseist, idiotidest rääkimata, ning selge on seegi, et ajaloolises perspektiivis on söödava söödamatust eristamise oskusel olnud inimese ellujäämise ning arengu seisukohast tohutu tähtsus.

Viimaste aastakümnete üheks huvitavamaks arutlusteemaks on olnud küsimus, kas aja jooksul inimesed, kuuludes erinevatesse põlvkondadesse, muutuvad ka targemaks ning taiplikumaks või vastupidi lähevad just — nürimeelsemaks ja rumalamaks. Esmapilgul võib leida uurimusi ja andmeid mõlema vaatekoha kinnituseks.

Arukuse juurdekasvu uurimisel on saadud täiesti erinevaid tulemusi. Uurimused, mis peavad silmas eelkõige teadmiste ja koolis õpetatavate oskuste poolt, näitavad arukuse languse suunda. Õpilaste vaimse taseme languse tendentsi, eelkõige kõrgkoolidesse vastuvõtul rakendatavate testide tulemuste põhjal, on täheldatud Ameerika Ühendriikides, kus 1990. aastate alguses langesid nende testide tulemused madalamale kui kunagi varem (Dodge 1991). Langustendents näib olevat vaieldamatu, erinevusi on aga selles, kus ja milles nähakse languse põhjust: osutatakse nii konkreetsetele poliitilistele, koolikorralduslastele kui ülemaailmsetele protsessidele (Murray, Herrenstein 1992). Langustendentsist tingituna ning ilmselt ka vältimaks pidevat arukuse languse teadvustamist, lõpetati alates 1995. aastast ühe kõige ra-

kendatavama haridustesti (SAT) soorituste võrdlemine varasema standardiga aastast 1941 ning võeti uus lähtepunkt — 1990. aasta tase (Feinberg 1995; Young 1995). Standardi muutus oli eriti suur keelelisi oskusi mõõtva alltesti osas — keskmine “langes” 78 punkti, s.o 20%.

Probleem pole lakanud olemast ka praegusajal. Teadmiste, oskuste, kriitilise mõtlemise taseme langus on Ameerika Ühendriikide ajakirjanduses andnud alust rääkida lausa põlvkondade nihkest (Jennings 1999). Riiklike haridusinstituutide hinnanguil ei ole tegemist siiski ülemaalse allakäiguga, vaid eelkõige sellega, et paljude etniliste vähemuste akadeemiline tase on madal, ning põhilahenduseks, mis kõrvaldaks noorte intellektuaalse allakäigu probleemi, peetaksegi vähemusrahvuste hariduskorralduse parandamist (*Reaching...* 1999).

On ka uurimusi, mis osutavad vastupidisele tendentsile — arukuse kasvule. Esimesena pööras arukuse aktsele ratsiooni olemasolule tähelepanu James Flynn (1984, 1987), kes leidis, et kui võrrelda ühe ja sama testi abil uuritud ja demograafiliselt võrreldavaid inimgrupe eri ajaperioodidel (nt 1930. ja 1970. aastad), siis on selgelt täheldatav (vähemalt arenenud tööstusriikides), et intelligentsustestide sooritus muutub aja jooksul tulemuslikumaks. Seda seaduspära, teadusmaailmas aktsepteeritud tõsist teaduslikku leidu on hakatud nimetama *Flynni efektiks* (vt Neisser 1998). Arvudes väljendatuna: iga järgmine aastakäik inimesi saab intelligentsustesti sooritamisel keskmiselt 0,3 punkti rohkem kui eelmine, nii et iga järgnev inimpölv on oma eelkäijast edukam ligikaudu 15% võrra (Flynn 1999).

Intelligentsustesti tulemuste paranemine põlvkondade vahetudes on tekitanud uurijate seas aktiivset poleemikat (Horgan 1995; Neisser 1998; Flynn 1999; Scott, Poncy 1999). James Flynn ise peab oma leidu niivõrd oluliseks, et eristab intelligentsuse käsitlemises kahte perioodi: enne ja pärast intelligentsustesti skoori tõusuefekti avastamist (Flynn 1999). See ongi oluline leid. Küsimus on ju selles, kuidas mõista intelligentsuse olemust, mil viisil seda keerukat nähtust mõõta ja kuidas mõõtmistulemusi rakendada. Kui praeguste intelligentsustestidega mõõta inimesi kasvõi 20. sajandi esimeselt poolelt, siis sel juhul osutaksid tulemused

valdavale vaimsele alaarengule — mis oleks ju sisuliselt mõeldamatu.

James Flynn'i uurimustest selgub, kui oluline on eristada kaht arutlustasandit: kvalitatiivset tasandit, kus tähelepanu keskmes on arukus ja taiplikkus oma keerukuses ja mitmepalgelisuses, ning kvantitatiivset, kus põhiobjektiks on intelligentsustestide sooritus, punktisummad jne.

Tänapäeval pole mingeid veenvaid käsitlusi, mis seaksid kahtluse alla Flynn'i tulemused, s.t selle, et aja jooksul testi sooritus paraneb, küll on aga erinevaid seisukohti selles, kuidas seda avastust mõista ja seletada. Seni kasutatakse testiskoori tõusu tähistamiseks sõna *efekt*, mis osutab, et tõsiseltvõetavaid järeldusi intelligentsuse, taiplikkuse, arukuse sisulisest muutumisest ei sõandata teha. Tähelepanu all on ikkagi muutused testipunktides ja testisoorituses, mitte milleski enamas.

Ühes oma värskemas artiklis avaldab James Flynn (1999) arvamust, et intelligentsustestide skoori tõus pole seletatav millegi muuga kui inimese arengu- ja toimetulekukeskkonnas toimunud muutustega. Kuigi autoril on andmeid mitmekümnest riigist, toetub ta eelkõige neile andmestikele, mis on kogutud arenenud riikides: USAs, Suurbritannias, Norras, Prantsusmaal, Belgias, Hollandis, Iisraelis.

2. KA EESTIS ON FLYNNI EFEKT MÕÕDETAV

Mõistagi eeldab arukuse muutuste uurimine alusmaterjalide olemasolu, mis võimaldaksid vastavaid võrdlusi. Flynn'i efekti uurimises on kasutatud andmestikke, millest varaseimad pärinevad 1930. aastaist. Ka Eestis on olemas korrektseid andmeid tollest ajast ning seetõttu on võimalik siinsete materjalide alusel uurida Flynn'i efekti niisama pika aja jooksul.

Aastal 1934 algatasid Eesti haridusministeeriumi koolinõunikud projekti, mille eesmärgiks oli algkoolilõpetajate mitmekülgne uurimine. Tartu Õpetajate Seminari endise direktori Juhan Torgi teemaks sai koolilaste intelligentsus. Kuus aastat hiljem sai oma uurimistöde ja monograafia *Eesti laste intelligents* toel Juhan Torgist esimene ja ainus sõjajärgne pedagoogikadoktor Ees-

ti Vabariigis (Tork 1940; Klement, Tork 1993). Torgi kogutud ning õnneks hävingutest pääsenud testimaterjal asub Eesti ajalooarhiivis (f 2101) ja võimaldab eestlastel osaleda rahvusvahelises diskussioonis intelligentsuse muutumisest.

Juhan Torgi lähtepunkt oli praktiku oma: juba seminaridirektori ametis pidas ta tähtsaks, et psühholoogiateadmised sisalduksid õpetajakoolituses. Laste intelligentsuse uurimise ajal oli ta aga algkoolidirektor, ning see amet suunas tema põhihuvi algkooliõpetaja iseloomustamisele. Õpilaste intelligentsustasemes nägi ta midagi, mille kaudu saab anda hinnangu kogu vastavas kooliastmes saavutatule ja mille alusel korraldada õpilaste õppimist pärast algkooli.

Enesetäiendus Leipzgis ja kokkupuude diferentsiaalpsühholoogia rajajatega, sealhulgas Wilhelm Sterniga, viisid Juhan Torgi psühholoogiliste testide juurde. Ta valik langes Ameerika päritolu testile *National Intelligence Tests* (autorid M. E. Haggerty, L. M. Terman, E. L. Thorndike, G. M. Whipple, R. M. Yerkes) kui tema meelest sobivaimale Eesti oludele kohandamiseks.

Nimetatud test koosneb järgmistest ülesandetüüpidest, mille kombinatsioonidest moodustati testi A- ja B-versioonid, kummaski 5 alltesti.

Aritmeetika. Ühe tundmatuga ülesanded, näiteks: "Mitu tooli on 9 ruumis, kui igas ruumis on 40 tooli?"

Arvutamine. Nelja aritmeetilise tehte sooritamine nii täisarvude kui murdudega: " $1728 : 54 =$."

Lause täiendamine. Ühe või kahe lüngaga lause täiendamine sobiva(te) sõna(de)ga, mis teeksid lause arusaadavaks ja õigeks: "Kalad ujuvad ..."

Informeeritus. Ülesanded on lause täiendamise ülesannete sarnased, tuleb üles leida sobiv sõna: "Esimene kuu aastas on: detsember, veebruar, jaanuar, märts."

Mõiste sisu tundmine. Ülesandeks on leida etteantud mõiste le kaks iseloomulikku omadust etteantud viiese valiku hulgast: "Kass (kera, küüned, söömine, silmad, hiir)."

Sõnavara. Vastamine kas-küsimustele mitmesuguste objektide omaduste kohta: "Kas raamatuid tarvitatakse koolis? Jah. Ei."

Samasus-vastandlikkus. Ülesandeks on hinnata, kas etteantud sõnad on sama- või vastandtäenduslikud: "Pikk ... lühike."

Analoogiasuhte hindamine. Kahe sõna omavahelise suhte ülekandmine teistele etteantud sõnadele: "Roos: lill. Rukis: kaer, teravili, põld, aiavili."

Sümbol-number. Lähteinfona on antud kaherealine ning üheksaveeruline tabel, mille ühes reas paikneb üheksa graafilist sümbolit — ruut, kolmnurk jne. Tabeli teises reas seatakse iga sümboliga vastavusse mingi ühekohaline number. Ülesandeks on selle etteantud sümbol-number-seose ülekanne järgmistele juhulikulis järjekorras esitatud sümbolitele.

Võrdlus. Ülesandeks on hinnata kahes tulbas esitatud mitmekohaliste numbrite, perekonnanimedega, graafiliste sümbolite samasust: "920379 ... 923079."

Kokku sisaldas Eesti komplekt 404 üksikülesannet.

Juba Torgi väitekirja oponent prof. Alfred Koort (1939) polemiseeris testi usaldusvääruse/valiidsuse üle, püstitades küsimuse, kas test koolis omandatud oskusi ja teadmisi liialt otse ei mõõda, sest enamik alltestide sisaldab ülesandeid, mis on seotud koolis õpetatavaga. Kõige selgemaks näiteks on matemaatika ja arvutamisyülesanded. Informeerituse test on samas otse seotud ajaloo ning kultuuriloo tundmisega, küsimusi on ka loodusteaduste vallast. Sõnatäendusete tundmise ülesanded on seotud loodusõpetuse, kirjanduse, füüsika ja matemaatikaga.

Juhan Torgi eesmärk oli võimalikult täpselt järgida ameeriklaste algtesti, ent täielikult õnnestus see vaid ühes testitüübis (sümbol-number), kolme alltesti (matemaatika, arvutamine, arvu- ja nimeridade võrdlemine) muutis ta minimaalselt. Kõige rohkem on muudetud ja Eesti oludele kohandatud informeerituse alltesti. Testi tervikkoosseis ja töötlemise põhimõtted on aga samad.

3. TORGI UURIMUSE ERIPÄRAST NING OLULISEMATEST TULEMUSTEST

Juhan Torgi andmed on kogutud juba enam kui kuuskümmend aastat tagasi. Tollaste koolilaste võrdlemisel praegustega tuleb arvesse võtta, et praegu on samaealised lapsed käinud keskmiselt

kaks aastat rohkem koolis kui tol ajal. Pole kahtlust, et koolil on oluline mõju lapse vaimsele arengule, ning seda erinevust tuleb arvestada. Kooli ja vanuse suhte nihkumine loob aga veel ühe omapärase võimaluse: võimaldab uurida Flynn'i efekti avaldumist järjestikustes vanusrühmades koos haridusalaste muutustega.

Kuigi Torgi töö kannab pealkirja *Eesti laste intelligents*, ei ole tegemist siiski esindusliku uurimusega tänapäevases mõttes. Nimelt on enam kui kolmveerand testitud õpilastest pärit ühest piirkonnast — Tartumaalt ja neistki põhiline osa Tartu linnast. Ja kuigi õpilasi testiti erinevatest klassidest (alates teisest ja lõpetades kaheteistkümnendaga), on kõige enam andmeid algkooli lõpuklassidest, eelkõige kuuendast klassist.

Torgi töös võib märgata väga omapärast vastuolu: ühelt poolt ta rõhutab intelligentsuse bioloogilist alust, mõjutatust vanusest ja pärilikkusest. Koolilaste vanusnormide käsitlemine moodustabki suurema osa tema empiirilisest analüüsist. Ta oli õigustatult uhke, osutades, et (vanuseliselt) normeeritud rühmtestid olid tollal olemas vaid vähestel Euroopa rahvastel. Ent Tork leidis veel midagi, mis väärinuks sootuks suuremat tähelepanu, põhjalikum analüüsi ning tutvustamist. Ta tegi nimelt kaks, esmapilgul isegi vastuolulist tähelepanekut. Esiteks ilmnis, et kui võrrelda samas klassis õppivaid eri vanuses õpilasi, siis on nooremate testisooritus veidi parem. Teiseks ilmnis, et kui võrrelda erinevates klassides õppivaid samas vanuses õpilasi, siis kõrgemas klassis õppija testisooritus oli 10–15% võrra parem madalamas klassis õppija tulemustest.

Juhan Torgi panuseks tollastesse intelligentsiuuringutesse on **vanuse ja klassi koosmõju leidmine**. Ta arvutab ilmselt esmakordselt maailmas vanuse-klassi intelligentsusnormid. Huvitav on see, et seejuures ta ei viita kellelegi teisele. Põhjus näib olevat lihtne: nii ei olnud keegi varem teinud. Tork kirjutab töö tagasivaates: “Normide eriliikidest on eeskätt rõhutatud *vanusklassnorme*, milline normiliik ei ole vastavas metoodilises kirjanduses tähelepanu leidnud” (Tork 1940: 354). Kuigi ta väidab, et neid norme on eriliselt rõhutatud, on tegemist autori tagasi-vaatelise rõhuasetusega oma töö suhtes, sest tegelikult on töö 359 leheküljest vanuse-klassi normidele pühendatud vaid seitse.

Juhan Tork näitas, et intelligentsustesti sooritust ei mõjuta üksnes testitava bioloogiline vanus, vaid ka haridus. Ta tegi kindlaks selle seaduspära, rehkendas vanuse-klassi normid, kuid jättis arutlemata, miks see nii on. Ilmselt ei olnud aeg selle seaduspära põhjalikumaks mõtestamiseks veel küps.

Torgi üheks suurimaks teeneks on aga hilisematele põlvkondadele jäetud võimalus testi taas rakendada ja analüüsida, kas ja kuivõrd 1930. aastate Eesti koolilapsed olid arukamad ja nutikamad oma hilisematest eakaaslastest.

Testi sisu ja kaasaeg. Juhan Tork rakendas testi, mis oli loodud teises kultuurikontekstis. Konteksti ja keele erinevusest lähtudes konstrueeris ta mõned alltestid täiesti uuesti. Ilmselt tegi ta seda hästi, sest ka ta oponent Alfred Koort (1939) pole viidanud, et testi sisu oleks Eesti koolilastele kuidagi võõras või arusaamatu.

1930. aastatel eestindatud testi taaskandamisega tänapäeval tekib siiski mõningaid raskusi — minimaalsed parandused on vältimatud informeerituse alltestis: näiteks tuleb lihtsalt maailmasõja asemel osutada Esimesele maailmasõjale; maakonnapiiridega seotud küsimus peaks arvestama kehtivat haldusjaotust jne. Olulisimaks probleemiks on aga ajastu muutused väga laias tähenduses. Paljud algtesti ülesanded on seotud toleaege ühiskonnaga ja selle korraldusega: näiteks oli 1930. aastail keskendumine põllumajandusele loomulik, sest põllumajanduse osakaal majanduses oli oluliselt suurem kui praegu. Sellest tulenes ka koolilaste vastav sõnavara, mõistete valdamine ja näidete mõistmine. Ka tehnika alal on toimunud muutusi. Küsimusel telegraafist on tänapäeval selgelt ajalooline mõõde. Koolimatemaatika sisu ja olemus ei ole vist küll viimase 60 aasta jooksul muutunud, kuid 1930. aastail polnud taskuarvuteid ning käsitsi arvutamise tehnika valdamine oli äärmiselt oluline. Tänapäeval pole käsitsi arvutamiseks enam sellist vältimatut vajadust kui varem ja sellest tulenevalt võivad tollased ülesanded tunduda keerukamate ja aegnõudvamatenä.

4. TORGI TESTI TAASRAKENDUS

Testi taasrakendamise katse 1997. aastal näitas, et kui korrigeerida mõningaid faktiandmeid, on testi keel ja ülesanded 12–14-aastastele koolilastele mõistetavad, kuigi paljudel juhtudel on nad kindlasti raskemad oma sõnavara arhailisuse ja ajaloolise aspekti tõttu. Sama tulemuse saamine on tänapäeva lastel seotud suurema vaimse pingutusega kui kuuskümmend aastat tagasi.

Küsimus, kas inimeste arukus aja jooksul suureneb, on liialt üldine, et saada lihtsat vastust. On ilmne, et siin võib saada oluliselt erinevaid tulemusi sõltuvalt sellest, missuguse vastajate rühmaga on tegemist ja missugust testi rakendatakse.

Seega on tähtis, kuidas moodustada võrdlusvalimeid. Torgi uurimisprogrammi raames kogutud algandmed (enam kui 12 000 testi ligikaudu 6000 õpilaselt) võimaldavad väga erinevaid taasanalüüse ja võrdlusi. Ent Torgi fond arhiivis ei ole siiski sedavõrd korrastatud, et uurijat huvitavat valimit oleks hõlbus kokku panna. Seetõttu on järgnevalt analüüsitud andmestik läbinud mitu etappi.

Tulenevalt Torgi sihtrühmast — algkooli lõpuklasside õpilased — otsustasime otsida praeguste õpilaste võrdlusrühma sama vanade õpilaste hulgast (12–14-aastased). Selles vanuses õpilased õppisid 1997./1998. õppeaastal 7.–8. klassis. Arhiivis säilinud testidest otsiti taasanalüüsiks üles need, mille sooritajad olid vanuses 12–14, pidades silmas kahte lisatingimust: sooline tasakaalustatus ja linnastumisastmelt erinevate keskkondade esindatus kolme arvuliselt võrdse alamvalimina (Tallinnast, Tartu linnast ja Tartu maakonnast, 150 last igast).

Esialgne analüüs näitas, et valimi moodustamisel oli kõrvale jäänud väga oluline sisuline kriteerium, õpilase koolitatusetase — mitmendas klassis ta õppis. Nimelt selgus, et võrreldes 1930. aastatega olid aastail 1997/1998 ühe klassi õpilased vanuseliselt palju ühtlasemad. Vanuse ja klassi koosmõju alahindamine näis olevat põhjendamatu. Tuginedes Torgi vanuse-klassi normide ideele, võtsime kasutusele *modaalse õpilase* mõiste.

Juhan Tork oli lähtunud sellest, et ühe ja sama klassi õpilased on eri vanuses, ja ta näitas, et samas klassis olevate nooremate õpilaste testisooritus on parem kui vanematel õpilastel. Ent õpi-

laste vanus mingis klassis ei varieeru lõputult. Nii nagu tollal, võib ka nüüd leida klassist vanuserühma, mis on kõige rohkem esindatud ja seega kõige tüüpilisem. Vanuse suhteliselt väike varieeruvus üldhariduskoolis on tingitud eelkõige koolimineku normvanusest ja sellest, et normatiivseks ning loomulikuks peetakse seda, et ühe kooliaasta nõuded on jõukohased enamikule õpilastele. Järgmisele haridustasemele jõutakse aastase sammuga, kuigi erinevatel aegadel võivad üleviimise printsiibid teatud määral erineda. Siit tulenevalt "puhastasime" algvalimeid järgmise algoritmi kohaselt: 1930. aastate 5. klassi modaalne õpilane oli 12- või 13-aastane; 6. klassi õpilane kas 13- või 14-aastane. 1990. aastate valimis kehtisid samad vanuspiirid vastavalt 7. ja 8. klassi kohta.

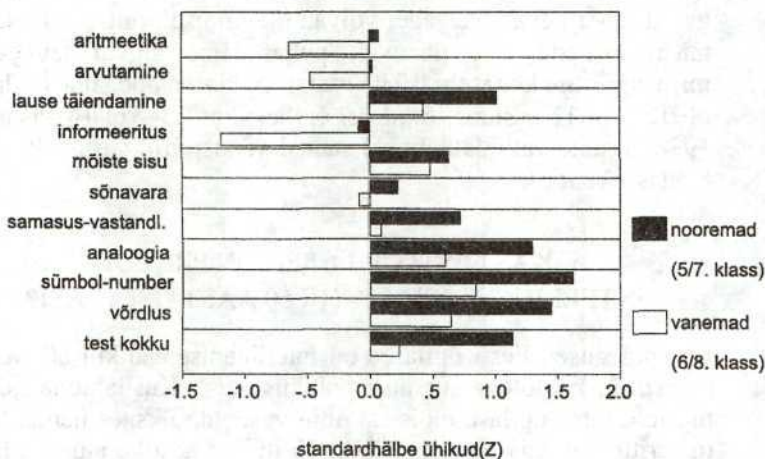
5. KAS EESTI ÕPILASED ON PRAEGU INTELLIGENTSEMAD KUI 60 AASTAT TAGASI?

Kas praegused Eesti õpilased on intelligentsemad kui 60 aastat tagasi, on käesoleva analüüsi põhiküsimus. Kui lähtuda esitatud modaalse õpilase mõistest ning vaadelda üksnes nende testisooritust (joonis 1), siis võib ka Eesti andmestiku alusel väita, et **intelligentsustesti sooritus on aja jooksul paranenud, kuid muutused sõltuvad ülesande tüübist. Koolispetsiifilisemate ülesannete sooritus on halvenenud (aritmeetika ja arvutamine eelkõige), kooliga kaudsemalt seostatavate ülesannete sooritus (sümboli-numbri seose leidmine; võrdlusülesanded) oluliselt paranenud.**

Üldise kasvutendentsi taustal ilmneb, et testisoorituse erinevused on nooremas vanuserühmas suuremad kui vanemas: praeguste 7. klassi (ent sama vanade) õpilaste kogu testi keskmine tulemus oleks tollasest keskmisest 1,14 standardhälbe kaugusel parema soorituse suunas. Vanema rühma tulemus oleks aga parem vaid 0,23 ühiku võrra. Võimalik, et oluline on järgmine hariduspoliitiline eripära: nimelt oli 1930. aastail 6. klass algkooli lõpuklass, ning paljudele lastele oli see ka formaalse haridustee lõpp. Sotsiaalselt sama funktsiooni kannab praeguse põhikooli (9. klass) ja keskkooli (12. klass) lõpetamine. Praegusest koolisüsteemist tollasele 6. klassile vastandatud 8. klass aga ei kujuta endast min-

1934/36 - 1997/98

Eesti õpilased 12- 14 aastased

Joonis 1. Testisoorituste muutused: Flynn'i efekt.

Selgitus. Joonisel on kujutatud 1990. aastail testitud õpilaste testisoorituste vahe 1930. aastate sooritustega (0-tase). Joonis näitab, kui erinev (1930. aastate testisoorituse standardhälbe ühikuis) on praeguste õpilaste testisooritus oma kunagiste eakaaslastega võrreldes: 0 — erinevust pole; positiivne suund — tulemus on parem; negatiivne suund — tulemus on halvem.

git kvalitatiivselt erilist etappi. Põhikooli lõpuni jääb aega veel enam kui aasta. Võimalik, et sotsiaalse küpsuse erinevusest on mõjutatud ka testi tulemused.

Ülesandetüüpide (alltestide) lõikes on muutused väga erinevad. Ilmneb, et ülesandeid, mis nõuavad arvutusoskust ning matemaatilist mõtlemist, ei sooritatud 1990. aastate lõpul pare-

mini kui kuuskümmend aastat tagasi. Vanemas õpilasrühmas on tegemist isegi ehk allakäiguga.

Eraldi tähelepanu vajab informeerituse alltesti sooritus. Oleks väärt järeltada, et praegused lapsed on vähem informeeritud kui kuuskümmend aastat tagasi. Informeerituse alltesti ei olnud Torgil võimalik tema sisu tõttu Ameerika originaalist otse üle võtta. See alltest on suures osas Torgi enda looming. Testi küsimused on Eesti ajaloo, kultuuritegelastest, loodusõpetusest, tollase tehnika ja olmega seonduvast. Leitud erinevused näitavad, et teadmised, mida Tork püüdis hinnata ja mida ta pidas informeerituse näitajateks, on olnud siiski ajastuspetsiifilised. Praegused õpilased lihtsalt ei tea seda, mida teadsid tollased, ja vastupidi — tänapäeva õpilased teavad palju seda, mida tollased poleks kuidagi teada võinud, aga mida selle alltesti praegune koostaja kindlasti oleks küsinud.

Nii nagu ajalooasenduste lisandudes on muutunud informeerituse näitajad, on ilmselt muutunud ka keelekasutus. Sõnavara alltesti suhteliselt madal tulemus kuuskümmend aastat hiljem võib osutada ka keelekasutuslikele nihetele (nt sõna “tiisikus”, mis oli varem üldlevinud nii haigusena kui sõnana, on tänapäevakasutuses “tuberkuloos”, ka sõna “tosin” kõlab nüüd vanamoeliselt).

Selgelt ja veenvalt on aga praegused õpilased paremad oma eelkäijatest suhteliselt koolikaugete ning tehniliste infotöötuslike ülesannetega toimetulekus, nagu näiteks sümbol-number vastavuse leidmine ja arvu/sõna ridade samasuse kontrollimine.

Õpilase vanus, klass, sugu, kooli asukoht olid Torgi jaoks teguriteks, mille lõikes ta pidas vajalikuks intelligentsustesti sooritust vaadelda ja kus ta ka leidis olulisi erinevusi. Nende sotsiaaldemograafiliste taustategurite seost intelligentsustesti sooritustega vaadeldakse sageli ühekaupa, ent Tork oli intuiitselt väga lähedal ka tegurite koostoime arvestamisele, mille selgeks näiteks on vanuse-klassi normide idee.

Taustategureid arvesse võttes on võimalik ka Flynn'i efekti täpsemalt uurida.

Testimise aeg (vrd Juhan Torki uuring ning kordusuuring 1990. aastail) mõjutab testi sooritust oluliselt: Flynn'i efekt, s.t

intelligentsustesti tulemuste paranemine, ilmneb sõltumata õpilase soost, vanusest või kooli asukohast.

Vanusrühm on oluline: vanemasse modaalrühma kuuluvate õpilaste testisooritus on parem noorematest, sõltumata testimise ajast, kooli asukohast või õpilase soost.

Kooli asukohal on oluline mõju testi sooritusele. Nii toona kui ka nüüd sooritasid testi kõige paremini Tartu, seejärel Tallinna ning kõige tagasihoidlikumate tulemustega maakoolide õpilased. Üks-ühest seost kooli asukoha linnastumisastme ja testi tulemuste vahel ei ilmnenu.

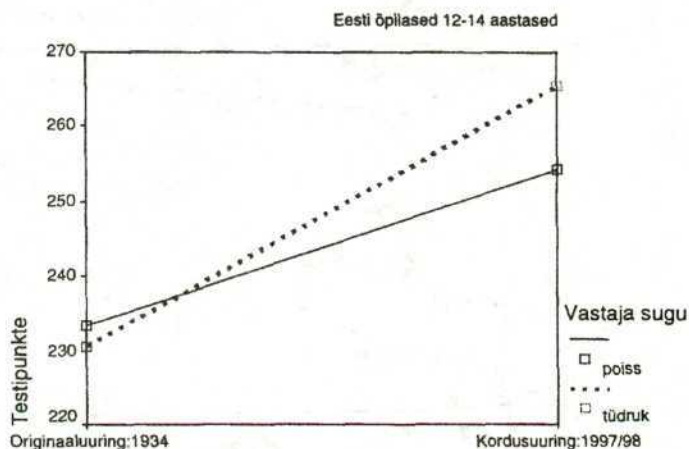
Õpilase sugu omaette oluliseks teguriks ei osutunud. Analüüsitud materjalide põhjal ei ole võimalik öelda, et poiste tulemused oleksid märgatavalt paremad tüdrukute omast või vastupidi.

Selgus kahe teguri oluline koostoime:

Õpilase soo seos testi sooritusega on aja jooksul muutunud (joonis 2). 1930. aastail oli poiste testisooritus tüdrukute omast pisut parem, 1990. aastail on aga tüdrukute paremus palju suurem ning tõenäosem. Flynn'i efekt ilmneb tüdrukutel tugevamini kui poistel.

Teise olulise koostoimena ilmnis testimise aja ja õpilase vanusrühma seos (joonis 3). Efekti suurus sõltub vanusrühmast: nooremas rühmas on testisoorituste erinevused kuuekümne aasta järel suuremad kui vanemas rühmas. Kahe modaalrühma (vanus/klass) erinevus oli 1930. aastail oluliselt suurem kui praegu. See tendents on omane nii poistele kui tüdrukutele, nii linna- kui maaõpilastele.

Flynni efekt ning võimekuse struktuur. Juhan Tork võttis *National Intelligence Test*'i kohandades sellest üle ka üksikutest alltestidest ühtse koondpalli moodustamise põhimõtted neid omapoolselt kommenteerimata ja muutmata. Seda oleks võinud siiski teha, sest alltestidele on omistatud eri kaalud, mõningatel juhtudel on arvesse võetud ka valemavastuste mõju jne. Praegune analüüs näitab, et algoritm (Tork 1940: 40), kuidas leiti koondpall, on siiski õigustatud vähemalt selles mõttes, et alltestid korreleeruvad üksteisega tugevalt ning alltestide tulemuste faktoranalüüs näitab ainult ühe selge faktori olemasolu, mis kirjeldab ära 57% tun-

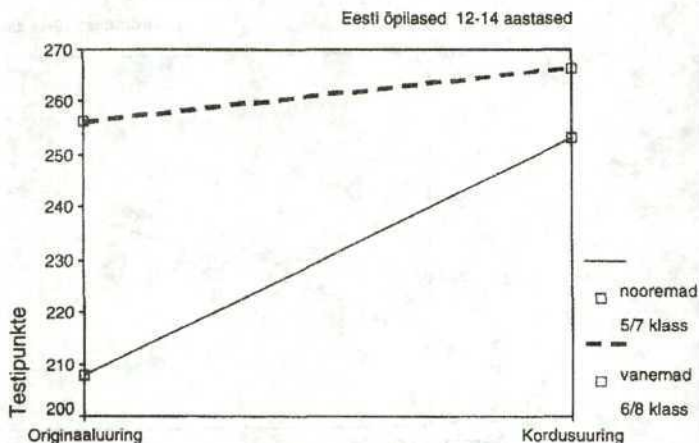

Joonis 2. Testisoorituste sooliste erinevuste muutused 1934/1936–1997/1998.

nustes peituvast informatsioonist. Selles peafaktoris on suurim faktorkaal sõnavaraga seotud alltestidel.

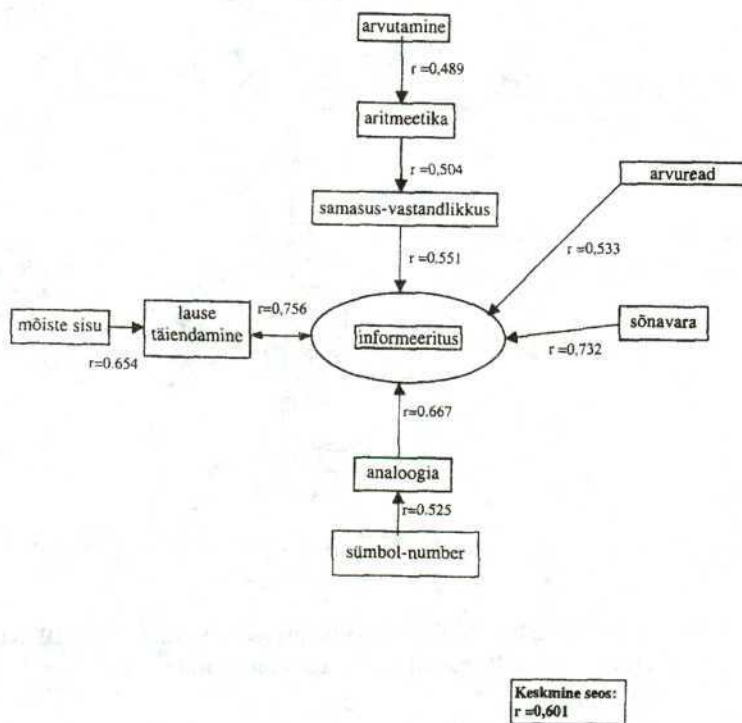
1990. aastate lõpu andmestiku faktoranalüüs annab veidi teistsuguse tulemuse. Tõsi, ka nüüd ilmneb üks suur faktor, ent ta kirjeldusjõud on nõrgem (47%) ja tema kõrval eristub veel teinegi, väiksem faktor. Ka nüüd kirjeldavad tugevamat faktorit eelkõige sõnavara alltestid. Teise, nõrgema kirjeldusjõuga faktori sisu on seotud koolikaugete ja suhteliselt tehniliste infotötluslike (sümbol-number, arvuridade võrdlemine) ja arvutamisesannete sooritamisega.

Analüüs näitab, et alltestide omavahelised seosed on muutunud ning et kunagine testi allosade terviklikkus ja vastastikune seotus on vähenenud. Arvutamise alltesti seoste uurimine teis-

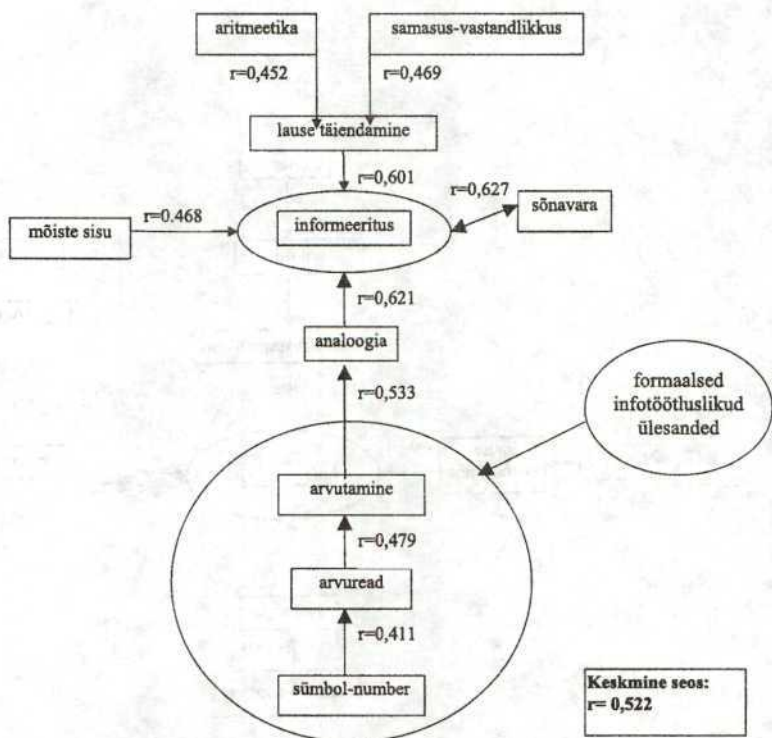
Joonis 3. Testisoorituste vanuselised muutused 1934/1936–1997/1998.

te alltestidega näitab, et tänapäeval arvutamistehete sooritamine seostub vähem sisuliste ülesannetega (aritmeetika, lause täiendamine) ning tugevamalt formaalsemate infotöötluslike ülesannetega (arvuread, sümbol-number, analoogiasuhe). Arvutamine on muutunud mehaanilisemaks ning rutiinsemaks. On alust püstitada hüpotees intellektuaalse tegevuse struktuuri muutusest. Seda järeldust aitavad illustreerida ka alltestide maksimaalse korrelatsioonitee graafid (joonised 4 ja 5). Maksimaalse korrelatsioonitee graaf võtab tunnustevaheliste seoste kirjeldamisel arvesse kahte tingimust: 1) iga tunnuse kõige tugevamat seost teiste tunnustega; 2) ühtseks graafiks on ühendatud kõik tunnused maksimaalse seose alusel. Maksimaalse korrelatsioonitee graafi võib tinglikult vaadelda kui skeletti, mis toob esile vaid tugevaimad seosed.

J o o n i s 4. Eesti koolilaste intelligentsuse struktuur 1933–1936 (alguuringu alltestide maksimaalne korrelatsioonitee).

Kas Eesti koolilapse arukus kasvab?

Joonis 5. Eesti koolilaste intelligentsuse struktuur 1997–1998 (kordusuuringu alltestide maksimaalne korrelatsioonitee).

Ilmneb, et üks allskaala on teistest oluliselt erinev: informeerituse alltestil on teiste alltestidega tugevamad seosed. Seda võib tõlgendada kui tunnuse informatsioonirikkkust. Informeerituse alltest mõõdab olulisel määral kõike seda, mida mõõdab ka enamik teisi allteste.

1930. aastail koostatud informeerituse alltesti rakendamist enam kui kuuskümmend aastat hiljem võib testi sisust lähtuvalt pidada anakronismiks, millest oleks võinud/pidanud loobuma. Joonisel 5 on toodud 1997./1998. õppeaastal kogutud andmestiku põhjal koostatud maksimaalse korrelatsiooni graaf. Seesama in-

formeerituse tunnus on ka siin eriline, koondades enda ümber üheksast võimalikust neli maksimaalset seost (lause täiendamine, sõnavara, mõiste sisu, analoogiasuhte ülekanne). Üks muutus väärib erilist tähelepanu. Sümboli-numbri ja arvuridade võrdluse alltestei ei saa pidada aegunuks. Torgi uuringu andmestiku kohaselt ei olnud neil kahel alltestil vastastikku tugevaimaid seoseid. Nüüd ühendab neid maksimaalse korrelatsiooni tee; neist edasi viib seosteahel suhteliselt tehnilise arvutamisoskuste alltestini, ka seda seost ei olnud varem. Nii nagu näitas faktoranalüüs, võiksid need kolm alltesti anda alust iseseisvale faktorile.

Kujuneb välja omapärane vastandlikkus: ühelt poolt ülesannete kogumid, kus keskne ja ühendav roll on informeeritusel, maailma asjade teadmisel ja mõistmisel, sõnavara rikkusel ja mõistete tundmisel. Tegelikult peaks selle kohta kokkuvõtlikult ütleva "teadmised", sest informeeritusetesti sisu on tegelikult mitmesuguste ajalugu, kultuuri, loodusteadusi, inimest ning kaasaegset ühiskonnaelu puudutavate teadmiste hindamine. Tegemist on teadmistega, mis ei tulene otseselt ühestki kooliainest, aga olid kogenud haridustegelase arvates olulised ühiskonnas toimetulekuks. Ja teiselt poolt testide kogum, kus keskset ja ühendavat rolli etendavad sisutud, ent suurt täpsust ja tähelepanu nõudvad infotöötluslikud ülesanded.

Flynni efekti seisukohast näitavad need kaks alltestide kogumit erinevaid arengutendentse. Oluliselt paremini sooritati 1990. aastatel tehnilisi infotöötlusülesandeid ja halvemini sisulisi, interpretatsioonilisi ülesandeid. Veidi erandlik on siin arvutamise alltest, mille puhul ei ilmnenud tulemuste paranemist. Arvutamises ülesannete funktsionaalne sisu näib olevat aja jooksul muutunud. Aja jooksul on põhiliste arvutamistehete sooritamise oskuse seos sisuliste aritmeetikaülesannetega nõrgenenud ning ühtlasi on tugevnenud nende sarnasus sisutute, kuid pingsat tähelepanu ja analoogiat nõudvate arvu- ja nimeridade võrdlemisega.

6. ARUTELU: KUIDAS FLYNNI EFEKTI TÕLGENDADA?

Uuringutulemused näitasid Flynn'i efekti ilmnemist ka Eesti õpilastel — enam kui kuuekümnepäevase ajavahemiku jooksul on koolilaste intelligentsustesti sooritus paranenud. Läbiviidud analüüs võimaldab täpsustada Flynn'i leidu.

Seoses intelligentsustesti skooride tõusuefektiga ei ole erialases kirjanduses osutatud efekti soolistele erinevustele. Eesti õpilaste andmeil aga avaldub Flynnni efekt tüdrukutel tugevamini kui poistel. Tulemus näib olevat usaldusväärne, sest on kooskõlas uurimustega, mille kohaselt 20. sajandi viimaseil aastakümneil on soolised erinevused haridussaavutustes ning kognitiivsetes võimetes võrdsustunud ning mitmetes näitajates, eriti kõrghariduse omandamise osas, on naised mehi isegi edestanud (Feingold 1993; Jacobs 1996; Cole 1997). Samasuunalised protsessid toimuvad ka Eestis, kus naiste haridusalased saavutused on oluliselt suuremad meeste omast (*Haridus...* 1999). Ilmselt saavad tänapäeva tütarlapsed testide ja kooliülesannetega paremini hakkama kui nende sookaaslased minevikus.

Kooskõla varasemate tõdemustega ilmneb ka selles, et testülesannete tüüpide lõikes on muutuse suunad erinevad, ei ole üleüldist tulemuste paranemist. Arukuse languse tendents on fikseeritud nendes uuringutes, mis kasutavad SATi — Ameerika ülikoolide üht levinumat vastuvõtutesti. See test ja kogu testimisprotseduur on haridusinstituutide pideva tähelepanu all, teda eksponeeritakse kui koolis arendatavate ja õpetatavate oskuste mõõdupuud. Arukuse tõusu näitavad aga need uurimused, kus kasutatakse teste, mis pole seotud kooliõpetusega ega koolidesse vastuvõtmisega ning mida vaadeldakse kui tõelisi intelligentsusteste (Wechsler, Raven). Nii sõnavara kui grammatika aspektist toetuvad need testid keelekasutusele ja märgisüsteemidele, mida kannab ja levitab massikommunikatsioon. SAT tugineb aga sellele keelekasutusele, mis on tüüpiline (õppe)kirjandusele. Siin võibki peituda oluline erinevus Flynnni efekti avaldumises. Koolis antava keeleõpetuse kõrvale on tulnud väga võimsalt kooliväline keeleõpetus (erinev sõnavara, erinevused grammatikas) ja erinevad keelekasutussituatsioonid, mille mõju lapse arengule on väga suur. P. Greenfield (1998) esindab seisukohta, et ruumilist mõtlemist nõudvate ülesannetega toimetuleku edukus tänapäeval on seotud eelkõige televisiooni, video ja arvutite mõjuga. Samale järeldusele — et efekt on seda suurem, mida kaugemal oma siht on testi ülesanded koolis õpetatavast — on jõudnud ka James Flynn (1999).

Ka meie uuringud kinnitasid kõige suuremat juurdekasvuetekti alltestides, mis ei sisaldanud sõnalisi ülesandeid. Samas leidub

ka selliseid ülesandetüüpe (informeeritus, arvutamine, aritmeetika), kus 1990. aastate testisooritus on halvem 1930. aastate omast.

Näib, et kõnealuste muutustendentside tekkes pole põhiline siiski see, kuivõrd testiülesanded sarnanevad kooliülesannetega. Võimalik on ka teistsugune tõlgendus. Kirjanduses osutatakse vajadusele IQ testide puhul pöörata tähelepanu sellele, mil määral test mõõdab lühiajalist mälu ja tähelepanu ning kuivõrd mõiste moodustumisega seonduvat (Robinson 1999). Meie andmete kohaselt ilmneb Flynn'i efekt kõige enam nende ülesannete lahendamisel, mis on seotud informatsiooni suhteliselt sisuvaba, mingit tehnilist algoritmi järgiva töötlemisega. Oluline on see, kas ülesande olemuseks on mingi tähenduslik ja sisuline probleem või on selleks mingi tehniline infotöötlusoperatsioon. Nendesse kahte rühma kuuluvate ülesannetega saadakse erinevalt hakkama. Lühiajalisel mädul ning tähelepanul põhinevate tehniliste ülesannetega toimetulek oli aastail 1997–1998 selgelt ja oluliselt parem kui aastail 1934–1936.

Sisuliste, mingi probleemi lahendamisega seotud ülesannetega toimetuleku paranemine on vaieldav. Matemaatika ülesannetega toimetulek on selgelt hoopis halvenenud. Sõnavaraülesannete puhul, millest paljud on mõjutatud koolis õpetatavast ning ka keelekasutuses endas toimunud muutustest, on olukord vastuoluline. Ilmselt ei saa juurdekasvu vähesust sõnalistes testides seletada siiski ainult käesoleva testi keele vanamoodsusega. Sõnaliste testide soorituse langust on tähele pandud mujalgi.

Juba alates Francis Galtonist on tavaks intelligentsust vaadelda bioloogilise vanuse funktsioonina ning jätta kooli ja hariduse mõju tagaplaanile. Juhan Tork oli väga lähedal sellele, et näidata, et peale vanuse on oluline võtta arvesse ka haridustausta. Ka käesolev analüüs näitas, et õpilaste vanuse ning haridustaseme mõju tuleb koos vaadelda: nooremas astmes ilmnes Flynn'i efekt tugevamini kui vanemas. Tulemus on loogiline, sest tingituna intensiivse institutsionaalse sotsialisatsiooni alguse nihkumisest varasemasse ikka ning sotsialisatsioonimõjurite paljususest võib areng nooremas eas olla kiirem kui vanemas.

Flynn'i efekti senine käsitlus on kontsentreerunud kvantitatiivsetele muutustele testiskoorides, ent näib, et samal ajal võib olla tegu ka mõne kvalitatiivse muutusega. Kui lähtuda kasutatud testist, siis võib väita, et Eesti koolilaste intellektuaalne toimi-

mine on vaadeldaval ajavahemikul omandamas/omandanud uut struktuuri, sest erinevaid intellektuaalse funktsioneerimise aspektide hindavad alltestid seonduvad omavahel erinevalt. Näib, et tänapäeval on muutumas suhteliselt iseseisvaks intellektuaalse tegevuse vormiks kiire, kuid võrdlemisi tehniline infotöötlus. Siin on olulised kaks aspekti: seesugustest ülesannetest on küll üsna lihtne testi kokku panna, kuid kas sellise testi sooritus näitab tingimata inimese arukust (nt sümboli-numbri vastavuse hindamine)? Sellistes testides kasutatavate infotöötluslike ülesannete omapäraks on see, et inimajust veelgi kiiremini ning veatumalt lahendavad neid mitmesugused tehnilised abivahendid (nt arvutid). Seesuguste ülesannete seostamine inimliku arukusega on küsitav (Gigerenzer, Goldstein 1996).

20. sajandi teisel poolel sai arvutamise eristumine sisulisest intellektuaalsetest ülesannetest empiiriliselt jälgitavaks. Võib veelgi kaugemale minna ja küsida: mis ühendab omavahel arvutamise, sümboli-numbri ning arvuridade võrdlemise allteste? Vastus võiks olla näiteks järgmine. Kõik nad on mingi üsna lihtsa algoritmi järgi teostatavad toimingud kiiresti hakkama saamiseks mingi suure ja korrastamata infohulgaga.

Nii sümboli-numbri kui arvuridade võrdlemise ülesannetes ilmneb Flynnni efekt kõige selgemalt. Kui lähtuda sellest, et vaadeldavat kahte perioodi lahutab teineteisest peale aja ning ajaloosündmuste ka informatsioonitulv, millega inimene peab toime tulema, siis on alust arvata, et 20. sajandi lõpul hakkas inimese intellektuaalses toimimises üha enam eristuma esmane tehniline informatsiooni valik, eeltöötlus jms, mis polnud 1930. aastail nii oluline. Intellektuaalses toimimises hakkab muudest ülesannetest selgemalt eristuma infotöötluse kiirus ja täpsus. Sobiva numbri, viida, sildi, pealkirja, arvuti-ikooni jms otsimiseülesannetega puutuvad inimesed praegu sagedamini kokku ja saavad sellega paremini hakkama kui kuuskümmend aastat tagasi. Flynnni efekt näitab eelkõige siin toimunud arengut. Puhtalt arvutusülesannetega nelja tehte piires saadakse aga hakkama halvemini, sest taskuarvuti kasutamine on üldlevinud.

Flynni efekti uurimise ootamatuks kõrvalleiuks oli informeerituse alltesti erilise koha ilmnenimine teiste alltestide seas. Mõnikord vaadeldakse informeeritust kui faktide tundmist aktuaalsete sotsiaal-poliitiliste suhete kohta. Avastus, et informeerituse all-

test on teiste alltestidega tugevamates seostes kui mis tahes teine kümnest kasutusel olnud alltestist, osutab vajadusele sügavamalt uurida põhjusi, miks see nii on. Oluline on, et enam kui kuuskümmend aastat tagasi koostatud alltest oli informatsioonirikas ka 1990. aastail, seostudes oluliselt teiste kasutatud alltestidega. Seda võib tõlgendada järgmiselt. Esiteks on testi nimetus — informeeritus — eksitav. Testi küsimused ei mõõda mitte lihtsalt üksikute faktiteadmiste mehaanilist (mälu) kogumit, vaid laiemat looduse ja ühiskonna mõistmist tervikuna. Teadmiste tervikpildi olemasolu eeldab, et inimene valdab sõnade tähendust, oskab leida samasus- ja vastandussuhteid. Tekkinud seosepilt viitab võimalusele, et kõnesolev alltest on mõõtnud seda, kas inimesed on suutelised oma võimeid-oskusi rakendama konkreetsete ja sisukate teadmiste kogumisel, säilitamisel ja kasutamisel.

KOKKUVÕTTEKS

Intelligentsus on erakordselt ainulaadne uurimisobjekt. Keegi ei kahtle, et tegemist on väga keeruka nähtusega, millele lühimääratlust anda on lausa võimatu. Teisalt ollakse ühel meelel ilmselt selleski, et tegemist on sotsiaalselt väga tundliku valdkonnaga — arukus, taiplikkus ja tarkus kuuluvad selgelt ühiskonnas hinnatavate väärtuste hulka, mida vastandatakse rumalusele, taipamatusele, nürimeelsusele. Ometi on väga levinud intelligentsuse testimine ja saadud testipunktidest lähtuvad otsustused. Juba mõiste kasutuselevõtu algusest peale ei ole intelligentsus olnud lihtsalt akadeemiliste uuringute objekt, vaid paljude reaalsete sotsiaalsete otsustuste ja valikute alus. Kuivõrd vaadeldav nähtus on olemuselt sootuks keerukam, kui esmapilgul paistab, polegi midagi imestada, et toimunud on mitmeid tagasilööke ja et uutes rakendustes püütakse olla ettevaatlikum.

1930. aastail, kui intelligentsuse mõõtmisse ja tulemuste rakendamisse suhtuti suure vaimustusega, ei kujutatud ilmselt ette võimalust, et aastakümneid hiljem võidakse rakendada neidsamu teste ja saadud tulemusi kõrvutades hakatakse arutlema intelligentsuse juurdekasvu või kahanemise üle põlvkondade lõikes. Ei ole teada, et pärast Juhan Torki oleks keegi üritanud kirjutada tõsiseltvõetavat raamatut mingi niivõrd ambitsioonika pealkirja all nagu "Eesti laste intelligents". Aga õnneks ei olnud Juhan Torgil

endal sellist kõhklust ning sõltumata sellest, missuguseid sõnu ja termineid praegu kasutatakse, on siiani säilinud hindamatu andmestik, mida võib kasutada väga mitmesugusteks analüüsideks ja tõlgendusteks. Ka nende arutluste illustreerimiseks, mis käsitlevad arukuse muutumist.

Kui meenutada, et intelligentsust võib vaadelda ka kui kohanemisedukust, siis õpilaste arukas kohanemine infoühiskonnas toimetulekuks on kindlasti aset leidnud vastavate oskuste arenemise teel. Vastust küsimusele, kas nad ka muidu elus kuidagi taibukamalt ja nutikamalt toime tulevad, tuleb ilmselt otsida väljastpoolt testisooritusi. Seda näitab nende tervislik seisund, eluea pikkus, laste arv, enesehinnang, töö olemasolu, sissetuleku suurus jne. Antud analüüs võimaldab pealkirjas retooriliselt püstitatud küsimusele arukuse kasvust anda ka vaid retoorilise vastuse: kõik sõltub sellest, mida arukuseks ja taiplikkuseks pidada, keda kellega ja mis valdkonnas võrrelda. Kui õpilaste arukuse näitajaks on sümboli- numbri seose õppimise ja ülekande kiirus, siis on arukus viimase 60–70 aasta jooksul kindlasti kasvanud. Kui aga õpilase arukuse näitajaks pidada sõnavara ja mõistete valdamist ja rakendamist mõtestatud maailmapildi loomisel, siis tuleb olla kõhklevamal seisukohal.

Kirjandus

- Cole, N. S. 1997. *The ETS Gender Study: How Females and Males Perform in Educational Settings*. Princeton, NJ: Educational Testing Service
- Deary, I. J. 1999. IQ and human intelligence. — *Trends in Neurosciences*, vol. 22, issue 8, pp. 370–371
- Dodge, S. 1991. Average Score on SAT Verbal section falls to all-time low; math score declines for first time in more than 10 years. — *Chronicle of Higher Education*, vol. 38, no. 2
- Feinberg, L. 1995. A new center for the Sat. — *College Board Review*, no. 174, pp. 8–13, 31–32
- Feingold, A. 1993. Cognitive gender differences: A developmental perspective. — *Sex Roles*, vol. 29, pp. 91–112
- Flynn, J. 1984. The mean IQ of Americans: Massive gains 1932 to 1978. — *Psychological Bulletin*, vol. 95, no. 1, pp. 29–51
- Flynn, J. 1987. Massive IQ gains in 14 nations: What IQ tests really measure. — *Psychological Bulletin*, vol. 101, no. 2, pp. 171–191

- Flynn, J. 1999. Searching for justice: The discovery of IQ gains over time. — *American Psychologist*, 54 (1), pp. 5–20
- Galton, F. 1865. Hereditary talent and character. — *Classics in the History of Psychology*. (<http://www.yorku.ca/dept/psych/classics/Galton/talent.htm>, 13. I 2000)
- Gattell, R. B. 1987. *Intelligence: Its Structure Growth and Action*. Amsterdam: North-Holland
- Gattell, R. B. 1992. The relevance of fluid and crystallized intelligence concepts to nature-nurture investigation. — *The Mankind Quarterly*, vol. 32, no. 4
- Gigerenzer, G., D. G. Goldstein 1996. Mind as computer: Birth of a metaphor. — *Creativity Research Journal*, vol. 9, no. 2 & 3, pp. 131–144
- Gordon, E. W., M. Bhattacharyya 1994. Race and intelligence. — *Encyclopedia of Human Intelligence*. New York: Macmillan Publishing Company, pp. 889–899
- Greenfield, P. 1998. The cultural evolution of IQ. — *The Rising Curve*. Washington, D.C.: American Psychological Association
- Haridus 1998/99. 1999. Tallinn: Statistikaamet
- Hatch, Thomas, H. Gardner 1996. If Binet had looked beyond the classroom: The assessment of Multiple Intelligences. — *NAMTA Journal*, vol. 21, no. 2, pp. 5–28
- Horgan, J. 1995. Get smart, take a test. — *Scientific American*, vol. 273 (5)
- Horn, J. L., J. Noll 1997. Human cognitive capabilities: Gf-Gc Theory. — *D. P.*
- Jacobs, J. A. 1996. Gender inequality and higher education. — *Annual Review of Sociology*, 22, pp. 153–185
- Jennings, M. M. 1999. What's behind the growing generation gap? — *USA Today Magazine*, vol. 128, issue 2654
- Klement, V., A. Tork 1993. *Juhan Tork: Seisata, rändur. Mälestusraamat*. Toronto: Maarjamaa
- Koort, A. 1939. Filosoofiateaduskonnakogule. (J. Torki doktori-väitekirja oponeering.) AKA, f 2101, n 1, s 32
- Mugny, G., F. Carugati 1989. *Social Representations of Intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press
- Murray, C., R. J. Herrenstein 1992. What's really behind the SAT-score decline? — *Public Interest*, no. 106, pp. 32–56
- Neisser, U. (ed.) 1998. *The Rising Curve*. Washington: American Psychological Association

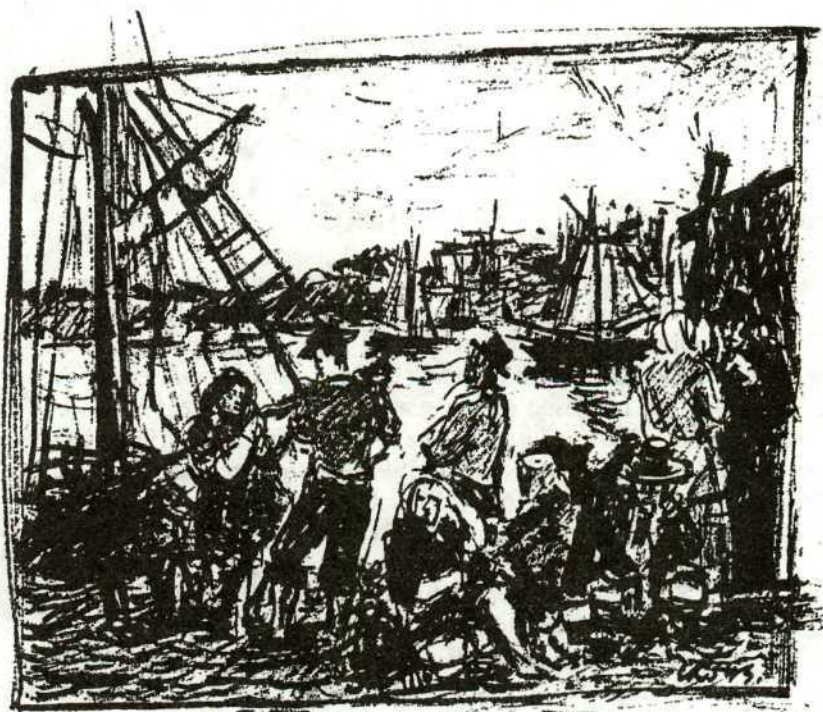
Kas Eesti koolilapse arukus kasvab?

- Powers, D. E., D. A. Rock 1998. *Effects of Coaching on SAT I: Reasoning Scores*. (College Board Report No. 98-6.) New York: College Entrance Examination Board
- Reaching the Top: A Report of the National Task Force on Minority High Achievement*. 1999. New York: College Entrance Examination Board
- Robinson, D. L. 1999. The "IQ" factor: Implications for intelligence theory and measurement. — *Personality and Individual Differences*, 27, pp. 715–735
- Scott, R., B. Poncy 1999. The "Flynn effect": How applicable is it to longitudinal IQ assessment of American university students? — *Mankind Quarterly*, vol. 39 (4)
- Sternberg, R. J. 1982. People's conceptions of intelligence. — *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 41, no. 1, pp. 37–55
- Sternberg, R. J. 1996. Myths, countermyths, and truths about intelligence. — *Educational Researcher*, vol. 25, no. 2, pp. 11–16
- Sternberg, R. J. 1999. Successful intelligence: Finding a balance. — *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 3, issue 11, pp. 436–442
- Tork, J. 1940. *Eesti laste intelligents*. Tartu: Koolivara
- Williams, W. M. 1998. Are we raising smarter children today? School- and home-related influences on IQ. — *The Rising Curve*. Washington: American Psychological Association
- Young, J. W. 1995. "Recentering" the Sat score scale. — *College and University*, vol. 70, no. 2, pp. 60–62

OLEV MUST (sünd. 1950) lõpetas Tartu Ülikooli psühholoogina 1974. aastal, teaduste kandidaat Tartu Ülikoolis 1986, töötanud teadurina Eesti Põllumajanduse Akadeemias ja Eesti TA Majandusinstituudis, alates 1986. aastast Tartu Ülikooli psühholoogiadotsent.

AASA MUST (sünd. 1950), dotsent, pedagoogikakandidaat.

VILVE RAUDIK (sünd. 1950), psühholoogiamagister, Tartu Ülikooli Kunstide osakonna vanemmetoodik.

ENDEL KÕKS. Sadamas. (1943)

STRESS JA ELUGA TOIMETULEK

Eesti elanikkonnaküsitluste alusel

Virve-Ines Laidmäe

SISSEJUHATUS

Seoses iseseisvusajal Eesti ühiskonnas toimunud kiirete muutustega on tõusnud esile vajadus selgitada inimeste stressitaset ja seda mõjutavaid tegureid. Niihästi meditsiinistatistika kui elanikkonnaküsitlused kinnitavad, et Eesti rahva tervis ei ole hea ja et paljud inimesed on tugevas stressis (Põlluste 1998; *Eesti statistika...* 2000; *Elutingimuste...* 2000; Kasmel jt 1997, 1999; Lipand jt 2000; Narusk 1994, 1999; *Sotsiaaltrendid.* 1998; Elenurm jt 1997; Uibu 1998/1999). Eesti täiskasvanud elanikkonna hulgas 1999. aastal korraldatud terviseuuringu andmeil peab ainult 36% vastajatest oma tervist väga või üsna heaks (Kasmel jt 1999). Samal aastal korraldatud küsitluse andmeil on meie naaberriigis Soomes neid inimesi märksa rohkem — 69% (Helakorpi *et al.* 1999). Väga erinevalt vastasid eestlased ja soomlased ka küsimusele, kas neid on viimase kuu vältel vaevanud depressioon või masendus: Eesti uuringus vastas sellele jaatavalt iga neljas, Soomes aga iga kuues küsitletu (Helakorpi *et al.* 1999; Kasmel jt 1999). Probleemi kaalukust tõstab veelgi Eesti terviseuuringust ilmnenu asjaolu, et vastajate hinnangul tähtsaimate haigestumispõhjuste seas — stress, olme, raske töö ja vale toitumine — märgiti kõige sagedamini stressi (40%).

Et stressiteema on tõusnud tervishoiu üheks oluliseks valdkonnaks, siis tuleb küsida, milline on eri sotsiaaldemograafiliste rühmade stressitase ja millest sõltub vaimse pinge kujunemine. Mis annab alust väita, et see, kui inimene jääb haigeks, tunneb

valusid või on masenduses, ei puuduta üksnes tema bioloogilist olemust, keha füüsilist seisundit, vaid on seotud ka ühiskonnamõjudega?

Neile küsimustele vastuseid otsides on sotsioloogid uurinud endistes N. Liidu riikides toimunud üleminekuajajärgu mõju inimeste tervisele ja võrrelnud eri ühiskonnakorraga riikide elanike terviseseisundit. Helsingis ja Moskvas 1991. aastal korraldatud küsitlused näitasid, et N. Liidus toimunud sotsiaalmajanduslikud muutused tekitasid moskvalastele suuri kohanemisküsimusi, millega kaasnes stress. Inimesed tundsid, et nad ei tule oma eluga toime, ei suuda seatud eesmärged saavutada, et elu on mõttetu ja tulevikulootusi ei ole. Helsingis oli võõrdumine sagedasem nende seas, kelle ees ühiskond on hakanud uksi sulgema: vanurid ja vähem haridust saanud inimesed. Moskvalaste hulgas oli võõrandumine, frustratsioon ja pessimism tunduvalt laiemalt levinud (Palosuo *et al.* 1995). Kõike seda on ette tulnud Soomeski, eriti majanduskriisi, "lama" ajal (Kontula *et al.* 1992).

Milline paistab eestlaste stressitase teiste rahvastega võrreldes? Eesti—Soome võrdlusuurimus "Naised, töö ja stress" on näidanud, et stressitaseme erinevused Soome isadel ja emadel on väiksemad, kui nähtus Eesti küsitlusest (Narusk, Kandolin 1997). Kõige rohkem on kiirete sotsiaalmajanduslike muutuste olukorras kohanemisprobleeme Eesti naistel. Samast uurimisest ilmneb seegi, et Soomes on sotsiaalpoliitika naistesõbralikumal iseloomuga kui Eestis, lastega perekondi toetatakse rohkem ning naistel on kergem kombineerida pere- ja töökohustusi. Oluliseks stressipõhjustajaks on Eesti naistel laste olemasolu (Soome küsitluses nende näitajate vahel olulist korrelatsiooni ei olnud) ja suurem töökoormus, kuna kodutööd, mis on mõlemas riigis põhiliselt naiste kanda, on Eesti peredes abikaasade vahel jaotatud märksa ebavõrdsemalt kui Soomes (Narusk, Kandolin 1997).

Inimese füüsilist ja vaimset seisundit halvendava tegurina on paljud uurijad viidanud majandusraskustele (Adler *et al.* 1994). Võttes aluseks inimeste enda hinnangud oma majanduslikule olukorrale, on Eesti teadlased välja toonud kaks vastajate rühma — ülemineku-aastate "kaotajad" ja "võitjad". "Võitjatel" on keskmiselt parem tervis (55% neist hindab oma tervist heaks või väga heaks, samal ajal kui "kaotajatest" annab samasuguse hinnangu

oma tervisele ainult 25%) ja nad hoolitsevad selle eest paremini (vähemalt korra nädalas tegeleb liikumisharrastustega 36% "võitjatest" ja ainult 17% "kaotajatest") (*Eesti inimarengu...* 1996; Narusk, Hansson 1996).

Mõne sotsiaaldemograafilise rühma jaoks on muutused ühiskonnas toonud kaasa suurema ebakindluse tuleviku suhtes ja rängema olemusvõitluse. Nii on naistel ja vanematel inimestel stressitase kõrgem kui meestel ja nooremate earihmade esindajatel (Einasto 1996; Kutsar 1994; Narusk, Kandolin 1997; Palosuo *et al.* 1995; Vasaraudze 1996). Eesti küsitlustest on ka selgunud, et mitte-eestlased ei tunne end täiel määral osalisena Eesti ühiskonna arenguprotsessis, nad suudavad vähem kontrollida stressiolukordi ja nende kindlustunne tuleviku suhtes on väiksem kui eestlastest vastajatel. Uuri ja järelendus 1993. aasta olukorra kohta kõlab nii: "On ilmne, et paljud mitte-eesti elanikkonnaga seotud probleemid pole veel lahendatud ja mitte-eestlaste integreerumine Eesti ühiskonda on alles algusjärgus" (Kutsar 1994: 2550).

Erineva sotsiaalmajandusliku staatusega inimeste tervise seisundit võrreldes ilmneb, et haritumatel ja ametiredelil kõrgemal asuvatel inimestel on väiksem stressitase kui madalama sotsiaalse staatuse puhul. Nii oli Kanada elanikkonnauuringu andmeil depressiooniga vastajaid kõrge sotsiaalse staatusega grupis 2% ning madalamas grupis 12%. Leiti, et peredes, kus pereisa on haridust alla kesktaseme, võib stressirohke elu juhtumeid täheldada sagedamini kui kõrgema haridustaseme puhul. Seda põhjendatakse asjaoluga, et sotsiaalmajandusliku staatuse kõrgem aste (ka hariduses) vähendab tõenäosust, et indiviid võiks kokku põrgata negatiivsete elujuhtumitega, olukordadega, kus pikka aega tajutakse, et võimed ja olemasolevad vahendid ei võimalda elus edukalt hakkama saada (Adler *et al.* 1994). Teisalt kaasneb kõrgema staatusega parem materiaalne kindlustatus ja seega ka rohkem võimalusi oma tervise eest hoolitseda, vajalikke teenuseid hankida (Einasto 1996; Kandolin 1996).

Isiksuse tasemel on stressipõhjuste selgitamisel lähtunud elukontrolli kontseptsioonist, mille kohaselt vaimse pingeolukorra kujunemise lähteks on inimese madal enesehinnang, vähene eneseväärtustamine, see, kui pole usku oma võimetesse ja oma tegevuse tulemuslikkust seostatakse ennekõike väliste tegurite-

ga, nagu õnn, juhus, saatus (Cohen, Syme 1985; Palosuo *et al.* 1995). Elukontrolli kontseptsioon leidis kinnitust ka Eesti naiste toimetulekustrateegiaid ühiskonna kiirete sotsiaalsete muutuste ajal analüüsid (Kauppinen 1996).

Stressisümptomite mõju leevendamise võimalusi kirjeldades on rõhutatud sotsiaalse toetuse tähtsust. Selle all mõeldakse inimesuhetest saadavat emotsionaalset, informatsioonilist ja materiaalset toetust. Nn puhverteooria järgi aitab sotsiaalne toetus raskeid elusündmusi taluda, nendega toime tulla, vähendada nende negatiivset mõju kehalisele ja vaimsele tervisele (Cohen, Syme 1985). Kuigi ka sõpruskonnalt võidakse kuulda masendavaid uudiseid, mis samuti stressi tekitavad, on sotsiaalsest toetusest ilmajäänutel tunduvalt halvem füüsiline ja psüühiline tervis (Kontula *et al.* 1992; Suominen 1993).

Võrreldes stressisümptomitega inimesi ja neid, kellel neid vaevusi ei esine, selgub, et esimestel on vähem sõpru, kellelt võiks abi saada, ja nad on keskmisest vähem rahul nii sõprus-, suguluskui abielusuhetega (Aluoja, Vasar, Rosental 1996). Eriti tugevalt on stressiilmingud seotud abikaasadevaheliste suhete halva kvaliteediga. Tartu Ülikooli Psühhiaatrikliiniku teadurite andmetel peab mittedepressiivsetest inimestest oma suhteid abikaasaga väga heaks 26% ning depressiivsetest ainult 8% (Aluoja, Vasar, Rosental 1996). Soome teadlaste uurimusest nähtub, et omavaheline hea läbisaamine perekonnas aitab leevendada isegi materiaalse puuduse negatiivset toimet tervisele: kui materiaalsele raskustele lisandusid ka halvad peresuhted, oli stressivaevuste käes kannatajaid üle kahe korra rohkem kui heade peresuhte korral (Kontula *et al.* 1992).

Niisiis mõjustab inimeste jõu-, energia- ja töövõime varusid kogu sotsiaalne tegelikkus: ühiskonnas toimuvad muutused, pere- ja tööelu jne.

Eesti inimesed on üle elanud nii sotsialismiaja, murrangulise ülemineku turumajandusele kui ka sellele järgnenud šoki ja kohanemise aastad. Kuidas on kõige sellega toime tulnud? Inimese eluga hakkamasaamist näitab paljuski tema tervises seisund. Siin artiklis vaatleme, millised muutused on toimunud Eesti inimeste stressitasemes aastail 1993–1998, mil moel on omavahel seotud

stress ja eluga toimetulek ning kuidas pereatmosfäär ja inimese enda eluhoiakud mõjustavad stressitaset.

KASUTATUD ANDMESTIK

Tallinna Pedagoogikaülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi sotsioloogid on Eestis alates 1970. aastatest korrapäraselt läbi viinud võrdlevaid elanikkonnaküsitlusi. Need toimusid 1973., 1978., 1985., 1993. ja 1998. aastal. Kolm esimest küsitlust hõlmasid tööelist ja kaks viimast kogu 18–70-aastast elanikkonda. Empiiriline materjal peegeldab elanikkonna hoiakuid, käitumisviise, toimetulekuressursse ja rahuloluhinnanguid kõikides eluvaldkondades — tööl, perekonnas ja vabal ajal — ja seda eri sotsiaaldemograafiliste näitajate lõikes (sugu, vanus, haridus, elukoht, rahvus). Eraldi rühmaks olid küsimused tervise seisundi ja elulaadi tervislikkuse kohta.

Käesolevas kirjutises kasutan küsitluste “Eesti 93” ja “Eesti 98” andmeid, mille representatiivsed valimid hõlmasid 2000–2500 vastajat. Uuringute valimid telliti rahvastikuregistrist ja ankeetide levitamiseks kasutati postiküsitlust. Inimestele saadeti posti teel koju ankeet koos makstud vastuse ümbrikuga ja mittevastanud said kolme nädala pärast meeldetuletuse. Küsitlus-ankeetide tagasisaamise protsendiks oli 69–72.

KUIDAS HINDASIME STRESSITASET

Stressitaseme mõõtmiseks on kasutatud mitmesuguseid mooduseid. Eesti täiskasvanud elanikkonna terviseuuringus küsiti: “Kas olete olnud stressis, pinges või surve all viimase kuu (30 viimast päeva) vältel?” ja sama paluti märkida ka depressiooni (masenduse) kohta (Lipand jt 1995; Kasmel jt 1997, 1999). Dagmar Kutsar lähtus hüpoteesist, et kõrgema stressitasemega vastajad kasutavad sagedamini negatiivse suunaga emotsioonikeskseid toimetulekustrateegiaid ja soovmõtlemist, mis blokeerivad subjekti isiklikud eesmärgid ja aktiivsuse. Madala stressitasemega vastajad aga kasutavad sagedamini positiivseid emotsioonikeskseid toimetulekustrateegiaid ja probleemide konstruktiivset lahendamist.

damist, sest nad näevad stressorsündmustes uusi võimalusi ja perspektiive tegutsemiseks. Küsimustik koosnes kuueteistkümnest väitest, näiteks: "Ma vaatan lootusega tulevikku", "Asjad lähivad oma rada ja mina ei saa siin midagi muuta", "Mulle tundub, et olen "rongist maha jäänud"" ja üheteistkümnest emotsionaalse seisundi kirjeldusest, nagu: "Viimase kahe nädala jooksul olen tundnud lootusetust" jne (Kutsar 1994, 1995).

Ülemaailmne Tervishoiuorganisatsioon on välja töötanud rahvusvahelise standardi, kus vaimse tervise taset iseloomustatakse teatud spetsiifiliste mõistetega, nagu skisofreenia, ärritus, peavalu, paranoia, sisemine pinge, hirmutunne, depressioon jt. Seda Hopkinsi sümptomite kontroll-loendit (*Hopkins Symptoms Check-List*) on osaliselt või täielikult kasutatud paljudes töodes. NORBALTi küsitluses võeti ankeeti järgmised vaevused: äkiline hirmutunne, närvilisus, ärritus, sisemine pinge, peavalu, masendus, kurvameelsus, mure, rahutus teatud asjade pärast ja mittevajalikkuse tunne (Aasland 1996; Grøgaard 1996; Knudsen 1996; Hansen 1996).

Küsitlustes "Eesti 93" ja "Eesti 98" kasutati inimeste vaimse pinge, psüühemotsionaalse seisundi kirjeldamiseks samuti mitmesuguseid stressisümptomeid: 1) peavalu, 2) (üle)väsimus, 3) unehäired, 4) masendus, 5) kõhuvalu, seedehäired, 6) ärritus, 7) peapööritus, 8) tunne, et kõik käib üle jõu, ja 9) südamevaevused. Vastajaid paluti märkida, kui tihti on neid vaevusi kogetud. Esinemise sagedust väljendasid vastusvariandid "peaaegu iga päev", "kord-paar nädalas", "kord-paar kuus", "harvem" ja "pole vaevanud". Kasutatud metoodika pärineb A.-L. Elolt jt (Elo *et al.* 1992).

Parema ülevaate saamiseks on üksiknäitajate vaatlemise kõrval kasutatud ka üldise stressitaseme, nn mentaalse tervise summaindeksit. Selle mõõtmiseks moodustati eelloetletud näitajatest koondtunnus: iga haigusnähu puhul sai vastaja ühe punkti siis, kui see vaevus ilmnes vähemalt kord-paar nädalas. Kuna nimekirjas oli üheksa tervisehäiret, siis oli see ka skaala maksimaalseks väärtuseks. Sümptomite esinemise statistilise sageduse alusel jaotasime vastajad kolme gruppi. Need, kellel nädalas: 1) ei esinenud ühtegi loetletud vaevustest ("ilma stressivaevus-

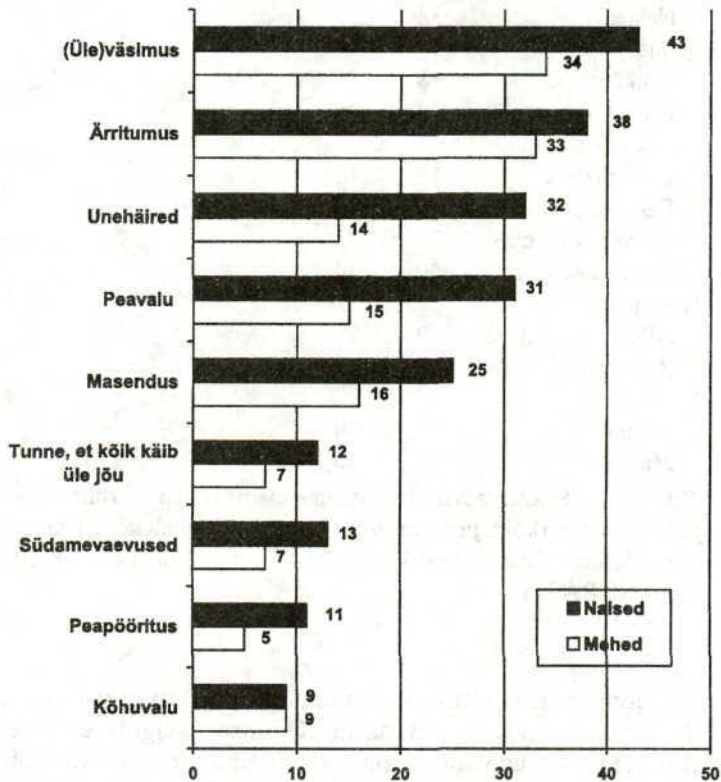
teta”), 2) esines üks-kaks vaevust ja 3) esines kolm või rohkem vaevust (“stressivaevustega” või “tugevas stressis olijad”).

KEDA VAEVAB STRESS KÕIGE ENAM

Vaadeldes 1993. ja 1998. aasta küsitluse vahelisel ajal toimunud muutusi elanikkonna stressitasemes, ilmneb, et tugevas stressis vastajate osakaal on täpselt sama — 25–26%. See on mõneti üllatav asjaolu, kuna ühiskonnas toimunud muutused võiksid leida kajastumist ka elanikkonna tervises seisundis. Ka põhilised riskirühmad on mõlema küsitluse järgi samad. Naised kannatavad stressivaevuste all meestest rohkem — seda on kinnitanud teisedki uuringud. Meestest oli nii 1993. kui 1998. aastal tugevas stressis 18%, naistest aga 30–32%.

Nii mehed kui naised asetavad kõikide stressivaevuste seast ühtmoodi esikohale (üle)väsimuse ja ärrituse, ent haigusnähtude esinemise intensiivsus on neil väga erinev (joonis 1). Võib isegi öelda, et naised on haiged teistmoodi kui mehed. “Eesti 98” andmetel tuleb naistel sagedamini ette psüühilist laadi häireid, eriti masendust ning tunnet, et kõik käib üle jõu. Rohkem on naistel ka peapööritust, peavalu, (üle)väsimust ja unehäireid. Ühe põhjusena võib siin oletada naiste kõrgemat emotsionaalsust ja madalamat valuläve ning seda, et püüdes ühitada pere- ja töökohustusi, on naistel kahekordne töökoormus.

Teiseks riskirühmaks on mõlemas küsitluses mitte-eestlased — tugevas stressis on eestlastest iga viies, mitte-eestlastest on stressis olijaid peaaegu kaks korda rohkem (34–38%). Siin on aga veelgi tähtsamad rühmasisesed erinevused. Nimelt on stressivaevustega inimeste osakaal kõige väiksem eesti meeste hulgas, ühesugusel tasemel on eesti naised ja mitte-eesti mehed, ning kõige rohkem on tugevas stressis olijaid mitte-eesti naiste seas (tabel 1). Võib väita, et mitte-eesti naised on küllaltki tugevas stressis ja ilmselt on just neil olnud kõige raskem kohaneda Eesti ühiskonna kiirete muutustega. Majanduslikud ja psühholoogilised pinged on põhjustanud tagasilööke tervises seisundis. Samas võib rääkida ka teatud positiivsest nihkest: 1993. aastal oli mitte-eesti naistest stressivaevustega iga teine, ent 1998. aastal oli neid mõnevõrra vähem — 44%.

Joonis 1. Meeste ja naiste hulgas vähemalt kord-paar nädalas esinevad stressiväevused, %. (Allikas: Elanikkonnaküsitlus "Eesti 98", 18–70-aastased, RASI.)

	1993	1998
Sugu		
Mehed	17	18
Naised	32	30
Vanus		
Alla 25 a	18	24
Üle 55 a	29	25
Rahvus		
Eesti mehed	15	16
Eesti naised	24	23
Mitte-eesti mehed	24	22
Mitte-eesti naised	50	44
Haridus		
Alla keskhariduse	29	29
Kõrgharidus	16	21
Elukoht		
Tallinn	30	24
Maa	22	23

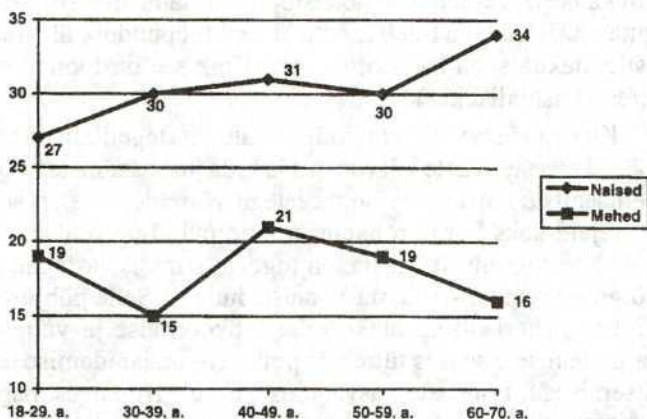
T a b e l 1. Stressivaevuste esinemine elanikkonna eri rühmades 1993. ja 1998. aastal (kolm ja enam stressivaevust vähemalt kord-paar nädalas, %). (Allikas: Elanikkonnaküsitlused "Eesti 93" ja "Eesti 98", 18–70-aastased, RASI.)

Mõningane muutus on toimunud ka erisuguste vanuserühmade stressitasemes. 1993. aasta küsitlusest selgub, et vanemaid inimesi vaevavad vaimsed pinged noorematest tunduvalt rohkem, vastavalt 29% ja 18%. Ent 1998. aastal on kõikides vanuserühmades tugevas stressis inimesi peaaegu ühepalju (iga neljas) — kuna noorte seas oli tugevas stressis inimeste osakaal natuke tõusnud, ning üle 55-aastaste hulgas langenud. Vanemate inimeste puhul võiks seletus lähtuda asjaolust, et nad on Eesti ühiskonna murrangulise muutumise kõige suuremast šokist üle saanud ja hakkavad nüüd mõnesugust tasakaalu saavutama ja uue olukorraga leppima. Noorte kohta võib öelda, et varasematel aastatel sisenesid nad töömaailma valutumalt ja järk-järgult, mistõttu ka pinget ja stressi

oli vähem. Praegu on uuenduste eesotsas ja paljudes valdkondades juhtpositsioonil ennekõike nooremad inimesed. Sel põhjusel peavad nii need noored, kes püüavad karjääriredelil edasi liikuda, kui ka need, kes tahavad positsiooni säilitada, maksimaalselt pingutama. Rõhutada tuleb kindlasti veel tööpuuduse üha teravamast esiletulekut, seda ka noorte seas. Kõik see on loonud eeldused stressiseisundi tekkeks.

Ka siin võiks väljenduda täpsemalt, sest tegelikult on suurimad käärid meeste-naiste kõrvutuses ja seda just eakamate hulgas: vanemaaliste naiste seas on meestega võrreldes stressivaevustega vastajaid kaks korda rohkem, noorte puhul on osakaalude suhe 1,4. Nagu jooniselt 2 näha, on tugevas stressis vastajate protsent kõige suurem 60–70-aastaste naiste hulgas. Selle põhjusena võib viidata materiaalsele olukorrale, töökoormuse ja vaimse pinge suurenemisele seoses tütre või poja pere majapidamise eest hoolitsemisega, lastelaste kasvatamisega jm. Hüpootees, nagu oleks vanemaaliste naiste stressitasemes mingi osa sellel, kas elatakse üksi või koos abikaasaga, kinnitust ei leidnud. Nimelt on mõlemal juhul kõrge stressitasemega vastajaid niigi väga palju. Küll on abielulisus tähtis meeste juures: abielus 60–70-aastaste meeste seas on stressivaevustega vastajaid iga kaheksas, üksikute hulgas aga juba iga kolmas.

Haridustaseme kasv vähendab stressi tekkimise võimalusi kõikides ühiskonnagruppides: nii meestel ja naistel, eestlastel ja mitte-eestlastel kui ka noorematel ja vanematel. Nii on madalama haridusega vastajatest tugevas stressis 29%, kõrghariduse puhul on vastav näitaja aga väiksem — iga kuues. Selline oli stressi ja haridustaseme seos 1993. aastal. Ilmselt nõuavad kiired muutused konkureerimiseks, rasketes olukordades hakkamasaamiseks laia silmaringi, keelteoskust ja arvuti kasutamise oskust, ettevõtlikkust, teadmisi ettevõtte asutamise kohta jpm. Kõik need omadused üheskoos tagavad parema majandusliku kindlustatuse ja eluga rahulolu, mis omakorda madaldab stressitaset. 1998. aastaks ongi haridusest tingitud erinevused stressitasemes vähenenud ja seda kõrgema haridusega vastajate hulgas stressivaevustega inimeste osakaalu suurenemise arvel kuni viiendikuni. Õeldu annab põhjust viidata kahele asjaolule. Ühelt poolt on haritumad kindlasti hakanud üha enam nägema turumajanduse eeliseid ja neil

Joonis 2. Meeste ja naiste stressiseisund (kolm ja enam stressivae-
vust vähemalt kord-paar nädalas, %). (Allikas: Elanikkonnaküsitlus
"Eesti 98", 18–70-aastased, RASI.)

on ka suuremad võimalused oma oskusi ja teadmisi rakendada. On ju igapäevaelus näha, et hariduse omandamist väärtustatakse praegusajal rohkem kui iseseisvusaja alguses. Teisalt näib, et haritud inimesed on keskmisest enam omal nahal tunda saanud, et turumajandus tähendab ka igapäevast pingutamist, konkurentsi ja teinekord suuri kaotusi, mille tagajärjeks ongi pingeseisundi tõus.

1993. aastal oli maa- ja linnaelanike stressitaseme erinevus suhteliselt väike. Et Tallinnas oli tugeva stressiga inimesi rohkem kui maakohtades, võib rääkida linnaelu suuremast närvilisusest ja kiiremast elutempost. 1998. aastaks olid vahed aga täiesti kadunud ja stressivaevustega inimeste osakaal Tallinnas ja maal ühesugune. Seega näib ülemineku-olevat kummutanud vana arusaama, et just linnaelu tekitab pingeid, ja ka selle, et loodus maal rahustab ja tasakaalustab. Maainimeste stressitasemes peegelduvad mitmed maakohtadele iseloomulikud lahendamata

ühiskondlikud ja majanduslikud probleemid. Nii on maal linnast suurem vaeste osakaal ja töötute arv. Kindlasti mõjub füüsilisele ja vaimsele tervisele ka maatöö eripära. On ju maatöö enamasti füüsiliselt raske ja nii korraldatud, et inimesel pole mahtigi tervevaevuste puhul arsti poole pöörduda. Tööd tahavad tegemist, põld harimist ja loomad söötmist ka siis, kui tervis nõuaks puhkust.

Mis aga võiks olla selle põhjuseks, et 1993. ja 1998. aastal oli Eesti elanikkonnas tugevas stressis inimeste osakaal täiesti ühesugune, ehkki ühiskonna sotsiaalmajanduslikus elus toimus neil aastatel suuri nihkeid, mida kinnitavad muide ka elanikkonna rahulolu hinnangud eri eluvaldkondade suhtes? Rahuloluhinnangute muutustes ajavahemikul 1985–1998 saab esile tuua kaks ajajärku: aastaid 1985–1993 võib iseloomustada kui languseperioodi ning selle lõpuaastaid 1992–1993 veel ka kui sotsiaalse madalseisu aega. Töötavast elanikkonnast oli siis oma majandusliku olukorraga täiesti või põhiliselt rahul 8% ja eluga üldse 37%. Perioodi 1993–1998 lõpuks oli murranguiline seisakuetapp aga läbitud ja nähtavale hakkas tulema tõusuilminguid, mis avaldusid rahulolu kasvus: nüüd olid oma majandusliku olukorraga täiesti või põhiliselt rahul 14% vastajatest ja eluga üldse 47%.

Ja nii ongi alust küsida: miks stressinäitaja ei järgi mudelit, et ühiskonna murranguetapil vaimses pinges inimeste osakaal kasvab, tasakaalustumisperioodil aga langeb? Siin on mitu seletust. Ühelt poolt kinnitavad Eesti täiskasvanud elanikkonna terviseuuringud aastatest 1992–1998, et muutused on toimunud küllaltki täpselt küsimuses esitatud skeemi järgi (Lipand jt 1993, 1995; Kasmel jt 1997, 1999). Perioodi algus, aastad 1992–1993, oli Eesti elanikele eriti raske ja lausa murranguiline aeg (1992. aastal oli depressioonivaevustega inimeste osakaal elanikkonnas 43%); edasi tuli enesealgatuse aktiivistumise, sinisilmsete lootuste ning ka edusammude aeg (1994. aastal oli depressioonivaevustega vastajaid 32%), pärast seda aga tulid paljude jaoks teostamata eesmärkide ja unistuste aastad (1996. aastal oli depressioonivaevustega inimesi küsitluse andmeil 38%). Neile kogemustele järgnesid omakorda kogu läbielatu mõtestamine, olukorraga leppimine ja uus aktiivsuse tõus, õppimine ning enesetäiendamine (1998. aasta vastav näitaja on 26%). Teisalt näib, et kuigi elu on üldiselt

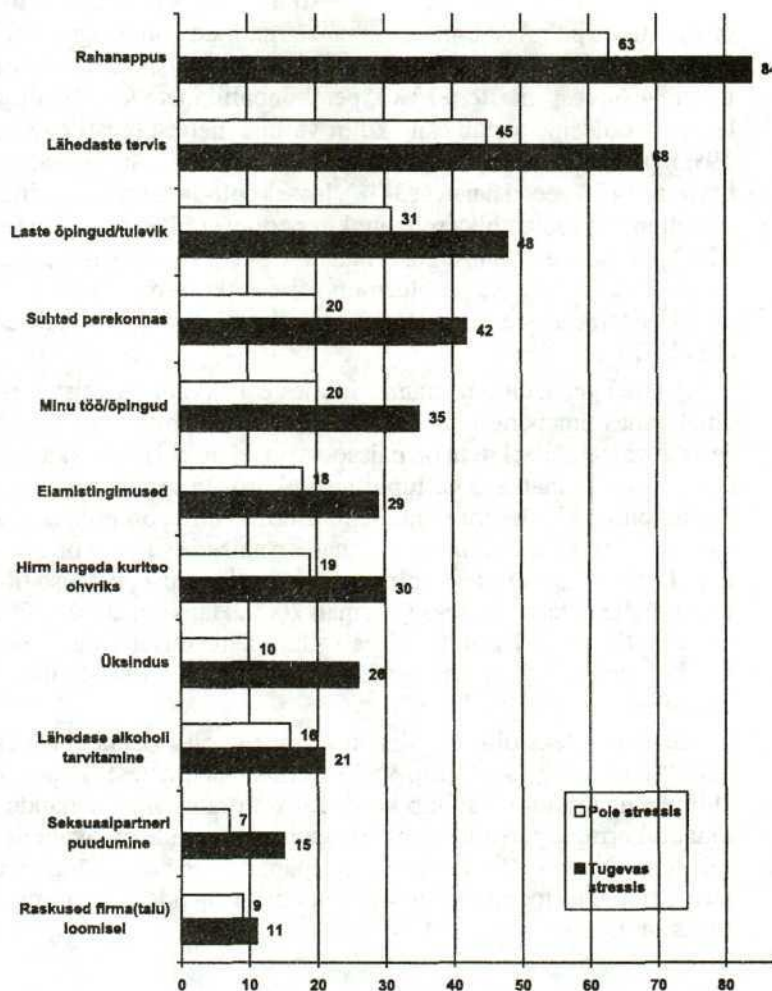
läinud paremaks, on pinge- ja stressiallikaid juurde tulnud. Eesti inimesed on vastamisi tööpuuduse, konkurentsi, kuritegevuse ja ka vaesusega, sest kuigi materiaalse olukorraga ollakse rohkem rahul, ei saa ju pidada heaks näitajaks, et oma majandusliku olukorraga on rahul üksnes iga seitsmes Eesti elanik. Ent ükskõik kui palju ka negatiivsetele asjaoludele viidata, tuleb ometi näha ja tunnistada suuri, positiivsed nihkeid Eesti rahva elus.

ELUGA TOIMETULEK JA STRESS

Ülemaalse küsitluse "Eesti 98" andmetel tõstavad neljast Eesti elanikust kolm suurima isikliku probleemina esile rahanappust (71%), paljudele teeb muret enda (40%) ja lähedaste inimeste tervis (54%), suhted perekonnas (29%), laste kooli- ja tuleviku küsimused (37%) jne. Ka teised uuringud — Eesti Konjunktuuriinstituudi küsitlus "Eesti pere majandus 1999" ja uuring "Riik ja rahvas 2" oktoobris 1999 — kinnitavad, et tõsiseid probleeme tekitab majanduslik toimetulek ja enda või mõne lähedase inimese tervis (*Eesti pere...* 2000; Putting 1999).

Esilekerkinud raskuste määr sõltub oluliselt sellest, kui sügavas stressis on inimene. Joonisel 3 on näha, et kõikide ankeedis väljapakutud isiklike raskuste osas esineb tugeva stressiga vastajate seas erisuguseid probleeme suuremal määral kui nende hulgas, kellel pole stressivaevusi. Sageli on vahed kahe- või isegi kolmekordsed. Niisiis võib öelda, et tervis ja eluga toimetulek on vastastikku tugevasti seotud näitajad, sest ühelt poolt teravdab stressiseisund isikliku ja ühiskonnaelu valuprobleemide tunneta mist, teisalt on eluraskused stressi kujunemise ajendiks.

Ent joonis 3 kajastab üldpilti, millesse tekitavad olulisi lahku minekuid meeste ja naiste seisukohtade võrdlemine. Mitmesuguseid isiklike probleeme tõstavad naised sagedamini esile kui mehed: naised panevad tõsisemalt muretsema laste kooli- ja tuleviku küsimused (naistest nimetab neid 42%, meestest 31%), lähedase inimese sagedane alkoholi tarvitamine (24%, meestest 9%), suhted perekonnas (32%, meestest 25%), üksindus (19%, meestest 12%) jm. Niisiis tunnetavad naised paljusid valuküsimusi teravamini kui mehed, mis omakorda seletab nende kõrgemat stressitaset.

Joonis 3. Kõige raskemad isiklikud probleemid olenevalt stressitasemest (pole stressis — ei esine ühtki vaevust vähemalt kord-paar nädalas; stressivaevustega — kolm ja enam vaevust; ülejäänud vastasid 1–2 vaevust vähemalt kord-paar nädalas, %). (Allikas: Elanikkonnaküsitlus "Eesti 98", 18–70-aastased, RASI.)

Eriti iseloomulik on see mitte-eesti naistele. Enamiku isiklike probleemide puhul on mitte-eesti naised andnud kõige sagedamini jah-vastuseid: rahanappust nimetab neist raske isikliku probleemina 84% (eesti naistest 72%), perekonnaliikmete või lähedaste terviseprobleeme tõstab esile kolm vastajat neljast (eesti naistest 59%), peresisestest suhetest lähtuvaid lahkkelisid märgib peaaegu iga teine (45%, eesti naistest 34%), laste kooli- ja tulevikuküsimused on mureprobleemiks rohkem kui pooltele (55%, eesti naistest 42%) jne. Seevastu ühesugusel määral tõstavad mitte-eesti mehed ja naised raske isikliku probleemina esile töökoha puudumist (36–37%). Eesti meeste ja naiste hulgas oli see mure palju väiksem (18–19%).

Uurijad on iseloomustanud inimeste hakkamasaamist Eesti ühiskonnas omapärase pluss/miinus-süsteemi abil. Ühe miinuse saab vastaja siis, kui ta on naissoost, ja teise, kui ta ei oska eesti keelt; plüsse annab aga vastupidine olukord. Ja see, et mitte-eesti naistel on raske tööturu konkurentsis toime tulla, on põhjustatud suuresti neist kahest miinusest — nad on naised ega oska piisavalt eesti keelt. Uutes oludes sobimatut erialast haridust peetakse tihti veel kolmandaks miinuseks (Derman 2000; Hansson 2000). Kõik need faktid on järjekordne viide sellele lähtealusele, mille pinnalt kujuneb naiste — eriti mitte-eesti naiste — meestest kõrgem stressitaseme.

Ideaalne oleks olukord siis, kui inimene oleks oma eluga rahul. “Eesti 93” ja ka “Eesti 98” küsitluste andmetest ilmnes, et üldine eluga rahulolu sõltub kõige rohkem rahulolust majandusliku olukorraga, pereelu atmosfääriga ja abikaasade omavaheliste suhetega (Narusk 1994, 1999). Seepärast tunnemegi järgnevalt huvi pereelu iseloomustajate vastu ja uurime nende mõju inimese stressitasemele.

PEREELU JA STRESS

Rahulolu pereeluga

Eluraskusi suudetakse kergemini taluda, kui pingeid on võimalik maandada, kellelegi oma muredest rääkida. Eriti oluline on

perekonnaliikmete toetus, see, et kodus oleks mõistev ja sõbralik õhkkond. Paljud uurijad ongi inimeste sotsiaalpsühholoogiliste ressursside hulka arvestanud ka perekonna (Ross, Willigen 1997). Kui palju toetatakse Eesti peredes üksteist? Mõneti iseloomustab seda vastus küsimusele “Kuidas olete üldiselt rahul oma perekonnaeluga?” Meestest oli 1998. aastal oma pereeluga täiesti või põhiliselt rahul neli vastajat viiest (79%), naistest ainult kaks kolmest (65%). Ka viis aastat varem (1993) olid naised oma pereeluga vähem rahul kui mehed. Põhjuseks peetakse seda, et pereelu korraldamisega seotud raskused lasuvad endistviisi eeskätt naise õlul. Muutunud pole ka hoiakud perekonna ja kutsetöö ühitamise kohta — ikka peavad naised meestega võrreldes tähtsamaks perekonda, meeste seas seevastu on rohkem neid, kes pühendavad end põhiliselt kutsetööle ja perekond jääb tagaplaanile (Kelam 1999). Võrreldes eestlasi ja mitte-eestlasi, on kõige vähem oma pereeluga rahul mitte-eesti naised. See ilmnes juba 1993. aastal ja 1998. aastaks on vahed juba väga suured (täiesti või põhiliselt on oma pereeluga rahul mitte-eesti naistest 61%, mitte-eesti meestest 81%). Hoiakud pere suhtes peegelduvad stressitasemes — pereeluga rahulolijatest on tugevas stressis 18% ning rahulolematutest 38%.

Ent ikkagi saadakse perekonnast suurt abi ja toetust, millele viitab tõik, et stressimäära tugevuses etendab kaalukat rolli perekonnaseis, täpsemalt kooselu fakt. Kõige vähem on stressivaevustega inimesi vallaliste ja (vaba)abielus inimeste hulgas (22–23%). Kõige rohkem on tugevas vaimses pinges inimesi nende seas, kes on lesed, lahutatud, elavad abikaasast eraldi või on üksikvanemad, kes kasvatavad alaealist last (stressivaevustega 35–42% vastajaist). Juhime tähelepanu asjaolule, et abielulisus iseenesest hea tervise kujunemist ei soodusta, selleks eelduseks on rahulolu pereeluga. On ju abielus inimeste seas, kes pole oma pereeluga rahul, stressivaevustega inimeste osakaal niisama kõrge kui lahutatute, leseks jäänute või üksikemade hulgas. Kas pole mõtlemapanev tulemus?

“Eesti 98” andmete põhjal saab väita, et stressi seisukohast on olulised emotsionaalsed suhted abikaasaga. Nii on suhetega rahulolijate hulgas tugevas stressis vastajaid vähem (19%) kui mitterahulolijate seas (43%). Samal määral kui mehe ja naise va-

heline hea emotsionaalne kooskõla tõstab psühholoogilist heaolu tõi, kui ollakse rahul seksuaalsuhetega (tugevas stressis vastajaid on rahulolijate hulgas 20%, vastandjuhul 38%). Stressiriski vähendab seegi, kui elukaaslane on oma iseloomult rahulik ja tasakaalukas inimene.

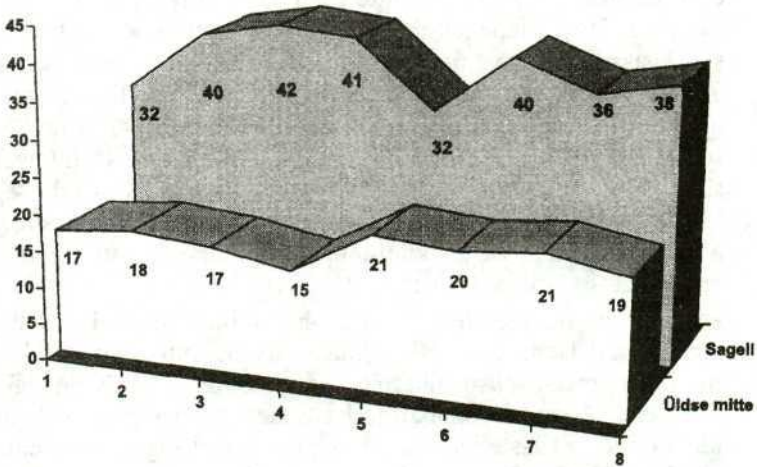
Ootasime — sarnaselt teiste uuringute tulemustega —, et perekonnas laste arvu kasvuga ja seetõttu koduste tööde mahu suurenemisega kaasneb ka stressitaseme tõus. Ent ei laste arv ega nende puudumine ei seostunud kõrgema stressitasemega. Ilmnes see üksnes olukorras, kus ema oma last üksi kasvatab — nendest emadest on tugevas stressis lausa 42% vastajaist.

Küll aga on stressi seisukohalt oluline läbisaamine lastega, eriti naiste puhul. Võib arvata, et kuna tavaliselt tegeleb lastega rohkem naine ja et ta lapsi õpetades peab olema nõudlik ning vajaduse korral ka karistama, siis võivad need olukorrad pingestada ema ja lapse vahelisi suhteid. Isal on perekonnas rohkem autoriteedi roll, kellele lapsed austusega alt üles vaatavad ja kelle käske/soovitusi vastuvaidlematult täidavad. Sellistes suhetes on vähem pinnast konfliktide tekkeks. Ent naistel tekitab stressi ja pingeid ennekõike läbisaamine nende lastega, kes elavad kodus. Kui aga laps on saanud täiskasvanuks ja tal on oma pere, siis annab täiskasvanud poja või tütreaga lävimine naisele emotsionaalselt rahuldust ja kindlustunnet. Muidugi ei välista see, et nii mõnegi naise jaoks võib just siin peituda pingesallikas.

Lahkhelid perekonnas

Mitmete ülemaaliste sotsioloogiliste küsitluste andmetel on Eestis pereelus ilmnevate lahkhelide ja rahulolematuse põhjuseks kõige enam erinevused vaadetes ja tõekspidamistes. Rahulolematuse oluliste ajenditena on tõstetud veel esile abikaasa tähelepanematus, koduseid töid-toimetusi, iseloomude sobimatust (kõiki neid on nimetanud iga seitsmes-kaheksas) jm. Ja ükskõik millist põhjendust vaadata, on perekonnas lahkhelide esinemise puhul tugevas stressis inimesi keskmiselt kaks korda enam kui vastuolude puududes (joonis 4).

Oluline on märkida, et paljud pereelu küljed põhjustavad naistele rohkem pingeid kui meestele (kuigi ka meeste puhul on seos

Lahkhelised põhjustavad:

- 1 — erinevad tööspidamised
- 2 — kodused tööd-toimetused
- 3 — iseloomude sobimatus
- 4 — abikaasa tähelepanematus
- 5 — laste kasvatamine ja koolitamine
- 6 — seksuaalharmonia puudumine
- 7 — abikaasa alkoholarvitamine
- 8 — abikaasa ebamajanduslikkus

Joonis 4. Pereelus esinevate lahkkelide sageduse (sageli või üldse mitte) mõju stressitasemele (3 ja enam stressivaevust vähemalt kordpaar nädalas, %). (Allikas: Elanikkonnaküsitlus "Eesti 98", 18-70-aastased, RASI.)

tugev). Küsitluse "Eesti 93" andmetel tingis pereelus eriti suurt stressi abikaasa ebamajanduslikkus (nendest, kes pidasid oma abikaasat ebamajanduslikuks, olid tugevas stressis 48%). Küsitluses "Eesti 98" oli see osakaal madalam — 38%. Et nende viie aasta jooksul on mõnevõrra tõusnud elanikkonna rahulolu oma majandusliku olukorraga, siis ilmselt on see asjaolu vähendanud ka sellekohaseid nurisemisi abikaasa üle. Abikaasa alkoholitarvitamine on lahkkelide põhjuseks enamasti naiste jaoks: seda väitis eesti naistest iga kuues ja mitte-eesti naistest iga viies (meestest üksnes 1–3%). Mehe alkoholitarvitamine toob naisele ootuspäraselt kaasa kõrge stressitaseme (tugevas stressis on neist naistest 36%). Ka abikaasa tähelepanematus on naistele oluliseks stressiajendiks. Oma osa selles tunnistavad ka mehed ise ja neile on see omakorda tõsiseks rahulolematuse põhjuseks. Rõhutagem: selliste lahkkelide puhul, mis on seotud ebamajanduslikkusega, tähelepanematusega ja alkoholi tarvitamisega, on naistele stressiallikaks *abikaasa* vastav käitumine, meestele seevastu *omaenda* tegevusetus või üliaktiivsus.

Pereelus on veel teisigi valukohti, millele mehed ja naised reageerivad isemoodi. Nii tekitab naistele suuremaid probleeme ja ka stressi seksuaalharmoonia puudumine. Mõtlemisainet meestele! Meestele omakorda laste kasvatamise ja koolitamise küsimused. Et laste kasvatamisega tegelevad sagedamini emad, siis ilmselt tekitab viis, kuidas nad lapsi suunavad ja õpetavad, meestes vastuväiteid. Egas ilmaasjata see aspekt meeste puhul nii tugevalt stressinäitajaga ei seostu.

Eraldi tuleb tähelepanu juhtida Eesti peredes ühele levinumale lahkkelide põhjusele, nimelt kodustele töödele-toimetustele. Need näiliselt "tühised" asjad võivad tervist olulisel määral halvendada, sest vastajatest, kelle peres tekitavad kodutööd pidevalt lahkkelisid, on tugevas stressis 40%, kui aga pole olnud vajadust ütlemisteks koduste tööde teemal, siis 18%. Küsimuseks jääb, kuidas vältida lahkkelisid juhul, kui naised saavad abikaasalt vähe abi ja kui kodutööde koormus on põhiliselt nende õlul, sest ka täispäevaga töötava naise abikaasa peab kodutööd nn naistetöödeks. Nimelt tekitavad kodutööd suurt stressi ennekõike naistele. Kindlasti peaks siinkohal nimetama üht olulist suunamuutust:

“Eesti 98” andmetel on mehed hakanud rohkem osalema kodustes argitoimetustes kui viis aastat tagasi (Kelam 1999).

Ja siingi on alust viidata mitte-eesti naistele. Paljude perelakkhelide puhul (iseloomude sobimatus, abikaasa tähelepanematus, laste kasvatamise ja koolitamise mured jm) on just mitte-eesti naised need, kes on kõige tihedamini väitnud lahkkelide esinemist “sageli”. Näiteks on kodutöid rahulolematuse põhjusena esile tõstnud iga kümnes eesti ja mitte-eesti mees, eesti naistest natuke rohkem (14%), ent mitte-eesti naistest juba iga neljas (25%).

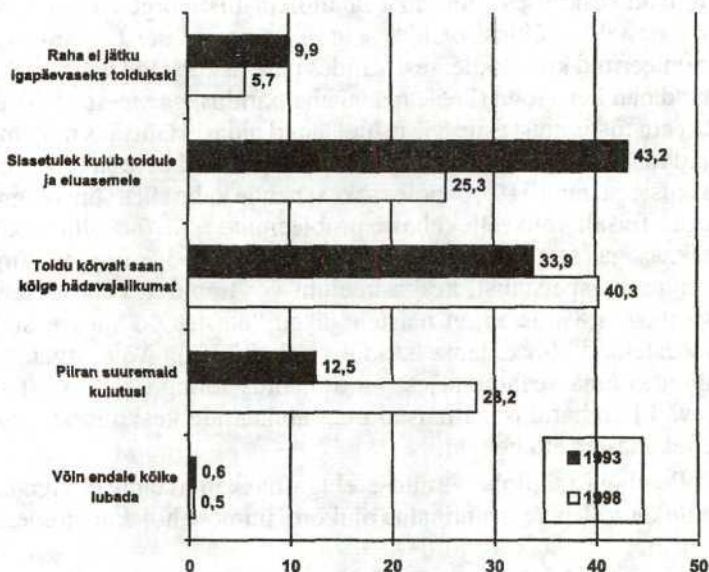
Üht kõnekat fakti tuleb veel märkida: kodused tööd-toimetused tingivad keskmisest suuremat rahulolematust kõrgema haridusega meestele. Põhjult otsides selgub, et paljud neist on tugevalt orienteeritud kutsetööle, sest valides pere ja kutsetöö vahel, eelistavad nad kutsetööd (26%, madalama haridusega meestest 10%). Pereelu tõstis neist esile 8% ja ülejäänud pidasid tähtsaks mõlemat valdkonda, kusjuures 35% märkis, et jagab end pere ja töö vahel raskustega, ning 31%, et pole raskusi nende kahe sfääri ühendamisega. Teisalt võib sellekohaste probleemide esiletõus olla seotud abikaasaga, sest kõrgharidusega meestest on 63%-l naine kõrgharidusega spetsialist, keskastmejuht või tippjuht, kelle hulgast aga üksnes 8% leiab, et naistele jäägu “naistetööd” ja meestele “meestetööd” (madalama hariduse puhul 23%). Võib arvata, et lähtudes oma veendumusest — tööjaotus sõltugu olukorrast — teevad kõrgharidusega naised oma abikaasale keskmisest enam sellekohaseid etteheiteid.

Pereluga rahulolus ja üldse eluga hakkamasaamisel etendab kaalukat rolli pere materiaalne olukord, inimese hoiakud ja enesehinnang.

MAJANDUSLIK OLUKORD

1990. aastate alguses toimunud murrangulised muutused ühiskonnas majandus- ja sotsiaalelus on avaldanud olulist mõju Eesti inimeste eluolule. Eriti sügav murrang toimus 1992. aastal, kui enne üleminekut Eesti kroonidele oli puudus igapäevastest toiduainetestki. Ehkki praegusajal võib täheldada eesti rahva majandusliku toimetuleku paranemist, elavad siiski paljud majanduslikus

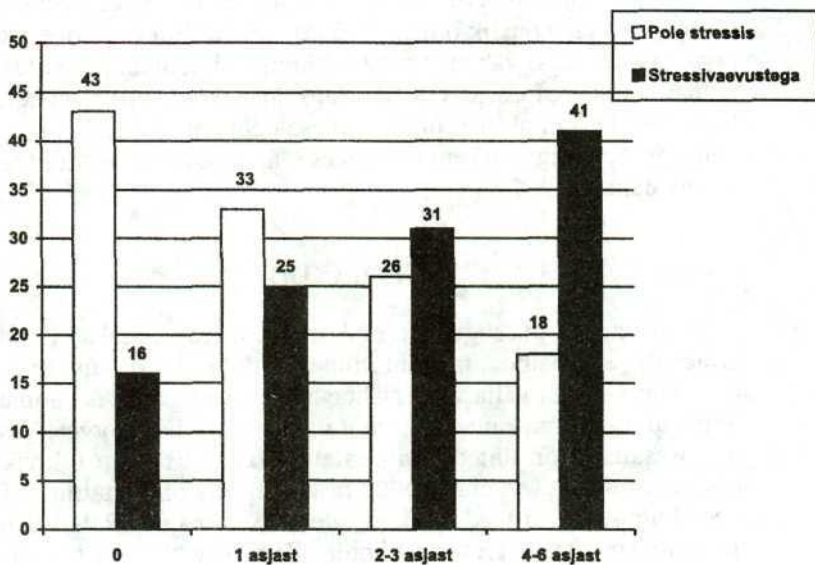
kitsikuses (Kutsar, Trumm 1999). Milles see täpsemalt väljendub? Küsitluses “Eesti 98” antud vastused näitavad, et 40% Eesti elanikkonnast võis toidu ja kommunaalmaksete kõrval enesele lubada ainult üht-teist hädatarvilikku ning igal kolmandal jätkus raha vaid toidule ja kommunaalmaksetele või ei piisanud sellekski (joonis 5). Nende osakaal, kes suhteliselt lahedalt elavad ja ainult suuremate kulutuste tegemisel piiranguid tunnetavad, on ajavahemikul 1993–1998 kasvanud 13%-lt 28%-ni.

Joonis 5. Muutused elanikkonna hinnangutes oma majanduslikule toimetulekule 1993–1998, %. (Allikas: Elanikkonnaküsitlused “Eesti 93” ja “Eesti 98”, 18–70-aastased, RASI.)

Majanduslik olukord võib piirata tegemisi ja ettevõtmisi õige mitmesugustes valdkondades — see võib seada piiranguid kul-

tuuriasutuste külastamisele, raamatute ostmisele, ajakirjanduse tellimisele, külaliste vastuvõtule, igapäevase toidu valikule jm. Joonis 6 näitab selgelt, et sagedane loobumine oma soovidest või nende piiramine võib viia rahulolematuse ni ja lõpptulemusena pinge ja stressi tekkimiseni.

Arvesse on võetud 1) teatris, kinos käimine; 2) raamatute ostmine, ajakirjanduse tellimine; 3) külaliste vastuvõtmine; 4) mujal elavate sugulaste/sõprade külastamine; 5) liha ja lihatoitude ostmine; 6) värske puu- ja köögivilja ostmine. "0" tähendab, et pole pidanud viimase 12 kuu jooksul sageli loobuma ühestki neist jne.

Joonis 6. Stressitase ja majanduslike raskuste tõttu erinevatest asjadest loobumised viimase 12 kuu jooksul (sageli, %). (Allikas: Elanikkonnaküsitlus "Eesti 98", 18–70-aastased, RASI.)

Et materiaalne olukord ja sissetuleku suurus avaldavad mõju psühholoogilise ja emotsionaalse heaolu seisundile, siis küsigem, kelle kuusissetulek on kõrgem: kas vallalistel, kelle kogu palk kulub nende enda peale, või neil, kes on abielus? Mitmete uurimuste kohaselt on eelisolukorras abieluinimesed, sest sissetulekut teenib sel juhul kaks täiskasvanud inimest (Ross, Mirowsky, Goldsteen 1990). See leidis kinnitust ka 1998. aasta küsitluses, aga ainult juhul, kui võrdlesime ilma lasteta vallalisi ja abielus inimesi: vallalistest oli keskmine sissetulek üle 2000 krooni kuus 56%-l, lastetu abielu puhul oli sissetulek pereliikme kohta üle 2000 krooni kuus juba 67%-l. Nii et abielu algul, kui ollakse veel lasteta, on majanduslik olukord kõige parem. Ent otsekohe, kui perre sünnib laps, väheneb pere keskmine sissetulek pereliikme kohta: perede hulgas, kus noorim laps on eelkooliealine, on neid, kelle pere keskmine sissetulek inimese kohta on üle 2000 krooni kuus, 54%. Kõige raskem on väikese lapsega üksikemadel (kus vastav näitaja on 22%).

ELUHOIAKUD

Tihti näeme, et ühesugustele olukordadele reageeritakse täiesti erinevalt. Situatsioon, mis üht inimest üldse ei häiri, võib mõne teise lausa endast välja viia. Nähtavasti loovad teatud iseloomueripärad tugevama kaitse elus ettetulevate murede ja tõrgete vastu. Raskustes on ühtedel inimestel märksõnaks hirm tuleviku ees, rahapuudus, teistel aga püüd raskustest üle olla, optimism ja veendumus, et kui teed tööd, ei tule vaesus majja. Rahulikkus ja optimism aitavad ka tervist hoida. Küsitluse "Eesti 98" kohaselt oli neist, kes end iseloomult enam-vähem rahulikuks peavad, stressisümptomitega inimesi kolm korda vähem (16%) kui nende seas, kes enda sõnutsi on "iseloomult võrdlemisi närviline" (45%).

Küsitlustulemused kinnitavad sedagi, et inimestel, kes teistest rohkem muretsevad ühiskonnaelus esinevate puuduste pärast, on vastavalt sagedamini ka terviseprobleeme. Nii on nende hulgas, kes peavad tänase Eesti üheks kõige teravamaks probleemiks alkoholi kuritarvitamist, stressisümptomitega vastajaid 30%, ja kui selle pärast ei muretseta — 19%. Ühelt poolt võib arvata, et muretsemine tekitab stressi ja pinget, teisalt, et kui pööratakse

keskmisest rohkem tähelepanu mingile ühiskonnaelu negatiivsele küljele, siis ilmselt on inimesel endal olnud sellega rohkem otseseid kokkupuuteid (alkohoolikust abikaasa vms).

Oluliseks stressi kahandavaks teguriks on uurimuste kohaselt positiivne enesehinnang, see, kui tunnetatakse oma väärtusi, kui suudetakse kontrolli all hoida elus ettetulevaid muutusi. Need omadused on eriti vajalikud kiirete sotsiaalmajanduslike nihete ajajärgul. "Eesti 98" andmetel on keskmisest madalam stressitase nendel inimestel, kes on veendunud, et "minust enesest sõltub, milliseks mu elu kujuneb" (väitega nõustujate ja mitte-nõustujate hulgas on stressivaevustega vastavalt 21% ja 44%), ja kes soostuvad väitega: "Enda arvates olen seni elus hästi hakkama saanud" (tugevas stressis 20%, kui pole nõus väitega — 41%). Muidugi on seosed vastastikused, sest kõrge stressitase tõmbab omakorda alla inimeste enesehinnangut ja kindlustunnet.

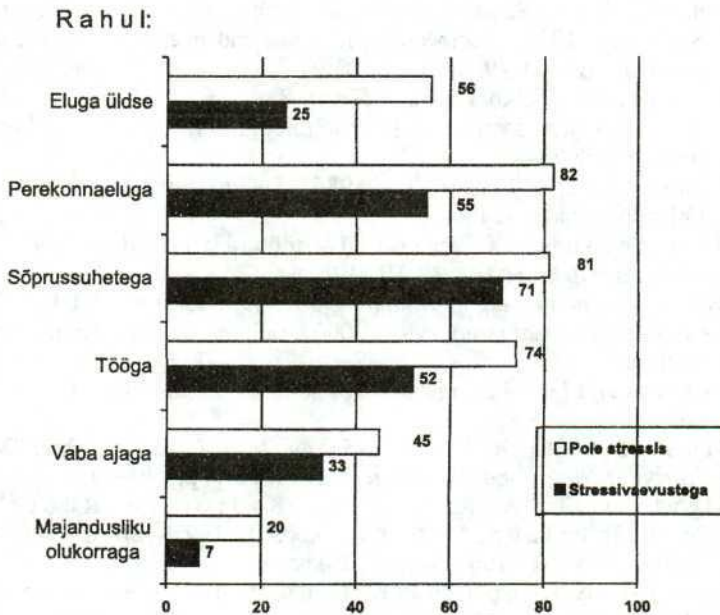
Ühiskonnarühmaks, kellel on kõige madalam enesekindlus ja väiksem usk oma võimetesse ning ka lootus õnnestumistesse nõrgim, on mitte-eesti naised. Nad on keskmisest suuremal määral veendunud, et põhiline inimese elus on saatuse poolt määratud (61%, elanikkonna keskmine 50%), teisalt on nad tagasihoidlikumad uskuma, et õnne korral saavad nad elus seda, mida tahavad (55%, keskmine 68%), ka peavad mitte-eesti naised ennast vähemal määral seda tüüpi inimeseks, kes võiks tegelda (või juba tegeleb) isikliku ettevõtluse, äritegevusega (31%, keskmine 43%). Rõhutagem, et kuigi kõrvalekaldeid esineb teisteski gruppides, ei lähe kirjeldatud probleemid erinevuste piirjoon ei rahvuste ega meeste-naiste vahelt läbi, vaid see iseloomustab ennekõike just mitte-eesti naiste eluhoiakuid turumajanduslikus Eestis. Ent just siin ilmneb omapärane aspekt — kuigi mitte-eesti naistel võiks nende endi hinnangute põhjal olla põhjust oma eluolu üle nuri-semiseks, on ometi nendegi hulgas neid, kes on rahul oma eluga tervikuna, sama palju kui teisteski gruppides (43%). Tundub, et mitte-eesti naised aktsepteerivad kergemini elus ettetulevaid raskusi ja iseenda ebatäiuslikkust. Ja nõudmistelati nihutamine allapoole võibki olla tüheks lähteks tasakaaluseisundile ja seega ka eluga rahulolule.

LÕPETUSEKS

Ühiskonna kiire muutumine on pakkunud inimestele palju enese-teostusvõimalusi. Samas on see toonud kaasa ka uusi sotsiaalseid probleeme — tööpuuduse, vaesema elanikkonna tervise halvenemise jmt. Kui eluga ei saada hakkama, ei suudeta saavutada seatud eesmäärke ega näha väljavaateid olukorra parandamiseks, on tulemuseks psühholoogilise heaolu langus, stressinähud ja ühiskonnast võõrdumine. Sotsiaalse tõrjutuse ja stressi riskirühmadeks on töötud, materiaalselt vähe kindlustatud inimesed, naised, eriti mitte-eeesti ja vanemaealised naised.

Kuidas vabaneda stressist? Inimene ise saab teha nii mõndagi stressi vältimiseks. Kirjeldatud uurimuses leidis kinnitust nn elukontrolli kontseptsioon: kriisiolukorrast aitavad üle saada positiivne enesehinnang, tegutsemisaktiivsus ja -julgus, eneseusk ning oma väärtuste tunnetamine. Need omadused aitavad üldse elus paremini hakkama saada, ent muutuvad eriti tähtsaks ühiskonna arenemise murrangulisel ajajärgul. Psühholoogilise heaolu tõstmise üks olulisemaid allikaid on perekonnas valitsev heatahtlik õhkkond ja peresiseselt koduste kohustuste võrdsem jaotumine.

Ent perekond ja enesehinnangud on vaid üheks paljudest aspektidest. Inimese tervisele mõjub kogu makro- ja mikrokeskkond, teisisõnu — inimese tervises seisund on nagu mingi väljund või tulem, mis näitab, kuidas inimene üldse oma elus on hakkama saanud. Sotsioloogilistest töödest ilmneb, kuidas eri eluvaldkonnad moodustavad ühtse, omavahel tugevalt seotud ja vastastikku üksteist mõjutava süsteemi, mida on nimetatud "rahulolurattaks" (Narusk 1999; Palosuo *et al.* 1995). "Ratta" pöörlemine positiivses suunas lisab rahulolu erinevate eluvaldkondadega. Ent "ratas" võib liikuda ka vastupidises suunas ja siis tingib rahulolematust ühe eluvaldkonnaga sageli rahulolematust teistegagi. Rahuloluratta süsteemi kuuluvad ka tervisenäitajad. Heas psühhoomotsionaalses seisundis inimene on oma eluvaldkondadega tunduvalt rahulolevam kui see, keda vaevab stress (joonis 7). Niisiis on vaimse tasakaalu saavutamiseks oluline keerata rahuloluratast tervikuna positiivses suunas ja siis annab iga eluvaldkond oma panuse tervise parandamisse.

Joonis 7. Rahulolu eluvaldkondadega (täiesti või põhiliselt rahul) olenevalt stressitasemest 1998, %. (Allikas: Elanikkonnaküsitlus "Eesti 98", 18–70-aastased, RASI.)

Kirjandus

- Aasland, Aadne (ed.) 1996. *Latvia: The Impact of the Transformation. The NORBALT Living Conditions Project*. Oslo: Fafo
- Adler, Nancy E., Thomas Boyce, Margaret A. Chesney, Sheldon Cohen, Susan Folkman, Robert L. Kahn, Leonard S. Syme 1994. Socioeconomic status and health. — *American Psychologist*, vol. 49, no. 1, pp. 15–24
- Aluoja, Anu, Veiko Vasar, Katrin Rosental 1996. Depressiooniga seotud sotsiaalsed ja psühholoogilised tegurid. — *Eesti Arst*, nr 1, lk 23–27
- Cohen, S., L. Syme (eds.) 1985. *Social Support and Health*. Orlando: Academic Press Inc.
- Derman, Niina 2000. Vene naised — tööturu suurimad kaotajad. — *Eesti Päevaleht*, nr 142, 19. VI, lk 2
- Eesti inimarengu aruanne 1996*. 1996. Tallinn: UNDP
- Eesti pere majandus 1999*. 2000. Tallinn: Eesti Konjunktuuriinstituut
- Eesti statistika aastaraamat 2000*. 2000. Tallinn: Statistikaamet
- Einasto, Mart 1996. Health. — *Estonia in the Grip of Change: The Norbalt Living Conditions Project*. Oslo: Fafo, pp. 49–69
- Elenurm, T., A. Kasmel, A. Kidron, E. Rüütel, M. Teiverlaur, U. Traat (koost.) 1997. *Stressi teejuht*. Tallinn: Eesti Tervisekasvatuse Keskus
- Elo, A.-L., A. Leppänen, K. Lindström, T. Ropponen 1992. *Occupational Stress Questionnaire: Users' Instructions*. (Reviews 19.) Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health
- Elutingimuste uuring Eestis 1999. aastal: Põhiandmed. Norbalt II*. 2000. EV Sotsiaalministeerium, EV Statistikaamet, Tartu Ülikool, Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituut FAFO (Norra). Tartu: TÜ kirjastus
- Grøgaard, J. B. (ed.) 1996. *Estonia in the Grip of Change. The Norbalt Living Conditions Project*. Oslo: Fafo
- Hansen, Erik 1996. *Coping with it: St. Petersburg and Kaliningrad Facing Reform. The NORBALT Living Condition Project*. Oslo: Fafo
- Hansson, Leeni 2000. Naised tööturul: uued ja vanad probleemid. — *Mitte ainult võitjatest...* Tallinn: TAK. [Ilmumas]
- Helakorpi, Satu, Antti Uutela, Ritva Prättälä, Pekka Puska 1999. *Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys, kevät 1998. Health Behaviour and Health among Finnish*

- Adult Population, Spring 1998*. Helsinki: National Public Health Institute
- Kandolin, Irja 1996. Gender, work and stress in Finland and Estonia. — *Women and Transition: The Case of Estonia. Idatutkimus. The Finnish Review of East European Studies*. 3.–4. issue, vol. 3, pp. 101–119
- Kasmel, Anu, Andrus Lipand, Katre Kasmel, Anna Markina, Ritva Prättälä, Ville Helasoja, Pekka Puska 1999. *Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, kevad 1998. Health Behaviour among Estonian Adult Population, Spring 1998*. Helsinki: National Public Health Institute
- Kasmel, Anu, Andrus Lipand, Katre Kasmel, Uno Traat, Anna Markina, Antti Utela, Satu Helakorpi, Pekka Puska 1997. *Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, kevad 1996. Health Behaviour among Estonian Adult Population, Spring 1996*. Helsinki: National Public Health Institute
- Kauppinen, Kaisa 1996. Women's coping strategies in social change: Positive life control and well-being. — *Women and Transition: The Case of Estonia. Idatutkimus. The Finnish Review of East European Studies*, 3.–4. issue, vol. 3, pp. 40–55
- Kelam, Aili 1999. Perekond. — *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel: Elanikkonnaküsitlustel "Eesti 93" ja "Eesti 98" põhinev sotsioloogiline ülevaade*. Tallinn: TPÜ RASI, lk 43–56
- Knudsen, Knud 1996. *Lithuania in a Period of Transition: The NORBALT Living Conditions Project*. Oslo: Fafo
- Kontula, Osmo, Kaj Koskela, Pentti Kananen, Heimo Viinamäki 1992. *Taloudellinen muutos ja terveys*. (Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 67.) Helsinki
- Kutsar, Dagmar 1994. Sotsiaalsest stressist ja psühholoogilisest toimetulekust Eestis. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2541–2566
- Kutsar, Dagmar 1995. Social Change and Stress in Estonia. — *Scandinavian Journal of Social Welfare*, nr. 4, pp. 94–107
- Kutsar, Dagmar, Avo Trumm (toim.) 1999. *Vaesuse leevendamine Eestis: Taust ja sihiseaded*. Tartu: Tartu Ülikool, UNDP
- Lipand, Andrus 2000. Naiste ja meeste tervise seisund Eestis 1990–1998. — *Teel tasakaalustatud ühiskonda*. Tallinn: UNDP, EV Sotsiaalministeerium, lk 16–21
- Lipand, Andrus, Anu Kasmel, Epp Tasa, Mall Leinsalu, Antti Utela, Pekka Puska, Satu Helakorpi 1995. *Eesti täiskasvanud elanikkonna terviseuuring, kevad 1994. Health Behaviour among Estonian Adult Population, Spring 1994*. Helsinki: National Public Health Institute

- Lipand, Andrus, Anu Kasmel, Epp Tasa, Pekka Puska, Mari-Ann Berg 1993. *Eesti täiskasvanud elanikkonna terviseuuring, 1992 kevadel. Health Behaviour among Estonian Adult Population, Spring 1992*. Helsinki: National Public Health Institute
- Narusk, Anu (toim.) 1994. *Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis: Töö, kodu ja vaba aeg*. Tallinn—Helsinki: TAK/STAKES
- Narusk, Anu (toim.) 1999. *Argielu Eesti 1990ndatel aastatel: Elanikkonnaküsitlustel "Eesti 93" ja "Eesti 98" põhinev sotsioloogiline ülevaade*. Tallinn: TPÜ RASI
- Narusk, Anu, Leeni Hansson 1996. *Transition to the Market Economy: Estonian Families and their Coping Strategies. Research Reports from the Nordic-Baltic Project "Family and Living Conditions in the Baltic Countries"*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology
- Narusk, Anu, Irja Kandolin 1997. Social well-being and gender: Post-Soviet Estonia and the welfare state Finland. — *Scandinavian Journal of Social Welfare*, nr. 6, pp. 127–136
- Palosuo, Hannele, Irina Zhuravleva, Antti Utela, Nina Lakomova, Lyudmila Shilova 1995. *Perceived Health, Health-Related Habits and Attitudes in Helsinki and Moscow: A Comparative Study of Adult Populations in 1991*. (Kansanterveyslaitoksen julkaisuja, A 10/1995.) Helsinki: National Public Health Institute
- Putting, Jaanus 1999. Suur osa Eesti elanikest ihaleb riigi etteotsa karmi käega juhti: Uuringu "Riik ja rahvas 2" tulemused. — *Postimees*, nr 287, 14. XII, lk 6
- Põlluste, K. (toim.) 1998. *Eesti rahva tervis*. Tartu: TRÜ, Eesti Meditsiinistatistika Büroo
- Ross, Catherine E., John Mirowsky, Karen Goldstein 1990. The impact of the family on health: The decade in review. — *Journal of Marriage and the Family*, 52, pp. 1059–1078
- Ross, Catherine E., Marieke Van Willigen 1997. Education and the subjective quality of life. — *Journal of Health and Social Behavior*, 38 (September), pp. 275–297
- Sotsiaaltrendid*. 1998. Tallinn: Statistikaamet
- Suominen, Sakari 1993. *Perceived Health and Life Control: A Theoretical Review and Empirical Study About the Connections Between Health and Life Control Determined According to the Strength of the Sense of Coherence*. (Research Reports, Nr. 6.) ABO Akademi University, University of Turku
- Uibu, Jaak 1998/1999. *Eesti rahvastiku tervis XXI sajandi künnisel*. 2., täiend. väljaanne. Tallinn

Vasaraudze, Inta 1996. Health. — *Latvia: The Impact of the Transformation: The NORBALT Living Conditions Project*. Oslo: Fafo, pp. 71–94

VIRVE-INES LAIDMÄE (sünd. 1941) on lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi keemia-mäeteaduskonna 1966. aastal. Töötab Tallinna Pedagoogikakõikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi perekonna- ja kultuurisotsioloogia osakonnas. Praegune uurimisvaldkond hõlmab muutusi Eesti elanike tervises seisundis ja käitumises 1990. aastatel ning vanemaalaste eluga toimetulekut. *Akadeemias* avaldanud artikli “Majanduslike muutuste mõju eestimaalaste tervisele ja toidulauale” (1997, nr 11, lk 2376–2402).

EESTI EUROOPA LIIDUGA ÜHINEMISE PROTSESS: MOSLEMI VÄHEMUSE ÕIGUSTE KAITSE ISLAMI ÕIGUSE SEISUKOHAST

Ravil Khair Al-Din

Tõlkinud Jaan Isotamm

SISSEJUHATUSEKS

Praegu seisab Eesti mitmesuguste muudatuste künnisel, mis on seotud tema püüdlusega astuda Euroopa Liitu (EL). Sellel teel on tehtud olulisi poliitilisi, õiguslikke ja majanduslikke ümberkorraldusi. Ent peale selle tuleb valmis olla veel mõningateks muudatusteks ja raskusteks, mis johtuvad vahetult ELi liikmeks saamisest. Antud juhul on minu arvates üheks raskeks ülesandeks, mis tuleb lahendada ELiga integreerumise käigus ja selle tulemusena, islamiusuliste migrantide ning samuti Eesti moslemite kaitse.

Tõlgitud käsikirjast “Процесс присоединения Эстонии к Европейскому Союзу: исламско-правовые перспективы защиты прав мусульманского меньшинства”, mis kanti inglise keele ette 19.–21. oktoobril 1999 Tartus toimunud rahvusvahelisel usu- ja veendumuste vabaduse konverentsil “Õigus, religioon ja demokraatlik ühiskond”.

Kahjuks pole Eesti ühiskond tuttav tõelise islamiga. Lisaks on paljudel inimestel massiteabevahendite mõjul kujunenud väär arusaam islamist. Loomulikult muudab säärane asjade seis islami-usulistest migrantide kaitsmise probleemi vaid keerulisemaks. ELis toob ebapiisav arvestamine islamifaktoriga kaasa vaid kasvavaid eelarvamusi ja vihkamist. Eelarvamuslikku suhtumist islamisse seletavad paljud eurooplased moslemi rühmituste ekstremistliku loomusega. Need kujutlused on ekslikud ja vajavad mõningat täpsustamist. Esiteks on "islami fundamentalism" eelkõige poliitiline nähtus, millel puudub otsene side šariaadi¹ ideeliste väärtustega, ja teiseks pole "islami terrorismi" tekitajaks islami-usuliste fanatism, vaid see on pigem nende lahendamata probleemide tagajärjeks, mis tulenevad viletsusest, sotsiaalsest ebaõiglusest ja rahvuslik-usulise teadvuse solvamisest.

Lääs on juba kokku põrganud Araabia maadest pärinevate töölismigrantide ja põgenike vooluga. Islam muhameedlastest immigrantide religioonina on tekitanud ELis omamoodi resonantsi: ta on avaldanud olulist mõju Lääne ühiskonnale ja omandanud uusi vorme. Tuleb rõhutada, et tüüpilist islami riikide "muhameedlast" Euroopas ei kohta. Industrialiseeritud ühiskonna ja moslemite pragmaatiliste kaalutluste mõjul tulevad islami ideed ilmsiks uues kontekstis koos eredalt väljenduvate kaasaegsete karakteristikutega. Teisisõnu püüavad moslemid Läänes lahendada oma sotsiaalseid raskusi selle keskkonnaga arvestades, milles nad elavad, kohanedes küllaltki paindlikult kaasaegse maailma muutlike tingimustega, ent loomulikult täielikus vastavuses šariaadi eeskirjadega. Ent sellele vaatamata jääb ikka veel konflikte ja vastuolusid.

Eri kultuuridesse ja ühiskondadesse oma ideede toomine ning võõraste ideede laenamine on islami tohutuks eeliseks võrreldes muude usunditega: islam on võimeline adapteeruma neis maades, kus kirik on lahutatud riigist ning religiooni suhtutakse ükskõikselt.

¹Šariaat on islami kanooniline õigus (Koraan ja Sunna). Koraan õpetab muhameedlastele, mida uskuda ja kuidas käituda, kuna Sunna kirjutab neile ette ja kirjeldab seda, millisel moel saab usku lülitada kõigisse olemise mõõtmesse.

Eestisse võib integreerida ainult liberaalset ja tolerantset islamit. Islamil on suur juriidiline potentsiaal adapteeruda vastastikuse suhtlemise vajadustega ja kultuurilise sünteesiga, ühtaegu säilitades oma identsust.

Kõige häirivam on see, et Eestis juba vaadeldakse islamit kui mingit ähvardavat ohtu. Näiteks arvab Heli Suurkask (1999: 26), et "kui Eesti saab Euroopa Liidu ja NATO liikmeks, muutuvad islami ohud vältimatult ka meie probleemideks". Ent ma pole mitte raasugi nõus tema väitega, et retsepte nende probleemide lahendamiseks pole olemas.

Järgnevalt püüan ma niihästi osutada mureküsimumustele kui ka määratleda üldised raamid ja orientiirid võimalike konfliktide lahendamiseks seoses muhameedlastest immigrandide voolamisega Eesti Vabariiki pärast tema saamist ELi liikmeks. Ma katsun näidata, mismoodi on usuline küsimus seotud juriidilisega ja kuivõrd vajalik on islami õiguskultuuriga arvestamine muhameedliku vähemuse õiguste kaitseks.

1. ISLAMI KOGUKOND EESTIS

Eesti Vabariigi siseministeeriumi andmeil oli muhameedlaste kogudus Eestis olemas juba enne Teist maailmasõda. Kõigepealt registreeriti 1928. a Narva Muhamedi kogudus (*Narva... 1928*), mis hiljem registreeriti 1937. a muudetud põhikirjaga Narva Muhamedi usuühinguna (*Narva... 1937*). See ühendas Narva ja Rakvere linnas ja ümbruses, samuti Viru- ja Tartumaal elavaid muhameedlasi.

1940. a registreeriti ka pealinnas Tallinna Muhamedi usuühing (*Tallinna... 1940*).

Oma põhikirjades asusid nad ühesugusel positsioonil, ent Narva põhikirjas kasutati rohkem usulisi termineid ja kehtestati usutalituste sooritamise konkreetne kord. Ligikaudse arvestuse järgi oli tollal muhameedlaste üldarv umbes 200*.

Sõja ajal hävis mošee Tallinnas ning Nõukogude võimu tulekuga lõpetati nende koguduste tegevus.

*1934. a 1. märtsi rahvaloenduse andmete järgi oli Eestis 170 muhamediusulist, neist 166 tatarlast. *Tlk.*

Praegu on olemas üks kõiki ühendav Eesti Islami kogudus², mis registreeriti 1994. a (*Eesti Islami*. . . 1994). Põhikirja aluseks võeti Narva variant, ent rahvusvähemuste mõjul ja Eesti seadusi arvestades sai see oluliste muudatuste osaliseks ning nii ei jäänud põhikirja enam midagi islamile iseloomulikku.

Eesti Islami koguduse esimehe T. Seifullini sõnutsi elab Eestis umbes 10 000 muhameedlast. Nende hulka kuuluvad tatarlased, aserid, kasahhid, usbekid, Põhja-Kaukaasia rahvaste ja teiste muhameedlike rahvuste esindajad.

Eestis on praegu veel vara rääkida tõelisest islami kultuurist. Selle korraldamatust põhjustab sellealaste teadmiste puudumine ning islami kogukonna liikmete passiivsus oma usulise identiteedi säilitamisel.

Eesti muhameedlaste pikaajaline isoleeritus islami maailmast on toonud kaasa mahajäämuse islami uusimatest saavutustest ning eraldatuse kaasaegsest islami tsivilisatsioonist.

Peab märkima, et muhameedlased elavad kahes kultuurisfääris: oma kodumaa ja etnilise ümbruse kaasasündinud kultuur ning samal ajal omandatud ja teadvustatud kuuluvus islamisse, kogu muhameedlikku kultuuri.

Moslemid Eestis tegelevad pigem oma rahvuslike ja etniliste juurte säilitamisega kui islami tõsise taastamisega, mis on nende rahvaste identiteedi oluline osa.

Šariaadi eeskirjadest peab kinni peamiselt vaid vanem põlvkond, piirdudes sealjuures üksnes usulise küljega. Tulemuseks on muhameedliku kogukonna elus jätkuv kultuurilise mahajäämuse ning usulis-õiguslike küsimuste lahendamatus domineerimine.

Ning siingi pole probleemiks ainult lihtne usualane harimatus, vaid oskamatus kasutada islami ülikast vaimset ja intellektuaalset potentsiaali. Eesti moslemeil tuleb õppida lahendama oma poliitilisi, sotsiaalseid ja kultuurialaseid raskusi islami põhjal ning leida islami vaimus vastused küsimustele, mida nende ette seab Eesti tegelikkus. Loomulikult peab see kõik toimuma rahvusva-

²Islami kogukond on seaduse põhjal registreeritud eesti keeles "kogudusena" (*parish*). Kuid islam pole kunagi tundnud usulise organisatsiooni koguduslikku kujud. Seetõttu vajab Eesti islami kogukonna struktuur ja nimetus läbivaatamist vastavuses islami nõuetega.

helisi norme arvestades ja koostöö alusel teiste kultuuride ning usunditega.

Diametraalselt vastupidine suhtumine idamaade moslemite usku võib Eestis immigrantide saabudes tekitada mitmeid tõsiseid ja raskeid küsimusi, mida eestlased pole oodanud ja mille peale nad pole isegi mõelnud. Samuti pole välistatud võimalus, et sisserändajad avaldavad olulist mõju Eesti moslemite eluviisile. See omakorda muudab "islami" probleemi lahendamise veelgi keerulisemaks. Järelikult tuleb vaadelda lähemalt konfliktide võimalikke põhjusi ja nende lahendamise perspektiive eri külgedest.

2. VÕIMALIKE KONFLIKTIDE PÕHJUSED

Küllaltki raske on rääkida praegu mingitest moslemite lahkeliidest või konfliktidest ühiskonnaga. Seda tingivad islami kogukonna nõrgad usulised põhialused ja avalikkuse ükskõiksus islami suhtes. Kuigi minu arvates ei põhjusta Eesti ühiskonna säärast ükskõiksust niivõrd usuline pluralism, vaid arusaamatus islamist ja pealiskaudne suhtumine temasse. Ent moslemitest sisserändajate tulekuga võib situatsioon suuresti muutuda ning kutsuda esile negatiivse reaktsiooni, nagu see toimus Euroopas, kus islami aktiivsus soodustas eurooplaste äärmise rahulolematuse kasvu ning sundis neid muutma oma suhtumist islamisse.

Tunnistamata põhimõtet "keisrile keisri oma ja Jumalale Jumala oma"³, ei puuduta islam mitte üksnes moslemi usulist südametunnistust ja kohustusi, vaid ka tema ilmalikke suhteid, rõhutades oma jumalikku loomust ning ilmalikku suunitlust. Islamis reguleerib käitumist kohustuslike ettekirjutuste keeruline koodeks, mis hõlmab moslemi eraelu ja avalikku tegevust väga mitmel tasemel (Dennis 1996: 83). Seetõttu on moslemid kohustatud järgima oma tõelisi põhimõtteid ka siis, kui sellega peaks kaasnema ühiskonnas valitsevate riietus- ja käitumistavade eiramine, mis võib

³Kristlikes maades kergendas sekulariseerimist (kiriku lahutamist riigist) see, et need sfäärid polnud kunagi täielikult ühte sulanud, ent islami ühiskonnas on puhuti võimatu määratleda, kus lõpeb usuline ja kus algab ilmalik sfäär.

saada juba ilmalikul tasandil tekkiva konflikti põhjuseks (näiteks kui naine kannab *hijab*'i⁴).

Probleem seisneb selles, et Eesti elanike mentaliteet ei luba seni endale selgeks teha, mis on islami ideaalide elluviimise aluseks, mis juhib moslemit tema tegudes ning kui tähtsat osa etendab šariaat tema ilmalikus tegevuses.

Põhjuseks on see, et Eesti ühiskond pole tuttav tõelise islamiga, sest Eestis peaaegu puuduvad muhameedlikud teosed, mis avaksid islami tõelisi väärtusi ja oleksid kättesaadavad elanikkonnalaaiematele kihtidele. Võib ju üheks islamisse austava suhtumise eelduseks saada tutvumine tema rikka kultuuripärandiga, sest see, mis on tuttav, arusaadav ja seletatav, ei tekita enam pilkamist, mõistmatust ja ammugi mitte hirmu.

Eesti avalik arvamus on harjunud sellega, et üks usutunnistus — kristlus — on peaaegu ametlik ning teised parimal juhul sallitud ja lubatud. Kui pidada silmas, et kristlikke väärtusi tunnistab suur osa Eesti ühiskonnast, siis saab väga oluliseks küsimus kiriku tolerantsusest islami suhtes. Muhameedlased austavad ju kõiki kristlikke prohveteid ja eriti Jeesus Kristust. Koraanis leidub küllaltki palju teiste usuliste traditsioonide, eriti kristlike ja judaistlike meenutamist; Koraan õpetab, et islam on nende mõlema religiooni täielik lõpetatus niihästi ajaloos kui Jumala kavatsuses. Ent Piiblis, samuti nagu kristlikus õpetuses, pole öeldud midagi head islami ega prohvet Muhamedi kohta, mis omakorda on üheks usulise sallimatuse põhjuseks moslemite suhtes.

Antud juhul hakkab usuliste kultuuride teravnenud konkurentsi tingimustes etendama tähtsat osa selle või teise usutunnistuse reformaatorlik potentsiaal. Ja kui kirik leiab tee enda uuendamiseks, siis on olemas võimalused dialoogiks islamiga, kui ei leia, on kahe religiooni kokkupõrge üsnagi tõenäoline.

Usulise koostöö näiteks on Tatarstan, kus piiskop ja mufti arutavad eelnevalt omavahel tähtsate otsuste projekte, et mitte riivata üksteise huve. Säärane vastastikune mõistmine on usunditevaheliste diplomaatiliste suhete tugevnemise ja euroopalike väärtuste levimise vili.

⁴See on muhameedlanna riietus, mis katab kogu keha peale käerandmete ja näo.

Eesti saab vältida neid inimõiguste rikkumisi, mis Euroopas olid "islamiga võitlemise" poliitika tulemuseks, vaid õige lähenemistee leidmisega muhameedliku vähemuse õiguste kaitsmise probleemile. Läänes on islamofobia ja mitteküllaldased õiguslikud meetmed toonud kaasa muhameedlaste kahetise diskrimineerimise: rassilise ja usulise. Seetõttu oleks Eestil, et mitte võimaldada ekstremismi, ilmaliku loomuga konflikte⁵ ning mõningaid Euroopa maade ühiseid probleeme — rahvuslikke, poliitilisi, sotsiaalseid ja kultuurilisi —, minu arvates otstarbekas lahendada neid küsimusi islami õiguskultuuri saavutusi kasutades, mida vaatlemegi järgmises peatükis.

JURIIDILISED PERSPEKTIIVID

Muhameedlaste veendumuste kaitse perspektiivid Eestis sõltuvad paljus sellest, kas islami põhiväärtustele antakse õiguslik vorm suunitlusega juriidilistele kriteeriumidele.

Just selleks, et moslemid säilitaksid oma identiteedi ja et nende õigusi kaitstaks, "peab demokraatlik riik siin tulema vähemustele appi koos vastava seadusandlusega" (Merusk, Narits 1998: 195).

Ja ma arvan, et muhameedliku vähemuse õiguste kaitse teostub täiel määral siis, kui nende õigused fikseeritakse juriidiliselt eraldi õigusaktina.

Võttes arvesse islami universalismi, milles on omavahel tihedasti põimunud usulis-kõlbelised ja õiguslikud alged, tuleb usuvabaduse mehhanismi teostamise aluseks võtta islami õiguse saavutused.

Islam on šariaat üheks õigusallikaks. Seetõttu paigutab islam paljud kultuslikud küsimused õiguse valdkonda. Näiteks reguleerivad islami õigusnormid kõlbelisuse küsimusi avalike probleemide suhtes, palvetamist, paastumist ja palju muud.

Seejuures tuleb võtta arvesse teatud erinevusi lähenemisel islami kultuse ja ilmalike küsimuste õiguslikule reguleerimisele.

⁵ Sest just islami eluviisi ilmalike ja õiguslikke lahendeid nõudvate probleemide lahendamatus on üheks põhjuseks islami aktiivsele tungimisele poliitikasse, mida spekulatiivselt kasutatakse tema agressiivsuse põhjendamiseks.

Samal ajal kui usukohustuste täitmise sfääris peab usu riigist lahutamise põhimõttest lähtudes olema põhiprintsiibiks või mu sekkumatus, usuvabaduse garantiide andmine ning selleks vajalike tingimuste loomine, omandab ilmalikus valdkonnas erilise tähtsuse just otsene õiguslik mõjutamine ning täpseid ja juriidiliselt kohustuslikke printsiipe ning norme kehtestavate seaduste vastuvõtmine (Sykiäinen 1997: 32).

Islami õiguse tähtsaks iseärasuseks on see, et muhameedlike juristide seisukohast on õigusel personaalne iseloom: kõik moslemid moodustavad ühise kogukonna (*ummah*), ükskõik kus nad ka elaksid, ning peavad juhinduma oma käitumises šariaadi normidest (Tširkin 1984: 14).

Sel moel läbib muhameedlik õigus kogu uskliku teadlikku suhtumist oma perekondlikesse, pärimisega seotud ja tsiviilasjadesse. Sellest lähtudes võib nende küsimuste arutamine islami maades tekitada tohutuid raskusi kohtunikele, notaritele, advokaatidele ja muudele juristidele. Seetõttu on moslemitel õigus loota, et tähtsaimad ilmalikud suhted saavad seadusliku kinnituse koos islami õigustraditsioonide arvestamisega.

Islami õiguse kasutamise perspektiivid seadusandluses on seotud järgmiste teguritega:

1) Muhameedlik õigus kui suhteliselt iseseisev fenomen on eelkõige juriidiline nähtus, mida seob religiooniga peamiselt islami õigusteadvus. Islami õigusse kuuluvad vaid need printsiibid ja normid, mida on loonud või tõlgendanud muhameedlikud juristid ja mis vastavad õiguse nõuetele. Arvesse võttes religiooni lahutamist riigist saab ilmalik õigussüsteem vastu võtta vaid neid islami eluviisi elemente, mis temaga ühtivad, s.t mis pole otseselt seotud religiooniga. Sel tingimusel tähendab islami õiguse poole pöördumine originaalse õigussüsteemi kogemuste kasutamist riigi ilmaliku loomuse säilimise puhul.

2) Kaasaegses maailmas eksisteerib islami õigus koos teiste õiguskultuuridega ja on nendega tihedas koostöös. Seda, et islami õiguse ühendamine Eesti õigussüsteemiga on täiesti võimalik, tunnistab idamaade kogemus, kus islami riikide õigussüsteemis ei ole omavahel vastuolus läänelikud õiguskultuurid (niihästi mandriline kui ka *Common Law* süsteem) ega "kaasaegne" muhameed-

lik õigus. Nende vastastikune mõju ei tunnista šariaadi nõrkust, vaid kõneleb vastupidiselt tema elujõust ning võimest areneda ja olla oma ajaga vastavuses. Säärase ühitatavuse põhjuste seletuseks on just viidatud islami põhialuste juriidiline, mitte usuline külg.

3) Islami õiguse poole pöördumise tõhusus moslemite omavaheliste suhete reguleerimiseks on palju suurem kui tavaliste legaalsete vahendite kasutamisel. Selles ilmneb eredalt islami õiguse roll niihästi juriidilise instrumendina kui ka võimsa ideoloogilise ja sotsiaalpsühholoogilise faktorina. Arusaamine õigusest lähtub islamis sellest, et inimesed ei loo seadusi ise, vaid täidavad üksnes Allahi tahet, kes "juhib nende kätt", ilmutades nende kaudu oma tahet. Inimeste ülesandeks on õiguslike otsuste leidmine šariaadi üldraamistikus, andes Allahi tahtele normide, paragrahvide ja peatükkide kuju (Tširkin 1984: 10). Usuline põhjendus tagab islami õigusele autoriteedi moslemite silmis, kes võtavad teda kui jumaliku valguse peegeldust tihedas ühenduses oma rahvuslik-kultuurilise identsuse ja religiooniga (Sykiäinen 1997: 38).

Islami õiguskultuuri kasutamine soodustaks Eesti õigussüsteemi seaduslikkuse tunnistamist muhameedlaste poolt ning neutraliseeriks islami lipu all esinevat ekstremismi, sest islami õigus ei sobi oma printsiipidelt kokku vägivalda ja sallimatusega.

Tahaksin rõhutada, et islami õiguse kasutamine saab toimuda ainult siis, kui islami-instituutide järjekindel juriidiline valik ja islami pärandi kasutamine on kooskõlas rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normide ja printsiipidega. Sellel küsimusel me ei peatu, see väljub käesoleva artikli piiridest ning vajaks omaette käsitust.

3.1. Islami õiguse mõne teesiga arvestamine

Nagu juba eespool mainiti, moodustavad ilmalikud suhted tähtsaima osa muhameedlaste eluviisist. Ning ka sel puhul tuleb pöörata tähelepanu **isikliku staatuse harule**⁶, mis reguleerib muhameed-

⁶Isikliku staatuse õigus on islami õiguse omaette haru kõrvuti tsiviilõigusega (*mu'amalat*).

laste õigusliku seisundi tähtsaimat külge. Suurim osa raskustest võibki tekkida sellel alal, sest isikliku staatuse objektiks on suhted, mis puudutavad abielu, perekonda, pärimist, vanemate vastastikuseid kohustusi, eestkostet, heategevust ning mõningaid muid küsimusi, mida tuleb reguleerida islami alusel.

Üldjoontes on isikliku staatuse printsiibid kehtestatud Korraanis ja Sunnas ning õigusteadlased on neid täpsustanud mainitud allikaid tõlgendades. Isiklikku staatust puudutavad instituudid on tihedamini seotud religiooniga kui teised juriidilised küsimused ning seetõttu ulatuslikumalt reguleeritavad islami õigusega (Schacht 1961: 76).

Muhameedlikud juristid on loonud tohutu hulga õpetusi selle kohta, ent siin vaatleme vaid antud haru üldisi teese.

Muhameedlikus perekonnaõiguses tuleb võtta arvesse abielulepingu tingimusi ja tema vormi, pruudi ja peigmehe eestkostjate rolli⁷, pruudiluna (*mahr*)⁸ määra ja tasumisaega, abielu lõpetamise tingimusi, *iddah*'i⁹ tähtaegade arvestamist, takistusi abielu sõlmimisel, samuti mõningaid muid niisama tähtsaid küsimusi.

Isikliku staatuse abielulis-perekondliku instituudi kinnistamise võimalus on juriidilisel tasandil üpris perspektiivikas, kui võtta arvesse Iisraeli, India, Kreeka ja mõne Aafrika riigi (kaasa arvatud Lõuna-Aafrika Vabariik) kogemusi, kus märgatavat vähemust moodustavad muhameedlased peavad oma abielulis-perekondlikes suhetes kinni islami õiguse normidest, mis on eriseadustega sätestatud (Sykiäinen 1997: 35).

Näiteks Kreekas määras valitsus 1990. a kaks muftit selleks, et nad peale usuliste ülesannete teostamise täidaksid ka kohtunike funktsiooni kogukonnasisestes tsiviilasjades vastavalt islami õigusele. Ning riik tasub neile selle töö eest. Õigusaktiga määrati samuti *wakf*'ide valitsemise kord. (*U.S. Department...* 1999.)

⁷Eestkostja funktsiooni täidab isa või mõni muu lähisugulane. Tema volitused on eriti suured, kui abiellu astub isik, kes pole veel teatud vanust saavutanud.

⁸Abielumehe kohustus maksta *mahr*'i tekib abielulepingu sõlmimisega.

⁹See on aeg pärast lahutust või abikaasa surma, mille jooksul naine ei tohi mehele minna.

Pärimise ja testamendi küsimustes asub islam samuti eriseisukohtadel.

Õigus testamendiga pärandada kehtib ainult 1/3 varanduse kohta, kuna ülejäänud osa jaotatakse pärijate vahel islami õiguse kohaselt. Jaotamine toimub alles pärast kõigi võlgade (kaasa arvatud matusekulud) ja legaatide tasumist. Põhiliselt (kuid mitte alati) on mehele nähtud ette kahekordne osa naisega võrreldes (*THE HOLY*... 1989: 209–210).

Islami seaduste järgi erinevalt Lääne omadest ei tohi päranduse jagamisel mitte ühestki sugulasest mööda minna, mis annab kahtlemata tunnistust islami humanismist.

Heategevuse reguleerimisel võib kahtlemata pakkuda huvi *wakf*'i instituuat — see tähendab käibest kõrvaldatud vara, mida kasutatakse teaduse, hariduse ja sotsiaalprogrammide rahastamise toetuseks. Isik, kes annab oma asja *wakf*'i, kaotab sellele asjale omandiõiguse. Ta säilitab endale või oma perekonnaliikmeile või kolmandale isikule vaid *wakf*'i-vara haldamise õiguse. Kontroll *wakf*'i-vara üle kuulub riigipeale või kohtunikule. Vara võimaliku hävimise või selle ebarentaabluse puhul võivad nad anda loa *wakf*'i müümiseks või vahetamiseks uue vara vastu, mis tagab määratud eesmärgi täitmist (Haidarova 1984: 45).

Tuleb märkida, et islami õiguskultuuri järgimine võib tuua Eestile kasu ka suhtlemises islami maailmaga, mille tähtsus on pärast "sotsialismileeri" kokkuvarisemist suurel määral kasvanud. Näiteks seavad mõned araabia maad Venemaaga sidemete laiendamise ja erakapitali kaasamise tingimuseks säärase probleemide lahendamise nagu *wakf*'ide ja mõne teise isikliku staatuse instituudi juriidiline tunnustamine (Sykiäinen 1997: 41).

LÕPETUSEKS

Seal, kus poliitika kohtub religiooniga, ei saa jõud ja surve kunagi asendada teadmisi ning tarkust, sest vastasel juhul võib see sattuda vastuollu ühiskonna laiade kihtidega.

Paljudel niihästi Eestis kui ka Läänes elavatel rahvustel on islam peaaegu et tähtsaimaks rahvuskultuuri osaks. Erandiks on vaid mõned kumbed, riietus ja keel. Seetõttu ma arvan, et

muhameedlaste usulisi ja juriidilisi probleeme lahendades saab ühtaegu lahendada ka mõningaid islamiusuliste vähemusrahvuste probleeme.

Mis tahes riigi õiguspoliitika peab olema suunatud kõige positiivse kasutamisele riigisiseste ülesannete lahendamisel. Sellise lähenemise korral võib minu arvates muhameedliku õiguskultuuri rikkalik potentsiaal etendada samuti olulist rolli niihästi muhameedliku vähemuse õiguste kaitsmise kui ka konfessioonidevahelise konsensuse saavutamise juures. Selleks on otstarbekas uurida põhjalikult islami õiguse pärandit ja tema uusimaid konseptsioone, valides nende hulgast välja selle, mis vastab Eesti õigussüsteemi juriidilistele kriteeriumidele ning mida võib sellesse vastu võtta.

Eesti ei pea silmas pidama ainult ELi saavutusi sel alal, vaid ka sealseid vigu ja õigusrikkumisi. Ta ei tohi lubada mis tahes diskrimineerimise vormide imbumist oma ühiskonda ega õiguspoliitikasse.

Võiks eeldada, et mõned käesoleva artikli teesid pakuvad mingil määral huvi ka Euroopa riikidele, kus muhameedlike vähemuste õiguste kaitse küsimus on endiselt aktuaalne.

Kirjandus

- Dennis 1996 = Ф. М. Денни. *Ислам и мусульманская община. Религиозные традиции мира. Том 2. Перевод с английского.* Москва: Крон-Пресс
- Eesti Islami koguduse põhikiri 1994. a. Eesti Kirikuregistri nr. 01800524, registrisse kantud 28.03.1994 (muudatused tekstis 19.12.1995)
- Найдарова 1984 = М. С. Хайдарова. *Основные направления и школы мусульманского права. — Мусульманское право (структура и основные институты).* Москва: Институт государства и права РАН
- Koran 1991 = Коран. Перевод Ю. М. Крачковского. 2-е издание. Москва: НПО Вектор СП
- Merusk, Kalle, Raul Narits 1998. *Eesti konstitutsiooni õigusest.* Tallinn: Õigusteabe AS Juura
- Narva Muhamed'i koguduse põhikiri 1928. a. Registreerimise toimetus Nr. 420. 1928. Tallinnas 18. mail 1928

- Narva Muhamedi usuühingu põhikiri 1937. a.* Registreerimise toimetus Nr. 130. 1937. Tallinnas 13. veebruaril 1937
- Tallinna Muhamedi usuühingu põhikiri 1940. a.* Registreerimise toimetus Nr. 153. 1940. Tallinnas 13. märts 1940
- THE HOLY QUR-ĀN.* 1989. English translation of the meanings and Commentary. Revised and edited by The Presidency of Islamic Researches, Ifta, Call and Guidance. Saudi Arabia: King Fahd Printing Complex
- Schacht, J. 1961. *Introduction to Islamic Law.* Oxford University Press
- Suurkask, Heli 1999. Euroopa maadleb islamiga. — *Luup*, nr 5 (88), 8. III
- Sykiäinen 1997 = Л. Р. Сюкияйнен. *Шариат и мусульманско-правовая культура.* Москва: Институт государства и права РАН
- Tširkin 1984 = В. Е. Чиркин. *Мусульманская концепция права. — Мусульманское право (структура и основные институты).* Москва: Институт государства и права РАН
- U. S. Department of State Greece Country Report on Human Rights Practices for 1998. 1999. Available: http://www.state.gov/www/global/human_rights/1998_hrp_report/greece.html, 8. August
- Vorontsova, Filatov 1998 = Л. Воронцова, С. Филатов. *Татарстанское евразийство: евроислам плюс европравославие. — Дружба народов*, nr. 8

RAVIL KHAIR AL-DIN (sünd. 1978) lõpetas Tartu Ülikooli õigus-teaduskonna 2000. a ja õpib praegu Eesti välisministeeriumi stipendiaa-dina Moskva Rahvusvaheliste Suhete Instituudi magistrantuuris (rah-vusvahelised suhted ja maailmapoliitika).

ENDEL KÕKS. Viini motiiv. (1943)

KAS TINDIPOTILOOM ON OLEMAS?

Lauri Vahtre

Tindipotiloom on tumeda karvaga, pisike ja vilgas loomake. Tal on suured kõrvad ja pisike sabatutt. Ta elab tindipotis. Kuna ta aga on suurem kui tindipott, siis ta ei julge potist välja tulla, sest ta kardab — ja õigusega —, et pärast ei mahuks ta enam potti tagasi. Ja tõtt-õelda polegi ta kunagi tindipotist väljas käinud. Seetõttu pole mitte keegi mitte kunagi tindipotilooma näinud ja nõnda siis ei teagi mitte keegi temast mitte midagi. Kellelegi pole isegi pähe tulnud küsimust, kas selline loomake võiks olemas olla. Ja muuseas — kellest üldse jutt?

Üheks peamiseks lääne filosoofe vaevanud küsimuseks on läbi aastatuhandete olnud nähtumuse ja olemuse vahekord. Klassikalisse vormi valas selle probleemi Platon oma kuulsa koopamüüdi-ga: me oleme nagu vangid sügavas koopas, kes pole eluaeg näinud muud kui vaid varje seinal, ja me usume, et maailm koosnebki neist varjudest. Tegelikkus on hoopis laiem ja kirkam, kuid meie ei tule isegi selle peale, sest me oleme oma keha ja tajumuste kammitsais, need aga vahendavad meile vaid murdosa tegelikkusest. Me ei koge mitte maailma, vaid omaenda tajumusi.

Niisiis meie maailmakogemus on petlik. Me arvame, et näeme seda, mis ON, tõelikult aga näeme vaid oleva hägust varju. Meeled petavad.

Ei ole teada, mis viis Platoni sellisele veendumusele. Võib-olla jumalik inspiratsioon, "kolmanda silma" avanemise põgus hetk. Ent müüdi pikaajalist populaarsust saab seletada vaid paljude inimeste isikliku kogemusega oma isikliku kogemuse petlikkusest. Me kõik teame, et kui panna sõrmed risti ja võtta nende vahele hernertera, siis tajume kaht hernerest, ent tegelikult on neid ju endiselt üks. Paraku: miks me peaksime silmaga nähtavat rohkem

usaldama kui kompimismeele abil tuntavat? Petlikud võivad ju olla mõlemad?

Muidugi, Platoni müüt oli ikkagi allegooria, kuid öeldu vihjab selle mingile ebakohale. Umbes kaks tuhat aastat pärast Platonit hakkas asi vaevama George Berkeley't. Kui eeldada, et me ei koge tegelikkust, vaid ainult oma tajumusi, siis mis alust on meil arvata, et need tajumused vastavad tegelikkusele niigi palju kui varjud seinal? Mis alust on meil arvata, et mingid meist välised objektid üldse olemas on?

Kui olla järjekindel empirist, siis ei mingit. Berkeley jõudiski järeldusele, et päris kindel saab olla vaid oma tajumuste olemasolu: *esse est percipi* (olemas olla tähendab tajutav olla). Siit aga on vaid kukesamm solipsismini, ja seda on valdav enamik filosoofe ikka vältida püüdnud, sest solipsism on kokku võetav ühte lausesse ja arutada ei jää enam midagi. Seetõttu on mõttetargad järjekindla empirismi jäiga müüri sisse endale sobivasse paika niivõi naasuguseid augukesi puurinud, et oleks põhjust pikalt-laialt kirjeldada seda, mille kogemiseks meil justnagu puuduks vähimigi võimalus. Lühidalt: küsimus, kas külmutuskapis jääb tuli põlema või kustub ära, kui me ukse kinni paneme, on küll lootusetult lahendamatu, ent me tegeleme sellega ikkagi.

Mingi meile hoomamatu tegelikkuse olemasoleku eeldamine saab põhineda vaid usul. Teisest küljest, uskuda meelte vahendatud kogemuse tõepärasusse, kasvõi üldjoontes, see on samuti usk. Ses mõttes on eeldused võrdsed ja valik sõltub pigem mee- kui sihipärasusest.

Niisiis kui ma nüüd ütlen, et eelistan uskuda esiteks endavälise maailma olemasolu ja teiseks selle tajutavust, s.t tajumuste üldist tõele vastavust ehk maailma põhimõttelist tunnetatavust, siis tuleneb seegi meelepärasusest. Ja kui ma lisan justnagu ratsionaalse argumendina, et minu meelest on see otstarbekas, sest vaid nõndamoodi on võimalik kõnelda OLEMISEST ilma oma eeldusi eitamata, siis ärge pöörake sellele tähelepanu.

Olemisest ei saa kõnelda ilma kõnelemata olemusest; olemusest ei saa kõnelda ilma kõnelemata nähtumusest. Seda iseäranis juhul, kui me nähtumust olemusele ei vastanda, vaid teda üldiselt usume. "Üldiselt", see tähendab umbes nii: suurem jagu nähtu-

musest kajastab adekvaatselt olemust, kuid miski ei garanteeri, et *kogu* olemust, seda ka juhul, kui kõik otsese tajumise võimalused on ammendatud. Olemust *võib* olla veel. Sellele osale me *võime* ligi saada mõistuse abil. Samuti *võib* teatav osa nähtumusest olla tõesti eksitav (võime pidada koerajunni sigarijunniks ja vastupidi) ja need eksitused me *võib-olla* suudame tuvastada sellesama mõistuse kaasabil. Samas võib mõni eksitavus olla olemuslik, nagu kameeleoni puhul. Kõik need asjaolud ei suuda väärata tervemõistuslikku veendumust, et on olemus ja on nähtumus. Veendumusel, et nad on, *ja et nad on ka väljaspool meid, meist sõltumatult*, on ju ka ratsionaalseid alustalasisid. Näiteks: eksitavat nähtumust kogeme mitte ainult meie, Looduse Isandad, Vaimu Kandjad ja Enesest Teadlikud, vaid ka näiteks hauginolk, kes peab lanti ahvenamaimuks. Üldse, kui me kõneleme eksitavast nähtumusest ja nähtumuse eksitavusest, siis sellega me juba olemegi tahtmatult postuleerinud olemuse “õige” mõistmise võimalikkuse mõistuse abil.

Kujutlegem näiteks tükki radioaktiivset savi, millest on voolitud leivapäts. Silmale tundub ta leivapätsina, kuid olles käega katsunud, me enam seda ei arva. Meie mõistus ütleb meile, et erinevalt kahe sõrme vahele pandud hernetera juhtumist ei tule seekord usaldada mitte nägemist, vaid kompimismeelt. (Küllap mõistus selle otsuse tegemisel lihtsalt laiendab kogemust.) Kuid savipätsi radioaktiivsust ei koge me otseselt kuidagi. Ja ometi me oleme sellise nähtuse olemasolu mõistuse abil ära arvanud või välja arvutanud. Samuti elektromagnetlained. Me ei taju neid kuidagi (v.a valgust) ega suuda ette kujutada, missuguse aistingu võiksid nad esile kutsuda mõttelises olendis, kes neid tajub. Kui pöörduda tagasi koopamüüdi juurde, siis on see umbes sama, kui need vangid oleksid vaid seinal vilkuvate varjude põhjal pikapeale “välja arvutanud”, et kodanik Roosinupp sööb hommikuti “Wiiralti” kohvikus keeksi. Nad teavad seda, aga kui püüavad kujutleda vastavat aistingut, siis kukub see välja laadis “vari varjub varjus varju, misjuures varju varjumus varjuneb”. Nii kujutleme meiegi elektromagnetlaineid läbi etri loksumas.

ENE arvab, et olemus on “nähtuse eksisteerimise seesmine alus, nähtust määravate püsivate oluliste elementide, seoste ja suhete kogum, mida inimene tunnetab teoreetilise mõtlemise teel”. See määratlus on paras puderkaasatika. Mispoolest on olemus

nähtuste (sealhulgas esemete) eksisteerimise "alus"? Kas olemus tekitab, õigustab või seletab eksistentsi? Ja mispoolest "seesmine"? Kas eksistentsil on või võib olla ka mõni väline alus? Mida õieti mõeldakse siin sõnaga "eksisteerimine"? Olemas olemist? Või olemas olemist mingil kindlal viisil?

Võib-olla saaks sellest puntrast vähemalt osalt üle, kui öelda lihtsalt, et olemus on nähtuse (olemas)olemise viis. See, **kuidas miski on.**

MISKI

Selge see, et iga miski on kuidagi. Enamgi veel, miski selle poolest miski ongi, et ta on *kuidagi*. Miski on see, mis on kuidagi. Väite loodetav tõesus tuleneb vastuväite võimatusest: kas saab kujutleda *miskit*, mis ei ole kuidagi, või täpsemalt: on eikuidagi? Ei saa. Kuidagi on liivatera, kivikamakas, mägi, maakera. Kuidagi on rakk, organ, organism. Kuidagi on elektromagnetlained ja gravitatsiooniväli. Nad kõik on miskid. Ka universum kõige oma kärjekujulise struktuuriga. Lühidalt: mis on miski, see on ka kuidagi; mis on kuidagi, see on ka miski. See peaks olema analüütiline väide, mille tõesus tuleneb termineile omistatud tähendustest. Kes sellega ei nõustu, selle jaoks on tegu usul põhineva postulaadiga.

ON

See on küsimuste küsimus. Mida tähendab: on? Või, taga paremaks: on olemas? Kas on võimalik (olemas)olemine ilma olemata *kuidagi*? Mis suhetes on omavahel olemine, olemasolemine ja kuidagi olemine? See on ilmselt terminoloogilise otsuse küsimus, kus tähtsust omab see, mida me ühe või teise terminiga mõtleme. Igatahes tundub, et kui me eespool postuleerisime *millegi* ja *kuidagi* püsiva seotuse, siis ei ole see seotus mõeldav ilma (olemas)olemiseta. Miski ja kuidagi on seotud (või isegi identsed) *olemises*. Tuleme selle juurde veel tagasi.

KUIDAS

Eespool esitatud määratluse kohaselt "olemus" = "kuidas". Kuidas ehk nii ja/või naa. Miks just nii ja/või naa, see on tubli tükk küsimust, mille uurimine tähendab põhjuslikkuse probleemi rappa vajumist.

Õieti öeldes — kui juba küsida "miks?", siis tähendab see, et millegi pärast, mingil põhjusel. Ühesõnaga, see tähendab põhjuslikkuse olemasolu tunnistamist. (Põhjuslikkuse olemasolu? Siin kummitab mingi metatasand: kui nõnda, siis peaks ka põhjuslikkus ise olema *miski*, s.t tal peaks olema oma olemus; seega võiks justnagu hakata otsima põhjuslikkuse põhjusi, olemuse olemust jne. On ilmne, et siin on tegu n-ö kahe peegli vahele asetatud künula efektiga, mis väärib eraldi uurimist, ent mitte liiga põhjalikku ning kindlasti mitte siin ja praegu.) Aga küsimus, kas põhjuslikkus ikkagi on olemas, tasub küsimist.

David Hume kahtles selles. Vähemalt ta väitis, et meil ei ole kuidagi võimalik põhjuslikkust tuvastada. Me võime jälgida, kuidas üks piljardikuul põrkab vastu teist, ja arvata, et esimene põhjustas teise veeremahakkamise. Nii toimub see alati ja võiks arvata, et asi on seose korduvuses. Ent ka ööle järgneb alati päev, kas öö on siis päeva põhjustaja? Ega vist. Hume leidis, et see tõestab: me ei saa ega või põhjuslikkuse kohta midagi öelda, sest me pole teda *ennast* kunagi vaadelnud ega kogunud; oleme näinud vaid, kuidas sündmusele A järgneb järjekindlalt sündmus B. Kuid me ei saa iial olla kindlad, mida toob tulevik ja kas, piltlikult öeldes, homne päev üldse koidab. Siingi võib teha märkuse, millega alustasime juba koopamüüdi juures ja mida teeme edaspidi veel korduvalt, nimelt et Hume'i järeldus on tegelikult ekstrapolatsioon tava-mõtlemisest, mis eeldab, et üks kuul on tõesti teise veeremahakkamise põhjus, aga öö ei ole päeva põhjus. Eelduseta, et leidub ka "tõelisi" põhjusi, ei tekiks meil üldse kahtlustki, et mõni meie poolt põhjuslikuks peetav seos võiks olla petlik, "vale". Otsustus kogemise võimatusest on järeldatud kogemusest, see aga tähendab usku kogemise võimalikkusesse. Paradoks. Kas terendab siit mingi *kogemuse võimatuks pidamise võimatuse teooria*?

Põhjuslikkuse küsimusega haakub Kanti mure: kuidas on võimalikud apriorsed sünteetilised otsustused? (See tähendab: kuidas me saame ilma katsete ja vaatlusteta, s.t apriorselt kuulutada õigeiks sellised väited nagu " $2 + 2 = 4$ " või "Igal sündmusel on põhjus"? Neid ei pidanud Kant mitte analüütilisteks, s.t sellisteks väideteks, mille tões

või mittetõesus tuleneb kasutatavate mõistete definitsioonist, vaid sünteetilisteks, s.t tõsiolude jälgimisest tuletatuks. Küsimus on niisiis selles, kuidas me võime ette kindlad olla milleski kogemuslikus.) Kui eeldada tervemõistuslikult, et sellised otsustused on oma algmete poolest ikkagi aposterioorsed (kogemusejärgsed), ja samas olla veendunud, et me ei saa põhjuslikkust jälgida ega kogeda, siis asetub igasugune filosoofeerimine niivõrd "pehmele" alusele, et seda ei suudaks ükski filosoof taluda. Kõik meie teadmised ja arvamisid maailmast osutuksid vaid teadmata tõeväärtusega kogemuste enam-vähem korrastatud või ka kaootiliseks kogumiks; igapäev maailmapilt oleks sama hea kui mõne teise oma; kõik reeglipärasused oleksid parimal juhul vaid tõenäosused ja iial ei võiks kindel olla, kas $2 + 2$ ka järgmisel korral võrdub neljaga. Kant leidis selle vastu rohtu, vähemalt enda jaoks. Ta otsustas, et põhjuslikkus, nagu ka aeg ja ruum, polegi üldse välismaailma, vaid meie kogemuse omadus (kategooria). (Schopenhauer lisas kogemuse omaduste ritta individuaalsuse, s.t asjaolu, et olemas ollakse justkui vaid *millenagi*, mingit identiteeti omavana; tema arvates kogemusvälises maailmas igasugune individuaalsus puudub, kõik on üks.) Me lihtsalt oleme sunnitud kogema maailma ajalise, ruumilise ja põhjuslikuna, et oma kogemust üldse kuidagi mõista ja seda kasutada. Aga see ei tähenda, nagu oleks maailm ise ajaline, ruumiline ja põhjuslik.

Väga kena, võib selle peale öelda. Täiesti teravmeelne teooria, mis lähtub eeldusest, et on midagi, mida me tajuda ega tunnetada ei suuda ja et sel millelgi teatavad omadused *puuduvad*. Oletus. Kellele see oletus on vastumeelt, võib ironiseerida: Kant lihtsalt oli sunnitud pagendama aja, ruumi ja põhjuslikkuse "tegelikust" maailmast, et ilma psühholoogiat asjasse segamata oma kogemusest teooriat luua.

Tekib vaid küsimus: *kui* juba ekstrapoleerida kogemust ja kogemuste puhutist petlikkust, s.t nende tervemõistuslikku jaotumust "õigeteks" ja "valedeks" kogemusteks, siis miks tingimata n-ö valekogemuste suunas — kuni väiteni, et "päris" tegelikkuse kogemine on võimatu? (Ja samas esitada väiteid selle "päris" tegelikkuse kohta.) Miks teha sisuliselt empiiriline järeldus, et väljaspool meid põhjuslikkust *pole*, kui võib teha sama väärrika oletuse, et põhjuslikkus *on olemas* ka väljaspool meie kogemust? Kas see pole taas meelega küsimus? Mõnele meeldib arvata, et maailm on seletatav, ja ta seletab. Teisele meeldib arvata, et maailm on seletamatu, ja ta seletab, miks me siiski ekslikult arvame, et ta *on* seletatav. Üks arvab, et Kääriku järvest kala püüdes võib saada nii haugi, särge kui ahvenat, teine arvab, et ainult ahvenat, kusjuures osa ahvenaid paistab meile millegipärast särgedena, osa haugidena, sest selline on meie kogemuse eripära. Need on kaks võrdväärset teed, kuidas

saada hakkama oma sügavalt isikliku ebaseeldivustundega maailma müsteeriumide ees.

Võtame veel kord ette aprioorse sünteetilise otsustuse võimalikkuse probleemi. Sünteetilise väite mõiste võttis kasutusele G. W. Leibniz, tähistamaks lauset, mille tõesus või mittetõesus vajab katset, kontrolli ja vaatlust, erinevalt analüütilisest väitest, mille tõesus või mittetõesus põhineb mõistete definitsioonidel. (Näiteks väide "Poissmees on vallaline mees" on analüütiline ja aprioorselt tõene, aga väide "Minu naabriteks on punapäine mees oma naisega" on sünteetiline ja selle tõesus vajab kontrollimist.) Kant pidas silmas aga selliseid väiteid, mis on küll sünteetilised, ent *sellegipoolest* ei vaja katset, kontrolli ega vaatlust, nagu " $2 + 2 = 4$ ". Tema lahendus oli, nagu märgitud, et tegu on *kogemuse enda* omadusega. Me lihtsalt ei saa kahe ja kahe liitumist kogeda teisiti kui neliku moodustumisena ning see on nõnda nüüd ja igavesti, aamen. Ei mingit muret homse pärast, ka homme on kaks ja kaks neli.

Ent miks mitte arutleda nii: väide, et $2 + 2 = 4$, on tegelikult teoreetiline olukord, mis sõnadesse panduna kõlab järgmiselt: "*Juhul kui* kahele lisada kaks, *siis* saab kokku neli." Sellega on sünteetiline väide moondatud analüütiliseks. Järeldus: *kui* lisada väitesse sõna "*kui*", *siis* moondatakse see sünteetilise väite analüütiliseks ja aprioorne otsustus saab võimalikuks, sest *kui* lisamine välistab ette vajaduse esitada küsimust "kas?". "Kui mul on naaber ja see naaber on poissmees, siis on mul vallaline naaber." Arvatavasti peitub kõigis analüütilistes väidetes see *kui*: "Kui sündmus on midagi sellist, millel on põhjus, siis on iga sündmusel põhjus." Ta võib olla varjatud. Näiteks väite "Poissmees on vallaline mees" aprioorse tõesuse põhjus ilmneb meile alles siis, kui me ta lahti võtame, ja meil on *kui*'sid kuhjaga: "Kui poissmees on iga mees, kel pole naist, ja kui vallaline mees on iga mees, kel pole naist, siis poissmees on vallaline mees." Ilmselt on nõnda, et iga analüütiline lause on kasvõi salamisi *kui*-lause, aga iga *kui*-lause ei pruugi veel olla analüütiline. (Nt "Kui vihma hakkab sadama, siis lapsed tuppaga magama.")

Arvatavasti on see sõnake "*kui*" üks inimvaimu suuremaid ja tähtsamaid ülesleidusi. Inglise keeles "if", vene keeles "jesli", s.t. *juhul kui*. Eestikeelsel "*kui*'l" on aga kaks tähendust: *siis kui* ja *juhul kui*. Selles tõsiasjas säilib jälg *juhul kui* tekkimisest *siis kui*'st. Ehk teisisõnu: siin on just seesama põlvnemine kogemusest, mis filosoofide hulgas nii palju vaidlusi on tekitanud. Kas aprioorsed otsustused on oma algetelt aposterioorsed? Jah on. Inimesed on pikka aega täheldanud, et *siis kui* vihma sajab, on kivi märg ja jõudsid lõpuks otsusele, et *juhul kui* vihma sajab, on kivi märg. See aga ongi sisuliselt juba põhjuslikkus: vihm on

põhjuseks, miks kivi on vihma ajal märg. Taas kogemuse ekstrapolatsioon nii ajas kui ruumis ja ei midagi enam. Siis kui öö lõpeb, algab päev; juhul kui öö lõpeb, algab päev. Öö pole päeva põhjuseks, aga öö lõppemine on tõepoolest päeva algamise põhjuseks, vähemalt võib asja nii võtta. Paraku: otsides "tõelist" põhjust, me jääme otsima. Algul arvame, et öö lõppemine on päeva algamise põhjuseks, siis avastame, et mõlema põhjuseks on Päikese tiirlemine ümber Maa, seejärel, et hoopis Maa pöörlemine ümber oma telje jne. Kanti vaatevinklil on siin ilmne mugavuse-eelis. "Tõelist" põhjust polegi, on vaid meie kogemuse omandus põhjusi näha ja igaüks neist on täiesti talutav põhjus, sama hea kui iga teinegi.

Kogemuse ekstrapolatsiooniks võib pidada ka arve, meie abstraktse mõtlemise alust. Täheldati korduvalt, et *siis kui* kalamees püüab kahele kalale lisaks veel kaks kala, on tal neli kala. Järeldati, et *juhul kui* ta lisaks kahele peaks püüdma veel kaks, oleks tal neli. Seejuures nende kahe viimase lisandumine oleks *põhjuseks*, miks tal lõpuks on neli. Põhjuslikkuse väljadestilleerimine on esimene samm; abstraktse arvu leiutamine järgmine. Siit saame, et $a+a = 2a$. Siit saame ka, et $a+b = c$. Ent samas on arvude emotsionaalne seotus millegi konkreetsega täiesti ilmne. Lapsi õpetatakse arvutama õunte ja tikkude liitmise-lahutamise abil ja ilmselt jäävad mingid visioonid tikkudest, punktidest või muust sellisest virvendama ka täiskasvanu vaimusilma ette, kui ta lihtsamaid tehteid teeb. Siinkohal võib tõesti tekkida küsimus, kas vähemalt *arv* pole mitte puhtalt meie kogemuse kategooria, pelk abivahend maailma hoomamiseks, mille puudub vaste "tegelikkuses". Me näeme nelja kala ja kasutame nende mõistmiseks mõistet "neli", aga see mõiste on olemas vaid meie kogemuses ega puuduta absoluutselt kalu "endid". (Niisugune oletus on mõistagi taas vaid kogemuse ekstrapolatsioon.) Igatahes võiks see aidata taibata, mida Kant ehk silmas pidas, kui ta kuulutas ka aja, ruumi ja põhjuslikkuse vaid kogemuse süstematiseerimise abivahendeiks.

Ometi pole *arvu* ja *tegelikkuse* seose eitamine nii ilmne ja lihtne, kui algul paistab. Kaks kala muidugi ei tea, et nad on meie jaoks kaks kala, ega mõjuta see neid kuidagi, ent võiks ju leida ka selliseid näiteid, kus arvust justnagu sõltub midagi ka väljaspool meie kogemust. Füüsikud, kes pole aatomeid küll oma silmaga näinud, väidavad ometi, et elementaarosakeste arvust sõltub lausa see, mis ainega (elemendiga) on tegu. Vähe sellest: ainult arvust sõltubki. Jah, võib jääda seisukoha juurde, et arvu iseenesest pole olemas; et arvud tekitab meie vaim, aga võib esitada ka seisukoha, et kui on *miski*, siis on ka arv, nõndasamuti kui ruumgi.

Kas tindipotiloom on olemas?

Kuid aitab. *Filosofeerimine on igal juhul iseenda soost välja kiskumine Münchhauseni meetodil. Kes väidab, et ta on leidnud mingi kindla toetuspunkti, mis on enamat kui isiklik usk, on sulii.*

Et rabas sumpamine seks korraks ära lõpetada, postuleerin isikliku usuna järgmist: 1) meie-väline põhjuslikkus on olemas, 2) põhjuslikud seosed moodustavad *millegi* olemise “valemi”, 3) see valem väljendabki *millegi* olemust. Kas põhjuslikkus on tunnetatav või mitte, pole olemise seisukohalt vähimalgi määral oluline. Meie uudishimu seisukohalt küll, sest põhjuslikkuse valemi äramõistatamine annaks vastuse küsimusele, *mispoolest* miski on, aga, mine tea, viimati sellelegi, *miks* ta on. Kui keegi soovib seda olemise valemit ehk olemust nimetada “asjaks iseendas”, siis palun. Nimi ei riku meest.

Võime teha lumememme ja leida, et temas varjub “lumememm iseeneses”, ehkki see kõlab kuidagi õõnsalt. Siin on varjul mingi lustakas paralleel. Kant tahtis ju öelda, et me võime asju kirjeldada ja uurida nii pikalt-laialt, kui me soovime, anda neile suvalisi nimesid — see kõik ei puuduta kuidagi nende olemust (*Ding an Sich*), mis jääb meile kättesaamatuks. Umbes nõndamoodi kui lugedes esimestest Aafrika-uurijatest. “Olgu selle järve nimeks Victoria!” — “Oi, massa, oled sina vast tark! Juba meie esiisad elasid tema kallastel, aga me ei teadnudki, et see on Victoria!” Asja nn tegelikule olemusele andis aga Kant ise lihtsalt *nimetuse* (“asi iseeneses”), termini, millel ei pruugi olemuse olemusega (kui nii võib öelda) mingit pistmist olla. Ärgu tuldagu ütleva, et ta pani “lihtsalt” nime. Ei, ta pani nime, millega ta üritas tabada *millegi* loomust või olemust. Vastasel korral võinuks ta selle nimetada “abujambu mabuanaks” või milleks tahes. Schopenhaueri loogikat järgides ei oleks ta seda tohtinud üldse kuidagi nimetada. Nimetatakse *miskit*, aga Schopenhaueri arvates tolles noumenaalses maailmas ei ole *miskeid*, kõik on üks.

Põhjuslikkuse tunnetatavus on taas usuküsimus. Kui uskuda selle võimalikkust, siis ometi tuleb mõnda, et miski ei garanteeri meile, et oleme selle või teise asja kõik põhjuslikud seosed (olemise valemi, olemuse) ära arvanud. Võib-olla osutub see kõik laias plaanis erandiks nagu eukleidiline geomeetria või Newtoni mehaanikaseadused. Samuti pole garantiid, et me pole mõnd seost ekslikult määranud. Kaua arvati, et pump töötab sellepärast, et loodus ei salli tühja kohta. Nüüd teame, et sallib küll ja et vesi ronib pumpa hoopis õhurõhu toimel.

Miskipärast eeldame, et asjade “sügavam” olemus on põnev ja meile kuidagi väga oluline. Selline eeldus vist käib inimloomuse (olemuse!) juurde. Aga mitte ainult inimloomuse juurde. Räägitakse, et ka igas rotikarjas leidub vähemalt üks isend, kes ennast veristades pressib oma keha läbi kitsukese käigu välja puurist, kus on kõike küllaga — et jõuda teise puuri, kus on külm ja paha. Paremal juhul avastamaks, et nähtu teda absoluutselt ei huvita. Umbes nõnda juhtus A. Platonovi jutus “Gradovi linn”: “Üks läbirändav teadusemees tegi kindlaks, et Gradovi linn asub jõeäärsel looduslikul terrassil, mis tehti kõigile ringkirjaga teatavaks.” Võib kujutleda, kui sügavalt ükskõikseks see avastus gradovlased jättis. Ja vaevalt et siin nende vaimuvaesust süüdistada saab, ehkki, tõsi, teisal ütleb Platonov umbes nii, et “rahvas oli seal nii loll, et isegi must muld ei kasvatanud rohtu”.

Aga jätame küsimuse *miks (just nii)* kõrvale ja püüame lahti saada neist küsimustest, mis jäid üles sõna juures ON. Pooldan seisukohta, et “olemine” on suur ja kõikehõlmav, suurem kui “kuidagi olemine”. Kuid “olemasolemine”? Tavakeele harjumus sosistab: *miski*, see, mis on *kuidagi*, on ka *olemas*. Hüva, lähtume siis tervest mõistusest ja ütleme: iga miski on olemas; kõik, mis on olemas, on miski (s.t olemasolek tähendab ühtlasi kuidagi olekut); miskid liituvad suuremateks miskiteks ja nõndasamuti liituvad nende olemasolemised suuremateks olemasolemisteks, kusjuures see suurem olemasolemine ei ole väiksemate olemasolemiste lihtlabane summa, vaid midagi kavalamat. Kuni lõpuks jõuame ülima millenigi, s.t Kõigeni, mille olemasolemist saab nimetada lühidalt olemiseks. Niisiis täpsustan äsjaesitatud tõlgendust: Iga miski on OLEMAS, miskid kokku on Kõik, Kõik ON, olemata *kuidagi*. Vist.

Peaks olema selge, et samastan olemasolekut individuaalsusega, eitades seejuures individuaalsuse sõltuvust inimtajust või tunnetusest. Individuatsiooni vastu on sõna võtnud mitmedki filosoofid, eriti vihased Schopenhauer, pidades seda meie subjektiivseks (ehkki samas kollektiivseks) pettekujutelmaks, ja näinud selles kõigi eksituste, hädade ja viletsuste juurt. Seda, et maailm oma lõppolemuses on ühtne, kinnitavad otseselt või kaudselt kõik suuremad ja paljud väiksemad religioonid, samuti loendamatud religioossed elamused. Taas usuküsimus, kus siinkirjutajal meeldib olla nende poolel, kes usuvad, et maailm ON üks. Ent seepärast ei tarvitse individuaalsust veel meelepetteks pidada, või kui

isegi pidada, siis vähemalt mitte algusest lõpuni kahjulikuks. Vastupidi, sel väidetaval meelepettel on suur praktiline väärtus. Kui nõustuda seisukohaga, et individuaalsus on (meie) meelepete, siis võiks seda võrrelda eelarvamusega. Eelarvamuse kohta väidavad kõik (pool)haritlased esimese hooga, et see on väga paha asi. Tegelikult me oleksime eelarvamusteta absoluutselt abitud. Me kõrvetaksime kätt hõõguval pliidiraual ja marsiksime kohtlaselt kuristikku. Et mingis äärmises sfääris muutub eelarvamus ekslikuks ja kellelegi kahjulikuks, on selge, aga see on erand.

Ent see selleks. Uskudes, et maailm on üks, jään ühtlasi arvamuse juurde, et individuaalsus *ei ole* meelepete ja et olemine tõesti jaguneb olemasolekuteks ja need omakorda väiksemateks olemasolekuteks. Muuseas ei tohiks sellesse uskumine valmistada raskusi kellelegi, kes suudab uskuda Kolmainu Jumalat.

Teisest küljest esineb tõesti ekslikke, meelepettelisi individuaalsusi, millel on identiteet vaid meie vaimus. See ei tähenda, et neid tingimata taunida tuleks. Näiteks jõuluvana või üksisarvikut. Muidugi tekib kohe küsimus: mispoolest siis need väidetavad pettekujutelmad olemas on? Kas siin pole tegu ilmse vaimust sõltuvusega? Vaim kujutleb *midagi* ja see miski *ongi olemas*, mis sest, et vaid vaimus?

Loomulikult võib asjasse soovi korral just nimelt nii suhtuda. Võib ka teisiti. Näiteks tervemõistuslikult väites, et vaimus kujutletud üksisarvik on reaalne umbes samapalju, kui on reaalne televiisorist nähtav porgand. Tegelikult teda ju pole, või kuidas? On tibatillukesed tripoodid, mis kiirgavad eri värvi valgust, me näeme seda valgust, aga mitte porgandit. Porgandi loome me alles oma vaimus. Ütlen nii ja kuulen George Berkeley pilkavat naeru: aga kas ma ei öelnud, et me kogeme vaid oma tajumusi; kas ma ei öelnud, et nõndanimetatud "päris" porgandit nähes me kogeme samuti vaid eri värvi valgust; kas ma ei öelnud, et olemas olevaiks saame me kindlalt väita vaid oma tajumusi.

Vähe veel sellestki. Eespool sai sätestatud, et OLEV jaguneb *miskiteks*, mille hulka kuuluvad ka väli ja lained, sealhulgas valguslained. Nii et kui õnnestuks kuidagi summutada Berkeley naeru ja veenda ennast ning teisi, et me siiski ei koge lihtsalt oma tajumusi, vaid *midagi*, siis osutub selleks *miskiks* mõlemal juhul teatava sageduse ja lainepikkusega valgus. Ühel juhul me ütleme, et see loob petliku kujutelmata, teisel juhul ütleme, et vahendab meile "tegelikku" porgandit. Siinkohal ei oska muud öelda kui et jah, nõnda need asjad käivadki. Näeme ja hingame suitsu ning arvame, et kus suitsu, seal tuld. Vahel on tõesti nii, vahel ei ole. Ootame kinnisilmi hõõguva raua puudutust ja saame esimesest puudutusest sügavad põletushaavad. Silmi avades avastame,

et meid ei puudutanud mitte kuum raud, vaid jääkülm kivi. Vahel tajub petab. Nagu eespool öeldud: kui sellega nõustuda, siis tähendab see *automaatselt* möönmist, et vahel edastab taju meile *tegelikkust*.

Seega võib "illusoorse porgandi" liigitada taju iseärasuste kilda, mida uurib juba ammu edukalt psühholoogia. Seda teadusharu ei saaks olemas ollagi, kui ei eeldataks taju ja tegelikkuse erinevuse võimalikkust, kui ei usutaks tegelikkuse adekvaatse tajumise võimalikkust.

Kui kõik miskid on olemas, siis tekib loogiline probleem olukorraga, kus öeldakse, et seda või teist miskit EI OLE olemas. Selline väide on nii igapäevane ja üldarusaadav, et võiks küsida — milles siin probleem on? Kuid probleem on individuaalsuses. Eeldasime, et olemasolek ja kuidagi olek on samased, s.t et olemas olla saab vaid individuaalselt. Kuidas siis mõista seda, et meie tavakeel väidab: MITTE-olemine on samuti individuaalne. Väidab, et seda või teist konkreetset asja ei ole kas üldse olnudki või pole teda *enam* olemas. Oli lumememm, kel nimeks Kuusik, aga 1. mail teda enam ei olnud olemas. Just nimelt teda, otsekui oleks ta mingisse "olematuse kõrvaltuppa" läinud, kus kõik varem olemas olnud miskid moonduvad mitteolemasolevateks miskiteks (või antimiskiteks). Lohust saab muhk ja muhust saab lohk ning lumememmmest negatiivne lumememm. Igatahes oma individuaalsuse nad nagu säilitaksid.

Siinkohal tekib kiusatus asuda arendama mõnd haaravat olematusõpetust, kuid on ka lihtsam tee. Väita, et **olematust ei ole olemas**, nii nagu Artur Alliksaar omal ajal lootiski. On vaid olemasoleku (individuaalsuse) puudumine.

Idee pole uus. Võib-olla on see lausa vana. Igatahes on sellele puhas analoogia teada juba keskajast, mil mõned mõtlejad arendasid n-õ kannatuste olemasolu eituse teooriat. Selle järgi ei ole kannatusi kui selliseid olemas, on vaid rõõmu puudumine või vähene määr. Schopenhauer, misantroop nagu ta oli, seadis sellele vastu naudingu olemasolu eituse teooria ja väitis, et naudingut pole, on vaid kannatus, ja naudinguks nimetame me kannatuse ajutist vähenemist või lakkamist. Need teooriad võivad tunduda eputavate targutustena, kui me ei meenuta kasvõi ühtainsat, eespool juba korra mainitud elulist paralleeli: ka *varju* kui sellist pole olemas, on vaid valgustatuse väiksem määr. Ja kui me vähegi usume maailma tunnetatavusse, siis ei anna sellele isegi pilkavat

kontrateooriat esitada. Väide, et valgust ei ole olemas ja et illusiooni valgusest tekitab pimeduse ajutine vähenemine, oleks parimal juhul armas mõttetus luulehuvidega teismelise salmikust. Maailm on küll suhteline, aga mitte täiesti.

Kuid mida siis ikkagi teha tavakeele ja tavameele veendumusega, et lumememm oli, aga enam lumememme ei ole? Nimetaks selle näiteks **tajuinertsiks**? Vist piisab vanast heast **mälust**. Mälu on eluliselt tarvilik and, ilma selleta ei saaks me elatud ega sigitud. Mälu lubab meil oletada, et kuhu meie onnikene kalale minnes jäi, sealt leiame ta tagasi tulles ka eest. Kasulik oletus. Või et see karu, kes praegu kivi taha kadus, nool seljas, ilmub sealt uuesti välja ja on ikka *seesama* karu, nool seljas — ka see on kasulik oletus. Enamik asju, mis kaovad meie otsese taju väljast, ilmuvad sellesse ka tagasi. Käivad piltlikult öeldes ära kõrvaltoas. Selline on meie kogemus. Et olla kindel, säilitab mälu kõik tajumused, ka need, mille tekitaja on lakanud olemast. Kogu mehaanika.

Niisiis, olematust ei ole olemas, Kõik ON.

Kõik — see tähendab kõik *miskid*. Juba koidab vana hea probleem: *mis on miski*? Kas laud on miski? Kas laua *idee* on miski? Kas armukadedus on miski? Kas valuaisting on miski? Kas aeg, ruum ja arv on miski? Kas kureparve V-tähe kuju on miski?

Eespool märkisin, et samastan olemasolekut individuaalsusega ja samas eitan n-ö tegeliku individuaalsuse sõltuvust meie tajust. “Sõltuvus tajust” on segase tähendusega klausel. Kas jänes jälg lumel on miski? Kas auk pajapõhjas on miski? Kui mitte auk ise, siis ehk vähemalt meie tajumus august? Niisiis, võib-olla meie tajumused siiski on individuaalsed *miskid*. Samuti meie mõtted meie tajumustest ja meie mälestused meie mõtetest. Jälle see kahe peegli vahele asetatud küünla efekt, ja tunnetusteooria segamini ontoloogiaga. Lumememm sulas, teda pole. Öelda, et *ta elab edasi meie mälestustes*, on luule. Tegelikult elab mälestus kui selline. Jänese jälg lumel. Porgandi pilt televiisoriekraanil. Tuvi jäljed tuulepluusil. Jälgede jäljed. Lõputu rida: sündmus — suuline kirjeldus — kirjalik kirjeldus — kirjelduse kirjeldus (kriitika) — kirjelduse kirjelduse kirjeldus (kriitika historiograafia) — ... Ja nõnda edasi.

Kas jänes ja mälestus jänesest on võrdväärsed *miskid* või mitte, pole sugugi kõrvalise tähtsusega küsimus. Samas on mõlema vastuse kasuks niivõrd mõjuvaid argumente, et tahaks vägisi öelda — nad on ja ei ole võrdväärsed. Kui kujutleda maailma saja küünla ja saja tuhande peegli kooslusena, siis muidugi peame tunnistama, et küünaldel on teistsugune olemasolek kui nende loendamatul peegeldustel. Kuid mispoolest teistsugune? Kas selle poolest, et ühed on ainest ja teised lainest? Või hoopis selle poolest, et peegeldus ennast ise ei liiguta, liigutab vaid siis, kui liigub kütünal? Talupojamõistus vastaks lühidalt ja selgelt: üks on kütünal ja teine on peegelpilt — vahe on ju selge, mida siin veel keerutada? Võtame küünlad ära ja kaovad ka peegelpildid; võtame peegelpildid ära, küünlad jäävad alles. See on igati arukas seisukoht ja sellega tulekski vist leppida. Ühtlasi aga ka sellega, et tegelikkuses on nad mõlemad, nii küünlad kui peegeldused, olemas ja selline see maailm on.

Nagu näha, tuli tunnistada, et Kõik, see on tõepoolest kõik. On laud ja on ruum, aga on ka meie tajumus lauast ja ettekujutus ruumist, samuti mälestus neist ja kellegi teise mälestus meie mälestusest. Kas nad kõik on erinevad *miskid*, las jäägugi lõplikult otsustamata. Olulisem on hoopis see, et nad kõik kokku moodustavad selle ülilmiski või Kõige, mis ON.

Milles seisneb Kõige OLEMINE?

Loogiline oleks esimese hooga vastata: paljudes olemasolekutes. Erinevate *miskite* olemasolekut on paljud mõtlejad samastanud mingi liikumisega. Otseselt ruumilisest ümberpaiknemisest on kõnelnud Thomas Hobbes. Platon räägib “saamisest” või tekkimisest, lühidalt öeldes pidevast protsessist. Laozi kõneleb kulgemisest. Kõik see teeb enam-vähem sama välja: *panta rhei*. Kas sama kehtib ka Kõige kohta? See tähendab: milline seos on õieti liikumisel ja OLEMISEL? Et olemisega kaasneb pidev muutumine, tekkimine, lagunemine, kulgmine ja liikumine, see võiks olla empiiriline tõsiasi. Piisab vaid vaadata olemasolevaid miskeid. Liikumine näib olevat OLEMISE kui paljude olemasolekute summa omadus. Ent Kõik ei ole kõikide *miskite* lihtlabane summa, ta on ka midagi omaette, tal on oma olemus. Milles seisneb Kõige OLEMINE?

Vastus: **Kõige olemine seisnebki liikumises.**

Ent siin tuleb rutata rõhutama: kui *miski* puhul on tegu suhtelise liikumisega, siis *Kõige* puhul käib jutt absoluutsest liikumisest. Me võime seda ka maailmalikumiseks nimetada. Olemine on olemas siis, kui on olemas liikumine. Üksainus aatom liigub — ja liikumine on olemas, järelikult on ka Kõik, järelikult on OLEMINE.

Õeldu tugineb järgneval veendumusel. Kui suudaksime ette kujutada, et kogu universumis lõpeb igasugune liikumine, siis peaksime nentima, et mõiste *mateeria* kaotab mõtte. Vähe sellest, ta lakkabki olemast ja see on juba tõsisem asi, sest *mateeria* lakates lakkab olemast ka ruum. See on ju loogiline. *Material* on ulatuvus ja millel on ulatuvus, see on *mateeria*. Kui pole *mateeriat*, pole ulatuvust, järelikult pole ruumi. Nüüd oleme jäänud ilma nii *mateeriast* kui *ruumist* ja raske on *uskuda*, et selles olukorras suudaks alles jääda ka aeg. Ei, kõik need kolm on üksteisest nii lahutamatud, et ei leidu mõistlikku põhjust, miks me peaksime neid eri substantsideks pidama. Tõsi, võib-olla mõnele meeldib arvata, et *mateeria* loob ruumi ja ruum aja; teisele jälle, et aeg loob ruumi ja ruum *mateeria*. Siinkirjutajale meeldib arvata, et liikumine loob nii *mateeria*, ruumi kui aja. Siin kusagil on see Ühtne Väli, mille olemasolus paljud teadlased juba ammu ei kahtle, ainult et nad ei suuda selle võrrandit paberile panna.

Kui eelöelduga nõustuda, siis kerkib vägisi üles küsimus: kas kunagi leidis aset maailma loov ESMALIIGUTUS ja kas oli olemas ka ESMALIIGUTAJA ehk Jumal-Looja?

Küsimus on igati asjakohane *meie kogemuse kontekstis*, kuid maailma loomise ja Kõige Alguse kontekstis niiväga asjakohane ei olegi. Konks on nimelt selles, et “algus” ja “lõpp” on suhtelised mõisted, millel on tähendus vaid juhul, kui miski oli olemas enne algust ja miski jäi alles pärast lõppu. Selle miski suhtes siis miski muu algas või lõppes. Ent kui Kõik algas (või Kõik lõpeb), siis tuleneb juba eeldusest, et ei jää midagi, mis seda algust või lõppu konstateeriks. Võrdluseks: kui üks inimene sünniks merevahust üksikule saarele, siis on võimalik, et talle ei tuleks terve elu jooksul pähe mõtet, et ta kord algas ja et ta kord lõpeb. Tema olemasoleku aeg on tema subjektiivsest vaatekohast võttes IGAVIK. Nii on ka

Kõige seisukohast võttes OLEMISE aeg võrdne igavikuga ja pole mingit algust ega lõppu. (See kõlab nagu parafrasas epikuurlaste kuldsele artlusele: “Kui oleme meie, siis pole surma; kui on surm, siis pole meid. Järelikult ei maksa surma karta — meie jaoks teda pole.”) Ehk nagu eespool sai postuleeritud: olematust ei ole olemas.

Sellegipoolest ei saa me lahti oma kogemuse kütkeist ja tahaksime *nii väga* kujutada ette Kõige algust. Füüsikud on astronoomide mahitusel välja mõlkinud Suure Paugu, mis on mõistagi metafoor. Mis paugust saab kõnelda olukorras, kus ruum oli alles sündimas, samuti mateeria, mis helilainet kannaks. Aga kujund on sellegipoolest kenake, sest juhib tähelepanu sündmuse mastaapsusele. Eespool märkisin, et piisab vaid ühelainsal aatomil liikuda, kui maailm — vabandust, olemine — ongi sündinud. See võib jätta mulje millestki tühisest. Ent püüdkem ometigi nõustuda relatiivsusteooria kõige üldisemate alustega ja mööngem, et ainsa aatomi liigutamine on seesama, kui liigutada *kõike* muud peale selle aatomi. Ergo: maailma loomine on väga ränk vaev ja piltlikult öeldes suur pauk.

Lugeja ehk imestab, miks ma kõnelen maailma (või õieti olemise) loomisest ja vihjamisi ka loojast kui mingist teada-tuntud asjast. See oli meelega. Tegu on ei tea mitmenda usuküsimusega, järjekordse Münchhauseni-trikiga, mille üle ei maksa solvuda neil, kes olemise loomisega maha saanud Jumalat ei usu. Märgin vaid, et neil ei maksaks siis uskuda ka universumi algusse. Nende jaoks, kellele OLEMINE on kõige laiem, absoluutselt kõikeharrav mõiste, ei saa mõtet olla väljendil “olemise algus”. Need inimesed võivad kõnelda vaid igavikust, igavesest olemisest, soovi korral ka igavesest taastulekust. Ent mitte olemise algusest ega, hoidku Jumal, lõpust.

Niisiis meeldib siinkirjutajale uskuda, et ka enne maailma loomist “oli” miski või keegi. On kaugel näha, et verb “olema” on antud seoses kohatu ja kasutusel parema puudumisel. Õigem oleks öelda kasvõi *x-mine* või *...mine*. Tegu on ju olemise-*üle*se substantsiga. Ent eks me pea hoomamatut hoomatava najal kuidagi hädapäraselt ette kujutama (laadis “vari varjub varjus varju”) ja seetõttu panen ette seda hüpoteetilist *...mist* nimetada “olemiseks, mis ei ole liikumine” ehk **jõuks**.

Kas tindipotiloom on olemas?

See aga on peaaegu seesama, millega algab Esimene Moosese raamat: "Alguses lõi Jumal taeva ja maa." See tõsiasi peaks ühtlasi seletama, miks Heinrich Faust Goethe trakteeeringus jõuab lõpuks tõeni järgmises sõnastuses: "Alguses oli tegu." Kui vaadelda Piibli avalauset, siis jääb üle imestada, miks ta selleni jõudmiseks nii palju pead pidi vaevama. Tõsi, Faust mõtles kaua, kas alguses ei olnud mitte jõud. Kui nõnda, siis pidanukski Piibel algama sõnadega "Alguses oli Jumal" ja me võime tõesti esitada küsimuse, miks ta ei alga nende sõnadega. Aga sellepärast, et see, mis oli enne algust, ei olnud olemine; see oli miski muu ja kuidagi teisiti — selle jaoks puudub inimkeeles õige sõna, on vaid see hädapärane **jõud**. Õieti pole sõnal endal häda midagi, aga me ei tohiks öelda, et jõud "oli" enne algust. Ei olnud, sest enne algust ei olnud midagi; olemist ennast ei olnud. Alguses oli tegu — esmaliigutus.

Meie oleme olemise-maailmast. Meie seisukohast pole kõikus kunagi alanud, vaid alati olnud. Ja alati liikunud. Olemine on nagu kallasteta jõgi, mille voolavus ilmneb tema komponentide omavahelises lähenemises ja kaugenemises. Tema eri osad voolavad erineva kiirusega, kusagil tekivad keerised (neid nimetame me enesest-teadlikkuseks), kusagil keerised kaovad ja üle vee pinna kandub kunagise keerise vahujoom — mälestus, mälestuse mälestus. Jõel on üsna ükskõik, kas me tema voolu mõistame või mitte. See on oluline vaid meile endile.

Ja tindipotiloom võib täitsa vabalt olemas olla. Võib, aga kas ka on, on iseküsimus. Ja muuseas — kellest üldse jutt?

LAURI VAHTRE (sünd. 1960) lõpetas 1984 TRÜ ajaloolasena, 1990 kandidaadikraad etnoloogias. Aastast 1992 Riigikogu liige. *Akadeemias* avaldanud artikli "Karskusseltside osast Eesti riikluse sünniprotesssis" (1997, nr 5, lk 957–971).

“VABA EESTI”

Vaba Eesti Võitlusrinde häälkandja

VABA EESTI

Nr. 3 (13) Aprill 1944.

Vaba Eesti Võitlusrinde häälkandja.

Paljunda Vaba Eestit ja levita oma kindlais eestimeelseis sõprus- ja tutvusringes.

Olukorra hinnang

Seisukord rindel.

Eesti meeste tõhusal kaasalöömisel on enamlaste edasitung meie rindel seisma pandud. Alguses edukas punaväe rünnak Leningradist Narva alla, paaniliselt põgenevate sakslaste kannul, on Eesti piiridel vaibunud positsioonisõjaks. Enamlaste löökide alla on nüüd sattunud meie tagala. Okupatsioonivõimude äärmise saamatuse tõttu on venelaste õhurünnakud tekitanud meie linnades, eeskätt Tallinnas, suuri kahjusid, mis vähegi korralikuma õhukaitse puhul oleks olnud mitu ja mitu korda väiksemad.

Kodanike organiseerimine õhukaitseks on saksa asutuste juhtida. Sel alal pole aga midagi ära tehtud peale plakatide üleskleepimise, mis inimesi juhivad kokkuvarisenud, veest täidetud enamlasteaegsetesse “varjendisse”. Ainult tänu eestlasele omasele endaalgatusele ei ole senised õhurünnakud veelgi suuremaid ohvreid nõudnud.

Korrapärase evakueerimise läbiviimisel on enamlaste õhurünnakuil, kui nad neid veel peaks kordama, teravik murtud. Põllumajanduslikul maal,

Algas 9. numbris.

nagu seda on Eesti, ei suuda niisugused kallaletungid rahva elavat jõudu hävitada ega tema kindlat tahet — võidelda oma iseseisvuse ja vabaduse eest — murda.

"Omavalitsuse" võimupiiride "laiendamine".

Ajalehtede ja ringhäälingu kaudu tehti teatavaks, et idaalade riigiminister on otsustanud Eesti ja Läti nn. "omavalitsuste" võimupiire laiendada. Milles see laiendamine seisab, sellest ei lausunud neis teadetes sõnagi. Vastuse leiame aga riigikomissar Lohse kirjas kindralkomissar Litzmanile 10. märtsist s.a. Nr. 110. Seal seisab sõna-sõnalt:

"Ida-alade riigiministri määrus Nr. 401, 402 näeb ette, et kindralkomissarid seadusandlike korralduste avaldamisel kasutaks laialdasemalt kohalikke omavalitsusi. Omavalitsuste tegevus sel alal allub aga kogu ulatuses endiselt kinnitamisele kindralkomissari poolt. Määrused, mille avaldamiseks kindralkomissar oma nõusolekut kavatseb anda, tuleb õigeaegselt esitada minule heakskiitmiseks. Põhimõttelist laadi ja poliitiliselt või majanduslikult tähtsad korraldused esitan ma nagu seninigi igakordselt loa saamiseks härra riigiministrile".

See ongi siis see omavalitsuse võimupiiride laiendamine, mida saksa propaganda esitab kui näidet saksa riigi tarkusest.

See sakslaste uus propagandavõte on sama odav laadatrikk, nagu igasugune talude, majade ja ettevõtete "tagasiandmine", millised varandused kogu aeg seaduslikult on kuulunud nende omanikele. Kahetsemisväärt on, et selleks korraldatud aktusel mõned eestlased tänust nõretavaid kõnesid peavad. See on hoop näkku meie rahva õiglustundele.

Nende pettusvõtete varjus ajavad aga saksa kuldfaasanid-tagalakangelased siin oma musta äri, varastades Eesti riigi ja rahva varandusi ning — haakrist rinnas — tüssates ka natslikku režiimi kõige häbematul kombel. Nad saavad lisaks summadele, mida nad Saksa riigiametnikena siin hangeldamisega kokku ajavad, veel mitmekordse palga ja rikkaliku varustuse ning toidunormi. Seejuures on enamuses nende tulud riigimaksudest vabad.

See pole üksikute omavoli. See on natsliku riigi süsteem igas eluavalduuses maa pärisrahvast alla suruda ja natse igati soodustada. Suur-Saksa rahaministri hiljutises määruses, mille järgi Ida-aladel töötavad sakslased maksudest vabastatakse, on see esimeses paragrahvis lausa välja öeldud (vt. Mitteilungsblatt des Reichskommissars für das Ostland Nr. 7, 18.3.44.): "Sakslust tuleb Ida-alal ka maksukorralduste kaudu kindlustada ja soodustada."

Praeguses olukorras on eesti rahvas võitlemas oma maa piiridel koos saksa sõduriga. Kuid meie hoiak natsliku okupatsioonivõimu suhtes jääb endiseks. Saksa nats on meie sama võõras kui verine bolševik.

Meie võitluse lõppsihiks on ja jääb vaba iseseisev Eesti.

Need on põhjused, mis ühendavad kõiki poliitiliselt mõtlemaid eestlasi.

Meie seisukohad.

1. Demokraatlik Eesti Vabariik ärkab uuesti ellu ainult oma rahva visa vabadusvõitluse tulemusena, milles iga mees ja naine peab tundma end vastutava võitlusüksusena ja milles peavad üksmeelselt liituma kõik eesti rahva aktiivsed jõud, kantud vääramatust õigustundest ja murdmatust tahtest — Eesti iseseisvust tagasi võita.

Vabanedes Eesti Vabariik jätkab oma tegevust 1937. aasta põhiseaduse alusel, mis peab tulema ausalt rakendamisele demokraatlikus vaimus ning mille faktilisele demokratiseerimisele ja kohaldamisele uutele oludele tuleb asuda otsekohe esimesel võimalusel.

Ükski eestlane ei saa lugeda end õiguslikult vähimalgi määral seotuks ebaseaduslikult võõra okupatsioonivõimu vägivalllaga loodud ENSV-ga ega tema dekreetidega ja korraldustega.

Viimaste seaduslikuks tunnistamisega Saksa okupatsioonivõim on omakorda sõandanud bolševistlikult üle võtta kõik Eesti Vabariigi varandused ning bolševike poolt natsionaliseeritaks kuulutatud kui ka nende poolt elajalikult küüditatute Eesti kodanike varandused. Eestlaste euroopalik õigustunne ei saa kunagi kummagi okupatsioonivõimu seadusvastaste tegudega ja korraldustega nõustuda ega leppida.

Meie suhtumine Saksamaasse ja Nõukogude Liitu põhineb meie vabadusvõitluse ja eesti rahva olemasolu ning tuleviku kindlustamise huvidel.

Eesti rahvas kuulub oma saatusega ja tahtega demokraatliku Euroopa külge ning suunab kõik oma püüded ning abi- ning õigusesaamise lootused sinna.

Olles raskete kaotustega ja kirjeldamatute kannatustega läbi elanud vene bolševike alatu ja julma hirmuvalitsuse nende okupatsiooniajal 1940–41. a. ja olles veendunud, et natslik Saksamaa ei saa tulla Euroopa valitsejaks ega suuda seepärast teostada ka oma ilmnenuid hävituskaatsusi eesti rahva suhtes, — püsime kindlas teadmises, et suurim oht, mis eesti rahvast praegu ähvardab, on uue bolševistliku okupatsiooni võimalus, mille alla eesti rahvas nüüd lühima aja jooksul paratama-

tult hävineks. Ükski sõnaline korralekutsumine väljaspoolt ei suudaks bolševikke enam takistada.

Seepärast on eesti rahvas sunnitud nüüd aktiivselt toetama Saksa armee võitlust vene bolševikega meie kodumaa piiridel. Eesti rahvas saadab oma pojad sellele rindele, et nad jääksid seal seisma ka siis kui sakslased peaksid taganema või bolševikega jälle kord kokku leppima, nagu see toimus meie ja meie naabrite arvel 1939. a.

Sealjuures ei tunnista meie mingisugust maailmavaatelist ega poliitilist liitu ega koostööd natsliku Saksamaaga ega ole nõus temale mingit abi pakkuma muudel rinnetel.

3. Resoluutselt eitavalt suhtume kohalikku Saksa okupatsioonivõimusse ja tema poolt ametisse seatud, enamikus Saksa riikkondsusega pooleestlastest juhtivasse allasutusse, mida sisuliselt ja juriidiliselt õigustamata, ainult eesti rahva ning välisilma petmiseks kutsutakse eesti keeles "Eesti Omavalitsuseks" (saksa keeles "Verwaltung"). Tõelise rahvusliku omavalitsusega ei ole sel asutusel tõeliselt midagi ühist peale eksitava nimetuse. See asutus aitab kõigiti kaasa Eesti Vabariigi matmiseks, eesti tööliste ja põllumajanduse hoolimatuks kurnamiseks okupatsioonivõimu poolt, lugupeetud eesti tegelaste mustamiseks, Eesti varanduste võõrandamiseks ja tema territooriumi koloniseerimiseks sakslastega ning Eesti rahva muutmiseks selgrootuks, härrasrahvale kuulekaks pärismaaliseks alamrahvaks.

Okupatsioonivõimu eestivaenulike landesveerlike püüete, pettuste ning ahnitsemiste paljastamine ja neile kõigiti vastutöötamine on iga teadliku eestlase ülesanne. Nendele võõrastele püüetele ja pettustele kaasaaitamine on eesti rahva reetmine. Iseäranis tuleb olla valvel okupatsioonivõimu ja tema "omavalitsuse" nende algatuste suhtes, mis on suunatud eesti rahva selgroo ja tema iseteadvuse murdmiseks (poliitiline ajakirjandus), tema meelitamiseks rahvussotsialistlikele eksiteedele (sakste loodud noorsoo-, kutse- ja muud organisatsioonid) või eesti rahva õiguste ja varanduste omandamiseks (GmbH-d jt.). Täiesti hukkamõistetav on eestlaste kaasatöötamine neis saksa asutistes, mille ülesandeks on Eesti Vabariigi ja eestlaste varanduste ülevõtmine või sakslaste väevõimu maksmapanek (LO Gemeinschaftsbank jt.), kusjuures kaasaläinud eestlaste nime kasutatakse söödaks ebateadlikule petetud rahvale.

4. Tunnustame prof. Uluotsa poolt avalikult esitatud ja eesti rahva siisetundes juurduvatel motiividel meie sõjaliste jõudude mobilisatsiooni vajadust Eesti piiride kaitseks idast sissetungiva vaenlase vastu.

Kuid selle mobilisatsiooni teostamine on omandanud lubamatu kuju. Oma töö juurest ja Omakaitsest suurel hulgal ärakistud mehed on jäänud juba ligi kaheks kuuks enamikus väljaõppesse rakendamata ja varustamata. Lubamatult on üht osa neist sunnitud astuma "vabatahtlikult" natslikesse SS-üksustesse või on pillutud vähemate rühmadena laiali saksa väeosadesse ja paljud noored ohvitserid on saadetud Saksamaale SS sõjalistesse parteikoolidesse väljaõppele. Sellest näeme, kuis oma rahva võimuta on ülimalt raske organiseerida oma sõjaväge oma piiride kaitseks.

Kuni poliitilise olukorra parandamiseni peavad mobiliseeritud ja eesti väeosad olema kantud meeste endadistsipliinist ja südames antavast vandest eesti rahvale ja Eesti Vabariigile. Igasugused muud võõra võimu poolt väljapetud või surve alla võetud töötused on eestlasele tühi.

Mobiliseeritud ja vabatahtlikud on eesti rahva poolt kutsutud ainult oma piire kaitsma ja on kohustatud end rakendama ainult selleks. Kõigile teissugustele käskudele ei tule alistuda. Eriti milgil tingimusel ei tohi lubada meie mehi rakendada ühinenud lääne demokraatiate vastu võitlemiseks ega ka mitte politsei teenistusse Saksa poolt okupeeritud maades või Saksas endas. Kes seda ise teeb oma vabal tahtel, on seega hakanud Saksa palgasõduriks ega seisa oma kodumaa teenistuses.

5. Sellest ajast kui sõjarinne on nihkunud Eesti piirile ja Eesti põhiseadusliku võimu esindaja on kutsunud eesti rahvast mobiliseerima Eesti piiride kaitseks. Idas, on meie ja Soome rahvaste vahelised hõimusuhted omandanud senisest reaalsema, saatuslikuma ja tõelise relvavendluse kuju. Mõlemad rahvad on eluliselt huvitatud, et Soome lahe põhja- ja lõunakaldale mõlema vabariigi piirides ei pääseks ühine vaenlane — bolševistlik Vene. Tuleb teha kõik võimalik, et see mõistmine saaks üldiseks mõlemal pool lahte ning et Soome poolt nüüd ka tema enda huvides mõjuvalt kaasa aitaks, et eesti rahva kui siinse ainsa ustava piirikaitseja ajakohane relvastamine ja oma piiride ning tagala kaitseks rakendamine teostuks viivitamatult ja mõlema huvidele vastaval kujul, saksa landesveerlikest kõrvalmõjudest eksitamata.

Kui ühel või teisel põhjusel Saksa peaks jälle nagu 1918. a. avama ida piirid bolševikele, siis jääme lootma oma vägedele kiiret tõhusat abi põhjast, samuti ka kaasabi elanikkonna, naiste ja laste ajutiseks evakueerimiseks, et nad ei jääks bolševike mõrvarlikele jõukudele jalgu.

6. Sakslaste ja nende käsilaste poolt plaanisetavate eesti rahva kultuuriliste ning aineliste varade meie kodumaa piiridest evakueerimise nime all väljaviimise vastu tuleb kõigil aktiivselt välja astuda ja seda kõigi võimalike vahenditega takistada. Ülikoolide, muuseumide[,] uuri-

misinstitiutide varad, tehaste seaded ja materjalid, valmiskaupade laod, põllumajanduslik inventar ja varad, eriti tõumaterjal, loomad, vili jne. — kõik see kuulub eesti rahvale ja seda kaitseme koos Eesti territooriumiga viimase võimaluseni.

Hävitamise eest pommitatavates linnades, kus okupatsioonivõim on järjekordselt näidanud oma mujal varem ilmnenu saamatust linnade kaitsmisel tule ja rüüstamiste eest, tulevad meie varad viia sügavamale tagalasse maale, kus need on eesti rahva enda hoida ja valvata. On tõsi-seid põhjusi kartuseks, et Saksamaale viiduna jääksid need varad eesti rahvale samuti kadunuks nagu oleksid nad sõjas hävinud.

7. Nõukogude Liidu aladelt sakslaste poolt sunni viisil evakueeritud või nendega kaasatunud ja üle meie maa laialipaigutatud venelased, enamikus varjamatult bolševistlikult meelestatud, samuti sakste poolt relvas-tatud sõjavangid on osutunud eestlasile vaenulikuks ja kahjulikuks ele-mendiks, mis segastel aegadel ähvardab kujuneda meie tõsiseks ohuks. Nõuame, et sakslased selle rahvastiku siit kiires korras ära viiks. Vas-tutus nende inimeste saatuse eest lasub täiel määral sakslastel.

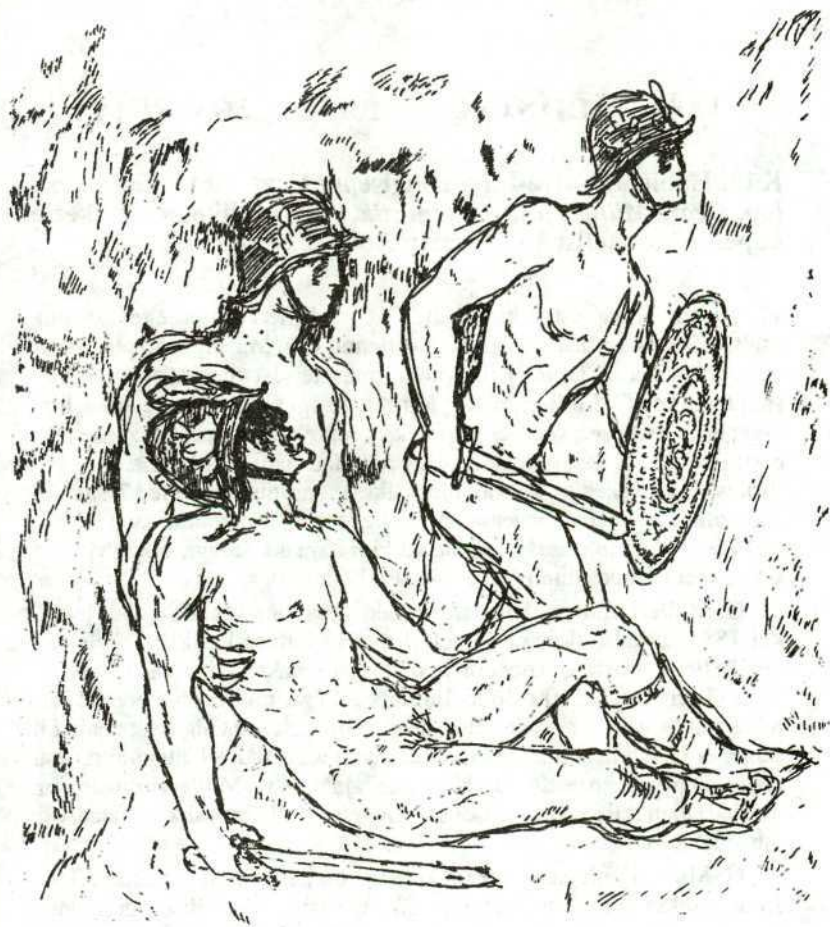
8. Niihästi Eesti Vabariigi iseseisvuse tagasivõitmisel ja täie tunnustuse nõutamine Läänedemokraatialt kui ka meie tuleviku kindlustamiseks on oluline, et lisaks meie nii väga tähtsaile sidemeile vennasrahvaga ja teiste Põhjamaadega kujuneks alaliseks ja kindlakujuliseks omavaheline kohustav side ka Balti rahvaste vahel, mida mõlemad meie vaenulised okupandid on püüdnud kõigiti takistada ja mis ka varem edenes visamalt, kui see kõigile kolmele oleks olnud kasulik.

Selle püsivalt tiheda sideme loomiseks Eesti, Läti ja Leedu iseseisvate demokraatlike vabariikide vahel, mille kuju on veel lahtine, on vaja algusest peale luua eeldused. Ühiste huvide tunnustamise kõrval on vajalik üksteise püüete ja eluliste huvide austamine ja arvestamine, üks-teise arvel teenimatust kasusaamisest keeldumine ning ühiste lähedate sõprade soetamine, vältides oma poliitikas kõike, mis võib mõnd liitlast mõne ühise sõbraga konflikti kiskuda.

Need on silmapilgu käsud, millest end oma tegevuses ja võitluses laseme juhtida.

VABA EESTI VÕITLUSRINNE.

(Järgneb)

ENDEL KÕKS. Sõdalased. (1938)

ARVUSTUS

VAATEVÄLJAS GEORG MÜLLERI SÕNAVARA

Küllü Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop. *Georg Mülleri jutluste sõnastik.* (Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 12.) Tartu, 2000. 520 lk.

17. sajandi silmapaistva kirjamehe Georg Mülleri elu ja tegevust ning osalt ka keelekasutust on viimati käsitleanud Uku Masing raamatus *Eesti vanema kirjakeele lood*.¹ Erinevalt mitmest teisest uurijast eitab U. Masing täielikult G. Mülleri saksa päritolu. Kuigi G. Mülleri eesti keel on vigane, ei näita see veel, et ta poleks sünnipäraselt eestlane. Koelligi eesti keel 1535. aasta katekismuses pole laitmatu, kuid tema eesti päritolus ei kahtle keegi. Vaevalt oleks ükski sündinud eestlane 17. sajandi algul olnud võimeline panema oma kõnekeelt kirja paremini kui G. Müller. Lisaks leidub piisavalt tõendeid kinnitamaks sedagi, et G. Mülleri saksa keel polnud sünnipärase sakslase kõnekeel.²

G. Mülleri nimi sai laiemalt tuntuks juba möödunud sajandi lõpul, kui 1884. aastal tuli päevavalgele tema 39 jutluse käsikiri. Selleleidis Tallinna arhivaar Theodor Schiemann raeakte korrastades. Need G. Mülleri aastail 1600–1606 Tallinna Pühavaimu kirikus peetud jutlused publitseeris 1891. aastal Villem Reiman.³ Juba algusest peale oli selge, et G. Mülleri jutlused moodustavad ainulaadse lähtepunkti eesti keele ja kirjanduse teadusliku kirjelduse ajaloos. G. Mülleri jutlustest on uurijad enam kui saja aasta jooksul ammandanud ainestikku erilaadseks uurimistööks.

G. Mülleri jutluste sõnavara koostist on käsitleanud ennekõike Paul Ariste (saksa laensõnad), Helme Tõevere (fraseoloogilised germanis-

¹U. Masing, *Eesti vanema kirjakeele lood*. Tartu: Ilmamaa, 1999, lk 135–238.

²Vt ka P. Alvre, Uut eesti vanema kirjakeele alalt. — *Keel ja Kirjandus*, nr 4, 2000, lk 298.

³V. Reiman, *Neununddreißig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606*. (Verh GEG XV.) Dorpat, 1891.

mid) ja Arvo Krikmann (fraseoloogilised elemendid).⁴ Liis Tohver on lisaks eestikeelsele tekstiosale läbi töötanud ka G. Mülleri jutluste saksa- ja ladinakeelsed tekstikatted ning eri autorite rohked tsitaadid.⁵ Peale otseste piibli tsitaatide on ta kindlaks teinud antiikautorid, poliitikamehed, kirikusad ja pühakud, luterlikud teoloogid, kelle mõtteavaldusi G. Müller jutlustes kasutab. Neist järeldub, et G. Müller on olnud oma aja kõige targem ja haritum jutlustaja Eestis. Saanud hariduse Saksamaal, oli ta läänelise orientatsiooniga hingekarjane, kes oli kodus omaaja homileetilises kirjanduses ja kelle isiklik raamatukogugi oli tähelepandavalt suur (110 eksemplari mitmesuguseid teoloogilisi teoseid, kalendreid, kosmograafiaid jm).

G. Mülleri 39 jutluse sõnavara tühjendav käsitlus on seni puudunud. Seda on aga vaja nii eesti kirjakeele sõnade esmaesinevuste registreerimiseks kui ka vana kirjakeele sõnaraamatu tarvis ja kirjakeele ajaloo iseloomustamiseks. Raamatu autorid märgivad, et sõnastiku väljaandmise eeltöök oli arvutiandmebaasi loomine, millest pidi välja kasvama elektrooniline sõnastik, mis on kavas teha kättesaadavaks ka Internetis (lk 16). G. Mülleri jutlused on kirjutatud gooti kirjas, V. Reimani publikatsioon trükitud aga fraktuuris. Nõudlikuks ja aeganõudvaks tööks osutus jutluste originaalkäsikirja ja V. Reimani väljaande põhjal koostatud arvutivariandi võrdlemine. Erinevused puudutasid kõige enam kokku- ja lahkukirjutamist, suurt või väikest algustähte ning mõnede tähtede äravahetamist, üksiksõnade vahelejätmist jm (kokku umbes 600 ebatäpsust). Pärast vajalike paranduste viimist arvutisse võivad nüüd autorid väita, et "praegune arvutivariant ja selle põhjal avaldatav sõnastik toetub originaalkäsikirjale" (lk 16). G. Mülleri märksõna on illustreeritud enamasti vaid ühe näitelausega ja ülejäänud tuleb leida arvuti andmepangast. G. Mülleri jutluste sõnastik on ühistöö, mis on valminud Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli vana kirjakeele uurimiserühma liikmete poolt. Olemuselt on see autori- ehk kirjaniiskusõnastik, mis sisaldab kõik G. Mülleri tekstis leiduvad sõnad koos esinemissagedusandmetega ja sõnakujudega. Sõnastikus on 1803 põhi- märksõna, 457 viitemärksõna ja 99 379 sõnet. Sõnastiku järel paiknev indeks haarab kõik G. Mülleri jutluste sõnad koos viitega raamatu

⁴P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B 46:1.) Tartu, 1940; H. Tõevere, Fraseoloogilistest germanismidest Georg Mülleri jutlustes. — *Keel ja Kirjandus*, nr 8, 1968, lk 473 jj; A. Krikmann, Fraseoloogilisi elemente Georg Mülleri jutlustes. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, 1962, lk 144 jj.

⁵L. Tohver, Lääne-Euroopa kajastusi Georg Mülleri jutlustes (1600–1606). — *Eesti Kirjandus*, nr 1, 1935, lk 6 jj.

põhiosas leiduvale märksõnale. Sõnastiku kasutajat püüavad abistada mitmesugused selgitused sõnavaliku, G. Mülleri eripäraste grafeemide, sõnaartiklite struktuuri, illustreeriva materjali, viidete, sõnaloendi struktuuri jm kohta.

Järgnevalt mõningaid tähelepanekuid G. Mülleri kireva keelekasutuse kohta, silmas pidades nii sõnade tähendust kui ka nende vormielemente.

Hilise keskaja Tallinnat peetakse põhjendatult linnaks, kus kitsaste müüride vahel ning aguliteski elas tihedas naabruses eestlasi, sakslasi, rootslasi, soomlasi, venelasi, vähemal määral ka taanlasi ja võib-olla muudegi rahvaste esindajaid. G. Müller oli kahtlemata mitmekeelne nagu paljud teisedki tallinlased. Üllatab ainult, et tema jutlustes pole ühtki rootsi keelest tulnud laensõna. Täiesti ootuspärane on aga alam-saksa laenude suur hulk tema keelepruugis. Nende puhul pole alati kerge otsustada, kas nad olid üldiselt kasutusel või on tegemist toorlaenude *resp.* G. Mülleri idiolektiga. Ainult üks kord esinevate saksa *aber* 'aga' ja *nicht* 'mitte' puhul on pilt selge, kuid seda pole võimalik sama kindlalt väita vormi *und* 'ja' kohta, millel on 49 esinemust. G. Mülleri keelepruugile on tüüpiline *ninck* 'ning' (4575 juhtu), mille kõrval märksa harvemini esineb ka *ja* (251).

Võib arvata, et G. Mülleri ajal olid eesti keelde kindlalt juurdunud juba sellised suure kasutussagedusega saksa laenud, nagu *amet* (33), *apostel* (76), *evangeelium* (32), *katekismus* (15), *kool* (18), *lust* (17) (vrd *lust-aed* 'paradiis'), *maalima* (10), *meister* (16), *märkama* (9), *paavst* (25), *sant* (10), *summa* (18), *troost* (47), *truu* (10), *trööstima* (19), *tund* (24), *tükk* (33), *türann* (9), *vaarao* (11), *vaht* 'valvur' (12), *valsk* 'vale, võlts' (17), *värss* (63). Verbi *teenima* (10) kõrval on veel ülekaalus prefiksiline *vorteenima* (24) (vrd asks *vordēnen*). Otsene toorlaen on *vordenst* 'teenistus'. Eraldi märgitagu *selskop* 'selts' (15), vrd asks *selschop*, *seltschop* 'Gesellschaft'. Liitsõnast *pokihus* 'rõugehaigla' pais-tavad veel selgelt läbi asks *pocke*, *poche* 'Blatter, Pustel' ja *hūs* 'Haus'. Saksa keele päritoluga on ka *vunn*, kuid sellele on jäänud sõnastikus lisamata tähendus 'sõim'.⁶

G. Mülleri keelepruugile on omased mitmed arhailise värvinguga sõnad, mis hiljem on keelest kadunud või mille häälikuline kuju on suuresti teisenenud või ka tähendus muutunud, nt *ainu* 'ainult', *ava* 'avali, lahti; avalik', *auvo* 'au', *haigedus* 'haigus', *hapmasti* 'pahasti',

⁶Vrd P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad, lk 82: *vunn* 'sõim' < as. *wunde* 'Wunde'; häufige Versicherungs-, Bethuerungsformel', *samme de vyf wunden godes, summer gotts wunnen* jne.

henesa 'enese', *higima* 'higistama', *hivu* 'ihu', *hivulik* 'ihulik', *hom-selt* 'homme', *häbedus* 'häbi', *häbetama* 'häbenema', *hüüs* 'vara, rikkus', *ilmatallus* 'maailm, manner', *isatumad lapsed* 'vaeslapsed', *keskis* 'koos', *kogunis* 'kõik, kogu', *kuitao* 'kuidas', *kumb* 'kes, mis', *kunstlik* 'osav', *kurbus* 'ka: kurb', *kurt* : *kurda* 'kurt', *luulma* 'arvama', *lähüt* 'lähedal', *mainitama* 'manitsema', *mõtlus* 'mõte, kavatsus', *möödavarsi* 'varsti', *naispool* 'naine', *nägu* 'nägemine', *ojendama* 'ulatama, sirutama', *osama* 'tabama', *paimendama* 'karjatama', *perra* 'järele, järel', *poolkolmat* 'kaks ja pool', *pühastus* 'pühadus', *ristikogu* 'ristikogudus', *silmapilkmine* 'silmapilk', *sundima* 'kohut mõistma', *sundimine*, *sundimus* 'kohtumõistmine', *sõge* 'pime', *sõgedus* 'pimedus', *tahtmas* 'sinu tahtmine', *tao* 'tava', *teisitao* 'teisiti', *toddine* 'tõene', *toivotama* 'tõotama', *toivotus* 'tõotus', *tänis* 'tänaseni', *umbmõistnik* 'mõistmatu', *vahelt* 'vahel, mõnikord', *vaid* 'aga', *valatama* 'vaatama', *valetelema* 'valetama', *valu* 'valgus' (ka *kuuvalu* 'kuuvalgus'), *valvuma* 'valvama', *vediksed* 'veised', *vereraig* 'haav', *viimselt* 'viimaks', *vähel haaval* 'vähehaaval', *äranis* (*erranis*) 'eriti, vaid', *ühte* 'kokku' (nt *ühte tulema* 'kokku tulema'), *ühtlasi* 'ühtviisi'.

Sõna *hüüs* kohta märgitagu veel eraldi, et see oli teistelgi 17. sajandi kirjameestel tavaline. Ainult viljaparisniku poeg H. Stahl kasutas kõikjal vaid *vili-sõna*, mis mõnikord viis otseste tobedusteni, nt *huckas erra keick omma wilja* 'verbrachte all das seinige auff'.⁷

Adverbi *suta* (*kõiksuta* 'kõik koos, korraga') tõlge pole ilmselt kõige õnnestunud; pigem juba 'väga (sehr)', nagu näeme seda Wiedemanni grammatikas.⁸ G. Mülleri tekstikatkend *Meje olleme keick/suta teuws Pattu* näitab samuti, et *suta* on sõna *teuws* laiend ('me oleme kõik väga täis pattu').

Eitusverbi rudimentidena viljeleb G. Müller vorme *eb* (1276), *is* (47), *ewat* (26), *emne* (1), *emmi* (1), *ep* (1) (*meje emme taha* 'me ei taha' jt). Põhiverb on aga sageli saksapäraselt pöördelõpuline: (me) *eb olleme*, (te) *eb tahate*, (nad) *eb tachtwat*. Eituspartikkel *mitte* (vrd sm (*ei*) *mitään*) oli hiljemalt 17. sajandi alguseks saanud oma praeguse kuju.

Laensõnadestki pole mitmed ajaproovile vastu pidanud. Nimetagem siinkohal mõningaid G. Mülleri leksikat iseloomustavaid sõnu: *blöömi-*

⁷U. Masing, Eesti vanema kirjakeele lood, lk 292; vt ka P. Alvre, Vana kirjakeele *hüüs* ~ *hüis*. — *Emakeele Seltsi aastaraamat* 23, 1977. Tallinn, 1978, lk 11 jj.

⁸F. J. Wiedemann, *Grammatik der ehstnischen Sprache*. St.-Petersburg, 1875, lk 541. Vt ka P. Alvre, Zu *subi* und *suda* ~ *sutta* aus der altestnischen Schriftsprache. — *SFU*, XVIII, 1982, lk 23 jj.

kene 'lilleke', *günnima* 'soovima', *heilant* 'õnnistegija', *hühler* 'silma-kirjateener', *kaarman* 'voorimees', *köstlik* 'kallis', *mükkama* 'ehtima', *pannine* 'patune', *preedikstool* 'räästool, kantsel', *püssike* 'karbik', *püüt* 'saak', *rihtsnöör* 'juhtnöör', *skeemel* 'pink', *toh* 'ometi, siiski', *un-reht* 'vale, ebaõige', *viss* 'kindel', *ärvima* 'pärima'. Seevastu G. Mülleri alamsaksalaenuline *kek* 'narr' kajastub isegi 1999. aasta õigekeelsussõnaraamatus (lk 279), olles ühtlasi tuletusaluseks verbidele *kekama* ning *kekutama*.

G. Mülleri keelekasutust iseloomustab sage sõnapaaride ja -ridade viljelemine, millega ta kas kõrvutab või vastandab mõisteid. Sidesõnaks on enamasti *ning* (*ninck*), harvemini *ehk* 'või'. Sellised fraseoloogilised nagu muudki sõnaühendid on sõnastikus toodud vastava märksõnaartikli lõpus. Suure esinemissagedusega on niisugused tänapäevalgi tuntud ütlushed, nagu *hända ninglehk viletsus* (60), *ihu (hivu) ning hing* (21), *liha ninglehk veri* (42), *rist (ning) viletsus* (38), *taevas ninglehk maa*. G. Mülleri keel on rikas ka mitmesuguste metafoorsete kujundite poolest, nagu *jumal paraku* (algselt 'parandagu, aidaku') (8), *kõigest südamest* (35), *kaela peale läkitama* 'karistuseks saatma' (8) jt.

Kuradit märkiv rikkalik sõnavara on üldiselt fraseoloogilise värvinuga. Kasutussageduselt on esirinnas *kurat* (55) ja *kõhnret* (*Kochnret*) (34), harva esinevad *põrgukaru*, *põrgukoer*, *põrgukull*, *põrgu must kaaren*, *põrgu vana madu* ja *põrgu noodamees*.

Sõnastiku näitelauseste või -katkendite lugemisel torkab silma ka mitmeid tänapäeva keeleuususelt erinevaid grammatilisi vorme. Sõnalõpu *-n* oli eesti keelest kadunud juba enne G. Müllerit. Tema keelepruugile on omased vaid üksikud *n*-lõpuga genitiivid, nt *pattuden* (mille kõrval ka *pattude*), *taiwasen* 'taevase', *Wymssenpeiwa* 'viimsepäeva', *eiken* 'õige', liitsõna *söömanaeg* (*sen Wymse Ochto sömanayal*). Genitiivi *-n* on paremini säilinud pronomeneis *see* ja *mis* (*mea*), kusjuures *p* ees on *n* assimileerunud *m*-iks, nt *sen Mehe* 'selle mehe', *semperrast* 'seepärast', *Minck sarnatzel kombel* 'missugusel kombel', *Minckperrast* 'millepärast'. Viimati mainitu paralleelvormi *mincks perrast* pole G. Müller kasutanud, kuid seda on viljelnud nii H. Göseken kui ka J. Gutsclaff. Konsonantühendi *nks* lihtsustumine on andnud tänapäeva vormi *mikspärast*, millel pole lihtküsisõnaga *miks* tegelikult midagi ühist.⁹

Possessiivsufiks, mis kunagi olid käänevormide koostisosaks, G. Mülleri keeles enam ei kajastu. Ainsaks erandiks on *sinu Tacht-*

⁹P. Alvre, Mis käändes oli *miks* sõnas *mikspärast*?: Keeleajaloolisi mistselle (I). — *Keel ja Kirjandus*, nr 8, 1987, lk 488 jj.

mas 'sinu tahtmine', mis sellisena leidub ka Wanradti-Koelli katekismuses. Rudimendina tuleb *s*-element siiski veel esile adverbides *aikas* 'aga', *eales* 'iaal', *ielles* 'jälle', *wallis* ~ *wallales* 'lahti' ja *vxpeines* (< *-päinäsä*) 'üksnes', arvatavasti ka instruktiivse lähtega vormis *ifekesckes* (< **-keskensä*) 'isekeskis, omavahel' ning essiivse päritoluga *iferranes* (< *-äränäsä*) 'iseäranis'; sama lähtega on ka üksikult kasutatav ning sidesõnaks kujunenud *erranes*, *erranis* 'vaid'. Ka adverbi *parahilles* (*parrahillas*, *parrahellis*, *Parrahelles*) 'praegu' puhul ei saa mööda minna kunagise possessiivsufiksilise adessiivi olemisest sõnas *paras* (**parahellansa*, **parahallansa*).

Verbivormistikku iseloomustavad mitmed paralleelvormid, nagu *olen* ~ *ole*, *piddan* ~ *pean*, *astwat* ~ *astuwat*, *hüppas* ~ *hüppis* jt. Lihtminevikus esineb tänapäevasest keelest rohkem *i*-tunnusega vorme, nt *nuchtlin* 'nuhtlesin', *sündi* 'sündis'. Topelttunnusega imperfekt on G. Mülleril küllaltki tavaline: *piddisime* 'pidasime', *langis* 'langes'. Käskivas kõneviisis viljeleb G. Müller nii **ko-* kui ka **ka-*tunnust. *-ku(t)* ja *-ko* esinevad ainsuse 3. pöördes (*Jumall awitakudt* ~ *awitako*), *-ka(t)* ainsuse 3. ja mitmuse 2. ning 3. pöördes, *-ket* kõigis mitmuse pööretes (*Opket ninck mainitzekat hend isse* 'õppige ja manitsege end ise' jt). Sise- ja lõpukaoliste verbimuudete näidetena esitatagu siinkohal vormid *kargkma* 'kargama', *kargknut* 'karanud', *tous* 'tõusis', *lask* 'laskis', *tacht* 'tahtis', *tws* (< **tunsi*) 'tundis'. Tähelepanu väärib ka verbi *tundma da*-tegevusnime konsonanttüveline vorm *tutta* (< **tunt-tak*), mida veel mõnedes murretes hiljaaegu piiratult kasutati.

G. Mülleri tarvitatud adverbide hulgas torkab silma *sti-*, *ste-*, *st-lõ-*puga määrsõnade suur hulk. Nende seas on ka nihkunud tähendusega vorme, mida tänapäeval enam ei kasutata: *armasti* 'armsasti', *harvasti* 'harva', *pigemasti* 'pigem', *hapmasti* 'pahasti', *vagasti* (*waasti*) 'vagalt', *vägasti* (*weikasti*) 'väga', *rasedasti* 'raskelt, vaevaliselt', *ligimasti* 'lähemale', *tasasti* 'tasa', *kebjasti* 'kergesti'. Küllaltki sageli esitab G. Müller keskvärdevormi algvärde tähenduses: *heldemasti* 'heldelt', *hirmsamasti* 'hirmsasti', *iulkemasti* 'julgelt', *kebiamasti* 'kergesti', *kibbedamasti* 'kibedalt', *rickamasti* 'rikkalikult', *selgkemasti* 'selgelt', *roymsamasti* 'rõõmsalt' jt. Väärib märkimist, et *mini*-elemendiga vorme G. Müller ei tunne, ainult *parrembasti*, *parrembasty* 'paremini'.

Raamatu koostisosade kohta mainitagu lõpuks veel seda, et mahukale põhiosale (lk 31–436) järgneb 71 leheküljel sõnaloend G. Mülleri ortograafias. Raamatul on kolm lisa: esimene neist tutvustab G. Mülleri 9. jutlust, teine lisa annab samast jutlusest G. Mülleri käekirja näite ja kolmas lisa avab lugejale sõnaartikli struktuuri skeemi. Viimasega on mõistlik tutvuda põhjalikumalt juba enne raamatu kasutamist; see oleks-

ki paremini sobinud raamatu algusse, kus antakse näpunäiteid sõnastiku kasutajale.

Georg Mülleri jutluste sõnastiku ilmumist tuleb kõigiti tervitada. See pakub uurijaile uusi võimalusi 17. sajandi kirjakeele peensustesse süvenemiseks.

Paul Alvre

MÄLESTUS MEELDIVAST ISIKSUSEST

Inno Salasoo. *Linad ja takud*. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 1998. 420 lk.

Ehk oleks kõige õigem öelda, et tegu on mälestusteraamatuga, mille on oma isast kirjutanud poeg, kasutades isa päevikumaterjale ja isiklikke, intiimsemat laadi mälestusi. See raamat mõjub iseäralikult ehk selle tõttu, et poeg on tahtnud olla ühtaegu teeskluseta avameelne ja siiski oma vanemate põlvkonda üldistavalt kirjeldada. Ta ongi sellega toime tulnud, ehkki teost ei saa küll nimetada mingiks kirjanduslikuks meistritööks. Seda raamatut tasuks üldhariduse mõttes lugeda dokumentaalsuse tõttu, ent *dr. pharm.* Hugo Salasoo (algself Sogenbits, 1901–1991) isiksus on ka iseenesest kõitev. Tema suurim panus eesti vaimuella on ilmselt peaaegu ainuisikuliselt ülestõõtatud Eesti Arhiiv Austraalias, mille jäädvustavat ja süstematiseerivat rolli peetakse väga oluliseks.

Hugo Salasoo sündis ajajärgul, mil pandi alus meie oma haritlaskonna järjepidevusele. Otse loomulikult kasvas ta vaesest perest alaealiseks leivateenijaks, ainult et ta intelligents võimaldas tal seda leiba teenida apteekriõpilasena Kivisilla apteegis, mitte turbarabas. Väga noorelt iseisvununa lootis ta vaevalt akadeemilistesse kõrgustesse pürgida, ent nii see ometi läks. Omaaegne apteek oli küll ilmselt üks müstiline paik, kus töötasid koos eri rahvustest inimesed (eestlased, sakslased, venelased, juudid, lätlased ja ka päris ilma rahvusliku identiteedita inimesed) ja kus meeste ja naiste vahel valitses suisa demokraatlik võrdsus. Apteek oli väga turvaline koht noorukile elu alustuseks, sest sellesse tsunfi kinnistununa polnud enam ohtu leivata jääda. Apteegist sai nooruk hea ülevaate inimlikest nõrkustest ja tõbedest. Et toonaseid ravimeid toodeti enamasti looduslikust ja taimsest toorainest, oli noorukil igati põhjust loodusteadusi oma huvialaks võtta ja end sedamööda harida. Apteegi õpipoiss sattus päevapealt avaliku elu sisse, kliendid ja vanemad

kolleegid tutvustasid talle seltsielu. Apteegi äriline õhkkond kasvas korrektsust ja lugupidamist kaasinimeste vastu. Et apteek seostub tihedalt sellise hirmsa kahemõttelise kõlaga sõnaga nagu "piiritus", oli intelligentset noorukil kerge hoiduda viinaveast, ilma et ta ealeski oleks pidanud karskusega liialdama. Ohud mõlemas suunas olid väga selgelt näha.

Selleses õhustikus algas nooruki teadlik vaimne enesekasvatamine. Hugo Salasoo oli mees, kes maksis kõik oma saavutused sendipealt omateenitud rahaga kinni. Kui tal alguses polnud suuri sihte, siis tulenes see lihtsalt sellest, et ta ei olnud oma arenguvõimalustest teadlik, kuid planeeris juba poisikesena oma elu sammhaaval. Selles oli ta tugev. Kui ta ükskord päriselt oimas, et ta nii-öelda iseendale jalgu ei jää, korrigeeris ta oma elusihid väga asjalikult kõrgemate tähiste järele. Mind vapustas, et Hugo Salasoo polnud kogu oma elu jooksul rahamure küüsis, küll aga suutis abistada ligimesi — sest ta oli hea planeerija ega sattunud kunagi ummikseisu.

Kindlasti polnud Hugo Salasoo mingi sündinud rahvuslane, tema rahvusluski kujunes samm-sammult, sest kui ta poisikesena osales Tartu Omakaitse ja hiljem Vabadussõjas, siis tundub tema käitumises tooni andvat tahe kaitsta tsivilisatsiooni, kultuurset elulaadi, seista vastu met-sikustele, mis on nooruki jaoks väga küps hoiak. Tema rahvuslus arenes koos Eesti riigiga sügavamalt laadi veendumuseks, millest polnud hiljem põhjust taganeda ega pidanud selle nimel vingeid loosungeid hõikama.

Ta väitles end doktoriks ja tegi korralikult oma tööd. Pagulussegi ei läinud ta ekslejana, vaid olles kindel, et saab oma veendumuste kohaselt edasi tegutseda. Selles sõjalõpu segaduses polnud temast koos Pitkaga ristteele minejat, ent palju sest minekust ei puudunud. Tal ei saanud ka olla "soomepoiste" idealismipaatos, oli ta ju toleaks ajaks küps kesk-ealine mees, illusioonide suhtes tõrges juba noorukieast saati. Paguluses ei saanud ta Austraalia seaduste tõttu võimetekohast tööd, kuid töötas arhiivi loojana võimekamalt, kui ükskõik millised seadused inimeselt nõuavad, leidis endale austust vääriva töö leivatööst ülemal.

Kõige enam aga vapustas mind Hugo Salasoo iseloomustus armastajana. Inno Salasoo ütleb korra väga tõsiselt, et ta ema ehk siis Hugo Salasoo armastatud abikaasa oli armuasjades väheke kitsarinnaline. Poeg ütleb mõrult, et ta isa armastas siiralt mitut naist, teda armastati ja armastajana olid tal vaimustavalt head ja rikkalikud inimsuhted, mida võib kadestada, kuid mis olid rasked kanda. Hugo Salasoo oli siiski ilmselt pedant, sest ta vihkas valetamist ja rääkis naisele kõigest, mis hinge peale kogunes, ja naine sai stressi.

Fantastiliseks muudab asja see, et Hugo Salasoo polnud mingi meelas seksihull, ta oli hingeliselt armastusele avatud ja nõus armastuse nimel kannatama. Noorukina põdes ta küllalt rängalt litsakavõitu naisete ahvatlemiste pärast, ta ei tahtnud lihtsalt niisama naljaga pooleks seksida, selline suhe ei meeldinud. Mulle tundub, et armastajana seisab Salasoo, läbi ja lõhki 20. sajandi inimene, mingil moel meie kahe kultuurilise eposhi murdepunktis. Ta on midagi ammusest aegadest tänapäeva toonud ja ta poeg peab sellest mingil veetleval moel lugu.

Ma ei hakanud uurima Eesti Arhiivi Austraalias saatust, kuigi see poleks keeruline. Kui Inno Salasoo tõtt räägib, milles mina ei kahtle, siis Hugo Salasoo surma järel ja Eesti taasiseseisvudes vallandus selle institutsiooni ümber oletuline käratsemine, mis lõppes emillegagi.

Peeter Künstler

Eesti Kongress. Siis ja praegu. Koostaja ja toimetaja Eve Pärnaste. Tallinn: Eesti Vabariigi Riigikantselei, 2000. 527 lk.

Kui samastada Nõukogude Liidu iseseisvustunnustus Eesti Vabariigile (6. september 1991) Tartu rahu allakirjutamisega — kõigist erinevustest hoolimata on see võimalik — siis oleme praegu aastas 1929 ja ligi pool aega on möödas. Pool aega esimesest iseseisvusest! Jällegi kõikidele erinevustele vaatamata. Tollalgi olid esimesed kokkuvõtted juba ilmunud. Ja miskipärast meenus mulle retsenseeritavat raamatut lugema hakates kohe aastail 1928–1930 trükki jõudnud kaheköiteline *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt*. Taas kõigile erinevustele vaatamata. Aega on seega möödunud palju. Ja aega nagu ei olekski eriti möödunud. Ning äkitselt selgus mulle, et see ajavahemik, mis lapsepõlves oli tundunud eposhina (tegelikult ta seda siiski ka oli, tegude järgi vähemalt), ei kestnudki nii kaua. Küsimus on selles, kui hästi teda kasutati. Ent see selleks.

Nüüd raamatust. Sisuliselt koosneb see kolmest osast. Esiteks Sirje Kiini pikk artikkel "Eesti Kongress. Nii nagu see oli" (129 lk), teiseks "Mälestused. Intervjuud" (101 lk), kolmandaks "Dokumendid. Kõned" (211 lk) ning viimasega liituvad Eesti Vabariigi kodanike komiteede ja Eesti Kongressi saadikute laiendatud nimekirjad (kokku 35 lk). Register 1885 nimega (kui ma just kusagil, kas lugemisel või kokkuarvutamisel kogemata natuke ei eksinud). See teos ongi eeskätt dokumentide kogu (sest toodud lehekülgede hulk ei väljenda osade proportsiooni täpselt, dokumentide ja kõnede osa on antud peenemas kirjas kui muu, dokumentaalset informatsiooni on seega rohkem), mis tema väärtust üksnes

rõhutab. Töö kannab kiirustamise jälgi, ent kus neid praegu pole, pealegi ei ole neid palju, halvem on, kui aastad on segamini aetud. Pluss rikkalik pildimaterjal. Mitte üksnes nende tarvis, kes piltidel. Seda kõike eriti mulle, kes ma ei suuda lugeda ajaloolisi romaane, vaid armastan lugeda dokumente ja ka mälestusi loen kui dokumente.

Üllatab aga, kelle egiidi all see raamat on ilmunud — Riigikantselei. Ja vaimusilma ette kerkib pilt sealtsamast peatselt poelettidele ilmutest teostest Eestimaa Rahvarinde Perestroika Toetuseks või vähemalt E(NS)V Ülemnõukogu kohta. Loodetavasti on nende väljaandmisel abi siinsetest tähelepanekutest ja soovitustest.

Sirje Kiini kirjutatud esimese osa pealkiri pole täpne. Täpsem oluks "Eesti Kongress. Nii nagu see seest paistis". Ehkki selles sisalduva subjektiivsuse vabandavad minu jaoks täielikult välja read, mis leheküljel 144 algavad sõnadega: "Ilmselt on veel vara...". Pähe viskas, kas ehk polnuks mõttekam anda selle jutustuse asemel kronoloogiline tabel sündmustest, nii nagu autor neid olulistena nägi. Seegi oluks subjektiivne, kronoloogia koostaja valib arvud, mida just tema tähtsaks peab, tema annab oma tabeliga ajaloost oma seose, kuid see oleks loonud ülevaatlikuma pildi. Sissejuhatav osa võinuks aga piirduda sellise lühikese, kuid sisutiheda ülevaatega, nagu praegu on mälestuste sekka jäänud Jüri Adamsi essee (millele juhtis mu tähelepanu kolleeg Rein Toomla). Ja kronoloogiline tabel oleks võinud kaasneda ka teosega selle praegusel kujul.

Ma mõistan, miks ei ole toodud elulugusid, see ongi õige, küll aga väärinuks märkimist nende eluaastad, kes meie hulgas on lahkunud Manala teele. Nende kohta, keda on väärt leitud raamatu jutustavas osas mainida, peaksid need daatumid ju teada või kergesti leitavad olema.

Mälestustes on muidugi tagantjäreletarkust ja rusikate vehkimist, samuti enda rolli rõhutamist, kuid millistes mälestustes seda ei oleks? Kuid selles teoses on siiski ka väga rahulikke mälestusi. Eelmise aasta vahetuse paiku kogutud mälestuskillud annavad igatahes ajaloolise perspektiivi ja seda perspektiivi on otsitud ka eemalolnult. See on hea. Teosest tervikuna ei karga silma soovi end praegu poliitikas jaatada, küll aga ilmneb selgesti soovi seda teha endaga ajaloos, mis on jälle täiesti õigustatud ja põhjendatud.

On nostalgiat. Mida võib veelgi paremini mõista. See oli hetk ajaloos, mil kõik oli otsustamata ja igasugune otsus näis võimalik, igauks tahtis teha enda Eestit, omamoodi. Ja välja tuli, nagu sellistel juhtudel tavaliselt ikka — nii nagu keegi ei tahtnud. Mis seal ikka, õnn oli, et see aeg oli. Mitte igal põlvkonnal, isegi mitte igal rahval pole olnud võimalust sellist aega läbi elada ja nii väheste ohvritega, tegelikult ilma

ohvriteta. Ülesanded ja eesmärgid olid siis lihtsamad (ja ohtlikumad), nüüd on need keerukamad (ja ohutumad).

Kindlasti on selle raamatuga üle astunud piirist, mis lahutab publitsistikat ja ajalooteadust. Registreerimist on leidnud inimeste plejaad, kes sel ajal poliitikast läbi käis: osa neist ongi jäänud poliitikasse, osa on lahkunud sealt ise, osa on poliitika poolt endast välja heidetud. Mis muidugi ei tähenda, et edasi astuda poleks enam võimalik. Ühe sündmuse või ajastu kohta saavat midagi lõplikku öelda vaid siis, kui ta on läbi. Taasiseseisvustumine ei ole veel lõppenud, vähemalt vaimselt mitte. Seda ilmutavad muide ka poleemikakatked kevadises *Sirbis* (vt nr 9 ja 11).

Sündis (taas?) Eesti poliitiline elu oma tavadega, mida Jüri Adams iseloomustab lihtsalt, kuid elegantselt: "Peale jäi praeguseni kehtiv kirjutamata põhimõte, mis eitab aumehekokkulepete võimalikkust ja vajalikkust ning tunnistab vaid kirjalikke kokkuleppeid koos lisatingimusega, et rivaalil võib ka naha üle kõrvade tõmmata, kui kokkulepitud kirjakoht on võimalik välja lugeda mõnd seda võimaldavat tähendust, isegi kui see oli kirjakohta koostamise osalistele võõras." (Lk 248.)

Kaido Jaanson

FREUDI TÕLKIMISEST

Sigmund Freud. Tungid ja tungisaatused. Teadvustamatus. Mina ja miski. Raamatus *Inimhinge anatoomiast*. Tlk Anne Lill, järelsõna Jüri Allik. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999.

Sigmund Freud. Ahistus kultuuris. Sealpool mõnuprintsipi. Tlk Krista Läänemets. Tallinn: Vagabund, 2000.

Viimase paari aasta jooksul on ilmunud ridamisi S. Freudi teoste tõlkeid eesti keelde. Nende kohta on kirjutatud ka märkimisväärselt arvustusi, õigemini küll pigem arvamusi Freudi isiku ja legendi kui mainitud teoste kohta. Mõneti on tore see elav vastukaja, kuid vajaka jääb asjalikkusest teoste ja probleemide eneste kohta. Ikka ja jälle lahatakse Freudi isiksust ja küsitakse, kas ta oli ikka tõsiteadlane ja mis asi see tema loodud psühhoanalüüs on: kas oli see üks ülespuhutud legend, millest

praeguseks on jäänud ainult mälestus ja järelkajad? Või siis, et milline mõju on/oli psühhoanalüüsil ja Freudil 20. sajandi kultuurile üldse. Jne.

Mõtiskleme siis Mati Undi "Freudi paljastamise" üle (*Areen*, 15. aprill 1999). Niipalju kui mul teada, on Unt juba üpris ammu tundnud huvi psühhoanalüüsi vastu. Lugenud nii mõndagi Freudist ja tõlkinud meisterlikult C. G. Jungi *Tänapäeva müüdi* (1995) — tõsi küll, tema raugaea mõtisklused, aga siiski. Freudi "paljastamise" all mõtleb Unt eelkõige psühholoogiaprofessori Jüri Alliku kommentaare ja järelsõna raamatule *Inimhinge anatoomiast*. Unt ei kohku tagasi enda lugemusega epateerimast ja paljastab ka omalt poolt Freudi, viidates D. Gloverile, Richard Nollile jt, nii nagu tal viimastel aastatel kombeks. Selles pole midagi pahatahtlikku ei Freudi ega otseselt Allikugi kohta, kuid pole ka midagi uut ega konstruktiivset. Aga siiski ehk mõned Undi mõtted, mis silma torkasid ja meelde jäid: *Freud on nüüd langenud revisionistide ohvriks, milles pole iseenesest midagi halba*. Tõepoolest ei ole. *Allikul on võtta hulk Freudi-paljastajaid*. On küll, aga see pole mingi uudis ja selles pole midagi halba — pigem vastupidi, sest Allik, tahab või ei taha, muutub sellega Freudi popularisaatoriks, nagu seda igasuguste eitajate ja skeptikutega ikka juhtub. *Allik läheneb Freudile väga kriitiliselt, mis ongi arvatavasti põhimõttelise teadlasetuubi kohus*. Jälle tabavalt öeldud, nii hästi, et ma hiljem, kui räägin ise Allikust, ei pea seda enam kordama. Ja Unt jätkab õpetlikult ja selgitavalt, vaat et isegi asjatundlikult: *Kui loeme Alliku teksti, saame aru, mis vahe on psühhoanalüüsi ja psühholoogia vahel*. Nõus Undiga, aga mitte ta lause teise poolega, et *psühholoogia on teadus, psühhoanalüüs kirjandus*. Kui Unt selle Allikult välja luges, siis pole ma nõus kummagagi, sest see on lihtsustamine, banaalne tõdemus, ei mingit sügavust. Jäägu Unt ikka kunstiinimeseks, nagu ta ennast tituleerib, ärgu muutugu ise edevaks ja süüdistagu Delgado: *Meenutame, et edev Delgado jõudis oma ajumõjutamise katsetes nii kaugemale, et esines rahva ees arenil, raadiosaatja käes, vastaseks ajju viidud elektroodidega härg*. Miks selline Unt mulle ei meeldi? Sellepärast, et olin mõnes mõttes Delgado õpilane ja vahe oli ainult selles, et mu katseloomadeks olid kassid. Unt muidugi teab seda ja see on juba tõepoolest minu poolt midagi konkreetset. Vihaseks teeb aga Undi lausa lapsemeelne järeldus, et *Freudi psühhoanalüüsist pole õnneks suurt kasu*. Aga et seda mainib ka Allik (219–220), on juba liig. Mees, kes kirjutab 254 lk kommentaare Freudile, ei saa nii arvata. Või küsida Alliku käest? Pole vaja — Unt lihtsalt kommenteerib ka Allikut, ja see õigus tal jääb, aga mitte rohkemat. Ja rohkemat pole vaja ka *Eesti Ekspressile*.

P.S: Undile oleks mul ka paar mõtet tõlkeküsimuses. Unt on nõus *alateadvuse* mõiste asendamisega, nagu Alo Jüriloo pakub, *mitteteadvuse* või *teadvustamatusega* (Väike psühhoanalüüsi sõnaraamat. — *Akadeemia*, 1994, nr 8–9, lk 1757–1790, 2021–2046). Olen Undiga päri, et raske on — vähemalt kõnepruugis — *alateadvusest* loobuda, aga kord tuleb kaheksakümneaastasest harjumusest läbi murda. *Mitteteadvuse* on noorematest omaks võtnud ka Lacani-huviline Hasso Krull (Psühhoanalüütilised mõisted ja nende tõlkeprobleemid: Lacanlik vaatepunkt. — *Keel ja Kirjandus*, 1998, nr 9–10, lk 597–605, 674–679); Jüri Allik ja Anne Lill (*Inimhinge anatoomia*) ning Krista Läänemets (*Ahistus kultuuris. Sealpool mõnuprintsiipi*) aga pooldavad *teadvustamatust*. Mulle tundub see vaste kõige tõepärasem. Eks näe, mis jääb. Üliõpilastele tuleks loomulikult pakkuda kõige parem vaste.

Pikem arvustus ilmus 17. septembril 1999 *Sirbis*, kus kaks noort vihast meest, Valle-Sten Maiste ja Jaanus Adamson (kahtlemata kunstikalduvustega) ründavad Allikut ja küsivad: KUIDAS ARMASTADA FREUDI KA PÄRAST ALLIKUT? Juba metoodiliselt on artikkel hästi läbi mõeldud. Vasakule leheservale on nad koondanud väljavõtted Jüri Alliku kommentaaridest. Ma ei tea, kas valik on koostatud enne või pärast artikli kirjutamist, aga väljanõpped on soolased ja aitavad Allikut "hävitada". Püüan neid noori mehi mõista, mängimata Alliku advokaati. Arvan, et allpooltoodu ei ole ainuke võimalus või viis Allikut kaitsta, seda teeks ta ise kõige paremini.

Valle-Sten Maistele jäävad arusaamatuks Alliku järelsõna motiivid. Las jäävad, esialgu. Jaanus Adamson, psühhoanalüüsist huvituv kirjandusuuri, aga ütleb juba kurjemalt, et Allik ei taotlegi Freudi populaarsuse mõistmise selgitamist, vaid et tegu on mingi lõksuga, et lugejad peaksid pärast Alliku lugemist jõudma *hingelise segaduse või vaimse hämminguni, kui absurdelt ja ebaadekvaatselt on Freudi ikka hinnatud*. See on tõesti juba liig mis liig, kui professor taotleb säärast üliõpilaste retseptsiiooni. Seda peaks veel uurima ja minu arvates teeksid seda suurepäraselt Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin või vähemalt nende järglased. Minul igatahes küll hingelist segadust, hämmingust rääkimata, ei tekkinud, võib-olla sellepärast, et olen ise ka ikkagi psühhiaater. Maiste on reserveeritum, kui tõdeb sama, mida osaliselt ka mina: liiga palju on tähelepanu pööratud Freudi isiksusele ja liiga vähe sellele, mis on siiani esil ja mõjukas. Adamson läheb aga hoogu, ja pole ime, kui ta kasutab selliseid sõnu nagu *demütologiseerida*, *Suur Jutustus, postmodernne aeg...* Ma ei vaevu Adamsoniga vaidlema, sest ma ei võta tõsiselt kirjandusteadlasi, kes kasutavad minu meelest odavaid käibemõisteid nagu *postmodernism* ja *narratiiv*. Narratiiv võib ETVs olla,

aga mujal? Ja et kogu Alliku jutt on taas üks Suur Jutustus, negatiivne ja paranoiline. Maiste nagu tasandaks kaasautorit, kuid ei saa ka tema märkimata jätta, et Freud ei lisanud oma aja vaimsusse midagi uut, kasutades vaid teiste ideid. Selline mulje, aga ainult mulje jäi ka mulle, kui ma lugesin J. Alliku artiklit "Freudi müüdi purunemine" (*Horisont*, 1998, nr 2), aga mitte tõlkeraamatu järelsonast. Populaarteaduslik artikkel ja tõsimeelne järelsona, need on kaks ise asja. Ka mõned Valle-Sten Maiste küsimused Allikule on asjakohased. Kasvõi näiteks see, milline on psühhoanalüüsi staatus meil ja mujal, ja psühhoanalüüsi kui teraapia võimalused ja piirid. Jah, Allik pole tõepoolest neile otse vastanud. Kas ta just teraapia aspektist pidanuks vastama, on vaieldav, kuid milline staatus, seda küll kindlasti. Püüan siis ise midagi lisada.

Siinkohal on kiusatus ja ka sobiv kõnelda psühhiaatrist mõtleja Juhan Luiga (1873–1927) suhtumisest psühhoanalüüsi. J. Luiga on paar kuud enne oma surma, täpsemalt 6. aug. 1927, oma märkmikku kirjutanud: *Seksualiteet neurooside põhjuseks ei ole seda osa mängimas, mida Freud temale määrab. On täiesti terveid isikuid, kes ometi on läbi elanud raskeid seksuaalseid vapustusi Freudi mõttes. Kus on olemas hinge labiilteet, siis on iga suur affekt mängimas seda osa, mida oletab Freud üksi seksuaalsele affektile. Suur rahaline kaotus, koha kaotamine, raske süüdistus kuritarvitamisega, tulekahju varakaotusega — võivad tekitada raskeid neuroose. Nägin taluperemeest, kes muidu terve, tulekahju järel, mis hävitas ta loomad ja varanduse, muutumas psühhootiliseks. Ta valvas aina tule järele, ning käis rahutult oma uue maja ümber. Ta jäi peaaegu töövõimetuks [---] Kuna seksualiteet 16–35 aastani on suurem ja sagedamini affektidega, siis on loomulik, et seksualiteet mängib psüühe lõhenemises tähtsat osa. [---] Psühhoanalüüsi teel ravimine tähendaks haigussümptomide suurendamise kaudu mõjutada haigust, — umbes nii nagu põletikku ravitakse hüperemiaga. Luiga teatavasti ei aktsepteerinud psühhoanalüüsi, või kui siiski, siis unenägude tõlgendamisest mõningaid üldpsühholoogilisi seisukohti. Ta oli ikkagi Eestis tollal valitseva bioloogilise psühhiaatria esindaja. Küll aga oli ta tuttav Eduard von Hartmanni (1842–1906) töödega: *Philosophie des Unbewussten* (Berliin 1869). See raamat on psühhiaatriakliiniku raamatukogus olemas ja Luiga ning tema eeskujul ka allakirjutanu on seda lugenud. Ma ei taha peatuda pikemalt sellel, kuidas psühhoanalüüs jõudis Eestisse. Sellest on rääkinud Peeter Tulviste *Ahistus kultuuris*-teose eessõnas (*Akadeemia*, 1994, nr 5). Lisaksin veel Tulviste märkusele: psühhiaatrid E. Kirsimägi ja K. Lellep rakensid üksikuid psühhoanalüüsi võtteid ka praktilises ravitöös; K. Lellep on ka oma doktoridissertatsioonis kasutanud C. G. Jungi vabade assot-*

siatsioonide metoodikat (K. Lellep. *Das Affektbetonte Erlebnis in der Vorgeschichte der Schizophrenie*, 1924).

Tagasi J. Adamsoni juurde, kes, olles lugenud ühes kõrgkoolis kursust Freudist, kirjutab ja kurdab, arvab ja mõtleb: *Mõtle sin, et võibolla tuleks järgmine loeng esitada teemal "Kuidas lõpetada muretsemine ja armastada Freudi ka pärast Allikut"*. Imetlusväärne küinism! Ka Maiste ei saa end enam tagasi hoida ja pahvatab: *Arvukad tsitaadid, mida Allik kasutab, on ära toodud täiesti kontekstivabalt ja mõtestava ümbruseta*. Ja läheb samas ning samasse rappa, kuhu J. Adamsoni, kui hakkab rääkima diskursusest, ja enda arvates vägagi elegantselt ja stiilselt väidab, et ... *psühholoogiaalastes teoreetilistes küsimustes meie vabariigis ülimat institutsionaalsust omav isik [ilmutab] selle diskursuse suhtes täielikku ignorantsust*. Mitte et mõte ei kao, vaid ka algupärane eesti keel kaob! Diskursus diskursuseks, aga J. Adamson oma süüdistuse lõppsõnas, toetudes lingvistikale ja semiootikale, on lausa vasakradikaal ise: ... *kuid see naljakas ja nõutuks tegev pilt, mille ta visandab psühhoanalüüsist, kuulub ikkagi kuhugi sajandi esimesse poolde või veelgi varasemasse aega. See pole XX sajandi lõpu inimese oma*. Värvikas opositsioon. Kui ma mainisin, et Alliku kommentaarid ja järelsõna on muu hulgas ka suurepärase reklaam Freudile, siis Maiste ja Adamsoni kirjutis on ka hea reklaam psühholoogiaprofessor Jüri Allikule. Ja vastus noorte meeste küsimusele on: **LOOMULIKULT ME ARMASTAME FREUDI KA PÄRAST ALLIKUT — ROHKEMGI VEEL**.

8. juulil 2000 kirjutab *Postimehe Arteris* Märt Väljataga ülalmainitud kahe teose kohta "Freud kahekümne esimesel sajandil". Mida ja kuidas ta siis kirjutab? Olgu kohe öeldud — kirjutab üleolevalt, aga tunduvalt elegantsemalt kui eelnevad. Lähemalt siis. Ta kirjutab rasvaselt ning läbivalt: **Kui Sigmund Freud oma maailmakuulsate teoste tõlgetega Eestimaale jõudis, olid psühhoanalüüsi paremad päevad juba lõppenud**. Olgu edasi kuidas on, aga esimese lausega ei jää Väljataga Oskar Lutsule alla. Paar aastat tagasi kohtasin ülikooli raamatukogus Madis Kõivu, kes nähes, et ma jälle Freudi loen, viis mind perioodikasaali ja näitas mulle ühte äärmiselt kriitilist artiklit psühhoanalüüsi aegumise kohta ja ütles: Freudi aeg on ehk ümber? Lugesin, ja oli üsnagi õpetlik. Ütlesin aga Kõivule, et järgin ikka loosungit: tagasi vana hea Freudi juurde. Freud ei saa enam areneda, aga mina küll, ja seepärast soovitän ma kõigil siiralt iga kümne aasta järel mõni Freudi teos taas läbi lapata.

Kuigi Märt Väljataga mõtleb ehk teisel tasandil kui Unt, Maiste ja Adamson, siis metodoloogiliselt ei lähene ta Freudile ja tõlgitud raamatutele oluliselt erinevalt. Ka tema toetub paarile nimele, kes Freudi kohta midagi kriitilist või siis hinnangulist öelnud, nagu näiteks Frank

Sulloway. Lugenud arvatavasti viimase raamatut *Freud, Biologist of the Mind* (600 lk), formuleerib ta kolm räiget põhisüüdistust: psühhoanalüüs pole ravipraktikana edukaks osutunud; psühhoanalüüs ei ole osutunud ka koherentseks ja seletusjõuliseks teaduslikuks või filosoofiliseks teooriaks; Freudi enda moraalne pale pole olnud kaugeltki laitmatu. See on ju puhas refereering, sest minu teada pole Väljataga ei psühhiaater, ei psühholoog ega mitte ka filosoof, ja rääkida Freudi moraalsest palgest on juba külaklatši tasemel. Püüdes vastata küsimusele, miks Freud mõjus, püüab ta neid võõraid ja resoluutseid seisukohti pehmedada, tuues koguni poeet W. H. Audeni luulenäite. See on sama, kui mina tooksin Freudi arvustades ühe näite kasvõi Tulviste koostatud anekdootide raamatust. Ühes asjas on Väljataga aus ja otsekohene: ta ei kirjuta ridagi kahe raamatu kohta, ei teoste valikust ega tõlke kvaliteedist ega nende teooriate pädevusest. Kahju.

Samas lehes kirjutab ka meile juba tuttav Jaanus Adamson arvustuse D. M. Thomase raamatu *Valge hotell* kohta "Freudism ja uskumatu Thomas". Ja alles selles kirjutises on mõned konkreetsed read Freudi tungiteooria kohta. Nimelt mainib Adamson surmatungi, mida Thomas justkui oma romaanis ekspluateerib. Jah, 1915. a kirjutatud raamatus *Tungid ja tungisaatused* surmatungist veel otse juttu ei ole, see ilmub — ja muide ka kui üks vähestest Freudi korrektiividest oma teorias — alles teoses *Sealpool mõnuprintsiipi*. Kas see just äärmiselt vaieldav ja müütiline tungiteooria on, nagu väidab Adamson, jäägu küsitavaks, kuid sellega saab palju maiseid ja taevasi asju ära seletada küll. Soovitan lugeda H. Marcuse teost *Eros and Civilisation*. Seal on neist tungidest ja sublimeerimisvõimalustest üsna põhjalikult kirjutatud. Nagu ma mäletan, isegi kirjanduslikumalt kui uskumatul Thomasel.

Kõik see lubab järeldada, et ei Unt, Maiste, Adamson, Väljataga ega mitte ka Jüriloo või Vahing ei suudagi öelda midagi kriitilist Freudi teooriate kohta. Arvan, et me kas suudame või ei suuda — olenevalt lugemusest — Freudi mõista. Aga psühholoogid? Kahtlemata on neist pädevaim professor Jüri Allik. Tema kommentaarid ja järeldsõna on väärtuslikem, mis Eestis psühhoanalüüsi kohta on öeldud ning ei tee häbi ülikooli õppejõule; *Inimhinge anatoomiast* pole väärtuslik õppevahend mitte ainult psühholoogidele, vaid kõigile üliõpilastele. Et see on kirjutatud emotsionaalselt, ütleksin isegi: eht-alliklikult, siis tekitab see esmalugemisel (sirvimisel?) vastuseisu ja võõristust. Mida siis minupoolselt? Küsin ketserlikult: ehk ei saa Allik oma mõtlemisaparaa-diga Freudist jagu ja seepärast otsib kummutamiseks abi autoriteetidelt? Jah, seda Allik teebki, kuid mitte kummutamiseks, vaid seletamiseks ja interpreteerimiseks. Ja siin on suur vahe. Ma ei mäleta, kes on

öelnud, et revisionist ei saa originaalist aru. Allik saab aru, aga ta ei rahuldu sellega. Konkreetsemalt: ta püüab tõestada, et selle ja selle mõiste kasutamisel või loomisel ei olnud Freud pioneer, et Fechner, E. v. Hartmann jt olid neist asjust juba rääkinud. Tõsi, et rääkisid, kuid Allik unustab ära või ei taha öelda, et Freud pani need faktid, tõsiasiad **dünaamilisse süsteemi** ja selles ongi tema geniaalsus. Meie — Jüriloo ja Vahing — muidugi ei solvu, kui Allik veidi pilab meid ja meie allikat Jonesi: et me nagu tänu temale loonuksime Freudist väga ilustatud ja moonutatud pildi. Aga küsiksin: kes garanteerib, et 50 aasta pärast ei öelda sama ka Sulloway, Ellnebergeri ja Alliku kohta, kui siis üldse veel midagi psühhoanalüüsi kohta öeldakse?

Mõni sõna tõlgitud teoste otstarbekusest. Nagu teada, ilmus eesti keeles neist esimesena *Ahistus kultuuris* 1994. a *Akadeemias* Krista Läänemetsa tõlkes. See on Freudi viimane arvestatav töö, kirjutatud raugaeas ja haigena. Tõsi, see on filosoofilisem ja jääb kultuurilooliseks; see pole kaugeltki enam psühholoogiline või metapsühholoogiline töö. Jah, alustada Freudi tutvustamist võib ka nii, aga siin on sama küsitavus ja eksituse oht, mis oli C. G. Jungi *Tänapäeva müüdigiga* M. Undi tõlkes, mis ilmus 1995. See ka ju vana — tõsi, hea vana — Jungi kirjutatud. Mõlemad mõjuvad kokkuvõttena suurmeeste elust ja tööst. Freudi osas on olukord praeguseks tunduvalt parem. Põhiteosed oleksid juba nagu tõlgitud. Mõtlen just tungiteooriaid. Järjestatuna: *Tungid ja tungisaatused*, *Teadvastamatus*, *Sealpool mõnuprintsiipi*, *Mina ja miski*. Lisaks veel näitena psühhoanalüütilistest tõlgendusvõimalustest Tiitu Relve tõlkes *Leonardo da Vinci lapsepõlvemälestus* (LR, nr 40, 1998). Midagi on tõlgitud ka Adlerist. Jung on suuresti veel söötis maa. Ja siit kerkibki vajadus koordineeriva keskuse, grupi loomiseks, kes siis juhendaks psühhoanalüütilise tõlkekirjanduse loomist. Selle tuumiku peaksid moodustama psühhoanalüütikud, psühholoogid, psühhiaatrid, filosoofid ja saksa keelest tõlkijad ning kirjastajad.

Freudi tõlkimisest. Tõlkinud on väga erineva eriala inimesed: eesti ja saksa filoloogid, psühholoogid, filosoofid, psühhiaatrid. Tõlkimisest on huvitunud, selle pärast muret tundnud, ise tõlkinud ja toimetanud psühhiaatrist psühhoanalüütik, Tartu Ülikooli kasvandik, praegu Soomes Kellokoskis töötav dr Alo Jüriloo. Ta on kokku pannud ja *Akadeemias* avaldanud *Väikese psühhoanalüüsi sõnaraamatu*. Jüriloo on üks esimesi, kes püüdis kummutada *alateadvuse* ainuvalitsemist: *Unbewusste* etimoloogiale tuginedes pakkus ta selle asemele *mitteteadvust*, *mitte-teadvuslikku*. Temaga on *Unbewusste* tõlkimises põhimõtteliselt nõus ka filoloog Hasso Krull. Filoloogid Anne Lill ja Krista Läänemets ning psühholoog Jüri Allik kasutavad *teadvustamatust*.

Ich, ego eestindamise osas ei tundu lahkarmusi olevat. Kõik jäävad Mina juurde. *Das Es, Id* puhul on pakutud jälle mitmeid vasteid. Jüriloo: *tema või miski*. Krull polemiseerib ja tõestab, et justkui kõige adekvaatsem oleks *see*. Lill, Allik ja Läänemets jäävad *miski* juurde. Vahing jääb ka esialgu pidama *miski*'le. Jälle ootame konsensuslikku otsust, lahendust. *Über-Ich, Super-ego* puhul jäävad *ülimina* juures üksmeelele Jüriloo, Lill, Allik, Läänemets. Ainukesena pakub omalaadse lahenduse *ülemina* näol Krull. *Übertragung* tekitab ka vaidlusi. Jüriloo jääb kindlaks *ülekandele*, Vahing samuti, Krull aga pakub *transferentsi*. Selle peale sai Krulli magistritöö kaitsmisel ühe oponendina esinenud Vahing väga pahaseks, sest *see* on kergema vastupanu teed minek, lõivumaksimine angloamerikaanlusele. Miks ma vastu olen? Kogesin seda koos Jürilooaga Veikko Tähkä teose *Psykoterapian perusteet* tõlgel toimetades (*Psühhoteraapia alused*, Helsingi-Tallinn-Tartu, 1999). Nimelt tõlgivad soomlased *Übertragung*'i *transferentsi* ks. Meie ei saanud seda lubada. Sest ikkagi väga võõralt kõlaks *transferentsi neuroos*, või analoogselt *adaptiiv-defensiivsed mehhanismid*. Meile oli ka viimasel juhul suupärasem *kaitsekohastumuslikud mehhanismid*. Vaidlavaks jääb ka *Lustprinzip*. Jüriloo: *naudinguprintsiip*, Krull: *mõnuprintsiip* (pr *principe de plaisir*) või *naudinguprintsiip* (pr *principe de jouissance*), Läänemets: *mõnuprintsiip*, Allik, Lill: *naudinguprintsiip*, Vahing — kuidas kunagi. Vaidlusi, põhiliselt Jüriloo, Vahingu ja Krulli vahel on tekitanud *Besetzung*. Esimesed jäävad *hõivangu* juurde, Krullil on aga *paigutus*. Õigustusi jätkub mõlemal.

Näiteid tõlkeraskustest võiks tuua veelgi, kuid juba needki lahknevused nõuavad, et asjatundjad ümarlaua taha istuksid.

Kokkuvõttes võime öelda, et kui erinevad oleksidki arusaamad ja hinnangud Freudi isikule ja tema loodud psühhoanalüüsile, ei ütleks keegi, et Freudi teoseid pole vaja eesti keelde tõlkida. Minu kui psühhiaatri subjektiivne arvamus on, et järgmisena tuleks tõlkida J. Breueri ja S. Freudi 1895. a kahasse kirjutatud *Studien über Hysterie*, ja siis juba Freudi enim hinnatud ning psühhoanalüüsi klassikasse kuuluv *Traumdeutung* (1900).

Vaino Vahing

VÄITLUS

EESTI RAHVAARVUST 16.–18. SAJANDIL

Margus Laidre, “Saja-aastane sõda (1558–1660/61) Eestis ja rahvastiku suurus 16.–18. sajandil”. — *Akadeemia*, 2000, nr 5, lk 931–956.

Heldur Palli:

Oma artiklis on Margus Laidre leidnud küsitavusi siinkirjutaja sulest pärinevais Eesti rahvaarvu hinnanguis. Ilmselt vajavad esitatud arvud selgitusi. Kõigepealt tuleb nentida, et kõik eri käsitlustes toodud rahvaarvud kuni 1881. aasta rahvaloenduseni või vähem rangema lähenemise korral 1782. aasta hingeloenduseni on hinnangud — s.t toetuvad kas osalistele, ligikaudsetele või kaudsetele andmetele. Seetõttu on eri autorid esitanud erinevaid hinnanguid ja neid ei saa pidada eriti täpseks. Näiteks kõigub Eesti ala rahvaarv 13. sajandi alul neis hinnanguis 100 000 ja 200 000 vahel (Johansen 1925: 2; *Eesti majandusajalugu*. 1937: 42). Tõsi, alates 1730. aastaist, kui on olemas mitmekesiseid allikaid rahvastiku kohta (adramaarevisjonid, meetrikaraamatud, personaalraamatud, linlaste nimekirjad jms), on olnud võimalik rahvaarvu täpsemalt hinnata. Hinnanguid võib alati vaidlustada või esitada uusi hinnanguid. Küsimus on selles, kuivõrd tõepärased esitatud hinnangud on, sest kõik nad tuginevad allikatele (kirjalikele, paleodemograafilistele), arvestustele või analoogiatele. Seejuures on allikatele tuginevad hinnangud eelistatavad.

Nagu teada, on Eesti ala rahvaarvu 16. sajandi keskpaiku (tinglikult aastal 1550) ja järgmise sajandi esimesel poolel (1601, 1625, 1640) hinnatud erinevalt. Seega on ka nende ridade kirjutaja hinnangud vaid üheks võimalikuks variandiks. M. Laidre seab kahtluse alla väite, et Eesti rahvastik aastail 1558–1601 oleks võinud väheneda 250 000–300 000-lt inimeselt 110 000–135 000 inimeseni, sest aktiivset sõjategevust sellel ajavahemikul olevat toimunud ainult 27 aasta jooksul. Need kaotused ületavat rohkem kui kaks korda Saksamaa elanikkonna kaotusi 30-aastase sõja vältel (lk 945). Saksamaad (õigemini Saksa Rahvusest Püha Rooma Riiki) 1618–1648 ja Eesti ala 1558–1601 on raske omavahel võrrelda. Eesti oli väike, sõjategevus, eriti aga armutu sissisõda,

küllaltki äge. Loode-Saksamaa, Austria, Moraavia ja teisi alasid jäi 1618–1648. aastate sõjategevusest puutumata või peaaegu puutumata. Õigem oleks Eestiga võrrelda Württembergi, mis sai 30-aastasest sõjas raskesti kannatada. Selle ala rahvastiku kohta käivaid andmeid peetakse võrdlemise heaks. 1623 (enne sõjategevuse jõudmist Württembergi) elas seal 458 000 inimest, 1639 aga ainult 97 000 (Ipsen 1972: 86). Seega kaotas Württemberg koguni 4/5 rahvastikust.

Teiseks kahtleb M. Laidre selles, kas Eesti rahvaarv aastail 1640–1695 võis tõusta 140 000-lt 400 000-ni ehk 2,86-kordseks (lk 948, 950). Sellesamas Württembergis, mis 30-aastase sõja ajal nii raskesti kannatas ja mille rahvaarv oli 1639. aastaks langenud 97 000-ni, elas 1700. aastal juba 340 000 inimest (*Histoire...* 1998: 399). Seega oli Württembergi rahvaarv 61 aastaga kasvanud 3,5 korda. Järelikult oli tollal niisugune kiire rahvaarvu kasv võimalik.

Et mandri-Eesti oli pärast Liivi (1558–1583) ja Poola—Rootsi sõda (Eesti alal 1600–1625) laastatud ja et rahvast oli vähe järele jäänud, sellest kõnelevad nii omaaegsed maarevisjonid kui ka muud allikad.

Nagu teada, oli maarevisjonide järgi 1637. aastal Eestimaal 5057, Põhja-Liivimaal 1638. aastal 4485 ja Saaremaal 1645. aastal 2470 külarahva peret (*Eesti rahva ajalugu*. 1933: 931; Palli 1996: 51). Arvestades keskmiseks pere suuruseks seitse inimest, sai J. Vasar omal ajal elanike arvuks 84 000 inimest. Nendes revisjonides pole aga arvestatud mõisarahvast ja linnarahvast. Pole teada, kui suur osa külarahvast jäi arvestusest välja (vabadikud, sulasrahvas, kõrvaliste hajatalude elanikud, ajutised elanikud jne). Pärast Põhjasõda oli niisuguse väljajäänud rahvaosa suurus umbes 2/3. Nii võiski Eesti rahvastik 1640. aastal olla kuni 2/3 suurem kui J. Vasara oletuste järgi, teiste sõnadega — ulatuda 140 000-ni (Palli 1996: 57).

Aastail 1680–1695 oli Eesti ala palju tihedamalt asustatud. Lõuna-Eesti mandrialal oli võrreldaval alal, mille kohta on andmeid olemas, 1638. aastal 2800, 1681–1684 aga 8900 talu, seega 3,2 korda rohkem (*Eesti talurahva ajalugu*. 1992: 282). Ka Põhja-Eesti oli tihedasti asustatud: näiteks väikeses Karuse kihelkonnas oli 1684. aastal 360 talu ja 50 vabadikukohta (Palli 1984: 23).

17. sajandi teisest poolest ja aastaist 1700–1710 säilinud meetrika- raamatutes on kirja pandud rohkesti ristimisi ja laulatusi, mis annavad tunnistust arvukast rahvastikust.

Kui 1640. aastal oli rahvast vähe ja 1695. aastal mitu korda rohkem, siis tekib küsimus, kuidas niisugune suur kasv sai võimalikuks.

On kolm võimalust:

- 1) see toimus kõrge loomuliku iibe;
- 2) suure sisserännu või
- 3) nii iibe kui ka sisserännu teel.

Eesti alal oli 18. sajandi kolmel viimasel veerandil keskmine sündimuskordaja (edaspidi sündimus) 39,6 promilli, keskmine suremuskordaja (edaspidi suremus) 1735–1799 28,4 promilli ja keskmine abiellumuskordaja (abiellumus) 8,8 promilli. Kuigi aastaist 1680–1695 ja 1700–1710 on meetrikaraamatuid säilinud vähe ja andmeid rahvaarvu kohta on vaid mõnest kihkonnast, näib, et sündimus ja abiellumus (võib-olla ka suremus) olid neil aastatel lähedased eespool toodud arvudele 18. sajandi kohta. Kuid kas see oli nii ka aastail 1625–1679? Selle kohta meil andmeid pole, võib teha vaid oletusi. Tollal piirati laste arvu perekonnas üksnes abiellumise edasilükkamise ja laste imetamisaja pikendamisega. Vallaslaste osakaal maal oli madal (umbes 2% sündinud lastest). Seega olenes sündimus 15–49 aasta vanuste abielus olevate naiste osakaalust rahvas. Harilikel aastatel (kui ei möllanud epideemiad, polnud näljahäda, ei toimunud sõjategevust) olenes suremus suurel määral laste (0–14 aasta vanuste) ja vanurite (60-aastased ja vanemad) osakaalust rahvastikus — 50–60% kõigist surmajuhtumitest langes nende arvele.

Pärast rahvastikukatastroofe (sõdu, epideemiaid, näljahädasid) oli maal rahvast vähe ja maad palju — hariti üles vaid paremaid maid, karja sai pidada rohkesti ja maade väetamine paranes, kerge oli saada taluperemeheks. Teiste sõnadega: mõneks ajaks (aastakümneks) külarahva elujärg paranes. Võib eeldada, et nii oli see ka pärast Poola—Rootsi sõda 1600–1629. Sellega kaasnes keskmise esmaabiellumisvanuse vähenemine (eriti naistel), suurenes naiste abielulisus, eriti 15–49-aastaste naiste abielulisus (abielunaieste osakaal samas vanuses naiste hulgas). Võib oletada, et see tõi omakorda kaasa sündimuse suurenemise. Sündimus võis tõusta 45 või koguni 50 promillini. Olgu märgitud, et Venemaal (täpsemalt Venemaa Euroopa-osas) oli sündimus 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel pidevalt 50 promilli või üle selle (Mironov 1999: 159). Pärast rahvastikukatastroofe on laste ja vanurite osakaal rahvastikus madal ning kasvab alles aegamööda. Samuti vähenes mõneks ajaks kontaktide sagedus inimeste vahel ja seega aeglustus haiguste levimiskiirus. Nii võib oletada, et suremus võis langeda 15–20 promillini.

Neist oletustest lähtudes võib arvutada mudeleid Eesti ala rahvaarvu kasvu kohta aastail 1640–1695. Oletagem, et 1640–1655 oli loomulik iive 25 promilli ja 1656–1695 11,2 promilli (nii suur oli iive aastail 1735–1799). Sel juhul oleks Eesti ala rahvaarv kasvanud aas-

taks 1695 329 000-ni; kui loomulik iive 1640–1655 oleks olnud 35 promilli, oleks Eesti rahvaarv jõudnud 1695. aastaks koguni 363 000-ni. Nii saaks koguni loomuliku iibega seletada Eesti ala rahvaarvu kasvu. Tegelikult oli asi keerulisem — Eesti eri piirkondades oli iive ilmselt eri aegadel erinev ja lähteandmed (näiteks rahvastiku vanuselise koostise ja abielulisuse kohta) meil puuduvad. Pealegi märgivad revisjonid ära olulist sisserännet ja ilmselt jätkus see ka järgnevatel aastatel (või koguni aastakümnetel). Linnadesse asuvate sakslaste ja rootslaste kohta on see selge (neid asus linnadest hiljem maalegi).

1638. aasta maarevisjoni andmeil oli Kagu-Eestis 20% peredest peipea mitte-eestlane — venelasi 10,1, lätlasi 7,5, poolakaid 0,8 ja soomlasi 0,75% (*Liivimaa 1638. a. maarevisjon*. 1941: XXI). Kogu Lõuna-Eesti mandrialal oli mitte-eestlastest peregääd 15,8% — venelasi 341, soomlasi 202, lätlasi 111 (*Eesti rahva ajalugu*. 1933: 927, 931), kuid ilmselt tuli ka pärast 1640. aastat mitte-eestlasi juurde. Igatahes talude arvu järsk suurenemine Lõuna-Eestis näib seda oletust toetavat.

Nii toimuski Eesti rahvaarvu kasv ühelt poolt suure loomuliku iibe, teiselt poolt aga sisserännu arvel.

Võib püstitada hüpoteesi, et suur osa Eestisse maale asunud inimestest oli juba enne Eestiga seotud või vähemalt Eestiga tuttavad. Nende hulka võisid kuuluda Eestist omal ajal põgenenud isikute järeltulijad (sõjad olid kestnud kaua aega), mujale viidud või mujale sattunud eestlaste järeltulijad, eestlastega abielus olevad mitte-eestlased, Eestis kauplemas käinud isikud jms. Eestisse meelitas neid pealegi veel võimalus saada taluperemeheks, soomlasi ka parem kliima (väiksem öökülmade oht). Ilmselt oli osa “venelasi” setud ja osa lätlasi — liivlased. See seletaks ümberasunute kiire assimileerumise. Et sisserändajate üldarv võrreldes Soome, Venemaa ja Läti ala rahvaarvuga oli väike ja jagunes aastakümnete peale, ei tohiks see erilist seletust nõuda. Ilmselt tuli vähehaaval tagasi ka omal ajal ära viidud või oma kodust põgenenud inimesi. Immigrante oli rohkem Eesti ida- ja lõunaosas. Läänes asus mandrile saarlasi ja omal ajal Saaremaale põgenenud inimesi.

Esitatud mõttekäikude alusel (neid on võimalik laiendada ja mitmekesistada) saab rahuldavalt seletada Eesti rahvaarvu kasvu aastail 1640–1695.

Tegelikult tuleks 16.–17. sajandi rahvastikku puutuv allikmaterjal (revisjonid, vakuraamatud jm) monograafiliselt läbi uurida. Seda tuleks teha nõutaval allikakriitika tasemel. Üks perspektiivikas võimalus on asustusajalooline lähenemissuund neile allikatele, kuid see pole sugugi ainus. Võib loota, et üksikasjaline monograafiline uurimistöö

avab palju uusi võimalusi ja lubab mõndagi küsimust täpsustada ka rahvastikuloo seisukohalt.

*

Nüüd paar sõna kaotustest, mida tõi Eesti rahvastikule Põhjasõda.

Pole kahtlust, et B. Šeremetevi retk aastal 1703 (Narva, Rakvere, Paide, Viljandi, Pihkva) oli Eestile kohutav — asulad põletati, ettejuhtunud tsiviiliskud tapeti või viidi Venemaale. Kuid ei maksa kahelda, et väepealikud oskasid nii siis kui ka hiljem vaenlase kaotusi oma ettekannetes suurendada. Ja vaenlase väe lähenedes oskasid kohalikud elanikud peitu puggeda (metsa, soosaartele jne) või põgeneda kaugemale. Ühe kiirretkega põhjustatud inimkaotused polnud ei meil ega mujalgi ülemäära suured.

Arvamus rahvastiku juurdekasvust pärast 1697. aastat pole võetud laest: aastail 1698–1700 oli iive Eestis kõrge. Koguni sõja-aastail on sündimus neis kihelkondades, kust meie päevini on säilinud meetrikad, olnud kõrge (tihti kõrgemgi kui aastail 1680–1694) (Palli 1996: 62–64).

Õige on muidugi see, et me ei tea täpselt, kui suur oli Eesti ala rahvaarv aastal 1710 või 1712. Teatavaid äärejooni aitavad säilinud allikad siiski tõmmata. 1712. aasta revisjoni andmeil oli Eestimaal külarahvast ellu jäänud 24%, katku surnud 76% ehk 77 157 inimest (Konks 1961: 256). Tallinnas oli enne katku üle 10 000 inimese, pärast seda umbes 2000 (Pullat 1992: 17–18). Need revisjonid olid tehtud kiiruga, osa mõisaid ja külasid on välja jäetud, andmed on osalised ja ebatäpsed, kuid pigem võiks nii ellujäänute kui ka surnute arvu tunduvalt suurendada. Muidugi võib arvata, et aastail 1710–1711 ei surnud inimesi mitte ainult katku, vaid ka muudesse tõbedesse, nälga, sai surma sõjategevuses jne, ja on vägagi võimalik, et osa muudessegi tõbedesse surnuist läks “katku arvele”. Lõuna-Eesti mandrialal pandi kirja 42 731 katkuohvrit, kusjuures andmed Räpina ja Karula kihelkonna kohta puuduvad (Köpp 1929: 19–20). Ka siin on arvesse võetud vaid külarahvast. Pärnus registreeriti 1150 katkuohvrit (Pullat 1992: 25–26).

Niisiis omaaegsetel pealiskaudsetel ja osalistel andmetel (puuduvad andmed Saaremaa, samuti Räpina ja Karula kihelkonna, mitme linna ja mõisarahva kohta) oli katkuohvreid kokku 130 000.

Et rahvast oli pärast 1711. aastat tõesti vähe järele jäänud, seda näitab ka ristitute arvu järsk kahanemine. Aastail 1725–1729 ristiti lapsi vaid 53,2% 1690–1694 või 1700–1704 ristitud laste arvust (andmed käivad vaid nende kihelkondade kohta, kust meetrikaraamatuid mainitud

aastatest on säilinud). Alles aastail 1770–1774 ületas ristimiste tase neis kihelkondades sõjajärelsete paremate aastate oma.

Praeguste teadmiste juures võib oletada, et aastail 1700–1711 võis Eesti ala kaotada poole oma rahvastikust (või isegi rohkem) ja et 1712. aastal oli Eestis 150 000–170 000 inimest. Kuid mis on 18. sajandil juba päris selge: inimesi (nii eestlasi kui ka baltisakslasi) tuli pärast 1712. aastat veel kaua aega Venemaalt, Lätist ja mujalt oma elukohtadesse tagasi.

Kirjandus

- Eesti majandusajalugu I*. 1937. Tartu
Eesti rahva ajalugu II. 1933. Tartu
Eesti talurahva ajalugu I. 1992. Tallinn
Histoire des populations de l'Europe: La revolution demographique 1750–1914. 1998. Fayard
 Ipsen, G. 1972. *Bevölkerungsgeschichte-Bevölkerungsgeschichte*. (Neue wissenschaftliche Bibliothek 54.) Geschichte. Köln
 Johansen, P. 1925. *Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter: Ein Beitrag zur estnischen Kulturgeschichte*. (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised 23.) Tartu
 Kõnks, J. 1961. 1712. aasta revisjonist Eestimaal. — *Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised*. Vihik 114. Tartu
 Kõpp, J. 1929. Andmeid viimasest suurest katkust Lõuna-Eestis aastail 1710–1711. — *Ajalooline Ajakiri*
Liivimaa 1638. a. maarevisjon. 1941. *Eesti asustusala I: Kaguosa*. Tartu
 Mironov, B. N. 1999. *Social'naja istorija Rossii I*. S. Peterburg
 Palli, H. 1984. *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685–1799)*. Tallinn
 Palli, H. 1996. *Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712*. Tallinn
 Pullat, R. 1992. *Eesti linnarahvastik 18. sajandil: Monograafia*. Tallinn

Margus Laidre:

Tutvunud Heldur Palli vastulausega minu seisukohtadele, pean tunnista-
 tama, et selles esitatud argumendid ei hajutanud püstitatud küsimusi.
 Probleemi tuuma tabab seda tõenäoliselt adumata H. Palli ise, mööndes
 esmalt, et “kõik eri käsitlustes toodud rahvaarvud [...] on hinnangud”,

ning seejärel konstateerides: "Seetõttu on eri autorid esitanud erinevaid hinnanguid ja neid ei saa pidada eriti täpseks." Just sinna ongi koer maetud, et need oletused ei ole eriti tõepärased.

Jääb arusaamatuks, miks "õigem oleks Eestiga võrrelda Württembergi, mis sai 30-aastases sõjas raskesti kannatada". Kas selle pärast, et see sobib paremini Palli teooriaga? Kõigepealt esitab ta väite ja alles seejärel asub otsima tõestusmaterjali. Sellele, et eri piirkonnad kannatasid sõjategevuse all erinevalt, olen osutanud juba oma artiklis (lk 946). Kordan, et sõdu peeti erineva intensiivsusega ja hooajati. Samuti ei hõlmanud sõjategevus kunagi korraga tervet maad, sest selleks puudusid ressursid. Sõda pidi end ise toitma, nii et erinevalt tänapäevast ei jälgitud 16.–18. sajandil mitte alati strateegilist eesmärki (milleks harilikult oli mingi kindlustatud koha hõivamine, sest rinnet kui seesugust veel ei tuntud), vaid kulges trajektoori pidi, mis võimaldas armeele elatist hankida. Hoolimata Eesti "väiksusest" jäi meilgi kindlasti osa alasid vaenutegevusest puutumata, olgu siis tegemist Saja-aastase sõja (1558–1660/61) või Põhjasõjaga (1700–1721). Kolmsada-neliasada aastat tagasi ei saanud sõda veel olla sedavõrd totaalne nagu näiteks Teine maailmasõda, mis aga ainsa kogemuslikult veel tunnetatava relvakonfliktina on meie alateadvuses ka kõikide teiste sõdade etaloniks.

Samuti pole veenev H. Palli näide Württembergi rahvaarvu kasvust 3,5-kordseks 61 aasta jooksul, sest see on kontekstist välja kistud: ei seletata, mis põhjustas sellise kasvu. Välise faktori kaasabita (massiline sisseränne) pole nii järsk muutus usutav. Eesti puhul on aga veelgi olulisem see, et mitte ühelgi naabermaal pole võimalik täheldada sedavõrd plahvatuslikku elanikkonna kasvu kui meil (lk 949–950). H. Palli püüab asja seletada võõrsilt tulnutega, jättes samas vastamata minu küsimusele, mis tegi Eestist niivõrd atraktiivse paiga võrreldes teiste maadega, mis olid samuti kannatanud sõjategevuse all (lk 949). Eesti pole mingi oas, seda tuleb ikka vaadelda ühenduses ümbritseva maailmaga, mille lahutamatuks koostisosaks me kaheldamatult oleme.

Lõpuks veel paralleel Teise maailmasõja järgse ajaga, mil ligemale 50 aasta vältel suurenes rahvaarv (sh plaanipärase sisserände tulemusena, mis tõstis võõraste osakaalu 40%-ni elanikkonnast) üksnes poole võrra, kõrvutatuna 17. sajandi teise poole andmetega (lk 950–951).

Ka rahvastikukatastroofidele järgnenud taastumisperiodid, mida iseloomustas madalam suremus, rohkem abiellumisi ning selle tulemusena suurem sündimus, on H. Palli poolt lahtisest uksest sissemurdmise, sest nimetatud aspektidele olen juba viidanud oma artiklis (lk 947). See aitas kahtlemata kaasa rahvastiku taastootmisele, kuid ei selgita veel rahvaarvu kasvu ajavahemikul 1640–1697 väidetavalt 185,7% võrra. Esiteks on see juba puht bioloogiliselt võimatu, nagu on osutanud ka

erialateadlased vestluses allakirjutanuga. Teiseks osutab H. Palli isegi, et mõneks ajaks vähenes kontaktide sagedus inimeste vahel, millest ta järeldab, et haiguste levimiskiirus aeglustus. Mõlemad järeldused on korrektsed. Lisandub aga veel kolmaski aspekt. Et inimestevahelised kontaktid harvenesid, ja silmas pidades, et elati võrdlemisi hajutatult, siis oli abiellumisealistel (vähemalt esialgu) raskusi sobiva partneri leidmisega. See aga mõjus jällegi rahvastiku kasvu aeglustava tegurina. Pealegi oli iive Eesti eri piirkondades eri aegadel erinev, nagu märgib ka Palli.

Sõda paiskas rahvastiku kõige muu kõrval veel segi, paljud põgenesid kodukohtadest, kuid mitte kõik ei tulnud tagasi, vaid jäid mujale elama. Seepärast pole nt võimalik lokaalset uurimust üldistada kogu Eesti alale. Teine kategooria puudutab vaenlase poolt minema viidud inimesi (eriti Põhjasõjas). Erinevalt H. Pallist arvan, et vaid üksikutel neist, kelle all pean silmas kõrgematest seisustest ja rikkamaid isikuid, õnnestus hiljem tagasi pöörduda. Lihtrahvas aga kinnistati pärisorjadena uute isandate juurde.

Seejärel kordab H. Palli taas oma väidet, et ta ei tea, kui suur oli Eesti rahvaarv 1710. ja 1712. aastal, sest revisjonid olid tehtud kiiruga, osa mõisaid ja külasid jäeti välja, mistõttu andmed on osalised ja ebatapsed. See aga ei takista teda oletamast, et rahvastiku suurus vähenes kahe aasta jooksul rohkem kui 50% võrra. Sel juhul peaks küll tegemist olema kõigi aegade suurima tagasilöögiga Eesti ajaloo, mis tundub eriti absurdne, kui mõelda, et eelnenud kümne sõja-aasta vältel inimeste arv isegi mõnevõrra suurenes. Veel tuleb silmas pidada, et katkuohvrite arvuga, kes moodustasid aastail 1710–1712 kaotuste põhimassi, on aegade vältel alati liialdatud.

H. Palli lõppjäreldusega, et tegelikult tuleks 16.–18. sajandi rahvastikku puudutav allikmaterjal nõutava allikakriitika tasemel uuesti läbi uurida, olen täiel määral nõus. Sellisele vajadusele osutamine oligi üks minu artikli kirjutamise eesmärke. Praegu on aga nii, et pelkade oletuste ja arvamuste pinnalt tuletatud resultaati on kahetsusväärsel kombel üha uutest ja sealhulgas väga värsketes väljaannetes kriitiliselt läbi mõtestamata võimendatud.

Heldur Palli:

Kena, et 17. sajandi rahvastiku monograafilise uurimise vajaduses oleme M. Laidrega ühel nõul. Rõõmustav on ka märkida, et Ülle Liitoja-Tärkiaineneni tööd 17. sajandi asustuslool alal on omajagu toeks ka rahvastiku ajaloo uurimisel.

Käesolevate ridade autor on oma väidetes lähtunud eelkõige revisjonide (1601, 1624–1627, 1637, 1638, 1647 jt) andmeist ja J. Vasara arvestustest. Nende järgi oli tühje talusid ja külasid väga palju ja oletus, et rahvastikukaotused 1550–1640 ja 1700–1710 olid väikesed (näiteks 20%), ei luba seletada maa tühjumist. See, et tuhatkond perepead olid muulased, on mitmes revisjonis selgelt märgitud (venelane, soomlane, lätlane jne). Ka mujal üles kasvanud eestlastest on korduvalt juttu (näiteks “Kanger Peter. . . ist in Reuszlandt erzogen” — *Liivimaa 1638. a. maarevisjon*, lk 7). Veel 1637. a oli tühje maid ja talusid palju, taasasustamine käis täie hooga — alla kolme aasta oli oma kohta pidanud 20% peremehi. Neid meelitas võimalus saada kolm vaba aastat.

Württembergi näide on toodud sellepärast, et Eesti ja Württemberg kannatasid sõdade ajal eriti ja koguni erandlikult. Muidugi toimus ka Württembergis maa taasasustamine nagu Eestiski — tuli tagasi nii oma rahvast kui ka võõraid.

Et andmeid on vähe, saab rahvaarvu kasvu aastail 1640–1695 mitut moodi seletada, Kõige lihtsam on oletada niihästi kõrget loomulikku iivet kui ka sisserändu.

Põhjasõja järel on üpris segane rahvastiku loomulik liikumine ja ebakindel rahvaarv aastail 1709–1712. Edaspidi lubavad pidevad adramaarevisjonid ja kiriku meetrikaraamatud üsna rahuldavalt jälgida rahvaarvu kasvu, eriti aastast 1720. Et rahvast üsna vähe järele oli jäänud, sellest annavad tunnistust nii revisjonid kui ka meetrikaraamatud (sama suur sündide arv kui Rootsi aja normaalaastatel saavutati alles aastail 1760–1780).

EDITORIAL NOTE

We open this year's last issue with the official announcement of the rector and senate of Academia Gustaviana, as the University of Tartu was called in those days, to its students from the year 1646. The rector of the university from November 1646 to November 1647 was Joachim Schelen, who worked as professor of geometry and arithmetic at Academia Gustaviana from 1644–1655 and from 1657–1665 as professor of geometry and astronomy in Tallinn. The document found in February 2000 at the Latvian Academic Library in Riga makes it possible to define the attitude of university administration to student fraternities and specify some details of penalism in Tartu.

When speaking about the Estonian translation of the Bible, one cannot bypass three major events. In 1686 the New Testament (*Wastne Testament*) came out in the South-Estonian dialect, translated and published by father and son Andreas and Adrian Virginus. In 1715, after a language strife that had lasted for decades, Eberhard and Heinrich Gutsleff published the New Testament (*Uus Testament*) in the North-Estonian dialect. In 1739 the whole Bible was published in the North-Estonian dialect; the main role in its publication belonged to Anton Thor Helle. In the course of times the first Estonian Bible as well as *Wastne Testament* and *Uus Testament* have seen a number of reprints, which have been revised to a greater or a smaller degree. Entirely new translations are not missing either. For all this, we have to be thankful to the Lutheran Church. Peeter Roosimaa, a member of the Bible translation board, describes the editing process of the new Bible that was published in 1997. He emphasises the genuinely ecumenical nature of the work — the editorial board included Lutherans, Methodists and Baptists as well as the Catholic priest Vello Salo and Olav Maran, who represents the Pentecostals.

This month we mark the centenary of the Estonian linguist Julius Mägiste (d. 1978), whose main work definitely is *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. By republishing a list of Estonian first names compiled by him in 1936, we introduce him as a renovator of Estonian first names. The issue has remained topical as Estonians sometimes tend to endow their offspring with downright monstrous first names. Our taste for names has baffled linguists throughout the 20th century. The situation was not better a century ago — the two final decades of the 19th century and the early 20th century were the heyday of foreign-sounding names. In 1921 the Academic Mother Tongue Society launched a major campaign for Estonianisation of names. Although its initial aim was getting rid of foreign surnames, first names received attention also. The first selection of first names compiled by Julius Mägiste was published in 1929, the second one, which we reprint here, in 1936. In his list Mägiste presents four types of names that might be suitable for Estonian usage: (1) ancient Estonian names with Estonian roots; (2) artificially created names, most of which have been taken into actual use; (3) foreign (Greek, Latin, Hebrew, Low German, German, Swedish, Russian) names from historical documents and parish registers that, having been used throughout centuries, have become entirely naturalised in the Estonian language, and (4) Finnish and, to a smaller extent, other Scandinavian names that have become familiar among Estonians and that phonologically sound totally Estonian.

Although Konstantin Päts is one of the most merited Estonian statesmen, he also belongs among the most controversial ones. The main reason for this is his policy during the authoritarian regime of 1934–1940, particularly his surrender to Moscow's dictate in September 1939 and conclusion of the fateful treaty on Soviet military bases in Estonia. The documents found in Moscow's archives in 1999 on K. Päts's connections with the Soviet embassy in Tallinn have given historians grounds to suppose that K. Päts's activities in 1939 can be explained by the simple fact that he was bound by Moscow, and, on the whole, at that time the government circles of Estonia preferred Moscow to Berlin. There are ample data to contradict these statements. Historian Heino Arumäe draws our attention to a complex of sources. These are

the reports and telegrams sent to Berlin by Hans Frohwein, the German ambassador in Tallinn. These characterise the principles and activities of Konstantin Päts and other leading Estonian politicians from quite a different angle. The ambassador who presented his credentials in 1936 gives an entirely positive estimation to K. Päts's attitudes to Germany, its foreign policy and Baltic Germans.

The first to notice the acceleration of intelligence was James Flynn. He found that if demographically comparable groups of subjects are studied by the same test at different periods (e.g. in the 1930s and 1970s), at least in developed industrial countries an improvement in the results of intelligence tests is clearly noticeable. This regularity, which has been accepted by the world of science, has acquired the name of the Flynn effect. Associate professor of psychology Olev Must, associate professor Aasa Must and Vilve Raudik from the Arts Department of Tartu University check the manifestation of the Flynn effect relying on the studies of Estonian schoolchildren's intelligence carried out by Juhan Tork (1889–1980) in the 1930s. The repetition of Tork's test in 1997 showed that intelligence test results had really improved; the changes, however, depended on the type of the task. Performance of school-related tests (mainly arithmetic) had worsened; performance of tests more remotely connected with schoolwork (finding number-symbol associations, tasks of comparison) had essentially improved.

Virve-Ines Laidmäe from the Institute of Interethnic and Social Studies at Tallinn Pedagogical University studies the changes in the stress level among the population of Estonia from 1993–1998. She examines the connections between stress and coping with life and views how the family atmosphere and one's own attitude to life influence the stress level. The comparison of questionnaires of 1993 and 1998 reveals that the proportion of respondents suffering from severe stress has remained the same — 25–26%. This is somewhat surprising as the changes that have taken place in society could have found a reflection in people's health status as well. According to both questionnaires, the main risk groups are also the same. As other studies have confirmed, women suffer from stress more often than men. Both in 1993 and 1998, 18% of men and

30–32% of women were in severe stress. As both questionnaires show, non-Estonians form another risk group. Among Estonians, every fifth was in severe stress, but among non-Estonians the level was almost twice as high (34–38%). Differences within the groups were even more significant. The proportion of people suffering from stress was the lowest among Estonian men. Estonian women and non-Estonian men were at an equal level, and the proportion of persons in severe stress was the highest among non-Estonian women.

Estonia is standing on the threshold of numerous changes that are connected with its efforts to join the European Union. In Ravil Khair Al-Din's opinion, one of the difficult questions to be solved in the process of integration with the EU is the protection of Islamic migrants as well as of Estonian Moslems. There are approximately 10,000 Moslems in Estonia who attempt to preserve their ethnic roots rather than seriously restore their Islamic faith. Estonia's accession to the European Union as well as arrival of Moslem immigrants can greatly change the situation and elicit a negative reaction as it did in Europe, where the activation of Islam resulted in the growth of extreme discontent among Europeans and caused a change in their attitude to Islam. The author thinks that the rights of the Moslem minority can be fully secured only if their rights are defined by a special legal act. Application of Islamic legal culture would contribute to the recognition of the Estonian legal system by Moslems and would neutralise the extremism that appears under the flag of Islam. Ravil Khair Al-Din emphasises that Islamic law could be applied only if the consistent legal choice of Islamic institutions and application of Islamic heritage are in harmony with generally recognised norms and principles of international law.

Lauri Vahtre, historian and Member of the Estonian Parliament, discusses in his essay the philosophical principles of essence and appearance.

In 1942 the Free Estonian Front was founded, which was the predecessor of the National Committee of the Republic of Estonia (NCRE). The NCRE was a secret organisation that fought against both Russian and German occupations and secured the continuity of the Estonian presidency and government abroad

until the restoration of independence half a century later. The Free Estonian Front published its underground newspaper "Vaba Eesti" (Free Estonia). The newspaper, published in the form of a handbill, came out in about every month and a half from the autumn of 1942 to 1944. A very strong anti-nazi attitude characterised the first issues of "Vaba Eesti"; however, when the Russian troops approached Estonia an anti-Bolshevist element appeared. On the following pages we present you the reprints of the newspaper.

In the section of book reviews Paul Alvre, professor emeritus of Tartu University, analyses the glossary of Georg Müller's sermons (*Georg Mülleri jutluste sõnastik*) compiled by Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso and Külli Prillop. Peeter Künstler speaks about Hugo Salasoo (1901–1991), the founder of the Estonian Archive in Australia; his son Inno Salasoo has published a book on it. Kaido Jaanson, professor of international relations at the University of Tartu, takes a look at a collection of documents and reminiscences about the Estonian Congress, a citizens' organisation that strove for the legal continuity of the Republic of Estonia. Psychiatrist and writer Vaino Vahing analyses two recent Estonian translations of Freud. He concentrates his attention on the afterword to *Anatomy of the Human Soul* by Jüri Allik, professor of psychophysics at the University of Tartu, that met with angry reviews in the press.

In the section of disputes historians Margus Laidre and Heldur Palli disagree on the number of Estonia's population in the 16th–18th centuries.

The issue ends with Part 8 of the series of articles by Tiit Henno, researcher at Tartu University, on Estonian oral speech. The author investigates which lexical and grammatical peculiarities differentiate this variety of language from the written text, first and foremost from literary language.

**Stress and coping with life:
Based on questionnaires among
the population of Estonia**

Virve-Ines Laidmäe

The article describes changes in the stress level among the inhabitants of Estonia from 1993–1998; it discusses the connections between stress and coping with life and the reasons for the build-up of mental tension. The study is based on population questionnaires "Estonia 93" and "Estonia 98" carried out by the sociologists of the Institute of Interethnic and Social Studies at Tallinn Pedagogical University.

Every fourth respondent admits having recently experienced three or more stress symptoms a week (depression, sleep disorders, irritability, a feeling that everything is beyond one's powers). Both in 1993 and 1998 the risk groups for social rejection and stress were the unemployed, financially less secure people and women, particularly non-Estonian and elderly women. In 1998 the share of respondents experiencing severe stress had risen in the group of young people and those with higher education. Although life has generally improved, more sources of tension and stress have appeared (unemployment, competition for jobs).

Health and coping are in strong mutual correlation. Respondents in severe stress reported personal difficulties (shortage of money, dissatisfaction with living conditions, children's schooling and future, loneliness, etc.) about two or

three times more often than those who had no stress symptoms.

The study confirmed that high self-esteem and enterprising spirit help to overcome critical situations. Non-Estonian women had the lowest self-confidence and belief in their abilities. Although non-Estonian women had given their material situation, work and family life lower scores than average, they were as satisfied with their life as the rest of the population. They had achieved their state of equilibrium by lowering the requirements for life.

An essential potential for rising the level of psychological well-being lies in the family — this is lack of discord with one's spouse and possibly equal distribution of household chores. The number of children showed no correlation with the level of stress, but harmony in relations with children did. Various aspects of family life (uneconomicality of the spouse, inattentiveness, addiction to alcohol, lack of sexual harmony, home routine) cause more tensions for women than for men. The problems of children's upbringing and education cause greater stress in men.

Although in 1993–1998 an improvement in living standards could be observed, many live in economically straitened circumstances. One out of three has money for food and accommodation only, or perhaps even not enough for these. Only 14% of the population were satisfied with their economic situation. Frequent limitation or abandonment of one's wishes ultimately leads to the formation of stress.

**SISSEJUHATUS
SUULISESSE EESTI KEELDE**

Tiit Hennoste

VIII
LAUSUNG SUULISES KÕNES III:
ENESEPARANDUSED

1. PROTSESSUAALSUSEGA SEOTUD ERIPÄRASED LAUSUNGID

Teiseks suulise lausungi omaduseks on see, et lausung on korraga nii produkt kui ka selle produkti tegemise protsessi peegeldus teksti pinnal. Protsessuaalsusega seostuva rühma keskseks eripäraste lausungite alaliigiks on need, mis seostuvad parandustega.

1.1. Parandusliigendus

Üks esimesi asju, mida spontaanset suulist kõnet uurides märgati, oli see, et teksti pinnal toimub pidevalt mitmesuguseid takerdumisi ja parandusi teksti pinnal. Alguses käsitati kõiki selliseid raskusi koos kui vigu/vastuolusid keelenormiga või kui keelevääratusi/vastuolusid kõneleja enda normiga (*lapsus linguae*, paragrammatismid).

Diskursuseanalüüsis leiti, et siin on tihti tegu kindla mehhanismiga, millega kõnelejad lahendavad oma lausungiehitamise probleeme. Selliseid nähtusi hakati käsitlema nime all struktuurinihutused (*structure shifts*). Struktuurinihutuste kontseptsioon lähtus lausest ja tema põhimõte oli järgmine: kõneleja alustab ühe lausestruktuuriga ja nihkub sealt poole lause peal teisele struktuurile, jättes esimese mingil viisil lõpetamata. Sellisena on neid vaadelnud näiteks Willem Levelt, Nils Erik Enkvist, Per Linell, Adolf Hieke jt.¹ Psühholingvistikas käsitleti samasuguseid nähtusi eeskätt hesitatsiooni (*hesitation*) nime all. Seal kõneldi eelkõige pausidest ja täidetud pausidest ning nende täitjatest (*pause fillers*), valestartidest (*false starts*) jms (vt ka *Akadeemia*, 2000, nr 7, 8, 9). Samasuguseid nähtusi on teistes terminites käsitletud ka võõrkeele kasutamise uurimisel. Seal on kõneldud suhtlusstrateegiatest (*communication strategies*), mille abil kõneleja lahendab suhtluses ettetulevaid keelelisi

¹Vt nt W. J. M. Levelt, Monitoring and self-repair in speech. — *Cognition*, 1983, kd 14, lk 41–104; N. E. Enkvist, M. Björklund, Toward a taxonomy of structure shifts. MS 1985.

probleeme (vajaliku sõna või grammatilise reegli mitteteadmine jms). Sealjuures on võõrkeelekasutuse uurijad tõlgendanud suhtlusstrateegia mõistet ja ühtlasi tema seoseid seda tüüpi nähtustega väga mitut moodi.²

Kõige laiemalt on parandusi käsitletud konversatsioonianalüüsis. Selle järgi on parandusliigendus (*repair organization*) katusmõiste süsteemile, mille abil suhtlejad käitlevad igasuguseid kõnelemisel, kuulamisel ja kõne mõistmisel tekkivaid raskusi. Seda süsteemi peab konversatsioonianalüüsis üheks kolmest vestlust organiseerivaks alussüsteemiks.³ Oluline on sealjuures see, et konversatsioonianalüüsi põhimõtte järgi ei ole tegu üksnes keeleliste parandustega, vaid suhtlejad võivad tõsta suvalise kõnekoha suvalisel eesmärgil parandust nõudvaks. Teisalt, paranduseks on tarvis nii selle algataja kui ka läbiviija tahet parandada. Paranduse läbiviimiseks on vaja mõlema tahet, ühest ei piisa. Ja nii ei pea isegi mingi silmaga nähtav keeleline viga viima paranduseni. Teiseks on oluline see, et uurimisel lähtutakse tegeliku teksti pinnal nähtavast ümbertegemisest, mitte keeleveast või uurija ajus olevatest arusaamadest, milline on õige keel või mismoodi peaks selles situatsioonis suhtlema.

Seega: parandus on väga lai nähtuste ring ja mehhanism, mis peab aitama lahendada igasuguseid probleeme: grammatilised vead, stiili-parandused, lauseplaani muutmine, võõrkeele mittevaldamise probleemid jne jne. Neid ühendab see, et vestluses on nende lahendamiseks üks mehhanism. Paranduste eristamisel ja süstematiseerimisel on eri kontseptsioonides aluseks kaks mõõdet:

– millistest vigadest või probleemidest on jutt. Ühel juhul kõneldakse ainult keeleliste probleemide lahendamisest, teisel juhul igasugustest suhtlusraskuste lahendamisest;

²Vt ülevaadet Z. Dörnyei, M. L. Scott. Review article. Communication strategies in a second language: definitions and taxonomies. — *Language Learning*, 1997, Vol. 47, lk 173–210. Siinkirjutaja lähenemist vt T. Hennoste, T. Vihalemm, Võõrkeele suhtlusstrateegiad. — *Akadeemia*, 1999, nr 8, lk 1571–1607.

³Klassikalised artiklid: E. Schegloff, G. Jefferson, H. Sacks, The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. — *Language*, 1977, Vol. 52(2), lk 361–382; E. Schegloff, The relevance of repair to syntax-for-conversation. — *Syntax and Semantics*, Vol. 12: *Discourse and Syntax*. Toim. T. Givon. N.Y.: Academic Press, 1979, lk 261–288. Ülevaadet vt *Keskustelunanalüüsin perusteet*. Toim. L. Tainio. Tampere: Vastapaino, 1997, lk 111–137 (osa autor on M.-L. Sorjonen).

– mille põhjal uurija paranduse välja otsib. Ühel juhul on lähtekohaks viga, mida mõõdetakse mingi keelelise (või suhtlus)normiga, teisel juhul aga tekstide tegijate enda tegelikud parandamised, mis paistavad teksti pinnal.

Me oleme valinud põhialuseks konversatsioonianalüüsil põhineva lähenemisviisi. Seega me vaatleme parandust kui väga erinevate probleemide lahendust ja otsime neid välja tegelike paranduste alusel.

Paranduse analüüsil on kaks poolt. Esiteks, kuidas parandusmehhanism on ehitatud, ja teiseks, milleks parandusi kasutatakse, mida nende abil saavutada tahetakse. Tegeleme järgnevalt esimese küsimusega. Selle aluseks on arusaam, et parandus ei saa eksisteerida ilma süntaksita. Süntaks organiseerib lingvistilised elemendid, mille abil vestlust konstrueeritakse. Samas ei saa süntaks eksisteerida ilma parandusmehhanismita: alati võib juhtuda, et kõneleja ei tea, kuidas jätkata, või on midagi valesti teinud enese arvates, või saab partnerilt signaali, et midagi on viltu.

Sellega seoses aga võib eeldada, et süntaks ja parandus on vastastikku seotud ja sõltuvad üksteisest, s.t süntaktilised elemendid organiseerivad kuidagi paranduse kasutamist ja vastupidi.

1.2. Parandusmasina ehitus

Parandamist saab algatada nii kõneleja ehk probleemi tootja kui ka kuulaja ning selle saab läbi viia samuti kõneleja ja kuulaja. Selliselt on parandusel neli alaliiki vastavalt kummagi osaleja tööle:

- enda algatatud eneseparandus (*self-initiated self-repair*);
- teise algatatud eneseparandus (*other-initiated self-repair*);
- enda algatatud teiseparandus (*self-initiated other-repair*);
- teise algatatud teiseparandus (*other-initiated other-repair*).

Uurimused on näidanud, et eelistatuim on selline olukord, kus raskuse tekitaja selle ise ka parandab. Sellele järgneb statistiliselt küllaltki sage variant, milles paranduse algatab kuulaja, kuid viib läbi probleemi tekitaja ehk senine kõneleja. Muud variandid on väga harvad. Miks nii? Ilmselt on siin taga tugevad isiksuse minapildi normid: teise poolt läbi viidud parandusi tõlgendatakse kui enese õiguste piiramist, mis ähvardab probleemi tekitaja minapilti, tema arusaamu eneseväärikusest jms.

Selline on konversatsioonianalüüsis klassikaline parandusliigenduse tüüpide põhijaotus. Ma olen järgmiseks jaganud parandusliigenduse vastavalt sellele, kas probleem on mingis juba väljaöeldud tekstiosas või on see alles väljaütlemata tekstiosas. Esimest varianti nimetame ümbertegemiseks (ehk reformuleerimiseks) ja teist edasilükkamiseks.

Miks me peame vajalikuks tuua edasilükkamine ja reformuleerimine eraldi välja? Esiteks eristab neid suund: üks on suunatud veel väljaütlemata teksti korrigeerimisele, teine juba väljaöeldud teksti muutmisele. See tähendab, et vahendid, mida nad kasutavad, on erinevad, ja süntaktilised muutused, mida nad tekstis põhjustavad, on erinevad. Teiseks eristab neid see, mida nad nõuavad kuulajalt. Edasilükkamise puhul on kuulaja ülesanne kustutada interpreteerimisel oma mõlust edasilükkamislõik, kuigi ta loomulikult saab teha selle põhjal mitmesuguseid järeldusi kõneleja ja tema teksti kohta. Reformuleerimise puhul tuleb aga kuulajal kustutada mingi osa juba vastuvõetud tekstist ning asendada uuega, või komponeerida vanast ja uuest ise kokku tervik.⁴

Lisaks väidan, et just edasilükkamine on kõneleja kõige eelistatum parandusvõte. Eelistatuse kolmandaks aluseks on minu arvates vastandus selle vahel, kas püütakse ennetada probleemi valede lahenduste ilmsikstulekut või mitte. Loomulikult eelistab inimene, et probleem ei tuleks üldse avalikuks, s.t ta eelistab sujuvat suhtlust parandustega suhtlusele. Aga kui need avalikuks peavad tulema, siis eelistab ta seda, et partnerini ei jõuaks valed, ebasobivad, halvad jms lahendused.

Seega on suhtluses paranduse põhitüübi valiku aluseks neli kriteeriumi, mis rakenduvad järgmises järjestuses:

- kas häire tuleb avalikuks või mitte;
- kas ebasobivad lahendused tulevad avalikuks või mitte;
- kas probleemi tootja algatab ise probleemi lahendamise või mitte;
- kas probleemi tootja lahendab ise probleemi või mitte.

Eelistatud on olukord, kus häired ei tule avalikuks, s.t sujuv, ilma parandusteta suhtlus. Kui parandus on vajalik, siis eelistatakse olukorda, kus ebasobiv tekst ei jõua partnerini. Tulemuseks on edasilükkamine. Kui ebasobiv tekst on siiski jõudnud kuulajani, siis eelistatakse ise algatada

⁴Hästi näitab neid erinevusi ja nende tagajärgi võrdlus kirjaliku tekstiga. Kirjatekstis ei kajastu edasilükkamised üldse. Reformuleerimine on aga ka kirjas olemas ja väljendub seal vahelekirjutamisena ning mahatõmbamisena. Erinevus tuleneb üksnes kahe meediumi erinevast loomusest: kirjas saab füüsiliselt vahele kirjutada ja maha tõmmata, ning vanad variandid ei jõua üldjuhul lugejani, kõnes saab uued variandid paigutada ainult kõne lineaarsesse voolu vanade järele, ning kuulaja ise peab tegema asendamise ja kustutamise tööd. Teisisõnu: kõneleja ja kuulaja tööjaotus suulisel ja kirjalikul reformuleerimisel on väga erinev. Kõnes teeb kuulaja rohkem tööd kui kirjas ja see aitab kõnelejal ühtlasi tema piiratud ajas tekstitootmisega toime tulla.

parandamine (= reformuleerimine). Olenemata sellest, kes paranduse algatab, eelistab raskuse tekitaja selle ise läbi viia.⁵

Loomulikult ei ole parandusmehhanism mingi väga selgete piiridega nähtus. On tegevusi, mida paigutatakse osalt paranduse alla, osalt mitte. Probleemsed on selles suhtes näiteks mitmesugused lausungipiiri järel toimuvad lisamised. Teiseks piirirühmaks on sulatatud või vaheliti üksused, milles intonatsioonilise terviku moodustavad näiteks kaks lausungit, millel on mõni lauseliige kahepeale. Selliseid konstruktsioone on nimetatud mitut moodi, klassikaliseks nimeks on neil retoorikast laenatud anakoluut (*anacoluthon*). Need oleme jätnud praegu omaette rühma.

Ja lisaks, paranduses kasutatavaid võtteid saab kasutada ka teadlike retooriliste võtetena teksti ehitamiseks, sealhulgas kirjaliku teksti tegemisel. Retoorilisi võtteid paranduste hulka ei arvata.

Selles osas vaatleme kõige olulisemaid parandusi: enese poolt algatatud ja läbiviidud edasilükkamisi ning reformuleerimisi.

1.3. Edasilükkamine

Edasilükkamine on parandus, mille puhul kõneleja vajab oma tekstitegemise probleemide lahendamiseks enam aega, kui kõne loomulik tempo

⁵Paranduste nimetamisel ja liigitamisel on kasutatud väga erinevat terminoloogiat. E. Schegloff kasutab üldmõistena terminit *repair* ja lisaks termineid *postpositioned repair* (reformuleerimine) ja *prepositioned repair* (edasilükkamine), kuid ta ei kasuta viimaseid parandusmehhanismi tüpoloogia alusena. A. Hieke kasutab üldmõistena terminit *hesitation* ja jagab selle prospektiivseks (ka *stalling*) ja retrospektiivseks (*repair*). N. E. Enkvist ei kasuta üldist terminit üldse, vaid kõneleb kahest eri nähtuste rühmast: *hesitation signals* (= edasilükkamine) ja *structure shifts* (= reformuleerimine). Mina olen kasutanud varem samuti teisi termineid. Üldmõistena olen kasutanud termineid hesitatsioon, pindformuleerimine ja ka reformuleerimine. Edasilükkamist olen nimetanud prospektiivseks hesitatsiooniks ja katafoorseks hesitatsiooniks. Reformuleerimist ka retrospektiivseks hesitatsiooniks ja anafoorseks hesitatsiooniks. Vt nt T. Hennoste, Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. — *Lähivertailuja* 7. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44.) Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. Turku, 1994, lk 33–51; T. Hennoste, T. Vihalemm. Võõrkeele suhtlusstrateegiad. — *Akadeemia*, 1999, nr 8, lk 1571–1607.

talle annab, ja lükkab seetõttu oma järgneva tekstiosa väljaitlemise edasi. Seda väljendab kõnes edasilükkamissegment.

Edasilükkamise tüpoloogia aluseks on järgmised asjad:

- kes algatab ja kes viib läbi edasilükkamise;
- milline on edasilükkamissegmenti ehitus. See küsimus jaguneb kaheks: milline on segmenti täitev aines ja millised on selle ainese kombinatsioonid;
- milline on edasilükkamissegmenti positsioon tekstis;
- kas esineb kommentaar edasilükkamise kohta või mitte.

Edasilükkamist saab algatada ainult kõneleja ise. Läbiviimise poolest jaguneb ta kahte liiki: enese läbiviidud ja partneri läbiviidud edasilükkamised. Esimesel juhul lahendab kõneleja ise oma järjeotsimise probleemid ja pakub välja teksti järje. Teisel juhul aga pakub järje välja kuulaja. Viimase tüübi puhul saame kõnelda kahest alarühmast: esimesel juhul pakub kuulaja abi omaalgatuslikult, teisel juhul küsib kõneleja pärast takerdumist otseselt abi (tulemuseks on kahepeale tehtud lausungid, vt *Akadeemia*, 2000, nr 11).

1.3.1. Edasilükkamisvahendite tüübid

Aja leidmiseks on kõnelejal kaks võimalust: pidada kõnevoolus paus või täita vajalik aeg mingi keelelise või mittekeelelise täiteainesega. Täiteainese rühmad näivad olevat eri keeltes samasugused:

a) verbaalne aines: üneemid, partiklid, kordused, venitused, pikemad fraasid või laused;

b) mitteverbaalne aines: žestid, miimika, pilk jm.

Edasilükkamise verbaalsed vahendid on kahesugused. Üks rühm moodustub ainesest, mis paigutatakse põhitekstile vahele (pausid, üneemid, edasilükkamispartiklid, pikemad edasilükkamisfraasid). Teine rühm moodustub sellest, et põhiteksti enese vahenditega tehakse midagi (kordused, venitused).

Pausid. Pausid täidavad tekstis mitmesuguseid funktsioone. Iga konkreetse pausi puhul on eri funktsioone raske või isegi võimatu eristada. Lausungi sees väljaspool ideeüksuste või osalausungite piire olevad pausid, eelkõige mikropausid, on edasilükkajad (pauside kohta vt *Akadeemia*, 2000, nr 9).

Üneemid. Väga olulised edasilükkamispauside täitjad on üneemid (*ee, õõ, mm* jms; vt *Akadeemia*, 2000, nr 7). Põhiosa (umbes 3/4) üneemidest töötab teksti tootmisel just edasilükkajana. Seega on edasilükkamine üneemide põhiroll tekstis.

- (1) E: jah. (0.8) ja=et=ee see Elsa ütles et sa oled kuuldu et ta ju töötab Siljaga. (.) ja siss ütles Selmale kah. Selma ütles @ nojah seal töötavad kõik et jah muidugi nad peavad kõik osakonna läbi töötama. @ (.) ja ee Elsa veel ütles=t kas Selma nüüd pahaseks sai või et ma nii ütlesin, ma ütli et mis seal pahaseks saada.

Üneemid võivad olla häälstatud eraldi, kuid nad võivad olla häälstatud ka sõnadega kokku, nagu näites (1) ja=et=ee. Sellisel juhul kleepuvad nad eelkõige eelmise sõna lõppu. Rohkem kalduvad kleepuma lühikesed üneemid: näiteks ee on kleepunud argitekstides 20% juhtudest, aga e 47%. Samasugused suhted on ka õõ puhul (vt kokkuhäälstatuste kohta *Akadeemia*, 2000, nr 9).

Kõige olulisem üneemi positsioon monoloogis või dialoogi kõnevooru sees on lausungite või osalausungite piiril, eelkõige uue lausungi algul sidendi või piiripartikli järel (näide (1)), vähem ka korratavate sidendite vahel. Selliseid üneeme on veidi üle poole kõigist üneemidest.

Teine oluline positsioon üneemidele on kõnevooru algus dialoogis. Seal võib tegu olla planeerimisüneemiga, aga sama üneem võib töötada ka mingis muus funktsioonis (kõnevooru või tähelepanu haarajana, järgneva väite pehmendajana ootusvastast seisukohta sisaldava kõnevooru alguses). Viimasel juhul on tegu meie terminoloogias eelkõige suhtluspartiklina töötava üneemiga, mis on planeerimisüneemi homonüüm. Et esialgu pole võimalik neid kahte rühma eristada, siis olen leppinud hüpoteesiga, et kõneleja eelistab polüfunktsionaalset üneemikasutust monofunktsionaalsele.

- (2) K: ei oli oli oli. [esiteks]

T: [ota 'kuskohapeal.](0.5)

K: ee Pärnu='maantel. (.) esiteks:

T: ee mingi 'firma: [näidis (.) 'näidissaal=või]

Ülejäänud üneemid paiknevad mitmel pool lausungi sees. Seal võib üneem olla igal pool, ka keset süntaktilist fraasi, täiendi ja põhisõna vahel, nagu näites (3).

- (3) vat selles sellel Palamuse ee kõstril ee oli niisugune komme=et tema tema tahtis väga head tööd teha õpilaste kooriga, /---/

Üneeme on eesti keeles mitu. Kõneleja, kes sageli kasutab üneeme edasilükkamiseks, eelistab neist alati ühte, mida on tavaliselt üle poole kõigist tema kasutatud üneemidest. Ülejäänud on vahelduvad. Millist üneemi keegi eelistab, selles ei näi olevat mingit loogikat. Teisalt on ilmselt tegu idiolektilise valikuga. Inimesed jagunevad kahte rühma: ühed eelistavad edasilükkamisel üneeme, teised partikleid.

Kolmandaks sõltub üneemide kasutus ka situatsiooni sotsiaalsest määratlusest. Üneemid on seotud ametlikuma situatsiooniga, mille puhul eesti kultuuris on tavaline nõue vältida nn parasiitsõnu (mille all mõeldakse tavaliselt edasilükkamiseks kasutatavaid pragmaatilisi partikleid). Samasugust seost on märganud ka teistes kultuurides. Näiteks Turu kõnekeele projektis leiti, et vabades vestlustes eelistavad kõnelejad partikleid, ametlikumas situatsioonis aga üneeme ja kordusi.

Partiklid. Partiklid on polüfunktsioonilised sõnad. Nende hulgas arvatavasti pole ühtegi, mis oleks puhtalt edasilükkaja. Ka edasilükkamispartiklite puhul kehtib sama põhimõte mis üneemide puhul: üks partikkel on kõnelejal valdav, teised vahelduvad. S.t konkreetsel kõnelejal on mingi partikkel just rutiinse edasilükkajana kasutusel. Partikleid vaatame pikemalt reformuleerimise osas.

Kordused. Kordus on suuliste tekstide väga oluline võtteriühm, millele on palju liike ja funktsioone, mida me siin eraldi alaosana ei käsitle.⁶ Meie kasutame siin korduse sõna kitsalt kui ühte parandusvõtet. Vormilt võib sellised kordused jagada kolme rühma:

- puhtad kordused, milles korduvat elementi ei muudeta;
- parafrasid, milles tehakse leksikaalseid või grammatilisi muudatusi;
- poolelijäävad kordused, milles korratav sõna jääb pooleli ning tavaliselt pole võimalik otsustada, kumma alaliigiga on tegu.

Teisalt saame kordused jagada vahetuteks, mis järgnevad korratavale sõnale, ja kaugemateks, mille puhul on korduvate elementide vahel muid üksusi. Parafrasid ja katkestatud sõnakordused kuuluvad reformuleeringuvõtete hulka. Edasilükkav kordus on alati puhas kordus, järgneb vahetult korratavale elemendile, on tavaliselt hääldatud madalalt, langetava intonatsiooniga ja vaikselt.

Korduda võivad kõik sõnad ja lauseliikmed. Kõige sagedamini korduv rühm on sidendid. Neid on umbes 2/3 edasilükkamiskordustest. Teine korduvate elementide suur rühm on partiklid ja üneemid, mis moodustavad kõigist kordustest 15–20%. Kolmas suurem rühm on verbid ja neile vahetult järgnev aines, eelkõige määrsõnad (*hakkasin akkasin*). Muud sõnaliigid ja lauseliikmed korduvad vähe. Sealjuures on korduvad si-

⁶Vt korduste kohta näiteks ajakirja *Text* erinumbrist: *Text. Special Issue. Perspectives on Repetition*. Toim. B. Johnstone, 1987, Vol. 7, nr 3. Seal leiab ka põhjaliku korduste tüpoloogია vestluste tarvis: N. R. Norrick, Functions of repetition in conversation. — *Text*, 1987, Vol. 7, nr 3, lk 245–264. Vt ka D. Tannen, Repetition and variation as spontaneous formulaicity in conversation. — *Language*, 1987, Vol. 63, nr 3, lk 574–605.

dendid tihti kokku hääldatud (vt selle kohta *Akadeemia*, 2000, nr 9), muud sõnad aga harva.

Eelnevad kolm vahendiliiki olid sellised, millega täidetakse edasilükkamispause. Nende valikut näib suunavat vähemalt kaks kriteeriumi:

– ühe rutiinse põhivahendi väljavalimise nõue. Et edasilükkamine on pidev rutiinne tegevus, siis on kõnelejale kasulik valida endale alati mingi põhivahend. Muid vahendeid kasutab ta juhuslikult;

– situatsiooni sotsiaalne määratlus. Ametlikumas situatsioonis eelistatakse ühtesid, argisemas teisi vahendeid.

Venitused. Venitused võivad olla sõna lõpus, sõna sees või alguses. Nagu näitasime (*Akadeemia*, 2000, nr 9), on just sõnalõpuvenitused edasilükkajad. Sõnasisesed venitused on enamasti mingi emootiivse funktsiooniga. Sealjuures on mõnikord lõpuvenitusel tõusev intonatsioon, mis osutab lisaks takerdumisele ka teksti jätkuvust, nagu näites (4). Statistiliselt on kõige tavalisem see, et lausungi alguses venitatakse sidendeid (*aga*-, *ja*:- jms), piiripartikleid (*no*:-) ja edasilükkamiseks kasutatavaid partikleid või üneeme (*noh*:-, *ee*:- jms). Teine tavaline koht on lausungi keskel enne uut infot, kus venitatakse verbijärgse noomeniühendi täiendeid või verbe.

- (4) (.) sis ta ehmatas irmsasti ära ja:!(.) akkas ülemuse käest vabandust paluma.

1.3.2. Edasilükkamissegmendi ehitus

Normsegmendi moodustab üks edasilükkamisüksus korraga. Meie materjalis moodustavad sellised keskmiselt 3/4 edasilükkamistest. Teise suure rühma moodustavad eri vahendite kombinatsioonid (20–30%), millest on tavalisemad:

- kordus (eelkõige sidend) + partikkel (*ja ja sis, et et noh*);
- kaks partiklit (*nagu noh, noh ütleme*);
- paus + partikkel (*(...) noh, (...) nagu*);
- paus + üneem (*(...) ee*).

Kahe-kolmekordseid sama vahendi kasutusi on 2–3%. Miks eelistatakse kahe võtte kombinatsioone? Sagedased kombinatsioonid jagunevad kaheks. Ühed on sellised, mille alguses on paus. Sel juhul on teise elemendi rolliks pausi lühendamise, mille põhjuseks võib olla dialoogis näiteks kartus, et kuulaja võtab liiga pika pausi ajal kõnevooru üle, monoloogis aga kartus hakitud kõne ees, mis on kultuuris madalamalt hinnatud kui sujuv kõne.

Teine tüüpiline rühm on selline, kus teiseks üksuseks on partikkel. Selle seletuseks sobib tõik, et partikkel on edasilükkamishahenditest ainus,

millega saab kergesti täita ka muid, paranduseväliseid funktsioone. Teisisõnu, kõneleja eelistab kasutada vahendit, mida saab pruukida polüfunktsionaalselt.

Sellised mitmeosalised edasilükkamised on tihti hääldatud kokku ja moodustavad ühe kõige tavalisema rühma kokkuhääldavatest segmentidest. Tavalised on sidendi korduste kokkuhääldused (*ja=ja, et=et*); üneemid neile eelneva üksusega (*=ee, =õ*); takerduspartikkel + sidend (*noh=et, onju=ja*); mitmekordsed takerduspartiklid (*nimodi+noh, nagu+noh*).

Teistest erineva rühma moodustavad kordused. Me saame jagada korratavad elemendid süntaktiliselt kahte ossa. Osa neist on omaette elemendid, millel pole fraasiseoseid lausungi muude sõnadega (sidendid, partiklid), osa aga on lausungiliikmed, millel on fraasiseosed ümbritseva. Viimased jagunevad omakorda kaheks: fraasi pealiikmed (nagu alus või sihitis) ning fraasi alluvad liikmed (nagu täiend või mõned määrused). Näib, et kordamist juhib kaks printsiibirühma:

– põhinormiks on: mine tagasi konstrueeritava fraasi alguseni. Kui see koosneb ühest sõnast, siis korratakse ainult seda sõna, kui mitmest sõnast, siis mitut. Kui sõna on iseseisev üksus, nagu sidend, verb või partikkel, siis minnakse tagasi ainult selle sidendi võrra. Ei korrata eelneva fraasi osi. Samasugust printsiipi rakendatakse ka noomenifraasi pealiikmete aluse ja sihitise puhul. Iseseisva üksusena tõlgendatakse ka püsivat mitmeosalist tervikut (mitmeosaline nimi, kinnisfraas jms). Fraasi alluvate liikmete puhul, s.t noomenifraasi täiendite ja fraasimääruste puhul, minnakse tagasi fraasi algusesse, aga see pole absoluutne reegel. Ilmselt on siin oluline ka see, et kehtib põhimõte: mine tagasi minimaalselt, s.t kui võimalik, siis ühe sõna võrra;

– mine tagasi korratatava (osa)lausungi algusesse ja korda kogu osalausungit uuesti. Selliseid tagasiminekuid tuleb ette eeskätt juhul, kui edasilükkamine toimub verbi järel.

Seega taasesitamise valdkond on kas kohalik konstituent, mida konstrueeritakse, või kogu elementaarlause. Samasugune pilt on näiteks inglise keeles, kuid jaapani keeles viimast võimalust ei kasutata.⁷

Järgnevalt on toodud näiteid eri tüüpi kordustega edasilükkamissegmentidest. Tüüpiline on eesti keeles paljas sidendikordus, nagu näites (5), või verbikordus, s.t korratakse ainult verbi, mitte tema ees olevat sub-

⁷Vt inglise ja jaapani keele võrdlust selles osas: B. A. Fox, M. Hayashi, R. Jaspersen, *Resources and repair: a cross linguistic study of syntax and repair. — Interaction and Grammar*. Toim. E. Ochs, E. A. Schegloff, S. A. Thompson. Cambridge: Cambridge UP, 1996, lk 185–237.

jekti vm. See põhimõte on nii tugev, et tihti ei korrata mitmeosalist verbi tervikuna, vaid ainult ühte osa sellest või kumbagi osa eraldi, nagu näites (6). Samas aga moodustab terviku mitmesõnaline teosepealkiri nagu *Mõtted ja märkmed* näites (7). Fraasi alguseni tagasiminekut illusteerib näide (8), kogu (osa)lausungi alguse kordust näide (9).

- (5) ja siis kusagil (.) kolmeteist neljateist aastaselt ma hakkasin aru saama et et ma panen mingeid asju inimeste juures tähele, (...) mida nad ise ei saagi nagu üldse aru et (.) et neis olemas on.
- (6) aga loogiline kava peaks peaks aitama noh (.) aitama nüüd jälle auke leida.
- (7) ma krjtasin *Mõtted ja märkmed* (...) *Mõtted ja märkmed* Loomingu jaoks, kus=ma rääksin (...) sellest=et (...) niukesest=armastusest.
- (8) J: no koristajaid ta ei taõa tunda. (.) see on liiga: liiga alaväärsed inimesed. (-)
- (9) ja noh ise ka oma seisukohalt mul ei ole mingit vahet kas ma kirjutan kas ma kirjutan mingit artiklit või arvustust või kedagi parodeerin või kirjutan oma jutte /---/

Omaette küsimus on, milline on edasilükkamise kriitiline piir, s.t kui pikk saab edasilükkamissegment olla, millega seda piiri mõõdetakse (sekundid? üksuste hulk?), ja mis juhtub, kui see piir ületatakse. Selle kohta pole pikkade näidete vähesuse tõttu midagi erilist võimalik öelda. Üks mõõtmise alus on oma takerdumise kommenteerimine. Lühike edasilükkamine ei sisalda mingit kommentaari enese kohta, vastupidi, edasilükkamist püütakse teha võimalikult vähemärgatavaks. Liiga pikk takerdumine aga, eriti kui see ei vii kõneleja soovitud jätku leidmiseni, toob kaasa kommentaari või läheb üle muudeks tekstitegemise võteteks.

- (10) ja Silbe võttis nagu selle Oskari oma (.) nii (.) noh (.) kuidas öelda (.) käe alla et ta ei (.) ei lasknud sis sellel Aruski Peetril Oskarile liiga teha.

Nii võib edasilükkamine üle minna küsimuseks iseendale, nagu näites (10) *kuidas öelda*, või kommentaariks valitud jätkule, mis kõneleja arvates ei sobi. Meie vähestes näidetes tekib selline üleminek peale viiendat edasilükkamist, kuid ilmselt pole see piir.

Edasilükkamiseks kasutatav verbaalne aines on tavaliselt hääldatud madalalt, vaikselt, kiiresti. Teine variant on, et pausi täitja on hääldatud kindla intonatsiooniga (küsi, kahtlev, leidmist markeeriv jne). Sellisel juhul peegeldab see otsimisprotsessi vastavat etappi. Küsivalt hääldatud üksused võivad olla ka vahendiks, millega edasilükkamine suunatakse lahendamiseks kuulajale. Eripäraselt hääldatavad on eeskätt partiklid, muid on ülivähe. Seetõttu kõneleme neist toimetamispartiklite juures.

1.3.3. Edasilükkamissegmentide asukoht lausungis ja tekstis

Nagu eelnevast nägime, olid põhipositsioonid samad, olenemata segmenti ehitusest: eelkõige lausungi piiridel ja ka verbi järel. Dialogis on oluline lisaks voorualguse (mis on ühtlasi lausungi algus) positsioon. Muud positsioonid on perifeersed. Sealjuures langevad edasilükkamise sagedused lausungi algusest lõpu poole, s.t eelistatud on võimalikult varane edasilükkamine.

Miks on just sellised asukohad tsentraalsed? Piiril edasilükkamisel on oluline see, et teksti planeerimine toimub enamasti süntaktiliste üksuste piiridel, millest on väga olulised lausungid ja osalausungid, mis langevad tihti kokku intonatsiooniüksustega (vt *Akadeemia*, 2000, nr 10). Verbijärgne asend on kõige lihtsamalt põhjendatav lause jagunemisega vanaks/uueks infoks või teemaks/reemaks. Just verbi ümbruses on lause informatsiooniline murdekoht ning vana info ja teema paiknevad lause alguses. Seega võib eeldada, et edasilükkamine tekib uue info või reema esitamise eel või ajal.

Igal juhul viitavad mõlemad positsioonid ka sellele, et edasilükkamisel on lisaks takerduspausi täitmisele ka muid funktsioone. Edasilükkamine aitab liigendada teksti ja piiritleda nii lausungeid, osalausungeid kui ka ideeüksusi, mille üheks oluliseks piirisignaaliks nad ühtlasi on. Edasilükkamine uue info ees aga aitab jagada lausungid erineva infoväärtusega üksusteks, mis on kuulajale abiks teksti interpreteerimisel. Kuid välistatud ei ole ükski koht. Edasilükkamine võib esineda süntaktilise fraasi keskel ja olen kuulnud lugu kunagisest Tartu ülikooli töötajast, kes kasutas edasilükkamist *noh* abil keset sõna *raud=noh=tee*.

1.3.4. Edasilükkamine ja reformuleerimine

Edasilükkamine võib minna üle reformuleerimiseks. Selles rühmas on kõige olulisem juhtum, mida me oleme varem nimetanud sissepiiramiseks ja käsitletud edasilükkamise all.⁸ Sel puhul ei leia kõneleja esimese korraga sobivat jätku ning hakkab esmalt valitud sõna ümber tegema, nagu näites (11), kus toimub edasilükkamine *noh* abil, mis läheb üle reformuleerimiseks, mille puhul *ainega* asendatakse sõnaga *ollusega*.

- (11) kõik on töötamine mingisuguse kir- sõna sõnalise kirjandusliku *noh* ainega ollusega ma ei oska täpsemalt nimetada

⁸Vt T. Hennoste, T. Vihalemm, Võõrkeele suhtlusstrateegiad. — *Akadeemia*, 1999, nr 8, lk 1591.

Ja edasilükkamine võib olla ka reformuleerimisprotsessi osa. Sellisel juhul takerdub kõneleja muudatuse tegemisel ning proovib seda edasi lükata.

1.4. Reformuleerimine

Reformuleerimine on parandamine, mille käigus muudetakse juba varem välja öeldud lausungeid. Reformuleerimine on alati protsess, mis toimub teksti pinnal ning millel on oma algus ja lõpp. Selle tagajärjeks on tekstis paranduslõigud. Reformuleerimise tüpoloogia põhialuseks on kaks küsimust:

- kes algatab ja kes viib läbi. Siin on võimalikud eeltoodud neli varianti;
- kus alustatakse reformuleerimist.

Parandusvoorude algused on ühes järgnevatest kohtadest:

- raskusvoorus samas lausungis;
- raskusvoorus kohe peale raskusega lausungi lõppu ehk vooruvahetuskohas (TRP);
- raskusvoorule järgnevas voorus;
- hiljem.

Raskusvoorus saab reformuleerimist algatada kõneleja ise, järgnevas voorus aga kuulaja. Hilisemad võimalused kordavad tegelikult esmasid: 3. voorus (ehk raskuse tekitaja enese järgmises voorus) saab taas alustada tekitaja ise ja 4. voorus kuulaja. Seega on tegu juhtumitega, kus reformuleerimine on lihtsalt voo (või mitme voo) võrra edasi lükatud. Monoloogis on võimalikud samasugused alustamiskohad: samas lausungis, probleemlausungi järel lausungite piiril ning kaugemates lausungites. Monoloogis algatab kõneleja oma parandused ise ja viib need ka üldjuhul ise läbi.

Põhimõtteliselt võib parandada millal tahes, kasvõi järgmisel päeval, aga kõige eelistatavam on võimalikult raskuselähedane muutmine. Mida kaugemal raskusekohast muudatus on, seda keerukamalt ja pikemalt peab muutma. Seetõttu põhiosa reformuleerimistest algatakse samas lausungis. Järgnevalt käsitleme probleemi sisaldava lausungi sees toimuvaid kõneleja enese algatatud enesereformuleerimisi.

1.4.1. Reformuleerimise mudel ja tüübid

Reformuleerimisprotsess. Enesereformuleerimine on ajas edenev protsess, millel on oma algus ja lõpp, mis piiritlevad reformuleerimissegmendi, mille jooksul muudatus toimub. Oma mudeli aluseks olen võtnud skeemi Enkvistilt ja Björklundilt, kes kasutavad lähtena Wil-

lem Levelti seisukohti, ning teinud selle põhjal reformuleerimisprotsessi maksimaalmudeli:

- tekib probleem ja kõneleja otsustab alustada selle lahendamist;
- ta võib alustada vahetult pärast probleemkohta või viivitusega;
- kõneleja osutab üldjuhul mingi markeriga paranduse algusele, kuid alustada võib ka sujuvalt, ilma markerita;
- sellele võib järgneda toimetamisfaas, mille jooksul kõneleja teeb uut konstruktsiooni. See väljendub edasilükkamises;
- järgneb väljaõeldud reformuleering ise, mida saab vaadelda kolmest vaatepunktist:

- a) mida reformuleeritakse (grammatikat, sõnavara jms);
 - b) kuidas reformuleeritakse ehk milles parandamine seisneb (asendamine, lisamine, loobumine, kiilumine);
 - c) milline on tagasimineku ala, mis näitab seda osa, mida reformuleerimisel korratakse. Kõneleja saab minna ümber tehes tagasi kas ainult muudetava elemendini või kaugemale tahapoole (nt lausungi alguseni);
- pärast reformuleeringut järgneb lõpusiganaal. Tavaliselt on lõpusiganaaliks lihtsalt minek tekstile tagasi ehk sujuv lõpp, kuid kõneleja võib ka lõpetamist eraldi markeerida;
 - reformuleeringut ja reformuleerimisprotsessi saab hinnata kas kõneleja või kuulaja:

- a) reformuleerimine võib olla ühekordne või mitmekordne, juhul kui kõneleja ei saavuta ühe korraga rahuldavat tulemust;
- b) parandaja või kuulaja võib kommenteerida või mitte oma reformuleerimise protsessi või selle tulemust.

Vaatleme selle mudeli põhjal paranduslõigu ja parandusprotsessi komponente, kuid mitte protsessi kulgemise järjekorras.

Reformuleerimise tüübid. Reformuleerimise tüpoloogia on eri autoritel veidi erinev, kuid oma tuumas ühesugune. Meie tüpoloogia on järgmine.

Esiteks saame reformuleeringud jagada kahte rühma selle alusel, kas reformuleerimine toimub sama lausungi (= intonatsioonilise pidevuse) piires või mitte. Samas lausungis saab teha kahte asja: asendamist ja lisamist.

Asendamise puhul vahetatakse mingi väljaõeldud lausungiosa välja teise vastu, nagu näites (12). Enkvist ja Björklund on asendamise jaganud kahte rühma: parandamine (*correction*) ja täiustamine (*improvement*). Esimene tähendab, et vahetatakse välja mingi grammatiliselt sobimatu lausungiosa või referentsiaalselt sobimatu sõna. Teine tähendab, et vahetatakse välja referentsiaalselt ja grammatiliselt sobiv lausungiosa täiuslikuma, konnotatiivselt parema, stiililt täpsema jms vastu.

Lisamise puhul lisatakse tagantjärele midagi lausungisse juurde, nagu näites (13), kus on lisatud täiend *valget*.⁹

- (12) T: ei=ma=mõlten, et ta on terve elu harjund (.) noh (0.5) noorest (.) saati harjund perekonnaeluga eksle, (.) hästi noorelt abielus, ...
- (13) L: ... need olid siis iluduseks siis pandi vati (0.5) ee vatti valget vatti nagu oleks lumi sadand, (0.3)

Neile lisaks on kaks analoogilist võtet, mille puhul toimub tavaliselt intonatsiooniline katkestus reformuleerimise alguses: kiilumine ja loobumine. Kiilumise puhul pannakse lausungisse vahele kõrvalepõikav pikem info, nagu näites (14). Autor katkestab mingi süntaktilise konstruktsiooni, alustab uut, viib selle lõpule ning seejärel jätkab varem katkestatud konstruktsiooni ja viib selle lõpule. Kiilung ise on lausung, harvem fraas ja veel harvem terve lõik, mis tuuakse põhilausungi vahele ja millega esitatakse infot, mis jäi kõrvale tema õiges kohas või mis oli algselt kavatsatud sisse tuua hiljem. Seega on see reformuleering teksti või lõigu, mitte antud lause tasandil. Sisuliselt võib see info olla väga mitmesugune: hinnang, teiseteemaline situatiivne lausung, oma mentaalsete protsesside esitus vms.¹⁰ Loobumise puhul jäetakse alustatud lausung pooleli ja alustatakse täiesti uut mõtet ja uut lausungit, nagu näites (15). Loobumine on käsitatav asendamise ja kiilumine lisamise alaliigina.

- (14) K: ja siis mul tuli täna noh s ma mõtsin=et sööks midagi kui teatrist ära lähen=ja (.) siis mul tuli meelde et ma pole (1.0) isegi (.) (muud) a pühapäeval ja sõin midagi=aga (.) aga et ma pole sel nädalal täna on neljapäev et ma pole sel nädalal absoluutselt mitte ühtegi=m soolast asja söönd. (1.2) absoluutselt mitte midagi.
- (15) mm ma a ütleks et ee ma olen kogu aeg olnud see kes ma jaah nohh mm ma leian minu jaoks see siiski kontrolli kriteerium on (...) ma räägin kontrolli kriteerium on see. ma olin tegelikult kui me nüüd läheme tagasi Nikaraaguasse millest ma lootsin=et me tegelikult täna räägime.

Umbes 3/4 reformuleerimistest on asendused, ülejäänust moodustavad suurema osa lisamised. Loobumine on väga harv, sest käib tugevalt vastu nn laiskusprintsibile, mis meie tekstitegemist juhhib: teha maksimaalne minimaalse jõukuluga. Samuti kaldub kõneleja eelistama parandusi,

⁹Reformuleerimise näidetes on reformuleeringus osalevad lausungiosad boldis.

¹⁰Vt kirjaliku teksti kiillause kohta K. Mihkla, L. Rannut, E. Riikoja, A. Admann, *Eesti keele lauseõpetuse põhihooned I*. Tallinn: Valgus, 1974, lk 481–484.

mis säilitavad teksti voolavuse, mille üheks väljenduseks on lausungi pidevus. Küll aga tuleb loobumist ette kindlates tekstitüüpides, nagu raadiointervjuudes, kus soovitatakse, et kui segi läheb, alustage algusest, sest nii on võimalik parandusega kohti kõige paremini välja löigata. Kiilud esinevad eelkõige pikemates narratiivsetes monoloogilõikudes. Vaatleme esmalt koos asendamist ja lisamist ning seejärel kiilumist ja loobumist.

1.4.2. Asendus ja lisamine

Alguse markeerimine. Reformuleerimise alguses esineb tavaliselt mingi keeleline või mittekeeleline vahend, mis viitab, et pooleliolev jutt peatatakse ja järgneb reformuleerimine. Enamasti on need märgid üksnes võimalikkuse märgid, s.t nad saavad alustada ka näiteks edasilükkamist või olla kasutusel hoopis teises tähenduses ja funktsioonis (nt *või* sidendina).

Asendusele osutamiseks on kõige enam erinevaid märke:

- sõna poolelijätmine (näide (16)). Tüüpiline on, et poolelijäävast sõnast öeldakse välja 1–2 silpi. Nt *põhi-* (põhimõtteliselt), *kuna* (kunagi), *vor-* (vormis), *tä-* (täna), *se-* (*senaarijumi*);
- sõnalõpu kiirendamine, mida meie transkriptsioon praegu ei näita;
- *või*, *või siis*, *või seal*, *või parem*, *või ühesõnagalü sõnaga* (näide (17));
- *eilmitte* (näide (18));
- *tähendab/täandab* (näide (19));
- edasilükkamismärgid (üneem, paus, venitus, partikkel (*noh*); näide (16)).

(16) J: no ma nimetaksin siis kohe nimodi käigupealt kahte assja, < mida ma: > (0.5) *noh* mis on siis selles mõttes üllatus, (0.5) et ma arv-arvasin, < et: ma lahkun: (0.5) pigem negatiivsete emotsioonidega. (a)ga ma lahkusin väga positiivsetega. >

(17) (...) ja:: ja=siis (...) mm kirik oli *või* tol tol korral oli väga külm ilm olnud (.) kirik ka väga külm

(18) J: .hh no sis ma olen nüüd vahepeal jalutand tast kaugemale ku=ma lähen ei kui teil vaja on.

(19) K: pulki jah? (3.0) sest mina (.) tähendab ma tahtsin seda sulle rääkida=et (.) mul tuli täna teatris meelde täna ma ei ole ka loomulikult midagi sõnd.

Aga on võimalikud ka juhtumid, kus muudatus algab ilma mingi erilise signaalita, sujuvalt.

- (20) T: ... ma=ütsin ma helistan talle ku=ma teada saan, **mis millega** ma tulen ära.

Ja on võimalikud sellised juhtumid, kus on antud reformuleeringu signaal (nt katkesignaal), kuid muudatust ei järgne (eesti keele kohta praegu ei ole näidet).

Lisamise osutamiseks on praegu leitud vähem märke. Nendeks on

- pooleli jätmine (näide (21));
- paus, üneem;
- ilma märgita (näide (13)).

- (21) K: jah pruun (manasupp.) mis siin teha tuleb sis manna pruunistada. (0.5) ja väheses kuumas rasvas näed > nagu sa isegi aru saad seda e läheb < väga vähe vaja. (0.5) ja (0.5)

M: veel võiks olla nii et ee (1.0) et ülejäanud **ra-** väheses rasvas

Kõige tavalisem signaal on sõnakatkestus, mis on ka ainsana monofunktsionaalne reformuleerimise osutaja. Seda on umbes 1/3 juhtudest. Teise suure rühma moodustab asendust alustav *või* (umbes 20% asenduse märkidest). Ülejäänud markerite hulk kõigub 5–10% vahel. Alati on muidugi võimalikud mitmesugused kombinatsioonid, nagu järgnevas asenduse näites, kus on poolelijätmine, paus, *või*, partiklid ja veel üks paus:

- (22) I: ... ee et selles mõttes noh n-n-need on kirjutatud ärkvel=olles=aga (1.0) Võhumõõga omad. (1.2) ee noh ühesõnaga selles dö ärkvelunes või **pool-** (.) **või näh=noh,** (.) sürrealistlikes ee (.) päevaolekus. (1.0)

Asenduse ja lisamise lõpp on sujuv.

Viivitus. Reformuleerimist võib samas lausungis alustada kohe probleemkoha järel, nagu näites (23), või hiljem ehk viivitusega, nagu näites (24). Viimane tähendab seda, et reformuleeritava tekstiosa ja reformuleeringu alguse vahele jääb teksti, mida ei muudeta.

- (23) E: aga Elsa on ikka enda nii ära lasknu käest minna=et (.) @ tema ei käi kuski arsti=man=millegi. sõöp ainult **ap- asperiini** tablette nhh sõrmet @ tal on (nisuksed) pikemat sõrmet kah temal nemad on teistsugused kui meie oleme natukese.
- (24) ... see on nigu Narva=ja. (1.2) no se=oli see, kus need **vektorud** ühesõnaga olid läbi lõigatud või=e üpüp **plastiktorud** eksole.

Tagasimineku ala. Kui kõneleja on oma lausungis midagi ümber teinud, siis peab ta uue osa sisseviimiseks minema teatud maa oma tekstis tagasi. Siin on kaks alust:

– esiteks, muudetava elemendini tagasimineku tähendab seda, et uuesti öeldakse lausungiosa muudetud elemendist alates, ja kaugemale tagasimineku tähendab seda, et uuesti öeldakse ka mingi osa muudetud elemendist eespool olnud sõnu;

– teiseks, siin on samad võimalused ja kehtivad samad põhimõtted nagu edasilükkamise korduse puhul: minnakse tagasi eelkõige konstrueeritava fraasi alguseni või kogu (osa)lausungi alguseni.

Näites (25) korratakse ainult muudetud fraasi (*terve elu > noorest saati*), s.t minnakse tagasi ainult muudetava elemendini ning kordus jääb fraasi piiridesse. Näites (26) minnakse tagasi lausungi algusesse ja korratakse ka muudetava elemendi eelset osa. Aga võib minna tagasi ka ainult sõna võrra fraasi sees (*kas siit optilisi päikse või neid ujumis prille saab tellida*).

(25) T: ei=ma=mõtlen, et ta on terve elu harjund. (.) noh (0.5) noorest (.) saati harjund perekonnaeluga eksle, (.) hästi noorelt abielus, ...

(26) O: < ä kui ma homme ostan ära ühe (.) voodi, (.) kas see > homme hommikul, kas see tuuakse mulle päeva=jooksul ära ka.

1.4.3. Kiilung ja loobumine

Algusemarkerid. Loobumise alguse põhimarkeriks on intonatsiooniline katkestus. Poolelijätav lausung lõpeb järsku, tema lõpus ei ole intonatsioonilangust. Selle poolest erineb ta sellistest grammatiliselt lõpetamata lausungitest, mille kõneleja jätab pooleli mingil muul põhjusel (nt eeldab ta, et kuulajale on asi selge). Viimased lõpevad üldjuhul lõpetatust märkiva langeva intonatsiooniga. Loobumise algusele osutades saab kasutada ka osa neist markeritest, mida kasutatakse ka lisamise ja asenduse puhul. Nendeks on praegustel andmetel paus (näide (27)), edasilükkamispartiklid ja üneemid (näide (15)).

(27) aga enne seda kui nad Väljaotsale läksid (.) no=ma=tahan=veel=rääkida kuidas Lutsu (.) Palamuse kirikus ristiti (...)

Kiilungi alguse markeerimiseks kasutatakse samuti eelkõige intonatsiooni. Kiilueelne lausungiintonatsioon jääb üles ning kiilung algab omaette intonatsiooniga. (Tavaliselt esitatakse kiilung ka kiiremas tempos kui põhilausung.) Sellele lisaks kasutatakse alguse markeerimiseks ka edasilükkamismärke (venitus, üneemid) ning partikleid ja sidendeid, mis näitavad kiilungi suhet põhilausungiga. Tavaline on partikkel *no*, ka partiklid *vot*, *kuna* (see Oskar Lutsu ema tädi (.) õ no=mälestuste raamatus nimetati seda ka Murumunaks see= sis andis l...l).

Viivitusest ja tagasimineku alast ei saa nende tüüpide puhul kõnelda samas mõttes nagu eelmiste puhul. Loobumise puhul saab viivitusest kõnelda, kui tõlgendada viivituseks kogu poolelijäävat lausungit. Kiilumise puhul saame kõnelda viivitusest juhul, kui leiame varasemast tekstist selle koha, kus kiil n-õ peaks olema. Sel juhul võiksime tõlgendada kogu vahepealset teksti viivituseks.

Lõpu markeerimine. Loobumise puhul on lõpumarkeriks uue lausungi algus. Kiilungi puhul on aga lisaks sujuvale jätkule kasutusel hulk mitmesuguseid lõpumarkereid, mille rolliks on kiilungi järel põhilausungi taassidumine. Peamised markerid on:

- paus (näide (30));
- kiilungieelse sõna täpne kordamine;
- kiilungieelse sõna kordamine muudatustega (nimisõna asemel asesõna, sünonüüm, sõna grammatilise vormi muutus);
- kiilungieelse fraasi kordamine täpselt või muudatustega (näide (28));
- kiilungieelse lausungi kordamine täpselt või muudatustega;
- mitmesugused piiripartiklid (eriti *ja, siis/sis, ja sis/siis*), mis näitavad, et tekst jätkub (näide (29)).

Täpse korduse, pausi ja piiripartiklite puhul on tegu puhta kiilungiga, muudetud korduse puhul liitub kiilungile ka asendus. Viimasel juhul on tegu olukorraga, kus kiilungi lõpumarker on ühtlasi ka asenduse tagasimineku osutaja, mille kasutust reguleerib juba eespool kirjeldatud tagasimineku ala põhimõttestik. Näites (30) on tegu juhtumiga, kus kõneleja toob sisse kiilu ja pärast kiilu lõppu muudab ka lausungit, heites sellest kõrvale ühe osalausungi, mis ilmselt oligi kiilungi põhjustaja, ja muutes ülejäänud lausungis isikut (3. isik > 2. isik). Tagasimineku ala terminites toimub siin tagasimineku kaugemale kui muudetud element, s.t uuesti öeldakse ka osa muudetud elemendist eespool olnud sõnu. Ja teiseks, minnakse tagasi kogu osalausungi alguseni.

- (28) **sellest majast** kus nad nüüd elasid veskijärve kaldal **sellest majast** algas siis Lutsul ka koolitee
- (29) ja sis (.) Lutsu isa (...) **hakkas** (...) *noh=ta=oli väga ettevõtlik mees* (.) **ja hakkas sis** Palamusele veskijärve (...) ää äärde ise endale ühte väikest äklikorusega majakest (...) ehitama
- (30) see on see armastus et et=mida (.) rohkem inimene **loeb** ja mida noh targemaks ta **läheb** ma ei räägi mitte ainult enda mitte tähendab mitte üldse enda kohta vaid nimodi oma oma kaasvõitlejate ja oma tuttavate kohta (.) mida rohkem=noh **loed** seda vähem hakkab kunst ise üldse huvitama

1.4.4. Reformuleeringu tagajärjed

Üks või mitu reformuleerimist. Tavaline on, et kõneleja saavutab talle sobiva tulemuse ühe reformuleerimisega. Kui aga mitte, siis korratakse reformuleerimist. Teistkordse reformuleerimise jaoks ei ole mingeid erivõtteid, kasutatakse samu võttetüüpe. Samal ajal näeme, et järjestikused parandused ei ole üksteisest sõltumatud, vaid on vaadeldavad kui seeriad, milles iga üksik katse viib probleemi lahendamisele lähemale. E. Schegloff on osutanud, et see kas lisab midagi just eelnevale katsele või muudab midagi selles, ning uus muudatus ei lähe tagasi sama kaugemale kui eelmine, vaid vähem maad (*väike tüdruk lontis sukapiükstega villaste sukapiükstega*). Sellele võib lisada, et uus muudatus arvestab, et eelnev on olemas ja kuulajani jõudnud. Näiteks ei kasuta kõneleja teistkordsel reformuleerimisel enam täistähenduslikku sõna, vaid asesõna, eeldades, et kuulaja suudab selle referendi eespoolt üles leida, nagu näites (31).

- (31) kui nüüd on vaja asju vedada siis noh (1.0) sis ta oma selle **pagasiruumi** on sellega ta tegelikult noh (.) **siia mahub** asju iseenesest.

Mitmekordne reformuleerimine võib olla sama tüüpi kordamine või teist tüüpi reformuleering. Üks variant on mitmekordne asendamine, mille kohta ma olen kasutanud sõna "sissepiiramine". Selle näiteks sobib peatüki algusest näide (11), milles asenduste seeria algab sõna poolelijätmisega, millele järgneb täiendi valimine (*kir- sõna sõnalise kirjan- dusliku*). Eri tüüpi järgnevate reformuleeringute tüüpnäiteks on kiilungijärgne lauseplaani muutus ehk kiilung + asendus, nagu näites (30). Aga mitmekordne reformuleerimine võib olla ka asendus + lisamine, nagu näites (32), kus kõigepealt muudetakse käänat (mille põhjuseks võib olla antud juhul lauseplaani muutus või *lapsus linguae*) ja seejärel lisatakse täiend noomenifraasi.

- (32) L: ... need olid siis iluduseks siis pandi **vatti (0.5) ee vatti valget vatti** nagu oleks lumi sadand. (0.3)

Kommentaar reformuleeringu tulemuse kohta. Normiks on see, et oma reformuleerimisprotsessi ega selle tulemust ei kommenteerita eksplitsiitselt, kuid vahel harva võib kõneleja seda siiski teha. Tavaliselt on sel juhul tegu ebaõnnestunud reformuleerimisega, mille tulemus kõnelejat ei rahulda, kuid ta ei soovi sellele probleemile rohkem aega kulutada (vt näide (11)).

Reformuleeringu tulemus ja lausung. Reformuleeringu tulemuseks on enamasti selline konstruktsioon, mis on vana osa välja jättes süntaktiliselt korrektne. Kuid võib olla ka nii, et tulemus ei moodusta korrektset

lauset. Viimasel juhul võib olla tegu kahe reformuleeringu koosmõjuga, aga ka lihtsalt *lapsus linguae*'ga, mida minu arvates juhtub siiski mõnikord, eelkõige kiilungite puhul, kui kõneleja lihtsalt ei mäleta oma kiilueelset lausungiosa piisavalt täpselt.

Paranduse keelised tüübid. Millised on need keelised muutused, mis reformuleerimise tulemusel aset leiavad? Loobumine muudab teksti semantilist plaani või pragmaatilist plaani, öeldes midagi muud, kui esialgu kavatsatud. Kiilung muudab projekteeritud jutu elemente, tuues sisse midagi, mis oli kavas sisse tuua hiljem või varem. Loobumise ja kiilumise puhul saame kõnelda ka sellest, milline on see üksus, mis kõrvale heidetakse või vahele paigutatakse, kas sõna, fraas, lausung vms. Lisaks saame kiilu puhul vaadata, kuhu kiil lausungis paigutatakse, ja loobumise puhul seda, millises punktis jäetakse lausung pooleli. Selle kohta pole praegu aga piisavalt materjali, et otsustada, kas siin on olemas mingid teistest tavalisemad punktid või mitte.

Samas lausungis toimuvate reformuleerimiste puhul saame välja tuua rea erinevaid muudatusi ja nende tagajärgi.

Asenduse puhul saame kõnelda sellest, mida asendatakse, lisamise puhul sellest, mida lisatakse. Kõige tavalisem on täiendi või määruse lisamine. Asendus võib olla väga mitmesugune. Näites (19) vahetatakse asesõna pikk ja rõhuline vorm välja lühikese ja rõhutu vastu, näites (20) vahetatakse asesõna käännet. Näidetes (12), (17) ja (22) toimub semantiline asendus, sõna vahetatakse välja hoopis teise tähendusega sõna vastu, näites (23) parandatakse ilmselt hääldusviga. Seega näeme, et reformuleering ise võib olla leksikaalne või morfoloogiline, kuid enamasti muudab ta tulemusena lausungi süntaktilist vormi. Selliseid muudatusi võib olla mitmesuguseid. Statistiliselt on eriti sagedased kaks tüüpi:

- reformuleering ei muuda üldse süntaktilist konstruktsiooni, vaid asendab seal mingis lauseliikmes lihtsalt ühe sõna teisega, kas tuues sisse sünonüümi, asendades referentsiaalselt vale sõna uuega või asendades näiteks keelevääratuse, nagu näidetes (12), (17) jms;
- reformuleering laiendab noomenifraasi, lisades talle juurde modifitseerija (tavaline lisanduse tagajärg).

Ülejäänud võimalused on haruldasemad, näiteks:

- muudab eitava lausungi jaatavaks (näide (35));
- muudab kõrvallause pealauseks või vastupidi (*isegi Jü- kui Jürgen läheb üle tänava ta võib auto alla jääda*);
- muudab küsimuse väiteks;
- muudab küsimuse tüüpi (**miks** ta üldse katki sul oli või **mis** tal viga oli);
- muudab tegumoodi (näide (33));
- muudab ilmselt mitmeosalise lauseliikme üheosaliseks (näide (34));

- muudab grammatilist aega;
- muudab ainsuse mitmuseks või vastupidi (näide 34).

(33) B: kule=kas maeti maha juba=vä.

A: täna ma- täna olid matused. eilses lehes olid pilt ka sest emast=ä. (.0.8)
pojad peredega avaldavad kaastunnet. (0.5)

(34) M: aga kas sul näiteks no (0.8) ütleme et sul noorena on mingid õudset ee
mingi õudne püüdlus, (.) midagi saavutada midagi erakordset ja tähtsat no
ütleme jälg ajalukku vajutada=aga (.) sa oled vana ja sul on see tegemata
ja sa saad aru et sa ei saagi seda teha et noh /---/

(35) L: = ah mis nad seal nina, no tead, ega siis need daamid nüüd palju nad
siis=seal jõid /---/

Väga palju on juhtumeid, kus on tegelikult ebaselge, mida reformuleeritakse ja mis muutub, nagu näites (36). Sõna jääb pooleli ja kohe järgneb asendus. Võib-olla muutub inimese sisemine lauseplaan, nii-öelda sisemine häälestatus öelda mingit lauset, ja siis tuleb otsast alata, kuigi mingi algusosa jääb samaks.

(36) J: < kou eest- (0.5) Laubrest alates ja rahvaga kes tuli=ja kogu see fiiling=ja et Eestis on võimalik (0.8) kõik sellisena=ja=tähendab=et=et järgmise- et järgmised samasugused asjad (.) on võibolla paremad kui Tsakkson=aga=et nohhh (0.5) on olemas see (.) nii finantsiline kui ka huvi- huviline potentsiaal, et saab tõesti (.) selliseid graand üritusi Eestis teha. >

Selline oli lühipilt kõige tavalisemast parandamise alarühmast: enese alगतatud eneseparandustest samas lausungis. Järgmises, viimases osas vaatleme lühidalt muid protsessuaalsusega seotud eripäraseid lausungeid ja teeme kokkuvõtteks ühe dialoogikatke analüüsi.

(Järgneb)

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemad numbrid (1990 — 11; 1991 — 3–6,9,11,12; 1992 — 1–12; 1993 — 1–4,6,7,10–12; 1994 — 4,5,6,8–12; 1995 — 1,5 –12; 1996 — 1,2,3,6–12; 1997 — 1–12; 1998 — 1,2,5–12; 1999 — 1–12; 2000 — 1–11) on müügil parimates raamatukauplustes, *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida ka postiga, kui saadate rahakaardi *Akadeemia* postiaadressil (iga numbrist eest 45 krooni) ja märgite *lõigendile soovitud numbrid*.

Address: *Akadeemia*, Ülikooli 21, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu
Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

E-post: akadeemia@online.ee

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kihv

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 2001:

USD 82, DEM 160, FIM 485, CAD 130, FRF 530, SEK 720, GBP 53, AUD 133.

Back issues for 1995 — 1,2,5–12; 1996 — 1,2,3,5–12; 1997 — 1–12; 1998 — 1–12; 1999 — 1–12; 2000 — 1–12 and single issues for 2001:

USD 8, DEM 14, FIM 42, CAD 11, FRF 46, SEK 62, GBP 5, AUD 11.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Merita Bank, Helsinki, MRITFIHH; for FRF: BNP, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Deutsche Bank AG, Frankfurt, DEUTDEFF; for GBP: Midland Bank plc, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Bankers Trust Co, New York, BKTRUS33) to Hansapank account (SWIFT code HABAE2X) for crediting the account no 221011384196 of *Perioodika AS Ajakiri Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my **AKADEEMIA** subscription for 2001

Back issues for 2000

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1999

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1998

1	2			5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	--	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1997

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1996

1	2	3			6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	--	--	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1995

1				5	6	7	8	9	10	11	12
---	--	--	--	---	---	---	---	---	----	----	----

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

E-mail: akademia@online.ee

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

Peatoimetaja
Ain Kaalep

Toimetajad
Jaan Isotamm, Jaan Kangilaski,
Toomas Kiho, Mart Orav

2000

KOLLEGIUM

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht,
Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv,
Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk,
Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak,
Peeter Tulviste, Kaljo Villako, Richard Villems

Tegevtoimetaja Indrek Ude
Majandusjuhataja Agu Tani
Keeletoimetaja Triin Kaalep
Korrektor Kristin Sarv
Sekretär Tiiu Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80
Tartu 50002, Eesti/Estonia/Estland

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid:

431 373, 431 117, 441 975

Fax:

431 373

E-post:

akademia@online.ee

© *AKADEEMIA*

**ARTIKLID, ESSEED, ILUKIRJANDUS,
MÄLESTUSED, PUBLIKATSIOONID**

ESMATRÜKID

Aarelaid, A. Topeltnõuetlemise kujunemine kahel esimesel nõukogulikul aastakümnel // **4**, 755–773.

Academia Gustaviana rektori ja senati jõulumanitsus... Vt *Tõlked*.

Alvre, P. Mihkel Veske eesti ja sugulaskeelte uurijana // **8**, 1587–1605.

Arumäe, H. President Konstantin Päts Saksa saadiku hinnanguis 1939–1940 // **12**, 2538–2559.

Eesti küsimus ja Põhjala küsimus. Vt *Tõlked*.

Elken, K. Juhan Liivi luuleauhinna kujunemine // **8**, 1753–1757.

Engelbrecht, J. Teadusest uue sajandi künnisel // **6**, 1204–1222.

Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. Vt *Tõlked*.

Henno, K. (Järels.) Vt *Taastrükid*, Mägiste, J.

Hennoste, T. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. // **5**, 1115–1150; **6**, 1341–1374; **7**, 1551–1582; **8**, 1772–1806; **9**, 2009–2038; **10**, 2221–2254; **11**, 2463–2486; **12**, 2687–2710; järg 2001. a.

Jaanson, K. Eestlane Aleksander Kesküla ja Rahvuste Uniooni III konverents Lausanne'is 1916. aastal // **9**, 1824–1862.

Jaks, I. Kaks pala // **7**, 1454–1460.

Jansen, E. Rahvuseks saamise raske tee // **6**, 1155–1188.

Jääts, I. Kallistrat Žakov: Komi kirjanik ja filosoof // **6**, 1267–1295.

- Kaalep, A.** (Järels.) Vt Kippel, E., Vinkel, A.; *Taastrükid*, Alle, A., Hoia Ronk, Päss, M., Tuglas, F.; *Tõlked*, Hernández, J., Jammes, F., Lindegren, E.
- Kasak, E., R. Veede.** Mesopotaamia planeedinimedest ehk kurva lõpuga lugu / (Ill.) // **6**, 1223–1246.
- Kaugia, S.** Sotsiaalsest konfliktist ja selle reguleerimisest // **7**, 1483–1504.
- Kekkonen, U. K.** Vt Urho Kaleva Kekkoneni. . .
- Khair Al-Din, R.** Vt *Tõlked*.
- Kiho, T.** (Järels.) Vt Mürsepp, P.
- Kiisler, V.** Mäe vari: ringi ümber riuli // **3**, 563–577.
- Kippel, E.** Raudpea. Romaan Põhjasõjast: Katkendeid / Järels.: A. Kaalep; ill. (initsiaalid) J. Vahtra // **11**, 2318–2339.
- Klinke, L.** Vt *Tõlked*.
- Kronberg, J.** Eesti kirjandus Eesti Kirjanike Kooperatiivi väravas // **4**, 695–716.
- Kurs, O.** Endel Varep asulastiku uurijana // **8**, 1711–1729.
- Kuusk, P., M. Kõiv.** Mis on aeg? / (Ill.) // **1**, 67–87.
- Kõiv, M.** *Was ist des Esten Philosophie: Metafilosoofiline mõtisklus* // **1**, 193–222; **2**, 417–446; **3**, 639–670; **4**, 901–926; algus 1999. a; vt Kuusk, P., M. Kõiv.
- Lagerspetz, M., E. Rikmann, R. Ruutsoo.** Olelemisest osalemiseni?: Eesti kodanikualgatuse hetkeseis ja arenguvõimalused // **2**, 269–298.
- Laidmäe, V.-I.** Stress ja eluga toimetulek: Eesti elanikkonnaküsitluste alusel / (Ill.) // **12**, 2586–2615.
- Laidre, M.** Saja-aastane sõda (1558–1660/61) Eestis ja rahvastiku suurus 16.–18. sajandil // **5**, 931–956. (Vt ka *Väitlus. Vastukaja*, Laidre, M.; Palli, H.); Karl XII müstiline surm — kas juhuslik kuul või mõrv? // **11**, 2302–2317.
- Lepajõe, M.** *Techne* mõiste Platonil // **3**, 552–561; *Techne* mõistest Plotinosel // **4**, 849–861.
- Lepik, P.** Antikultuuri fenomen nõukogude kultuuris / (Ill.) // **4**, 718–754.
- Lipping, J.** Vt *Tõlked*.
- Maimets, T.** (Järels.) Vt *Tõlked*, Dawkins, R.
- Maremäe, E.** Sillamäe uraanitehaste asutamine ja töö aastatel 1946–1952 (1973): Eesti diktüoneemakilda kasutamine / (Ill.) // **3**, 476–512.
- Marčok, V.** Vt *Tõlked*.
- Martínez de Marañón, E.** Vt *Tõlked*.
- Masing, V.** (Järels.) Vt *Tõlked*, Mirkin, B.

- Mereste, U.** Õigussüsteem ja võlaõigus: Kriitilisi tähelepanekuid kavatsetava õigusreformi kohta // **4**, 792–801; **5**, 1076–1090; **6**, 1311–1317; **7**, 1472–1481.
- Mikkor, M.** Sünnikombestikust linnas ja maal / (Ill.) // **4**, 806–847; **5**, 1017–1044.
- Must, A., O. Must, V. Raudik.** Kas Eesti koolilapse arukus kasvab? / (Ill.) // **12**, 2560–2584.
- Must, O.** Vt Must, A., O. Must, V. Raudik.
- Mälksoo, L.** Keel ja inimõigused: Eesti keelepoliitika rahvusvahelise õiguse normide paistel // **3**, 451–474.
- Müürsepp, P.** Gottfried Wilhelm Leibniz ja Põhjasõja-aeagne Venemaa / Järels.: T. Kiho // **11**, 2349–2373.
- Niglas, M.** Totemismist / (Ill.) // **11**, 2422–2449.
- Niitsoo, V.** Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei tegevus aastail 1988–1991 // **2**, 246–268; **3**, 514–544; **4**, 775–791; **5**, 1063–1075.
- Nirk, G.** Psühhodünaamiline psühhiaatria // **7**, 1505–1526.
- Orav, M.** (Eess.) Vt “Vaba Eesti”... .
- Paas, T.** Kas gravitatsiooniseadus kehtib ka majandusprotsesside puhul? // **10**, 2183–2199.
- Parve, V.** Sissejuhatus tervishoiueetika diskursusse // **5**, 998–1016.
- Peegel, J.** Need inimese imetabased ihuliikmed // **8**, 1606–1613.
- Petti, U.** Martin Lutheri “reformatoorne avastus” // **1**, 17–46; **2**, 300–318;
(komment.) Vt *Tõlked*, Luther, M.
- Pihlau, J.** Vaba Eesti Võitlusrinne ja Eesti Vabariigi taastamiskatse 1944. a septembris // **8**, 1618–1636.
- Pöder, T. A.** Teoloogia ja *techne* // **10**, 2119–2141.
- Raag, I.** Kaasaegne prantsuse filosoofia, Jean-François Lyotard ja postmodernism // **7**, 1431–1450.
- Raudik, V.** Vt Must, A., O. Must, V. Raudik.
- Rebane, A.** Anabaptistlik reformatsioon // **2**, 319–341.
- Rommel, M.** Suhtlemiseetikast // **5**, 958–973; **6**, 1297–1310.
- Rikmann, E.** Vt Lagerspetz, M., E. Rikmann, R. Ruutsoo.
- Roosimaa, P.** Piibli tõlkimine oikumeenilises perspektiivis // **12**, 2500–2508.
- Rosentau, M.** Keeleringmäng ümber ufode: Essee teaduslikust pretensoonist // **9**, 1942–1972.
- Ross, J.** Eesti muusikateadusest 1990. aastatel // **9**, 1973–1989.
- Ruutsoo, R.** Vt Lagerspetz, M., E. Rikmann, R. Ruutsoo.
- Salve, K.** Uued liivi laulud // **1**, 89–90;
(järels.) Vt *Tõlked*, I. G. H. S.

- Sarv, E.** Märtsiküüditamine kui tšekistlik ebaõnnestumine // **1**, 158–172; algus 1999. a.
- Selart, A.** Aleksander Nevski: Märkmeid ühe püha suurvürsti postuumse karjääri kohta // **1**, 115–148.
- Sepp, H.** Urho Kaleva Kekkonen: Soome patrioot ja Eesti // **9**, 1910–1924; **10**, 2043–2054; **11**, 2396–2410.
- Sepp, J.** Riigi roll akadeemilises majandushariduses // **8**, 1700–1709.
- Sermat, V.** Moraalne madalseis meil ja mujal // **1**, 101–113.
- Sirk, Ü.** Vanajaava kirjaniku Kaṇṇa eepiline poeem *Arjunawiwāha* // **10**, 2143–2181.
- Sjöberg, Ö., T. Tammaru.** Rahvastiku ruumiline ümberpaiknemine üleminekuperioodi Eestis / (Ill.) // **8**, 1730–1751.
- Soosaar, S.-E.** Baski keelest // **2**, 366–374.
- Sootak, J.** Kuritegevusehirm, sotsiaalkontroll ja kommunitarism: Kas kriminaalõiguse suund suuremale ühiskondlikkusele? // **10**, 2069–2102.
- Sutrop, M.** Hea elu, moraal ja sotsiaalne õiglus: Aristotelesest tänapäevani // **8**, 1638–1666.
- Taagepera, R.** Saksa sahtlid ja ameerika redelid // **7**, 1462–1471.
- Talvet, J.** (Järels.) Vt *Tõlked*, Bioy Casares, A., J. L. Borges.
- Tamm, B.** Türania mudelid // **6**, 1190–1203.
- Tammaru, T.** Vt Sjöberg, Ö., T. Tammaru.
- Trass, H.** Teaduskoolkond — reaalsus või fiktsioon: Vegetatsiooniökoloogia näide / (Ill.) // **2**, 227–245; (komment.) Vt *Tõlked*, Mirkin, B.
- Urho Kaleva Kekkoneni** kõne Tartu ülikooli aulas 12. märtsil 1964 // **9**, 1925–1928.
- Uustalu, T.** Tarski, Gödel ja kes neist ei järeldu // **3**, 607–624.
- “Vaba Eesti”**: Vaba Eesti Võitlusrinde häälekandja / Eess.: M. Orav; (ill.) // **9**, 1887–1897; **10**, 2200–2208; **11**, 2411–2420; **12**, 2647–2652; järg 2001. a.
- Vahtre, L.** Kas tindipotiloom on olemas? // **12**, 2630–2646.
- Varik, A.** Tartu Prantsuse Teaduslik Instituut 1922–1941 // **7**, 1392–1417. Lisa: Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi publikatsioonide nimestik.
- Veede, R.** Vt Kasak, E., R. Veede.
- Veidemann, R.** Eesti rahvuse kujunemine semiootilisest aspektist // **9**, 1811–1823.
- Veismann, U.** Kosmos: Kuhu edasi ja milleks? // **1**, 48–66.
- Viiding, K.** (Eess.) Vt *Tõlked*, *Academia Gustaviana* rektori ja senati jõulumanitsus...

- Vinkel, A.** August Mälk kõverpeeglis / Järels.: A. Kaalep // **9**, 1899–1908.
- Volt, M.** Kas “tõene” on esteetiline termin?: Järeldusi Frank Sibley esteetiliste mõistete teooriast // **10**, 2104–2118.

Väitlus. Vastukaja

- Bachmann, T.** Kui ei saa otse ega ümber, võiks minna veelgi otsemini: Kommentaar Chalmersi teadvuseotsinguile. (Vt D. Chalmers. “Otse teadvuseprobleemi kallale.” Tlk B. Mölder. — *Akadeemia*, 1999, nr 7, lk 1408–1439) // **7**, 1528–1543.
- Laidre, M.; Palli, H.** Eesti rahvaarvust 16.–18. sajandil. (Vt M. Laidre. “Saja-aastane sõda (1558–1660/61) Eestis ja rahvastiku suurus 16.–18. sajandil.” — *Akadeemia*, 2000, nr 5, lk 931–956) // **12**, 2672–2680.
- Palli, H.** Vt Laidre, M.; Palli, H.

TAASTRÜKID

- Alle, A.** Jõllsilm / Järels.: A. Kaalep; ill. O. Krusten // **3**, 545–550.
- Hoia Ronk.** *Kalevipoeg* uues väljaandes ja soneti moodostoses, väikse sissejohtega ja küüniva kommentaariga / Järels.: A. Kaalep // **8**, 1614–1617.
- Mägiste, J.** Eestipäraseid eesnimed / Järels.: K. Henno // **12**, 2509–2536.
- Päss, M.** Läänlus Eesti ühiskondliku mõtte liikumises / Järels.: A. Kaalep // **7**, 1387–1391.
- Semper, J.** (Järels.) Vt *Tõlked*, Hernández, J.
- Tuglas, F.** Moodsa kirjanduse algus Eestis / Järels.: A. Kaalep // **4**, 675–694.

TÖLKED

- Academia Gustaviana* rektori ja senati jõulumanitsus üliõpilastele aastast 1646 / Tlk ja eess.: K. Viiding; (ill.) // **12**, 2491–2499.
- Alanen, I.** Eesti põllumajanduspoliitika ja võitlus kollektiivmajandite saatuse pärast / Tlk M. Talts; (ill.) // **11**, 2259–2300.
- Atxaga, B.** Kolm luuletust / Tlk A. Kaalep // **2**, 396–398.
- Bernstein, B.** Vt *Arvustused*.

- Bioy Casares, A., J. L. Borges.** Kaks lugu / Tlk K. Kaldjärv; järels.: J. Talvet // 6, 1257–1265.
- Borges, J. L.** Vt Bioy Casares, A., J. L. Borges.
- Dawkins, R.** Kadunud aegade geneetiline raamat / Tlk ja järels.: T. Maimets // 2, 342–364.
- Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest** / Tlk J. Isotamm // 1, 150–157; algus 1999. a.
- Eesti küsimus ja Põhjala küsimus** / Tlk K. Sirel // 9, 1863–1885.
- Hansen, C.** Nietzsche ja Hiina mõtlemine / Tlk A. Must // 8, 1667–1685.
- Hernández, J.** Martín Fierro. [Katkend] / Tlk ja järels.: A. Kaalep; järels.: J. Semper // 6, 1248–1256.
- Hilgendorf, E.** Miks juriste ei sallita? / Tlk E.-L. Sutrop // 8, 1687–1699.
- Hugo, V.** Pariisi rahukongressi avakõne / Tlk A. Raudsepp // 7, 1379–1386.
- I. G. H. S.** Rõõmulaul selle kauni võidu puhul, mille kõigeväeline Jumal kinkis armuliselt suurvaldajale Isandale ja Kuningale, Meie kõige armulisemale kuningale Kaarel XII-le Narva linna all väike-se väega 1700. aasta mardikuu 20. päeval oma äraandlike vaenlaste venelaste üle. / Tlk ja järels.: K. Salve; (ill.) // 11, 2340–2348.
- Jammes, F.** Palve paradiisi saamiseks ühes eeslitega / Tlk ja järels.: A. Kaalep // 7, 1452–1453.
- Kaṇwa.** Vt *Esmatrükid*, Sirk, Ü.
- Khair Al-Din, R.** Eesti Euroopa Liiduga ühinemise protsess: Moslemi vähemuse õiguste kaitse islami õiguse seisukohast / Tlk J. Isotamm // 12, 2616–2628.
- Klinke, L.** Katoliku kirik Eestis 1918–1998 / Tlk M.-A. Mändoja // 4, 862–881.
- Lindgren, E.** Kolm luuletust / Tlk I. Laaban; järels.: A. Kaalep // 4, 803–805.
- Lipping, J.** Vürstlik kaasus: Skinner vs. Strauss / Tlk T. Pakk-Allmann // 11, 2374–2394.
- Luther, M.** Eessõna ladinakeelsete kirjutiste koguväljaandele, Wittenberg 1545 / Tlk ja komment.: U. Petti // 1, 3–16.
- Lyotard, J.-F.** Vastus küsimusele: Mis on postmodernsus? / Tlk I. Raag // 7, 1419–1430.
- Marčok, V.** Pilguheit slovaki nüüdiskirjandusele / Tlk L. Metsar // 5, 1050–1061.
- Martínez de Marañón, E.** Tänapäeva baski jutustav proosa / Tlk M. Kriegg // 2, 387–395.
- Mirkin, B.** Laiud mälestuste meres / Tlk ja järels.: V. Masing; komment.: H. Trass // 10, 2055–2067.
- Pipes, R.** Elu, vabadus, omand / Tlk E.-R. Soovik // 1, 91–100.

- Ponomarjova, G.** Vt *Arvustused*.
- Rúfus, M.** Luulet / Tlk L. Hainsalu // 5, 1046–1049.
- Ryle, G.** Formaalne ja informaalne loogika / Tlk A. Luure // 9, 1929–1941.
- Sarasola, I.** Sissejuhatuseks baski kirjandusse / Tlk R. Lias // 2, 376–385.
- Tarski, A.** Tõde ja tõestamine / Tlk T. Uustalu // 3, 579–606.
- Williams, B.** Sokratese küsimus / Tlk E.-R. Soovik // 5, 974–996.

ARVUSTUSED

- Alvre, P.** Vaateväljas Georg Mülleri sõnavara. (K. Habicht, V.-L. Kingisepp, U. Pirso, K. Prillop. *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12.) Tartu, 2000) // 12, 2654–2660.
- Arumäe, H.** Eestlaste ajaloodraama esimene vaatus. (J. Ant. *Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest*. Tallinn, 1999) // 4, 883–892.
- Bernstein, B.** Kaia Lehari — keskkonna esteetikast. (K. Lehari. *Ruum, keskkond, koht*. (Eesti Kunstiakadeemia toimetised. Nr. 5.) Tallinn, 1997) / Tlk K. Pruul // 9, 1990–2001.
- Helk, V.** Uus Eesti ajaloo revisjon või sini-must-valge-punane rosolje. (Õ. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask. *Eesti maast ja rahvast: Maailmasõjast maailmasõjani*. Tallinn, 1998) // 2, 400–405; Viisakas ajalugu. (O. Kuuli. *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*. Tallinn, 1999) // 8, 1758–1762.
- Jaanson, K.** (*Eesti Kongress. Siis ja praegu*. Koost. ja toim. E. Pärnaste. Tallinn, 2000) // 12, 2662–2664.
- Kaalep, A.** Mõtteid G. A. Oldekopi kiiktoolis istudes. (*Võro kirjanduse luumine*. (Võro Instituudi Toimõitiseq / Publications of Võro Institute, 7.) Toim. Kauksi Ülle ja N. Reimann. Võro Instituut' 2000) // 10, 2209–2212.
- Kulmar, T.** Maiad, müüt ja ajalugu. (*Popol Vuh. Kitšee maiade raamat*. Tlk ja saatesõna: R. Lias. Tartu, 1999.) // 11, 2450–2453.
- Kuresoo, R.** Imelikule näidatakse rehkendust. (*Eesti 21. sajandil: Arenustrateegiad, visioonid, valikud*. Koost. A. Oja, toim. A. Raukas. Tallinn, 1999) // 1, 181–184.
- Künstler, P.** Mälestus meeldivast isiksusest. (I. Salasoo. *Linad ja takud*. Tartu, 1998) // 12, 2660–2662.
- Niitsoo, V.** Luurav ja luuratav Eesti. (*Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil: Artiklite ja dokumentide kogumik*. Koost. T. Noormets. Tallinn, 1999) // 6, 1318–1324.

- Paatsi, V.** Riia Vaimuliku Seminari radadel. (A. Raudsepp. *Riia Vaimulik Seminar 1846–1918*. Tartu, 1998) // 5, 1092–1102.
- Ponomarjova, G.** (Русская печать в Эстонии. 1918–1940. Библиографические и справочные материалы к изучению культурной жизни русской эмиграции: в двух выпусках. Сост.: О. Фигурнова. Москва, 1998) / Tlk J. Isotamm // 2, 406–409.
- Puhvel, H.** Kes siis Hella Wuolijoki ikkagi oli? (O. Kruus. *Hella Wuolijoki*. Tallinn, 1999) // 5, 1103–1109.
- Salve, K.** Tule, tule, tursakene! (*Līvõ lūolkub Ma aküb sīnda vizzõ, tūrska!* — *Libiešu dzejās islase Es viltigāks par tēvi, menca!* Kubbõsādiji: V. Ernštreit. Kuņštnikād: B. Damberg, V. Ozoliņš. Rīgõ, 1998) // 1, 174–181.
- Tannberg, T.** Luurav ja luuratav Eesti. (*Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil: Artiklite ja dokumentide kogumik*. Koost. T. Noormets. Tallinn, 1999) // 6 1324–1335.
- Vahing, V.** Freudi tõlkimisest. (S. Freud. “Tungid ja tungisaatused. Teadvustamatus. Mina ja miski.” — *Inimhinge anatoomiast*. Tlk A. Lill, järels. J. Allik. Tartu, 1999; S. Freud. *Ahistus kultuuris. Sealpool mõnuprintsiipi*. Tlk K. Läänemets. Tallinn, 2000) // 12, 2664–2671.
- Veiderma, M.** Fosforiidiuurimine Eestis — kas pidu või ohust ajendatud tegevus? (J. Aare. *Fosforiidisõda 1971–1989*. Tallinn, 1999) // 3, 626–633.

EDITORIAL NOTES, SUMMARIES, ZUSAMMENFASSUNGEN

Editorial note // 1, 185–188; 2, 410–415; 3, 634–636; 4, 893–897; 5, 1110–1113; 6, 1336–1338; 7, 1544–1547; 8, 1763–1768; 9, 2002–2006; 10, 2213–2216; 11, 2454–2459; 12, 2681–2685.

Aarelaid, A. Formation of double thinking during the first two Soviet decades // 4, 899–900.

Jansen, E. The difficult path of nation-building // 6, 1339–1340.

Kaugia, S. Sozialer Konflikt und dessen Lösung // 7, 1548–1550.

Kronberg, J. Estonian literature at the gateway of the Estonian Writers' Cooperative // 4, 898–899.

Kuusk, P., M. Kõiv. What is time? // 1, 189–191.

Kõiv, M. Vt Kuusk, P., M. Kõiv.

- Lagerspetz, M., E. Rikmann, R. Ruutsoo.** From vegetation to participation?: The present and future of civic initiative in Estonia // **2**, 416.
- Laidmäe, V.-I.** Stress and coping with life: Based on questionnaires among the population of Estonia // **12**, 2686.
- Laidre, M.** Der Hundertjährige Krieg (1558–1660/61) in Estland und die Bevölkerungszahlen im 16.–18. Jahrhundert // **5**, 1114.
- Lipping, J.** The princely case: Skinner vs. Strauss // **11**, 2460.
- Mereste, U.** Legal system and debt law // **7**, 1548.
- Mälksoo, L.** Language and human rights: The accordance of Estonia's linguistic policies with the standards of international law // **3**, 637.
- Niglas, M.** On totemism // **11**, 2461–2462.
- Paas, T.** Does the law of gravitation apply to economic processes as well? // **10**, 2219–2220.
- Pöder, T. A.** Theology and *techne* // **10**, 2218–2219.
- Rikmann, E.** Vt Lagerspetz, M., E. Rikmann, R. Ruutsoo.
- Ruutsoo, R.** Vt Lagerspetz, M., E. Rikmann, R. Ruutsoo.
- Selart, A.** Alexander Nevsky: Notes on the posthumous career of a holy grand prince // **1**, 191–192.
- Sootak, J.** Fear of crime, social control and communitarianism: Is there a trend to greater socialisation of criminal law? // **10**, 2217–2218.
- Sutrop, M.** Good life, morality and social justice: From Aristotle to the present // **8**, 1769–1770.
- Uustalu, T.** Tarski, Gödel, and who they do not imply // **3**, 637–638.
- Veidemann, R.** Formation of the Estonian nation from the semiotic aspect // **9**, 2007–2008.
- Volt, M.** Is “true” an aesthetic term?: Conclusions from Frank Sibley's theory of aesthetic concepts // **10**, 2218.

ILLUSTRATSIOONID

- Gori.** Karikatuurid // **9**, 1886, 1909.
- Hernández Mendizábal, T.** Illustratsioonid // **2**, 299, 365, 375, 386, 399.
- Inglis, E.** (Foto.) // **8**, 1628.
- Johani, A.** Pildid Pariisist // **7**, 1418, 1451, 1461, 1482.
- Kari, R.** Illustratsioonid // **5**, 957, 997, 1045, 1062, 1091.
- Kask, A.** Illustratsioonid // **1**, 47, 88, 114, 149, 173.
- Kõks, E.** Joonistused // **12**, 2537, 2585, 2629, 2653.

- Laigo, A.** Illustratsioonid Ernst Enno *Valitud värssidele* (Tartu 1937) // 6, 1189, 1247, 1266, 1296;
gravüür Pariisist // 7, 1527.
- Leetna, E.** (Foto.) // 8, 1628.
- Limberg, E.** Illustratsioonid // 8, 1637, 1686, 1710, 1752.
- Mikiver, H.** Illustratsioonid // 4, 717, 774, 802, 848, 882.
- Redo-Randel.** Karikatuur // 9, 1898.
- Reigo, J.** (Foto.) // 8, 1628.
- Strasser, R.** Illustratsioonid. (linool) // 11, 2301, 2395, 2421.
- Vahtre, S.** Illustratsioonid // 3, 475, 513, 551, 562, 578, 625.
- Võsu, T.** Tušijoonistused // 10, 2068, 2103, 2142, 2182.

Märkus. Artikliillustratsioonide kohta on märke illustreeritud artikli kirjes.

CONTENTS

Christmas admonition to the students of Academia Gustaviana . . .	2491
The translation of Bible in the ecumenical perspective . . . <i>Peeter Roosimaa</i>	2500
Estonian first names <i>Julius Mägiste</i>	2509
President Konstantin Päts as assessed by the German ambassador in 1939–1940 <i>Heino Arumäe</i>	2538
Is the intelligence of Estonian schoolchildren growing?	2560
. <i>Olev Must, Aasa Must, Vilve Raudik</i>	
Stress and coping with life: Based on questionnaires among the population of Estonia <i>Virve-Ines Laidmäe</i>	2586
Estonia's accession to the European Union: Protection of Moslem minority rights from the viewpoint of Islamic law	2616
. <i>Ravil Khair Al-Din</i>	
Does the ink-pot animal exist? <i>Lauri Vahtre</i>	2630
Newspaper "Vaba Eesti". IV	2647
<i>Review:</i> A look at Georg Müller's vocabulary. Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop. <i>Georg Mülleri jutluste sõnastik</i> . (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12.) Tartu, 2000. 520 lk. <i>Paul Alvre</i>	2654
<i>Review:</i> Memories about a likeable personality. Inno Salasoo. <i>Linad ja takud</i> . Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 1998. 420 lk.	2660
. <i>Peeter Künstler</i>	
<i>Review:</i> <i>Eesti Kongress. Süis ja praegu</i> . Koostaja ja toimetaja Eve Pärnaste. Tallinn: Eesti Vabariigi Riigikantslei, 2000. 527 lk.	2662
. <i>Kaido Jaanson</i>	
<i>Review:</i> On translations of Freud. Sigmund Freud. Tungid ja tungisaatused. Teadvustamatus. Mina ja miski. Raamatus <i>Inimhinge anatoomiast</i> . Tlk Anne Lill, järelsõna Jüri Allik. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999. Sigmund Freud. <i>Ahistus kultuuris. Sealpool mõnuprintsiipi</i> . Tlk Krista Läänemets. Tallinn: Vagabund, 2000.	2664
. <i>Vaino Vahing</i>	
<i>Discussion:</i> On the number of Estonia's population in the 16th–18th centuries. Margus Laidre, "Saja-aastane sõda (1558–1660/61) Eestis ja rahvastiku suurus 16.–18. sajandil". — <i>Akadeemia</i> , 2000, nr 5, lk 931–956. <i>Heldur Palli, Margus Laidre</i>	2672
Editorial note. Summaries	2681
An introduction to Estonian oral speech. VIII <i>Tiit Hennoste</i>	2687

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

HEA LUGEJA!

AKADEEMIA

tellimine 2001. aastaks on 324 krooni (12 numbrit aastas).

Üksiknumber maksab 36 krooni.

Kuid on võimalik ka kultuuriajakirjade kimpellimine.

Säästke raha!

Akadeemia+Vikerkaar = 409.- Sääst 95.-

Akadeemia+Looming = 434.- Sääst 80.-

Akadeemia+Keel ja Kirjandus = 404.- Sääst 100.-

Hind 36 krooni

9 770235 077719